

Тоҳир
МАЛИК

кишанлари

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2011

УДК: 821
1(575.1)
ББК: 84(5Ў36)7
М–22

Малик Тоҳир. Нафс кишанлари. Фалсафий ўйлар. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2011 – 340 б.

ISBN 978-9943-08-731-6

Бу китобга жамланган фалсафий фикрларнинг айримлари билан азиз мухлисларимиз аввалроқ нашр этилган “Меҳмон туйғулар”, “Иймонлашиш умиди”, “Тош қалбларга зинҳор назар солинмас” тўпламлари орқали танишган бўлишлари мумкии. Муҳтарам мухлисларимиз диққатига ҳавола этилаётган бу китоб олдингиларининг қайта нашри эмас. Ёзувчи ҳаёт фалсафасига доир кузатишлари, фикрларини тўлдирган бу тўпلام ҳам китобхонларни бефарқ қолдирмайди, деб умид қиламиз.

УДК: 821
1(575.1)
ББК: 84(5Ў36)7
М–22

ISBN 978-9943-08-731-6

© Тоҳир Малик. Нафс кишанлари. “Янги аср авлоди”. 2011 йил.

МУАЛЛИФ ЭЎТИРОМИ

Ассалому алайкум, ардоқли китобхон!

“Меҳмон туйғулар”нинг дастлабки нашрида сиз – азизмонларга мурожаат қилиб эдим. Аллоҳга шукурларким, китоб сиз азизларнинг қўлларингизга етиб боргач, ниятга етишгандек бўлдим. Ўқиган биродарларимиздан таҳсин ҳам эшитдим, баъзан танқиддан ҳам баҳраманд бўлдимким, оқибатда рисола ни тўлдириш ишини давом эттиришга уриндим. Янги нашрда бу эътирозларни инobatга олишга, камчиликларга барҳам беришга интилдим. «Иймонлашиш умиди» деб номланган китоб нашрдан чиққанидан кейин ҳам мазкур йўналишдаги ижодий ишларни давом эттирдим. “Тош қалбларга назар солинмас” деб номлаган китобни янги эшитган ҳикматлар ва хаёлимни ёритган айрим фикрлар билан бойитишга уриндимким, берган баҳоларингиздан кўнглим тоғдек кўтарилди.

Шу ўринда айтиб ўтишим жоизки, мазкур ҳикматларни бирон китобда ўқиган ёинки кимдандир эшитган бўлишим мумкин. Аммо манбани ёзиб қўймаганлигим боис китобдаги ҳикматлар ким томонидан айтилгани кўрсатилмади. Нашриёт ходимлари китобни қайта нашр этиш хоҳишлари борлигини айтишгач, рисола ни яна тўлдириш ҳаракатини бошлаб, охирига етказгандай бўлдим. Мазкур тўпламдаги фикрлар маълум мавзулар атрофида жамланмаган. Бир мавзуда сўз юритилгач, кейинроқ шу мавзуга яна қайтилади. Аммо фикр айнан такрорланмай, масалага бошқа томондан ёндашилади. Азиз мухлисларимизнинг бу хусусдаги фикрларини инobatга олиб, аниқ бир йўналишлар асосида тартиб бермоқни ҳам ўйлаган эдик. Лекин “Кундалик дафтар”даги баёнлар турли вақт-

да ёзилгани инобатга олиниб, жойни ўзгартирмадик. Китоб ўқиётганимизда, нимадандир чалғибми ё чарчаш оқибатидами, айрим сатрларга эътибор бермай ўтамиз. Бир неча саҳифадан кейин ўша мавзу такрорланса, диққатимизни жамлаймиз. Китобхонликдаги бу ҳолат ҳам инобатга олинди.

Аввалги китобларга кирмаган “учлик”ларни ҳам диққатингизга ҳавола этмоққа журъат қилдим. Изоҳ жоизки, бу “учлик”лар шеър эмас. Япон адабиётида мавжуд услубга бўлган ҳаваснинг натижаси. Мен фикрларни қисқа тарзда баён этишнинг шу услубини маъқул кўриб, уларни “Шудринг томчилари” деб атадим. “Шудринг томчилари” шунчаки фикрлар баёни эмас, таъбир жоиз бўлса, сизларни ҳаётда учраб турувчи муаммолар ҳақида фикрлашга даъват этишдир. Пуктадон назм билимдонлари талабларига жавоб бермаса, айбонмайсиз, деган умиддаман.

Азизлар, кўлингиздаги бу китобни сизларни севувчи, сизлар билан ғойибона бўлса-да, суҳбатлашишга интилувчи адибнинг эҳтироми сифатида қабул қилгайсиз.

Яратган барчаларимизнинг ишларимизни хайрли айласин. Сиз – талабчан китобхонларнинг хонадонларига қут-баракотлар бериб, кулли бало ва офатлардан Ўзи асрасин.

Муаллиф

ШУДРИНГ ТОМЧИЛАРИ

1

Менга бир милтиқ беринг – тафаккурдан,
Иймондан бўлсин ўқлари
ва нафсимни нишонга олайин.

2

Киприklar – қорачиқнинг соқчилари,
Ҳақиқат нурларин тўссангиз агар.
Юлиб ташлагумдир битта қолдирмай.

3

Сенга бир гап айтайми ёмғир?
Кибр-ла осмонда сузганинда сен
тупроққа қоришмоғинг ўйлаб қўй бир оз...

4

Мен соқовман, сен эса гунг
Дардимни айтаман сенга.
Сен эса... тинглайсан мириқиб.

5

Тун кечди
Мангулик ўйқусин эшигин очиб...
Саодат қопқаси балки шу эрур.

6

Сулув келинчак каби тотли эди
нафс кўрсатган наҳс.
Бағрига чорлар эди тотсиз аланга.

7

Ширин дунёнинг ширин тиллари
ақлсиз ақлимнинг ақлини олди.
Ва... кула-кула лаҳадга кузатиб қолди.

8

Дўзах ўтларига ташланди нечун?
Борми эди ёнмоқлик бу ёзуғида
Кимнинг қўлида эди нафсинг жилови?

9

“Шайтон йўлдан оздирди”,
дейишдилар
шайтонни эгарсиз миниб олганлар.

10

Севасанми сен УНИ,
У-чи. сева олармикин
нафсга ошиқ қулларин.

11

Оппоқ дастурхон эрур Каъба –
кимдир кирадир кирланган кирларин тўкмоқлик учун
сўнг... яна бемалол кирланиш учун.

12

Ёлғон сўзламоққа яралмиш суяксиз тили
кўчади ростига тугагач ёлғон
унга ҳам қийин...

13

Мушукни боқяпман,
мамнун мўралайди сичқон тирқишдан –
бугун унинг байрами – тириклик куни.

14

Мушкул топишмоқ: ейди. ичади ухлайди...
Ғунажин кўз сузмаса ҳам узади арқон –
наҳот бу ҳўкиз?

15

Ақлга жон керак яшамоқ учун,
Жон эса ақлга эмасдир муштоқ.
Ақлдан айрилган жон тутгайми мотам?

16

Карвон ўтиб бўлди –
акиллашни бошлади кўппак.
Кимларнидир эслатади у.

17

Қор ёғиб бўлди. ёғиб бўлди аёвсиз дўл ҳам.
Ёғиб адо бўлди эринчоқ ёмғир –
Бўшаб қолди кўнгил бўш осмон каби.

18

“На ҳожат бордир менга?” – демиш
дунёдан зериккан
лаънати шайтон.

19

“Халқим” дейди биров.
яна бири деярмиш “халқум”,
тили чучуклар озми дунёда?

20

Мартабангни айтмай қўя қол,
мен ҳам айтмагайман кимлигинг
...иблис.

21

Арралайди арра арраланмиш ўтинни,
тил эса арралар
умрни...умрни...

22

Ватан надир?
Бир боғки, ҳаётин олмишдир
ўғлонларнинг юрак қонидан.

23

“Қазисан, қартасан,
ўз аслинга тортасан”,
Аслинг ўзи ким?

24

Кўнгил истаб эди тонгги насимни,
Шамол ҳадя этилди –
тўзонли хуржуни билан.

25

Бошпана сўрадинг – сарой берилди,
Дунё мулки, моли берилди.
Жаҳаннам кулбасига розимисан сен?

26

Ҳалолликдан сўзлар маъруза
бургаларни
тақалаган зот.

27

Кўзгудан ўпкалайвер, гарчи
башаранг тўғри бўлса ҳам –
барибир алдаб қўяди кўзгу.

28

Ҳидоятга бошлайди оёқ,
оёқлар бошлайдир зулму кулфатга.
Ақли бўлса экан бу оёқларнинг.

29

Ўлик чиройли бўлса,
хунук бўлса ҳам –
борар жойи тайин.

30

Одамни шастин стаклаб юрмас,
ўз ихтиёри ила бораверади
“сақар” деб аталмиш манзили томон.

31

Маишатда юра-юра толдинг сен,
еб-ичиб тўя қолмадинг –
гуноҳлар базмида сира толмадинг...

32

Тушимда тишларим тушибди, таъбири надир?
Қариндошлардан узоқ яшамоқ
жазосига лойиқманми мен?

33

Булбул сайради-ю.
ҳаловати бузилди
эшакнинг.

34

Тулпор минганни дерлар чавандоз.
Не деб аталур
шайтонни миниб юрганлар.

35

Отани хорлади. онанн солди қайғуга.
юз ўгирди қариндошдан ҳам.
Тамумга сафари муборак бўлсин.

36

Заҳарли тил билан чақдинг сен мени,
сени у чақажак албат.
Чақар экан уни ким энди?

37

Савлат тўкиб турибди бир дарахт мағрур,
минг йил яшармиш
нимани қутиб яшаркин, мевасиз оғоч?

38

Мармартош юзлари бунчалар силлиқ,
Жонсиз бу тош чиройли бунча?
Фамли гузларини нечун бигмишдир.

39

Ҳайдаб келаётир беозор шамол.
Кузакнинг пинҳона совуқ нафасин –
чумоли билади бунн.

40

Туш кўрибман, даҳшатли бир туш.
Иблис ёлворармиш Яратганига:
“Инсоннинг макридан асрагин мени!”

41

Мучалинг ит экан,
мушук эмасдир меники –
нечун ёвмиз бир-биримизга?

42

Заъфарон куз –
шоҳларни тарк этар барглар,
ўлим даракчиси кабидир гўё.

43

Биров сўкди уни “ит эмган!” деб
адашди сўкғувчи нодон –
вафодор эмас-ку, у ахир?

44

“Чарчадим”, дейди юрак,
чарчаганмиш ақл ҳам –
сафардан дарак йўқ ҳануз.

45

Думни ликиллатиб олға кетмоқлик
фалсафаси эмиш балиқнинг,
Инсон фалсафаси не ўлур алҳол?

46

Чироққа урилиб
ўлди парвона
синдирдилар уриб чироқни.

47

Лаънати шайтоннинг шарридан
сўради паноҳ шайтонни
тақалаб минволган кимса.

48

“Маза”дан “м” олиб ташласак –
бўлади – “аза”.

Азада кимга маза?

49

Ўғлининг йўлига кўз тика-тика
интизор она ҳам ўтди зорланиб,
сўнг ўғил шеър ёзди: “Улуғ зот!” дея.

50

Руҳ ўла бошлар
гар узоқлашсанг
Раббинг илмидан.

51

Занглаган мияни кўрганмисан ҳеч?
Кўрмоқ истасанг –
илмсиз одамларга боқ.

52

“Хотин жафо, ит вафо” эмиш,
Ҳатто Ойда ҳам йўқ эмиш вафо.
Шундай деб ёзибди... бсвафо шоир.

53

Ҳарфлар жамланса, бир сўз бўлади.
сўзлар бирлашганда англатар маъно –
қачон жумла бўлажакмиз биз?

54

Пул тўла чўнтак,
бўм-бўш юрак...
қизиқ масала.

55

Инглизча номани ўқитмоқ учун
изладинг тилмоч.
Аллоҳ мактубларин ўқийсан қачон?

56

Огдан тушса ҳам
тушмаганмиш эгардан.
Барибир эгарсиз кирар лаҳадга.

57

Демишкн: “Дуо олма, доллар ол –
доллар олтин эмасму?”
Қиёматда асқотарми бу кейингиси.

58

“Айтган сўзим – хожам,
айтмаганим – қулим”.
Қулдор бўлмоқ афзалдир, афзал.

59

Аждаҳога айланиб қолар бўлсанг сен
кувона кўрма...
эрта-индин бошинг янчарлар.

60

Абри найсон тупроққа берди ҳаётни.
кузнинг совуқ ёмғири бермишдир мамот.
Бундай бўлмоқликдан асрасин Худо!

61

Қирқ туяга юк бўлар эмиш
хотиннинг макри
Эрда юз туянинг кучи-сабри бор.

62

Чок-чокидан сўкилди булут,
қудратидан қолмади асар.
Аҳилсизлик жабрин чеккан халқ каби.

63

Чап қўшнингда мол кўп, дунё кўп,
ўнг қўшнингда илм зиёда.
Ким бўладир Қиёматда сенга ҳамсоя.

64

Бугун уни снгмакчисан.
эртага буни.
Ўзингни снгсанг-чи аввал!

65

Ҳаққа бўлган ишончни дилга нақшлаб,
хизматини қилавер холис равишда.
Мукофот бўлур сенга ужмоҳларнинг кавсари.

66

Аёзда қақшаган гуноҳкор банда
озгина чидаса бас. сўнг...
исиниб олажак дўзах ўтида.

67

Эриб битди сариқ сумалак.
Қашшоқ бўлиб қолди қорли булутлар.
Қайларда изғийдир тартибсиз баҳор.

68

Виждонсиз юракни юлиб олгин-да,
Рентген нурларига сол ва ажабланма –
иблис кўзларини кўрганингда сен.

69

Ой ёритди туннинг бағрини
сўнг... булутга ем бўлди-ку у.
Вафосизга ишониб, алданиб қолди.

70

Қилич нола тортар,
қон тўкишни истамас зинҳор.
Уни эса чархларлар тинмай.

71

Бўрига айланиб қолар бўлсанг сен
сира ғам чекма.
Демак... чин мард экансан.

72

Ўлимдан нега қўрқасан, тентак?
Ўлим йўқлик эмасдир асло.
Дебочаси эрур боқий ҳаётнинг.

73

Иймон бўлмаса юракда.
юракда бўлмаса инсофу виждон...
Юрак демагил, бир парча гўшт у.

74

Мансаб талашди, талашди обрў,
талаша-талаша топди буларни:
икки қулоч сурп, лаҳаддаги битта гувала.

75

Иймонсиз юракни
итга ташласанг,
ермикин ит бечора?

76

Чиройдан қисмади Худо, бойлик ҳам берди.
Унда ҳамма нарса бор...
ақлдан бошқа.

77

Ҳақ жамолин кўрмоқлик Қиёматдадир.
Шундай бўлгани нақадар яхши!
Бузуқ назарлар тушмас пок узорига.

78

Эй кўзойнакли илон!
Заҳрингга ишониб кериласанми, лунжинг шишириб?
Сеникидан кучлироқдир дўстимнинг заҳри.

79

Отлар топганини
ер эмиш эшшак.
Заҳмат ила топган маъқулроқ.

80

Кўнгилсиз хаста кўнгилга не бўлар малҳам?
Озгина инсоф-у, озгина виждон,
қисқаси – иймон!

81

Жигар нола чекар эмиш...
Ажаб, нимадан?
Ҳаром луқмадан.

82

“Яшасин!!!” – дедик,
яшаса яшайверсин, майлига. Лекин...
адолатни юрмасин янчиб.

83

Севгини унутди аввал,
сўнг Тангрини унутди.
Оқибат унутди ўзин.

84

Сурати – шамсу қамар,
тил эса заҳар.
Не ажабдур ундан қочса бахт.

85

“Бозор”га “М” қўйсақ, бўлади “Мозор”,
биттагина ҳарфдадир икки сўз фарқи.
Масофаси ундан-да яқин.

86

Кеча кечди маишат билан.
Дўзахда тикладн бу кеч ўзига
оловли бир кўшк.

87

Афсусланма, ялангоёқ кўмилдим, дея.
Пойабзалларингни Қиёматда кўрарсан яна:
босган ҳаром йўлларингга гувоҳдир улар.

88

Ҳаммаси ортда қолди:
мансаб, мулк ва санам.
Энди умид нимадан?

89

Сен ўлдинг.
Нафсинг йиғлар зору зор:
“Вафоли қулимдан айрилдим”, дея.

90

Нур берса ҳамки Аллоҳ кўзингга
кўрмадинг ҳидоят қайда-ю, разолат қайда.
Оловларда қамашарми кўзларинг энди?

91

Аввал “Улуғ” дедилар.
сўнг эса:
“Супраси қуруқ”.

92

Озга чидамадинг. қилмадинг сабр.
Кўпга қилмадинг шукур, совуравердинг
Оқибатни тамумдан изларсан энди.

93

Оғзин очганда сиғди бир олам
Юлдузларга етди, узатганда қўл
фақат... жайнатга ета олмади...

94

Тасаввур эт:
Осмонда булут йўқ, қуёш ҳам йўқдур.
Иймонсиз қалбингга ўхшаб қолди у.

95

Ўлим фожиами? Йўқ.
Фожиадир
иймон тарк этса сени.

96

Масжидга бошлайди бу қадам,
фаҳш саройига бошлар бошқаси.
Танлаш ҳукми сенга берилган.

97

Ука масжидда-ю. фисқ ботқоғида эмиш акаси.
Жаннат боғига сиғмайди, наҳот,
бир қоринга сиққанлар.

98

Сиғиб кетажакдир баҳайбат тоғ ҳам
миттигина бу қорачиққа.
Аъмол номасига сиғармикин гуноҳлар?

99

Ҳаққа сажда қилмоқликдан
уялмагин сен.
Дўзах қопқасидан ўтишдан уял.

100

Тун файзи – чириллайди чигиртка
Зикр этиб Тангри номини ва...
ҳимоя этмоқдадир биз – мардумларни.

101

Бузуқликдан баҳра олдинг,
яйраб кулдинг-у...
шайтонга ибодат қилиб қўйдинг сен.

102

Тонг отарда уфқ титрайди,
Кун ботишида титрайди уфқ
Икки титроқ орасидамиз.

103

Арслон ўтирди ўрмон тахтига
ва саройга тўплади...
илон, тулки ва ҳангиларни.

104

Ёруғлик кўрганда қувон бинафша,
сўнг чекмагил дарду аламлар –
мол туёқлари янчиб ўтганда.

105

“Ватанни севмоқ – иймондандир”.
У ҳолда нима деб аталар
иймонсиз севги?

106

Машина сотиб олди,
сотиб олди ҳатто самолёт.
Сотиб ололмади муҳаббатни.

107

Бахт надир – бойликмикин, айт,
Бойлик надир – вафоли бахтми,
синов жарлигидан ўта оларми?

108

Пул надир –
қулми ё хожа?
ози – қул, кўпи хожадир.

109

Чақармикин илон илонни?
Буниси мавҳумдир бизга. Аммо...
Дўстни дўст чақмоғи аниқ.

110

Тўла бошлагач чўнтагинг пулга
Иблис эга чиқа бошлар
юраккинангга.

111

Замин уйқуда.
Тўфонлар босилди, тинди бўронлар.
ВАҚТ зийрак фақат.

112

Ечмоқ мушкул учта жумбоқни:
Бири – ўлим, яна бири само сирлари.
Аёл муҳаббати энг оғир жумбоқ.

113

Ақл билан юрак
дўст бўлган ондан
шайтон азобланиб, дод сола бошлар.

114

Тўсди булут осмон юзини,
эритиб юборди қорларни
қуёш, кўринмаса ҳам.

115

Даво йўқдур сира ҳам унга:
тупуриб қониқмай кичик ҳовузга,
сўнг бориб тупурди Оби замзамга.

116

Ойда доғ бор, юракларда кир.
Ой доғини мумкинди ювмоқ.
Юракни покламоқ осон эмасдир.

117

Ҳаққа бўлган муҳаббат ўлар қай замон?
Ўлади...
ўлгач, қалбдаги иймон.

118

Бир олим қарармиш энди тарихга
бошқача кўзлари билан.
Нечта кўзи бор экан унинг?

119

Ибодат қилгани борар масжидга.
чоїҳона ғийбатидан олади лаззат.
Тарози палласининг қай бири оғир?

120

Ақлга сиғар ишми –
ит ила одамнинг дўст бўлмоқлиги?
Йўқ, вафосиздир уларнинг бири.

121

“Дехқон бўлсанг – шудгор қил”,
Одам бўлсанг – бўлгин иймонли
ва охират уруғин экин қалбингга.

122

У одамми ўзи,
билмайсан.
Ҳайвоний ҳисларга йўғрилган.

123

Фалончи қаср қурса, ёнма ҳасаддан,
Сен охират қасрин қуравер
ва сенга қилсинлар ҳавас.

124

Давр ўзгарганин ҳисобга олиб,
кенгроқ фикрлашга аҳд қилган эмиш.
Тор ўзанга сиғарми уммоннинг суви?

125

Жаннатга кирилмас тахтиравонда
“Лимузин” ҳам асқотмас сира.
Амаллар қанотида кирилар унга.

126

Бугун кимга тўй, кимгадир аза?
Қиёматда ҳам бўлажак шундай:
кимга аза, кимга эса тўй!

127

Нималари ила фарқ этар Одам
Эшак деб аталмиш анов маҳлуқдан?
Ҳанграб юборар бири ўйлаб ўтирмай.

128

Улуғламоқ жоиз бу аёлингни.
Сен елкангда кўтариб юргин
Бошинга чиқиб олади ўзи.

129

Аста-секин ўлмоқликни
бу дунёда дейдилар –
ҳаёт!

130

У асли ёмон эмас.
чин эрур бу гап.
Ухлаганда бировга ёмонлик қилмас.

131

Хотира бир тўловдир,
Инсондан тортиб олинган
қимматбаҳо нарсалар учун.

132

Сониянинг мингдан бир улушида
онг хиралашганда
қўрқоқлик туғилар бешак.

133

Аблаҳлик қилувчи кимдир?
У кар эрур,
қалб хитобин эшитмайдиган.

134

Қулликда сақламоқ қийинми уни?
Осондир жуда... чунки
эрк қадрига етолмайди у.

135

Бош кўтарди тўлқин ҳайқириб,
ямлаб-ютмоқ қасди бор эди.
Қирғоққача етди унинг кучи-қудрати.

136

Қуёш ботди...

Бойўғли қувонди, туним туғди, деб.
Фалак айланажагин билмас у нодон.

137

Ёқсанг – ёқиб бўлмас,
чопсанг – чопиб бўлмас,
тилдан учган сўзларни.

138

Аршга кўтаражак
сени бу фикринг.
Ҳам қаро тупроққа қорибла ташлар.

139

Қуш учиб кетди.
ўтирибди, мушук бечора
тақдирига лаънатлар айтиб.

140

Емоқ-ичмоқ, ётмоқ ва турмоқ –
яшамоқ эмасдир бемақсад яшаш –
ўлмоқликдир асли асталик ила.

141

Ҳазаб оти элтажак қайга? Гўрга...
Топиларми унинг давоси? Ҳа –
сукут эрур ягона шифо.

142

Ватанни севмоқнинг шартлари бордир:
Аввали – севмоқ керак Парвардигорни,
сўнг ота-она, дўсту ёронни.

143

Киши онасини сотарми ҳеч вақт?
Сотади...
уялмаса Ҳақдан.

144

Ханжарнинг заҳми ҳам битиб кетажак.
Ҳаргиз битмагайдир
тирналган виждон яраси.

145

Олим – ҳаёт демак.
Мамот эса
золимга хосдир.

146

“Виждонлиман”, дейди у.
Ажаб, қандай бўлар экан
иймонсизнинг виждони?

147

Ҳақни севмаган,
Халқни севмаганнинг маҳбуби –
самумдир, самум!

148

Тулпор эрур нафосат рамзи,
қассобнинг қонли назари
кўрар унда тотли бир қази.

149

Олий мартабага кўнгил қўйди-ю,
фаввора томчиси отилди кўкка. Сўнг...
йиғлай-йиғлай қайтди аслига.

150

“Ҳайвон!” дсб лаънат айтдилар.
Янглишдилар...
билмадилар ҳайвоннинг ранжиб қолишини.

151

Мушукни эркалаяпман...
Ерга қўнолмаётган кабутар
ҳайрон қарайди менга.

152

Жон ва ақл
Эгизакми бу?
Кошки эди...

153

Зорланиб маъраган қўйнинг кўзлари
қассоб пичоғига қадалди, сўнди.
Қўйнинг қуйруғида қассоб кўзлари.

154

Пастга ошиқади булоқнинг суви
пастда кутаётир интиқ ва интиқ
лойқа дарё тўлғониб, тошиб.

155

Қовоқ ва калла: муштараклик бор гўё бунда,
Аммо бир мазза бордир қовоқда
Қовоқ каллада-чи?

156

Бир дарёдан сув ичар, бир ҳаводан нафас олади
мол ҳам, инсон ҳам.
Қай тоифадансан сен?

157

Назарга илмаймиз юракни,
ҳолбуки унда
куч тўплар қудратли вулқон.

158

Сариқ кўз, кўк кўз, ғар кўз
ҳаммаси ўз ҳолича кўрар
ранго-ранг ажиб дунёни.

159

На учун қувилди жаннатдан шайтон,
Биласанми сен? Фақат демагилки:
“Инсондан малака ўрганмоқ учун”.

160

“Баҳорнинг баҳорий чиройи қани?”
деб сўрадим ёздан ва куздан.
Менга жавоб берди ҚИШ.

161

Юрагига қулоқ солдим: дук-дук...
қулоқ солдим эшигига:
дўқ-дўқ...

162

Ақл кўзи юмуқлар
адашарлар
иймон йўлидан.

163

Сенга бўла олармикин
дўст
иблисга қўл берган инсон?

164

Бўлмаса ихтиёринг
ибрат олмоққа,
ўқимай қўя қол китобни.

165

Оч одам тўйгунича
сйди таомни,
Очкўз эса... ўлгунича.

166

Зўрларнинг зўрини билурмисан сен:
филдан балки арслон зўрроқ?
Энг зўри – одамдаги олтинчи бармоқ!

167

Орзу қанотида учмоқ истасанг
қанотларни ясамоқ керак –
ақлдан.

168

Беданани эркдан этдилар маҳрум.
Айби бор-да, бечоранинг – қафасда ҳам
хуш қилаверар инсон кўнглини.

169

Иштаҳаси бирам яхши бу хўра қўйнинг.
хожасидан мамнун бўлиб семираверади.
Кавшана боради қассоб қўлига.

170

Ақл ҳолсизланар
сўна бошлаганда
илмга рағбат.

171

Қалб занглай бошлайди
кетса қувват
ақлдан.

172

Қаерда ўлмоқликнинг фарқи йўқ сира,
Тошу тупроқ бирдир ҳар ерда. Бироқ...
аъло эрур Ватанда ётмоқ.

173

Лаҳза.
Туғилади кимдир, кимдир берар жон.
Демак, ҳаёт шу лаҳзада этади давом.

174

Тонг надир?
Эрларнинг
палов илинжида ўрмалашлари.

175

Дерларким, қўрққин яраланган йўлбарсдан,
яна илон думини босиб олмоқдан.
Асли қўрқмоқ лозим ҳасадгўй дўстдан.

176

Қойил қолмоқ ксрак юракка,
муштдеккина бўлса-да ўзи,
кўтаради қоядек дардни.

177

Тантана бошланар
ғанним уйида.
Дўстим хиёнат қилган бу онда.

178

Жаннат боғларига элтажак намоз.
Бепул йўлланмадир дўзахга
ғийбатлар битилмиш қоғоз.

179

Гўзалнинг ишвасими
зинога чорлаган.
Ё шайтоннинг макри?

180

Қизитилган ҳолда турар қўшноғораси.
Тешилиб қолса гар қўшни тоғораси –
Қувонч ила чала бошлар қилиб овоза.

181

Яхши эшитаман
нафс шивирини. Аммо...
эшитилмас азобдаги руҳнинг фарёди.

182

Ғийбат қила-қила
чиқдик хумордан. Ва...
дўзах эшигини ўзимиз очдик.

183

Нафаси келмай туриб
Қиёматнинг.
Ўлимтик қалбингни уйғота қол тез.

184

Қиш. Далалар ҳансирар қорсиз
илмга ташна
онг каби.

185

Тақдирланди чиройли тўти
олтин қафас билан –
тўти бўлгани учун.

186

Тун қирови билан сийлар заминни
Тонг –
қуёши билан.

187

Ёмғир ювиб ташлади замин чангини.
қандай ювилар экан
қалбдаги ғубор?

188

Анҳор суви оқаётир лойқаларни чўктириб тубга,
аъмол номасига тўкилаётган
гуноҳлар каби.

189

Уйларни безаймиз
сунъий гуллар билан –
тош қалбдаги меҳр ҳам шундай.

190

Жонимиз фидо эрур
ота-онага, ўғилу қизга.
Ҳаққа-чи?

191

Соатга ўхшайди у жуда –
буралса чиқиллайди.
Буралмаса –жим.

192

Осмонга ҳукмронман, деб ўйлар булут.
Унинг эгалиги –
шамол тургунча.

193

Тутиб, боғлаб бўлмас қуёш нурини
Тутиб, боғлаш мумкин қалбга
иймон нурини.

194

Бу дунёга
келгандирмиз биз –
охиратни изламоқ учун.

195

Сартарош бахтли экан ҳар қалай:
охири топибди-ку, қудуқни –
“Искандарнинг шохи бор”. дегали.

196

Эй кўнглим, дўст бўлсанг менга,
хушламайсан иймонни, нега
нафс ила қурарсан базм?

197

Битта-битта томчилар ёмғир
иймонга қувват бергувчи
солиҳ амаллар каби.

198

Пулни фарқлай олувчи бу кўз басир эмасдир.
Сўқир деб саналур
Ҳақ сўзни ўқнмоққа ярамаган кўз.

199

Фисқу фасодлардан яйраган қулоқ
оят ўқилганда келса қоматга
билки у қардир...

200

Иғволарга суяксиз бу тил
калимани айта олмаса –
демак, у соқовдир...

201

Зулмларга чаққон бу оёқ
бошлаб боролмагач Тангри уйига –
шол эканин англамоқ даркор.

202

Шом кирди. Булутли осмондан ёғиб тун
борлиқ ботди зулматга –
худди иймонсиз тош юрак каби.

203

Мисли қорачиқдир бу покиза қалб,
қорачиққа киприкдир посбон –
қалб посбони – иймондир, иймон!

204

Денгиз – мўъжиза, дала-тош ҳам мўъжиза.
мўъжизани англамас
ақл – фожиа.

205

Кетаверасан. кетаверасан, гўё йўл узоқ.
Аслида манзилга қолган бир қадам.
Буни фаҳмловчи – бахтиёр одам!

206

Мўъминнинг қалбини нишонга олиб,
фосиқ отмиш ғийбатдан ўқлар. Ва...
дўзахга олмиш “йўлланма”.

207

Бировлар мурдадан қўрқарлар. ажаб!
Қўрқмоқ керак.
ўлик қалблардан.

208

Ишонмайди Қиёматда тирилишига.
Аммо чин кўнгилдан инонади
вайсақи хотиннинг миш-мишларига.

209

Агар сен бўлсанг қўғирчоқ,
шуҳратинг боғлиқдир
қўғирчоқбоз акаларинг маҳоратига.

210

Бунчалар ширин бу шуҳрат!
Бунчалар маккордир бу шуҳрат –
дўзах эшигига етаклаб борган.

211

Тангрига хос бўлган кибрни
Иблис инъом этар ғофил бандага –
Кавсар сувлари эвазига.

212

Тонг... Чумчуқлар чириллар шодланиб.
Қуёшни кутар-у, кузата олмас,
мушукка ем бўлар, пешин чоғида.

213

Чанг кўтарилди-ю,
босилди.
Худди инсон умрига ўхшаб.

214

Тошқалъада яшайсанми,
ёки чайлада –
Азроилга фарқи йўқ мутлақ.

215

Тилла-заринг йўқми, ачинма сира.
Лаҳадда қўйилажак ўша гувала
бойга ҳам, сенга ҳам этиб ортади.

216

Истаганча бақир. истаганча сўк,
Зулм қилавергин хоҳлаганингча –
агар ҳайвонларга ўхшагинг келса.

217

Азон товушидан безган юраклар
виждон хусусда
битик битарлар.

218

Нафси бузуқ ўлар эмиш ҳайитда.
Яхши ҳамки, ийд-байрам
йилда фақат икки марта.

219

Осмон эрур тўтига маскан.
йиллар ўтаётир патидай тўзиб.
Илмсиз ўтаётган умрлар каби.

220

Инсонни ўлдирмоқ гуноҳдир, бешак.
Маҳлуқни ҳавасга ўлдирмоқлик ҳам.
Ўз вақтини ўлдирганинг йўқми жазоси?

221

Зорланиш аравасини ёқтирибсан-а.
нечун кўрмай қолдинг
шукроналик тахтиравонин.

222

Юз йил яшагин. дўстим.
менга тўқсон тўққизи ҳам кифоя.
Мени ўзинг кузатиб қўйсанг бас.

223

Ҳожилардан кулиб Каъбада
шоир ҳажв тиғига илди уларни.
Ундан охиратда ким кулар экан?

224

Симёгочни ея олармикин у?

Ер эди, агар

ҳазм қила олса.

225

Биродарининг уйи ёнганда

йўқламади, сўрамади ҳол.

Иймонига ўзи ўт қўйди.

226

Тупроқ ташналиги лол қолдирар ақлни.

Хуш ёқиб қолганмикин Ҳобилнинг қони?

Ичаверар ўшандан бери, тўймас ҳеч қонга...

227

Ҳеч нима ўғирламади тулки бозорда.

Одамларни қилиб томоша –

уялиб кетди тулкилигидан.

228

Ярим тунда отар эмиш тонг,

ялдо туни гуллар шафтоли.

Хуш кўрамиз эртакни жуда.

229

Издиҳомда

эллик йиллик фоҳиша

сўзлар дoston ҳаё ҳақида.

230

Ўзини осибди илон

дўстини чаққан “дўст”дан

андиша қилиб.

231

“Мозористонда ким ҳам эшитар,

“Ҳаййа алал фалаҳни” деган

Отабекнинг армони ўтмишми энди?

232

Ўзбек ойим киярмиди эгнига қора
фарзандлар бир-бирларин
заҳарламасалар.

233

Иймон қайиғида турар бир оёқ
бири тортар куфрга томон –
ҳалок бўлмоғингни билмайсанми сен?

234

“Заҳар солмоқ эмиш касби илоннинг”.
Гар чақса ранжима ундан,
ўз анқовлигинга ёғдир лаънатни.

235

Дайос бўлса айғир,
уюрнинг куни
қолар экан ханги эшакка.

236

Иймон йўли бошқа, ўзгадир куфр йўли ҳам,
иккови учрашмагай ҳеч бир нуқтада,
кеча ва кундуз қоришмагандай.

237

Мушук даъво қилар
валиаҳд тахтига,
арслон каби бормиш мўйлови.

238

Маккага борди шоир
қўлда қалам ва...
пуч юрак билан.

239

Ҳайвонот боғига пул тўлаб кириб,
Томоша қиламиз махлуқларни биз.
Бизларни текинга томоша қилишар улар.

240

Булутни кўзгатар шамол,
пул – кибр тўфонини
ва ёғдирар гуноҳдан жала.

241

Чўкаётган одам тирмашаркан ожиз бир хасга.
Кўнгил, чўкар бўлсанг нафс гирдобига,
Тангридан сўра-ю мадад, тирмашмагил куфр чўпига.

242

Ҳар йили Ҳажга боради у,
тўкиб келар эмиш гуноҳларини.
Ҳаммом деб ўйларми Маккатиллони.

243

Муз тоғлари совуқ уфуриб,
муз уммонида турибди мағрур –
бемехр одамнинг юраги каби.

244

Ғийбатларни ёқтирувчи бу қулоқларни
шарт кесгин-у, ташла оч итга.
Ит ҳам ҳазар қилиб емайди уни.

245

“Пул бўлса – чангалда шўрва”.
Ҳақдан уялмас бўлсанг –
шўрвангни ичавергин ҳовучлаб.

246

Ё зарники бу фоний дунё
ёки зўрники, дединг.
Ҳидоятни кўрмадингми сен?

247

Умр бўйи иғволардан бўшамаган тил
жон чиқарди қолди толиқиб –
иймон калимасин айта олмади.

248

Агар кирсаки сут билан иймон
унга бас кела олмас
ҳеч қандай шайтон.

249

Кесакдан олов чиқса
ишонинг
қурбақадан булбул чиққан онларда.

250

Ер бир сесканиб олармиш,
бағрига олганида
мунофиқни.

251

Фосиқлик уммонин сипқориб обдон
Кавсар сувларига
қолдирмадик жой.

252

Тахт тикланяпти бахтдан
кимгадир.
Бичилмоқда кимгадир кафан.

253

Ақлинг дейди: “дуо ол!”
Нафсинг эса буюрар:
“пулни ол фақат!”

254

Ўлмоғи аниқдир қутурган итнинг
Чораси не бўлар-ки,
одамни пул қутуртирса.

255

Ўлим – айрилиқ эмас.
Айрилиқдир оға-инини ажратувчи
қалбдаги девор.

256

Дўлона топа олмади тоққа чиқмасдан
тополмади ҳидоят –
уза олмай нафсин кишанларини.

257

Тандир тўла зоғора, том бошида тешик тоғора.
Фосиқни иймонга чорлай-чорлай
бутун олам овора.

258

Ёлғон дунё рақсга тушар
нафс оҳангларига.
Дўзах саҳнасида чарх урган каби.

259

Осмон элаётир покиза қорни.
Биродари Ернинг
гуноҳларин яширмоқ учун.

260

Узатилмас бўлса
адолатга қўлларинг
аросатга бошлар оёғинг.

261

Бўлмаса устингда тақводан либос,
жаннат дарвозаси очилармикин
очиқ авратларингга.

262

Ўн саккиз минг олам
айтганда тасбеҳ
нечун қотиб қолди сенинг тилларинг?

263

Тиллардан учаётган бу ғийбат сўзлар
Қисматда айланиб олов тошларга
ёғилар ақлсиз бошларга.

264

Куфр чанғисида нафс қорлари узра
учавергин мазза қилиб.
олов узра ялангоёқ юрмоққа чидасанг агар.

265

Кўнгил, юз йил умр кўрганигда сен,
юз кунгина излаганигда
топар эдинг ҳидоят йўлин.

266

Дунёни англамоққа етмади умр.
Кифоя қилди биргина нафас
ташлаб кетмоққа фоний дунёни.

267

Қутулдингми кўнгил ҳукмидан –
эришибсан
Тангрининг муҳаббатига.

268

Қанотим бўлсайди, учардим узоқларга...
Қанотим бор, учолмасман мен,
қочолмасман ўзимдан-ўзим.

269

Бекинмачоқ ўйнаймиз биз
ўзимиз билан ўзимиз –
ҳақиқатни яширмоқ учун.

270

Кўшнинг ити кўриқлайди кўшнингни
алақимлардан.
Сени ким кўриқлар кўшни ёмонлигидан.

271

Бунчалар бегуноҳ бу...
бунчалар маъсума –
ҳали туғилмаган гўдак.

272

Қўлимизни иситмоқ учун
аввал ўлдирамиз, сўнг...
ёқамиз ожиз дарахтни.

273

Дедиким: “Туғмасайди онагинам
кўрмас эдим бунчалар хорлик”,
Хўрликларга онами сабаб?

274

Қувончлар чексиздир, чексиз!
Шодмиз... чунки
чўкаяпмиз шўх қўшиқ айтиб.

275

Ҳар куни йиғлайсан
ёлғондан. кўзларда ёш йўқ.
Олажак ажринг ҳам шунга яраша.

276

Баҳордан сўнг
ёз келар ким учундир.
Ким учундир – куз.

277

“Дунё, дунё!” деб сиғиниб
дунёга
охири ташлаб кетди дунёни.

278

Тенгсиз нимадир борми
фанода?
Бор – ишқи илоҳий!

279

Ким шоҳ эрур
ўз умрига –
иймонли одам.

280

Дерларким, заҳар ют,
азиз дўстинг учун.
Яратган Тангри учун-чи?

281

“Пешонам шўр” дся нолима зинҳор.
Мўьмин бўлиб туғилмоқликнинг ўзи
улуғ бир саодат эрур.

282

Қиёматни кутиб бўлмагин сарсон.
Дилингда ишқ ўти сўнгудай бўлса –
сен учун бошланмиш зўр бир қиёмат:

283

Тангрини танимай ўтажак бўлсам,
дунёни босажак
кўзимдан оқғувчи қонли ёшларим.

284

Ўлик барглар эмасдир тўкилаётганлар.
Даракчилари эрур қаттол ўлимнинг –
кимларнинг қопқасин қоқар хазонлар.

285

Ажаб тоифадандир у –
“хўп” дейди дили, тили эса – “йўқ!”
Дардингиз айтасиз кимга?

286

Курсини эгалламиш
қўрқоғу хоин.
Унут бўлмиш мардлар, ботирлар.

287

Ўлли-ю, кетди аблаҳ.
Аммо сен қувонавсрма,
аблаҳ бўлур аблаҳнинг арвоҳи ҳам.

288

Қуёш ботяпти.
кечган кунни
дафн этмоқ учун.

289

Кутяпти интиқ,
кимнидир
жаҳаннамнинг олов гуллари.

290

Хотира – ўлимнинг қилмиши учун
тирикларга берилган
аянчли инъом.

291

Аблаҳлик қилмас сира
юрагин хитобин
тинглаган инсон.

292

Гўзал қизлар бунчалар кўп.
Аmmo... қайдан бўлади пайдо –
вайсақи хотинлар?

293

Қалб яраланса
даво бўлолмас
донолик ҳам.

294

Яшамоқ мумкинми
агар сени
яхши кўрмаса ҳеч ким?

295

Фарёд чекар шоирнинг руҳи
зада бўлиб
лардин англамаган ҳиссиз қалблардан.

296

Дардли кунни
ямлади
азобли тун.

297

Хорлик тўзонига бурканар,
гуноҳ шамолларин
чақирган кимса.

298

Вақтнинг қўлида шамшир.
Башарни шоширади у.
Бақо гулшани томон.

299

Баҳорга ишонгин. аммо...
унутмагин
аямажузни.

300

Дошқозондан ошқозонга
йўлни кенг очармиз –
ҳалолу ҳаромнинг фарқига бормай.

301

“Виждонсиз!” деб ранжиймиз ундан.
Қизиқ,
ўзимизда бормикин виждон?

302

Эплосанг, ўлдиргин ҲАСАДни
гўдаклик чоғида.
Йўқса, сени ўлдиради у.

303

Тилда суяк бўлсамми эди,
тийилардик
ғийбат гаплардан.

304

Яхши от чопармиш кейинроқ.
Ёмон от стиб олар маррага
ундан олдинроқ.

305

Самони забт этган момогулдирак.
бермоқда дарак –
умр баҳорининг ўтажагидан.

306

Тонг отди.
гарчи
хўроз қичиқирмаса ҳам.

307

Ҳалолликдан
достон тўқийди
ҳаромнинг маҳбуби.

308

“Ҳақиқат!” деб қичқирди у
ҳақиқатни
бўғизлаб бўлгач.

309

Меҳр билан ясади ханжар.
Дастасига тақди инжулар
меҳрли бир жонга қасд қилмоқ учун.

310

Лахтак булут аро эрка интилиб,
Шамолга бўй бермай шох ташлар варрак.
Ипининг бир учи бола қўлида.

311

Чақирилмаган меҳмон – қор
қўнди-ю қийғос гуллар лабига
ва қуритди бир ўпич билан.

312

Ёмғир эмиш осмоннинг хасрати.
Ер бечора
хасратини қаерга тўксин?

313

Ўлдирган эмиш у душманим дўстини,
Менга садоқатин кўрсатмоқ учун.
Душманим эса тирик...

314

Чархларлар,
фарёд уради қилич:
“Бошни кессам менми айбдор?”

315

Эмишки, дунё бевафо.
Садоқатда собитмиз биз
дунё бойликларига.

316

Сукут – олтин.
Сабр халтасида
тўпланди қанча?

317

Ўлим – фақат жон чиқиши эмас,
Энг аввало тарк этар бизни
вазифасин адо этган нафс.

318

Золимдан истаяпман адолат,
ёз чилласида қор кутган
бир нодон каби.

319

Фикрлашдан тўхтар экан,
ўқишдан тўхтаб,
жаҳолатга қул бўлган инсон.

320

Бойлик севгисига жой берса юрак
чўкиб кетажакмиз дунёга
ва... қалбларни босар пўпанак.

321

Ўлим манзили сари учиб борамиз,
Туғилганимиздан бери.
Тўппончадан отилган ўқдек.

322

Фитна надир?
Ўзимиз учун топганимиз –
дунё моллари.

323

Бир кун кўп яшаганидан кўра
бир кун кам яшагани маъқул
зулмкорнинг.

324

Ҳеч нарсадан ажабланма сен
аравалар
отлар олдида юрган замонда.

325

Йўлбарс – йўлбарсдир.
бўлмас кўзичоқ.
Қўй терисига ўраб қўйсанг ҳам.

326

Нима кутмоқ мумкин бу одамдан?
Томирида оқар бўлса
иблиснинг қони.

327

Овораю сарсон бечора.
Сув ичмоқчи бўлган булоғи...
қуриб кетгандир.

328

Кўлмак юзига урилиб,
ноғора чалади томчилар:
“Ҳокимдирман мен бунга!” – дея.

329

“Ерда не гап. қарайин-чи”, деб
Заминга боқмиш бу Қуёш. ва...
исноддан юзлари кетмиш ловуллаб.

330

Тонг нафаси уйғотажак
уйқудаги кўзларни.
Уйқудаги қалбини-чи?

331

“Бегона” деб юламиз алафни.
Аслида...
шу срининг эгасидир у.

332

Нодон барг –
узилди-ю, ёмғирда лойга қорилди.
Қачон узилмакни билмак ҳам керак.

333

Фалсафа китобидир табиат.
Қарай-қарай
туғилар фикр.

334

У ортиқча одам эмиш,
бу дунёда.
Ўзинг-чи?

335

Ари чақади, чақади чивин.
чақади чақимчи ҳам
часндан ёмон.

336

Ғам ила бошланиб дунё, тугар эмиш яна ғам билан.
Ғалат гапдир бу!
Бошлангандир ва тугайди мўъжиза билан.

337

Ҳақиқат йўлида кўп бўлар хато.
Нодонликдир ҳақиқат истаб
тўсмоқ ҳақиқат йўлин.

338

Нусха кўчирмоқ эмас.
фарз эрур ўрганмоқлик
донолардан.

339

Икки аҳил дарвеш
аълороқ экан,
икки урушқоқ шоҳдан.

340

Ватан учун хизматда
билинади
инсоннинг тириклиги.

341

Алҳол нонга эмас,
ҳидоят бергувчи Тангри
севгисига муҳтождирмиз биз.

342

Вужуд садаф эрур,
Виждон эса монанддир
садаф ичндаги дурга.

343

Бир тарзда айланмас осмон.
Гоҳ ранжитади.
бағишлар баъзан шодлик.

344

Ёнармиш ҳўлу қуруқ ўрмонга кетганида ўт.
Фақат ёнмас иймон эгаси,
Иброҳим алайҳиссалом сингари.

345

Фалакнинг айланмоғи
бўлғай эмиш
туз ҳақин адо этган фарзанд истагича.

346

Кеча қоронғиси беркитар айбни,
одамлар кўзидан фақат.
Аллоҳ назаридан яшириб бўлмас.

347

Ҳожатмандлар учун лозимдир
очиб қўймоқлик
инсоф ва адолат эшикларини.

348

Илм сенга ҳеч нима бермас
бағишлай олмасанг
илмга ўзни.

349

Муҳтождирман
дили субҳи содиқдек пок
бир дўстга.

350

Қўрқяпсанми
бахтиёрлик ичра сен
бахтсизликка учраб қолишдан.

351

Оламни ўзингдан
паст билурмисан
сен – пасткаш.

352

Тун.
Умр парвонасининг
шами эрий бошлади.

353

Бир мартагина саждага
қўйса эди бош.
ажал шабадаси эсгунга қадар.

354

Тошларни юмалатган сел
тўхтаб қолди
денгизга стгач.

355

Ҳукмрондир
Ой осмонга
Қуёш бўлмаган чоғда.

356

Инсон фарқ қилар
махлуқдан,
илмга чанқоқлиги билан.

357

Сўз – ўлик сояси эмиш буюмларнинг
шу ўлик соя билан ўлдирамиз биз
дўстларимизни.

358

Она изларини ўпамиз
кўз ёшларимиз билан.
Охират саройига кузатиб қўйгач.

359

Қўрқув ва соғинч ила
бошланар муҳаббат
ва у билан ўтади бирга.

360

Бахтни ўйламас
инсон,
бахтга чўмган ониди.

361

Жонлантирди умид ҳаётни.
Тирик мурда кабидир
умидсиз инсон.

362

Йиғларсан фанодан зорланиб.
Бақо умидида тўксанг эдинг ёш,
очар эдинг саодат эшикларини.

363

Иймон қалқонини
қўлдан қўйма ҳеч.
Ғам ҳужум қилганда сенга.

364

Ҳар ким ҳам ўлавермас,
ажал тиғи қўзғолса.
Ўлади ажали етган.

365

Тунда дам олади мириқиб,
кундузи мириқиб
давом эттирмоқ учун фосиқликларни.

366

Кофир – нафсдир.
Бунча қийин экан.
мусулмон бўлмоғи.

367

Одам ўлдирган қотил
ўлдиролса эди
ўзининг нафсини.

368

Аллоҳдандир юзнинг чиройи
Қалбинг чиройи –
ўзингдан фақат.

369

Ғийбат ботқоғига бота-бота
чиқажакмиз
дўзахнинг нақ ўтхонасидан.

370

Жиринглаб уйғотди соат
барчани. Сўнг...
ўзи тўхтаб қолди.

371

Гавҳар бозорида мунчоқнинг йўқтур қиймати
Қуёш ҳузурида қийматсиз эрур
чироқнинг нури.

372

Шиддат-ла жанг қилса-да хўроз
тенг кела олмас
бургутга зинҳор.

373

Ўзни шер фаҳмлади
мушук
сичқон тутган онда.

374

Кимсасиз эмасдир бу ўрмон,
бута ортида
оч қоплон ётар.

376

Ўтни ўчириб.
чўғни қолдирди.
Аланга олди дунёни.

377

Нияти намозга кирмоқ эртага.
Бугун
лаб урди ўлимнинг муздск лабига.

378

Бу одам ўзгармас сира.
Фақат уринаверар
тақдирдан қочиб қолишга.

379

Сиз мендан кулманг азизим,
мен ҳам сиздан кулмасман зинҳор.
Қисматда кулмаслар аҳволимиздан.

380

Турли қарашлардан нборат дунё,
фалсафа. динлар ҳам ҳар хил.
Ҳақиқат битта!

381

Бу одамдан қўрқасанми сен?
Демак. қўрқмас экансан,
раббинг Аллоҳдан!

382

Каъбатуллоҳ –
дунёнинг бедор юраги.
Тинмай уриб турар Қиёматгача.

383

“Оналарни шарафланг!”
деб хитоб қилди у.
“Қариялар уйи”дан қайтгач.

384

Қўлда оғир юк билан
қайтар ҳожилар.
Қалбда-чи?

385

“Фасадул олимни –
фасадул оламни”.
Оламни бузуб қўймадикми биз?

386

Ёмон сўзларни сочдинг-у,
оғзинг айланиб қолди
дўзах оғзига.

387

Жонсиз тана экан
тавбасиз одам.
Танага жон киради қачон?

388

Биздан ҳам олдин бор эди дунё,
биздан кейин ҳам шундай қолажак.
Нимани талашяпмиз биз?

389

Талаб қилиб олинмайдиги
хурмат –
эришлар унга зўр заҳмат ила.

390

Вужудларни эскиртди,
кўзларни қамаштириб аллади
дунё.

392

Инсон ҳисларининг гўзали эмиш
ширин муҳаббат. Аммо...
аёвсиз нафратга ҳамсоядир у.

393

Тонг...
Шарқ осмонининг нақ тепасида
тиғ урар Қуёш.

394

Қалб исёни ҳайқириғи билан
ҳайдар шайтонни
иймонли одам.

395

Балиқчи эмасдир у одам. Лекин...
балиқчига дарс бсрар ҳануз.
Балиқ эса илинмас тўрга.

396

Номуссиз яшамакдан
афзалроқдир
номус ила ўлмак.

397

Ахлоқсизлик
қувват олади
аждодларни менсимасликдан.

398

Иғво калити билан
очилди
душманлик эшиклари.

399

Дуо қилдилар:
“Бошинг тошдан бўлсин”.
Қалбинг тош бўлмаса бас.

400

Шундай яшамоқ жоизки,
сўнг айтмасинлар:
ўлди-ю, кетди изсиз.

“Дўстлар дўстлар вафосини асрагайлар”.

Алишер Навоий.

“Насойи.мул-муҳаббат”дан.

Қалб – Аллоҳнинг омонати. Уни Эгасига қай ҳолда қайтарамиз? Қўшнидан омонатга бир коса олсак, ишла-тиб бўлгач, ювиб, покиза ҳолда қайтарамиз. Қалб вази-фасини ўтаб бўлгач, уни покизалашга имконимиз бўлмай-ди. Ортимизда қолаётган яқинларимиз ҳам тозалаб бера олишмайди. Уни поклашни олдинроқ ўйлашимиз керак. Уни турли иллатлар билан булғамаслик чорасини кўрсак, янада афзалроқ. Эски бир жомга тўпланган ахлатни би-ров бошқа бировга ҳадя этмайди. Агар қалбни ғазаб, риё, ҳирс, очкўзлик, ҳасад, ғийбат... каби иллатлардан муҳо-фаза қилмасак, у ўша ахлат тўла жомга ўхшаб қолади. Одамнинг жисмоний ўлимига турли хасталиклар ёки фалокатлар сабаб бўлади. Одамлар орасида тиригида ўлик кимсалар ҳам мавжудким, улар жисмонан бақувват бўлсалар-да, руҳан мурдадирлар. Қалбнинг ўлими ҳам икки кўринишда: бири – жисмоний ўлим. Иккинчиси – руҳан ҳалок бўлиш. Иймонга зид барча иллатлар қалб-ни ўлдиради. Ғазаб жировини бўш қўйган кимса, қилмга хиёнат қилиб, биродарини ҳақорат қилаётганида қалби фарёд чека-чека ўлади. Бировнинг ҳақиға хиёнат қила-ётганида қалби нолаю афғонлар билан жон таслим эта-ди. Мунофиқлик қилаётганида қалбни тилка-тилка бўла-ди... У эса ўлик қалбни кўтариб юраверади. Оқибат – кимса неча-неча марта азоблар билан ўзи ўлдирган ўз қалбини, омонатни Эгасига қайтармоқликдан уялмайди-ми? Фоний дунёда одам қотилининг жазоси бор. Боқий дунёда ўз қалби қотилини қандай жазо кутмоқда экан?

Юрак зарбаларини соатнинг чиқиллашига ҳам ўхша-тадилар. Инсон қалб соатини Ҳақ учун созласа, унинг зарбалари ҳар сонияда “Ҳақ!” деб турса, инсон Ҳақ йўли-

да умр кечирган бўлади. Агар одам кўнглини азон товушига боғласа, субҳи содиқда қалби билан бирга уйғонади. Агар азон чақирғи уни чорламаса, қалб уйғонмайди. У умрини ғафлат боғган қалб билан ўтказади. Қалб ўлик бўлса, кулоқлар қар, кўзлар кўр бўлади. Ҳақиқатни кўра олмайди ва эшига олмайди.

Шаҳар сайрига чиққан подшоҳ рўбарўсида гадо пайдо бўлиб тиланди. Подшоҳ унга битта олтин танга бериб, ўзининг сахийлигидан ўзи мамнун ҳолда жилмайди. Гадо эса, норози оҳангда:

– Эй подшоҳим, ҳисобсиз хазинанг бўзгани ҳолда ўз укамга биттагина танга бернидан уялмадингми? – деди.

Бу гапдан подшоҳ ажабланди:

– Ис, қачондан бери сен менинг укам бўлиб қолдинг?

– Нечун ҳайрону долсан подшоҳим, ахир сенинг насабинг Одам Ато билан Момо Ҳавводан бошланмайдими? – деди гадо.

– Ори-ори, сўзларинг рост, – деди подшоҳ.

– Менинг насабим ҳам шундай: икковимизнинг ота-онамиз Одам Ато билан Момо Ҳавво бўлгач, оға-ини ҳисобланмаймизми?

Баён қилганим тиланчининг гани латифанамо ривоятга ўхшагани билан небот талаб этилмайдиган ҳақиқатдир. Буни нлм тилида «аксиома» дейдилар.

Ҳазрат Билол розиёллоҳу анҳудан «Сенинг отанг ким?» деб сўрашганида у зот «Менинг отамга малюнкалар сажда қилишган», деб жавоб қайтарган эканлар.

Алқисса, дунёда яшаб турган одам болалари ватанлари, миллатлари, прқларидан қатъи назар, оға-инидурлар. Бу ҳақиқатни барча идрок қилар, деб ўйлайман. Мени ажаблантирган нарсас: асли насаблари бир эканини билганлари ҳолда одамлар ўзаро ёвлашадилар. Катта-кичик урушларни бошлашдан чарчамайдилар. Ажабланарлиси шунки, жанг майдонининг у томонида-

гиси ҳам, бу томонидагиси ҳам Худога бир хилда муножот этади: ўзига омонлик, рўпарасидагиларга эса ўлим тилайди. У душман деб ҳисоблаб, ўлим тилаётган одамнинг ким эканлигини билмайди. Унинг ҳам оиласи, фарзанди тақдирини ўйлаб, руҳан азоб чекаётгани ҳам номаълум. Уруш қайси бир томон учун ғалаба билан якун топади, аммо жонини гаровга тиккан, муҳораба азобларини тотган жангчи учун ҳеч қандай манфаат йўқ. У қиёмат жанглардан омон чиққанига шукур қилади, холос.

Аллоҳ «урушманглар, бир-бирларингга зулм қилманглар», деб буюргани билан урушаверадилар, уруша туриб Яратгандан паноҳ сўрайдилар, қирадилар, қирилдилар.

Маккаи мукаррамада, Байтуллоҳда, ҳажарул-асвад қаршисида икки ҳожи ёнма-ён ибодат қилишарди. Уларнинг бирлари эронлик, иккинчиси Ироқдан эди. Бир дин, ҳатто бир мазҳабдаги бу икки одам неча йил аввал ўз мамлакатлари манфаатлари учун қўлга қурол олган эдилар. Жанг майдонининг икки томонидан туриб олиб бир-бирларини ўлдирмоқ қасдида ўқ узган эдилар. Улуғ марҳаматли Аллоҳ уларнинг жонини сақлаб қолиб, бу муқалдас уйда уларни учраштирди. Ибодатдан сўнг улар бир-бирларига салом бериб, туғишган биродарлар каби кучоқлашиб кўришдилар.

Одам болалари ҳаминша шундай яшасалар бўлмасми экан?

Донишмандлардан бири «биз бу дунёга бир парча кафанлик ишлаб топиш учун келганмиз», деган экан. Топганимиз, оқибат бизга насиб этувчи шу нарса экан. талашмоқдан, зулм қилмоқдан, зулм кўрмоқдан қандай наф бор?

Демоқчиманки, тарихга ёки қиёмат кунисидаги вақт ўлчовига нисбат қилиб олганда бир неча сонияга тенг келадиган умримизда меҳр-муҳаббат билан яшамоқлик саодатига стишмоқлик барчамизга насиб этсин. Қиёмат-

да, ҳисоб-китоб купида бир-биримизга кўрсатган шу меҳр-оқибат ўзимизга шафоат бўлар!

Дўст меҳрининг ўликни тирилтириши, дўст хиёнатининг эса тирик қалбни вайрон этиши ҳақидаги ўнлаб, ҳатто юзлаб ҳнқоялар боболардан бизларга мерос бўлиб қолган.

Бир ажиб қушни кўз олдингизга келтирингким, унинг қалби Аллоҳга ишқ бўлса, қанотларидан бири ота-онага, иккинчиси дўстга муҳаббат ва вафодир. Дўстлик ҳақида, дўстликдаги вафо ва хиёнатлар ҳақида шу қадар кўп ривоятлар тўқилган, ҳикматлар битилганким, барчасини тўплаб, нашр этилса, дунёнинг қоғозлари етмас эҳтимол. Кишининг ҳаётнда тиш ўтмас муаммолар кўп. Шулардан бири айнан дўст топиш, дўст танлаш муаммосидир. Киши умри давомида адаш йўлларда кўп қоқилади. Энг кўп қоқилиш дўст кўчасида бўлади. Киши ўлгунига қадар кўп дўст топмайди, аммо кўп дўст йўқотади. Нега шундай? Бунга ким айбдор? Кишининг ўзими ё дўстми?

Кўнглимиз ҳамиша вафоли дўст тилайди. Айни дамда кимдир бизнинг дўстлигимизга, садоқатли дўстлигимизга муҳтож. Бирорта дўсти бўлмаган одам дунёда яшамаса ҳам бўлади. Биз дўст деб юрганимиз душманлик чопонига бурканиб олса, азиятлар чекамиз, аммо ўзимиз баъзан билиб, баъзан билмай бошқа бир одамга душманлик қилиб юрганимизни англаймизми? «У ёмон одам, шунинг учун менга душман», деймиз. Эҳтимол ўзимиз ёмондирмиз, эҳтимол дўстлик бурчи нима эканини яхши англамагандирмиз, эҳтимол яхши дўст тарбиясини четлаб улфайгандирмиз?

Шу ёшимизга етгунча топган ва йўқотган дўстларимизни бу онда бир-бир кўз олдимизга келтирайлик. Уларнинг фазилат ва иллатларини эслайлик-да, сўнг ўзимизга савол берайлик: «шу фазилат менда борми?» ёки «бу иллатдан қутула олганманми?» Дўстларнинг яхшироғи ҳамдамларини ўз шафқатин соясида тутуди ва карам эши-

гини улар юзига очиб қўяди, тилакларини ва ҳожатларини юзага чиқаради. Биз шундаймизми? Ёки чойхонадаги ошхўрлик билан чекланамизми?

Саволлар кўп... Жавоб ўйлаш баробаринда ҳикматлардан қувват олайлик-чи...

Дўстликнинг аввали – танишмоқликдир. Таъбир жоиз бўлса, танишиш – дўстлик манзилига олиб борувчи бир йўлдир. Агар бу йўлдан тўғри бормай, пойинтар-сойинтар, эгри-бугри қадам ташланса, ғийбат, иғво, ҳасад ариқларидан сув ичиб турилса, ўртада душманлик пайдо бўлиши шубҳасиздир. Бир киши билан танишиб, уни дўстликка қабул қилишда ғоят эҳтиёткорона ҳаракат қилиш керак.

Дўст йўлидаги боғлардан бири – яхшиликни эътироф этишдир. Яъни дўстнинг дўстга қилган яхшилигини тан олишдир. Агар бу йўлда миннат дарахти соясида роҳат қилинса, дўст манзилидаги кўшкка умид қилмай ортга қайтаверган маъқул.

Йўл бериш – табиийки, ҳар қандай аҳил дўст орасида тортишув бўлади. Шундай ҳолларда майда-чуйда нарсаларга ўралашиб, киши дўстдан ажраб қолиши ҳеч гапмас. Демак, икковдан бири йўл бериши шарт. Дўстлик оламида кибр қўшидан баҳра олиш мукофоти – юлдузсиз тундир.

Хушмуомала – дўстлик боғидаги дарахтларга ҳаёт суви берувчи бир чашмадир. Ширинсўзлик, очиқ юзлик, гўзал ифода, тавозе, мулойимлик, тилни маъносиз бсҳуда сўзлардан тийишлик каби гўзал хулқлардан хушмуомала ҳосил бўладиким, бу душманлик саҳросидан ёпирилажак офатлар йўлини тўсмоқликка қодир бўлади.

Дўстга муҳаббатнинг ҳақиқий таржимони ихлос саналади. Дўстга хайрихоҳ бўлиш, керакли вақтда унинг манфаати йўлида хизмат қилиш бунинг исботи этади. Муҳаббат ихлосга тескари эмас, аксинча, уни қувватлайди, чунки икки дўст орасидаги муҳаббатдан мақсад – бир-бирларига манфаат етказиб, ёрдамлашишдир. Агар

икки дўстдан бирисининг қўнглидан бу чиқиб кетса, унинг муҳаббати фақат мунофиқлик, риёкорликдан иборат бўлиб қолади.

Бир одамнинг қадрдон уч дўсти тақдир тақозоси билан уч шаҳарда яшар эди. У дўстларининг садоқатини синамоқни ҳаёл қилди. Аввал бирига хизматкорини жўнатди. Хизматкор хожасининг иши юришмай, қарзга ботганини айтди. Дўст уни юпатиб, у айтган қарзни тўлашга етгулик миқдордаги пулни бериб, изига қайтарди. Синовчи дўст биродарининг бу карамидан қувониб, хизматкорини иккинчи шаҳарга жўнатди. Иккинчи шаҳардаги киши ҳам дўстининг қарзга ботганини эшитиб гоят қайғурди. Эртасига хизматкорнинг қўлига қарзни қоплайдиган ва яна ўн йил давомида тирикчиликка асқотадиган маблағ бериб жўнатди. Синовчи дўст бундан ҳам қувонди, шундай дўстларни берганига Аллоҳга шукурлар қилди. Учинчи шаҳарга жўнатишдан олдин хизматкорига қаттиқ тайинлади:

– Бу дўстим бадавлат эмас, ўзи олим одам. Унда илмдан бошқа нарса йўқ. Шу сабабли «хўжайинимнинг аҳволи хароб, катта қарзга ботган», деб ваҳима қилма. «Ишлари ёмон эмас, фақат беш тангагина қарзлари бор, Худо хоҳласа яқин кунларда қарздан қутилиб, ишлари авж олиб кетади», – дегин.

Хизматкор олим дўст ҳузурига бориб хожасининг буюрганини билдирди. Олим дўст бу хабарни эшитиб, бошини эгди. Сўнг ўрнидан туриб, ташқарига чиқди. Хизматкор ўтирган уйига назар солди: йиртиқ палосу эски кўрпачадан бошқа ҳеч вақо йўқ экан. «Ҳеч бўлмаса беш тангаси бордир», деб ўтирганида уйга нотаниш одам кирди-да:

– Хожаси беш танга қарз бўлиб қолган хизматкор сенмисан? – деб сўради.

– Ҳа, – деб жавоб берди хизматкор.

– Мана сенга беш танга, буни шу уй эгаси бсриб юборди.

– Ўзлари қанилар?

– Ўзи меникида. У қул бозорида ўзини менга беш тангага сотди.

Бу гапдан хизматкор ҳам ажабланди. ҳам даҳшатга тушди. Қулдорга эргашиб унинг уйига борди ва олим дўст қаршисида тиз чўкиб:

– Ундай қилманг, пулни қайтариб берайлик. – деб ялинди.

– Мен бу одам билан шартлашиб, беш танга эвазига беш йил ишлаб беришга ваъда берганман. Ваъдамга хилоф қила олмайман. Дўстимни муҳтожликдан қутқариш учун беш йил ишлаб бериш мен учун ҳеч гап эмас, – деган экан олим дўст.

Бу дунёнинг одамлари бир-бирларига маҳрам бўлишни истасалар, дўстлик йўлида ўз азиз жонларини ҳам аямайдилар. Бундай одамлар садоқатли асл дўстлардирлар. Лекин бу дунёда шундай тоифа одамлар ҳам борки, улар ёлғиз ўз вазифаларини яхшиламоқ, қўлга бир нарса киритмоқ, яхши кун кечирмоқ учун дўст бўладилар. Бундай одамлар мол-давлат дўстларидир. Улар қушларни тўйдириш учун эмас, тутиш учун дон сепадиган овчига ўхшайдилар. Дўсти учун жонини фидо этадиган одамларнинг қадр-қиммати молини фидо этувчидан жуда ва жуда юксакдир. Ривоятдаги олим дўстни ана шу юксак мартабада кўрамиз.

Дўстлар икки хил бўладилар: биринчилари – ўз ихтиёрлари билан самимий дўст бўлганлар. Иккинчилари – мажбурият ва зарурият юзасидан аҳду паймон боғлаганлар. Буларнинг мақсади фойда кўрмоқ ва зарардан қочмоқдир. Лекин самимият ва садоқатга асосланган дўстлик ҳамиша, ҳар ерда ва ҳар шароитда ишончли бўлади. Зарурият ва мажбурият натижасида пайдо бўлган дўстлик

эса ундай бўлмайди. У дарё каби гоҳ тошиб, атрофни босади, гоҳ қуриб. суви озайиб қолади. Зарурият юзасидан пайдо бўлган дўстликка ишониш дуруст эмас. Зарурият ўртадан кўтарилиши замон дўстлик адоватга айланиши эҳтимол. Демокчимизким, олим агар зарурият туйфайли дўст бўлганида ўзини беш тангага сотмас эди.

Қарға, оҳу, сичқон ва тошбақа дўст эдилар. Иттифоқо оҳу йўқолиб қолди. Қарға осмонга учиб, уни қидирди. Қарасаки, оҳу овчининг тўрига ўралиб, азоб чекиб нолалар қилипти. Қарға сичқонни фожиа ерига бошлади. Сичқон тўр арқонларини қирқди, оҳу озод бўлди. Шунда оҳу дўсти тошбақага қараб, ажабланиб сўради:

– Сен нега келдинг? Овчи бу ерга қайтса, сичқон, тешикка кириб беркинади, қарға осмонга кўтарилари. Тўрдан қутулдим, энди мен ҳам қочиб қутула оламан. Сен-чи?

Тошбақа бу гапни эшитиб бошини чайқаганича лебди-ки:

– Биродар, қандай қилиб келмайин? Дўстлардан узоқда, фироқ ва ҳижронда кечган ҳаётнинг нима лаззати бор? Қандай ақлли одам айрилмоқни афзал кўради? Бахтсизлик юз берганида одамга тасалли берадиган, оғир кунларингда дардингни енгил қиладиган дўстлар билан бирга бўлиш лозим. Ҳижрон ўтида ёнган, дўстлардан узоққа тушган одамнинг дили ҳамиша ғам ва алам билан тўла, сиҳатлик унинг вужудидан йироқ бўлади. Сабр ва қаноат уни тарк этади. Ақл ва камолот ўз кучини йўқотиб, фойдасиз бўлиб қолади... Дўстдан ажралишдан ҳам оғирроқ мусибат борми дунёда? Фироқ алангаси етти дарёни қуритади...

Ривоятдан олинажак фикр шуки, шижоатли ва кучли ботирлар урушда, хотин ва фарзандлар камбағалликда, дўстлар бошга кулфат тушганда билинади.

Ҳайвонлар дунёсини гарк этиб, ўзимизнинг ҳаётга назар ташлайлик-чи, нималарни кўрар эканмиз:

Бир йнгитнинг бошига иш тушиб, бойлигидан ажралди, ўзи эса қамалди. Шунда унинг хотини ҳар ҳафтада ошхўрлик қилувчи улфат-дўстлардан ёрдам кутди. Дўст қамоқда, ошхўрлик ўша-ўша давом этарди. Ошхўр улфатлар болаликдан бирга катта бўлган ўртоқларини эслаб қўйиш билан дўстлик бурчларини адо этардилар гўё. Тўғри, улар сичқон каби тўр арқонларини қирқиб, дўстларини тутқунликдан қутқара олмайдилар. Аммо фақат одам боласинга хос фазилат – тутқунликдаги дўстнинг ота-онаси, онаси билан хабар олиб туриш-чи? Қамоқдаги дўстнинг хотини эрини қутқариб олиш умидида олиб-югурарди. Иттифоқо автомашинаси бузилиб қолиб, эрининг энг яқин дўсти ҳисобланган одамникига бориб илтимос қилди:

– Кунда беш-ўн идорага учрашишга тўғри келяпти, машинасииз улгура олмайдиганга ўхшайман. Темирни қизиғида босмаса, армонда қоламиз шекилли. Машинангизни икки-уч кунга бериб турсангиз.

Дўст хотинининг илтижосига жавобан шундай деди:

– Биров менинг хотинимни сўраса бериб туришим мумкин, аммо машинани бериб тура олмайман.

Тўғри, машинани бировга бериш қонунга зид, дерсиз. Лекин кўнгли тоза бўлса, шу машинани «ишонч қоғози» билан ҳам бериб туриш мумкин-ку? Ёки агар у чин дўст бўлса «бир-икки кун эмас, қанча лозим бўлса ўзим машина билан хизматингизда бўламан», демасмиди? «Улфат», «ошна» деган тушунчалар бор. Чойхонадаги ошга ёки уйдаги «гап»га келмаганлардан гина қиламиз, бундай улфатга қўшилмаганлардан ҳатто нафратлансиз. Аммо қўполроқ бўлса ҳам бир ҳақиқат бор: от ва эшак бир оҳурда ҳашак есалар ҳам дўст бўлмайдилар.

Қадим замонда Хоразмга сафар қилган тужжорга бир киши йўлдош бўлди. Уни едириб-ичириб юрди. У эса тужжорга нисбатан бўлган муҳаббатини, самимий дўстлигини тинмай сўзларди. Йўлда уларга бир ит ҳам ҳамроҳ эди. Овқат қолдиқларини итга бериб турарди.

Йўлда икки ўғри уларга ҳужум қилди. Самимий дўстлигини изҳор қилиб келаётган йўлдош ўғриларни кўрибоқ, тужжорни ёлғиз ташлаб қочиб кетди. Ит эса уни ҳимоя қилди. Бир ўғрининг оёғидан тишлаб йиқитди, талади, оқибатда ўғри аранг қочиб қолди. Иккинчи ўғрини тужжорнинг ўзи мағлуб этди. Йўлдош ўғриларнинг қочганини кўриб, тужжорнинг ёнига қайтди, риёкорлик қилиб, ҳолини сўради. Тужжор «Сен каби дўстдан шу вафоли ит яхшироқ», деб уни ёнидан нари қувиб тўғри қилди. Чунки иймонга суянмаган биродарликда яхшилик йўқдир.

Одамнинг ҳаётда дўстлари кўпдай туюлади. Аммо ўзини дўст деб юрганларнинг юздан саксони манфаат дўстлари, десак фикримизга қўшиласизми? Биласиз, қоғоз пулларнинг, ҳатто дуру жавҳарларнинг сунъийлари, қалбакилари учраб туради. Уларни махсус мосламаларда саралаб беришади. Ҳаётда сохта дўстларни саралайдиган мослама йўқ, ҳар ким ўз зеҳни, ҳаётий тажрибасига қараб ажратиб олади, аммо ажратиб олгунича кўп азиятлар чекиши ҳам мумкин. Ҳаётда учраб турадиган таҳликали ва мусибатли кунларнинг фойдали томони шундаки, бир-бирларини танимаган одамларнинг танишиб, дўст бўлишларига йўл очиб беради. Айни чоқда дўстнинг садоқатини синайди. Дўстларга манфаат етказмасдан улардан манфаат кутиш ерга уруғ сепмасдан туриб, дон олишни тама қилиш каби маъносиздир. Машойиҳлар «Киши ёндирмайин суҳбатда шамни, ёруғликнинг нишонин кўролмас», деб бежиз айтмаганлар. Саъдий Шеро-

зийдан бир ҳикмат бор: «Бир азиздин ихвони сафо сийра-тидин сўрдим. яъни қариндош ва ақрабо ва ошнолар ҳақида на тариқа равиш ва на янглиғ иш қилмоқ муносибдур?» Ул азиз деди: «Адноси улким, ёрларнинг хотири муродни ўз муродидан муқаддам тутғайларким, ҳақимлар ва донишмандлар дебдурлар: «Ҳар биродарким, ўз ишининг бандиладур, биродар эмастур». Дейилмоқчиким, дўстларнинг муроду манфаатларини ўз манфаатингдан устунроқ қўй, агар киши фақат ўз мақсадлари ва ишлари билан банд экан, ундан дўстлик кутма.

Ўз нафсини ўйлаб қилинган дўстликка жуда тез соя тушади. Дейдиларким, дўстни фойда-зарар ичида синамоқ керак. Яъни, сен дўстнинг учун оёқ қўйсанг, ўзининг маҳкам тут. Дўстнинг ҳақиқий дилини билмоқчи бўлсанг, синаш учун унга тилингда ғазаб қилиб ёки қовоғининг солиб кўр. Дўстнинг сенга қанчалик муҳаббати борлигини билмоқчи бўлсанг, унинг энг яхши кўрган нарсасини сўра. Шу иккаласидан сўнг ҳам у қовоғини солмаса, бундай дўстни бошга кўтариш, ширин жон билан баробар туттиш керак. Бир кун тасаввуф илмининг улуғларидан бўлмиш Шиблий ҳазратлари ҳузурларига бир жамоат келди. Сўрадиларким: «Сизлар кимсизлар?» Улар дедиларким: «Бизлар сизнинг дўстларингизмиз!» Бу жавобни эшитган Шиблий ҳазратлари ўгирилдилар ва уларга қаратиб тош отдилар. Улар қоча бошладилар. Шунда ҳазрат дедиларким: «Нега қочяпсизлар? Агар сизлар ҳақиқий дўстлар бўлсайдингизлар, мендан келган балодан қочмас эдингизлар!»

Бир донишманддан «Қанча дўстингиз бор?» деб сўрадилар. Жавобан дедик:

– Буни билмайман. Ҳозир туриш-турмушм яхши. Умрим фаровонлик билан кечиб турибди. Шунинг учун ҳамма менга хушомад қилиб, ўзларининг дўст эканликларини билдириб турибдилар. Мабодо давлатим қўлимдан кетса, у чоқда қанча самимий дўстим борлигини биллиб оламан.

Ҳорун ар-Рашид Баҳлулдан «Энг яқин дўстинг ким?»
– деб сўрадилар.

– Қорнимни тўйдирган киши, – деб жавоб берди Баҳлул.

– Қорнингни тўйдирсам, мени ҳам дўст деб биласанми? – деб сўрадилар Ҳорун ар-Рашид.

– Дўстлик ҳам насия бўладими? – деди Баҳлул.

Ҳазрати Алишер Навоий ёзадиларким:

“Ҳар ким биров билан дўст-ёр бўлса, дўст-ёрлик даъвосини қилса, ўзига раво кўрмаганни унга ҳам раво кўрмаслиги керак. Баъзи нарсаларни ўзига раво кўрса ҳамки, ёрига раво кўрмаслиги лозим. Кўп машаққатлардан киши руҳига алам етади. Жисму жони бунга тоқат қилади. Аммо бундай машаққат дўсти бошига тушишини хаёлига ҳам келтира олмайди. Мабодо хаёлига келтиргудек бўлса, даҳшатдан ҳаёти сўнади.

*Ёр улдурки, ҳар неким ўзига
Истамас, ёрига ҳам истамагай.
Ўзи истарки, ёр учун ўлгай,
Ани мундоқ шарик айламагай”.*

(Дейилмоқчиким: ўзи дўсти-ёри учун ўлмоққа тайёр, аммо бу ишга дўстини шерик қилмайди.)

Сўфи Оллоҳёр ҳазратларининг таъбири билан айтилса, сен Аллоҳ таоло учун биров билан дўст тутинсанг, уни сут устидаги қаймоқдек кўргин. Уни азиз жонингча, балки ундан ҳам ортиқроқ кўргин:

*Тут ул дўстингни сут устинда қаймоқ,
Азиз жонингча кўргил, балки беҳроқ.*

Ҳаётда энг қадрдон дўст орасида ҳам келишмовчилик, тушунмовчилик ва бунинг оқибати ўлароқ аразлаш ҳам учраб туради. Банда хато ва камчиликлардан холи эмас. Аммо йўл қўйилган хато Аллоҳ учун биродарлашган икки кишини бир-биридан ажратиб юбормаслиги керак. Ҳақиқий дўст биродарининг айбини дарров кечира олиши шарт. Бир оғиз хато гап учун ёки ноўрин ҳаракат учун ажралиб кетадиган дўстнинг дўстлиги ҳақиқий эмас экан. Аразлашиб юрган одамлар унутмасинларки, бир-бирлари билан оға-инидек бўлиш Аллоҳ томонидан фарз қилинган. Бир-бирларига тескари қарадиларми, бас, фарз тарк этилди. Абу Ансорийдан (р.а.) қилинган ривоятга кўра Расулulloҳ (с.а.в.) шундай марҳамат қилганлар: «Ҳеч бир киши ўз биродаридан уч кечадан ортиқ аразлаб юрмоғи ҳалол эмас. Иккаласи тўқнашиб, бири у ёққа, иккинчиси бу ёққа юз ўгириб кетмасин. Уларнинг яхшироғи аввал салом берганидир».

Биродарларнинг уч кундан ошиқ аразлаб юришлари мумкин эмаслиги ҳақида яна бошқа ҳадисларда ҳам қайта-қайта таъкид этилади. Ҳатто Абу Харрош Суламийдан ривоят қилинган ҳадисда ўз биродари билан бир йилгача аразлашиб юрса, гўё унинг қонини тўккан бўлади.

Маҳаллада икки дўст яшардилар. Икковларининг ёшлари стмишдан ошган. Агар йигирма яшар дўстлар аразлашса, тушуниш мумкин: уларнинг ҳаёт тажрибалари кам, қизиққонлар. Бугун бир дўст йўқотсалар, эртасига бошқасини топишлари мумкин. Аммо етмиш ёшда дўстни йўқотиш?! Аразлаш учун биттагина ҳазил кифоя қилган. Атрофдагилар уларни яраштириш учун кўп ҳаракатлар қилишди. Сўфи Оллоҳёр ёзадиларким:

*Худонинг буйругидан тойса ногоҳ,
Биродарлик ўшалдир қилсанг огоҳ...*

Демоқчиларким, Аллоҳ таоло учун тутинган дўстинг беҳосдан Аллоҳнинг буюрганидан қайтиб, йўлдан чиқса, уни бу бузуқ ишдан огоҳлантириб, тўғри йўлга қайтаргин. Ҳақиқий биродарлик ана шундай бўлади, деган ҳикматга амал қилиб, улардан бири уйида маҳсус зиёфат уюштирди. Масжид имомини ҳам таклиф қилди. Имом бу икки аразчи қариянинг аҳволидан беҳабар, қавмининг илтимоси билан икки мусулмоннинг аразлашуви дуруст эмаслиги ҳақнда маъруза қилди. Зиёфат якуни топгач, аразчи қариялардан бири соҳибни эҳсонга «Сен менга ақл ўргатиш учун чақирдингми?» – деб дағдаға қила кетди. Хуллас, улар ярашишмади. Кимки аччиқ бўлса ҳам ўз дўстлари насиҳатига қулоқ солмас экан, ишнинг оқибати пушаймонлик бўлади. Бу – табиб буюрган дориларни ишлатмай, парҳез қилмай, ўзининг кўнгли тилаган таомларни еган, истаган ичимликларини ичган беморнинг ҳар дақиқа дарди оғирлашиб кетгани кабилар. Орадан шу зайдда икки-уч йил ўтиб, олдинма кейин вафот этишди. Биринчи дўст вафот этганида ярашишни хоҳламаган киши жанозага келди. Шунда биродарлар дедиларки: «Барибир келар экансиз, аввалроқ келиб рози-ризолик тилаб қолсангиз бўлмасмиди?» У киши эса шунда ҳам паст келмай: «У «менинг ўғлим сеникидан бойроқ» деб керилган, шунинини кечира олмадим», – деб изох берди. Унинг бу изохни тўпланганларга шу даражада бемаъни туюлдики, айримлар ундан юзларини ўгирдилар ҳам. Аразлашишга сабаб бўлган баҳона биродарларига ҳам эриш туюлган бўлса, уларнинг қисматдаги аҳволлари қандай бўларкин?

Мана шу каби воқсаларни эшитганимизда ёки... йўқотганимизда (астағфируллаҳ!) фикр қилайлик:

– Эй гофил банда, Аллоҳнинг марҳамати билан топган дўстингни йўқотиб қўйдинг-а! Энди уни қисматда қайда ва қай ҳолда топгайсан? Дўстини йўқотган ҳар бир одам кўнпроқ айбни унга юклайди. Сен ундай қилма,

кўпроқ айбони ўзингдан қидир. Сўнгги нафасинг чиқушига қадар дўстлигингни қайта тириштиришига улуғриб қол! Бир оғиз ноҳуш гап учун аразлаб юриш эвазига дўзах оташини сотиб олиш наҳот сен учун лаззатлироқ бўлса?! Олий ҳимматли, мард одам бир лаҳзада дўст орттиради, насткаш эса неча йиллик ошналигини бир лаҳзада барбод қилади. Сен насткашлардан бўлма. Фаровонликни истасанг, бахтли онларингда ҳам дўст-ёр орттириб ол. Биласанки, денгиз тўлиб тоғса ҳам дарё сувига муҳтождир. Дўстлар қанча кўп бўлса, кишига бало шунча кам ётишади.

Донодан сўрабдилар: «Дўстларингдан қай бири барчадан кўра сенга кўпроқ ёқади? Қайси бирини чин биродарлик даражасига етган, деб ўйлайсан? Қайси бирини сеннинг муҳаббатинг кучлироқ?» Донишманд жавоб бердиким: «Айб қилсам яширадиган ва узр сўрасам кечирадигани менга ёқиб тушади...»

Баёни қилганимиз икки қария узоқ йиллар ўзларини бир-бирларига дўст деб билганлар, аммо қалбларида дўст меҳри йўқ эканидан бсхабар яшаганлар. Ҳатто муборак ҳаж ибодатига борганларида ҳам Аллоҳ уларнинг қалбларига дўст муҳаббатини солмаган экан, на илож? Дўстнинг васли кўрар кўзларга роҳат беради. Уларнинг кўзлари бу роҳатдан бенасиб экан. «Емайсан, аммо тўясан, бу дўст меҳридир». Улар дўст меҳрига оч яшадиларми? Ҳар ким айбсиз дўст қидираверса, дўсти камайиб бораверади, дўстларини ранжитаверса, душманлари кўпаяверади. Бу қариялар умрлари давомида қанча дўст йўқотиб, қанча топдилар экан? Ҳар бир гулнинг тикони бўлгани каби, ҳар бир дўстнинг ҳам нуқсони бўлиши табиий. Ўз дўстларининг хатоларини кечирмасликнинг, уларга стказган зарарни унутмасликнинг одам учун нима фойдаси бор? У қандай инсонки, ўз дўстининг тавба ва узрини қабул этмасин ва уни севинч билан қарши олмасин!? Олижаноб ва мард одам оғир кунларда ҳам ўз дўстини ташлаб кетмайди. Ҳар қандай шубҳа ва гумонга асос-

ланиб. ўртоқлик алоқаларини узмайди, бориш-келиш, салом-алиқни қанда қилмайди.

Араб фозилларидан Асмаий ёзадилар: «Бир кишини зиёрат қилиб кирдим. У зот кичик бўйра устида ўтирар эдилар. Сурилиб, ёнларидан жой кўрсатдилар. Мен бу илтифот учун раҳмат айтиб дедимки: «Бўйрангиз тор, мен ҳам ўтирсам сиз роҳатсизланасиз». У зот дедиларким: «Бир-бирига гапи тўғри келмаган икки кишига бутун жаҳон ҳам танглик қилади. Аммо дўстлар учун бир қарич ер ҳам бемалол етади». Аразлаган ҳолларида бу дунёни тарк этган икки қарияга жаҳон торлик қилдимикан?..

Одамлар бир-бирларига муҳтождирлар. Ўзаро муносабат пайдо қилмасалар, ишлари нотамо қолади. Одамларга аралашмасдан ёлғизликни севиш, жамиятдан қочиб юриш ақлга мувофиқ нш эмас. Шунинг учун ҳам янги бир одам билан дўст бўлган мусулмоннинг даражасини Аллоҳ жаннатда бир даража юқори кўтаражаги ҳадисларда таъкид этилган. Ёлғизликни севиш ножоиздир. Аммо ҳаётда яна бир ҳақиқат бор – нодон дўстдан кўра ёлғизлик яхшироқ. Нодон одам дўст бўла туриб шундайин кунларни бошингга соладик, кейин душманларинг чангалидан мутлақо қутулиб чиқа олмайсан. Биз дўстни нодон деймиз, ҳолбуки, сўраб-суриштирамай ҳар қандай одам билан дўстлашиб унга кўнглидаги борини очиб ташлайдиган одамнинг ўзи нодон эмасми?

Тўғри ва соф одамлар дарров дўст бўлиб оладилар ва бу дўстлик узоққа чўзилади. Фитначи одамлар дарров дўстлаша олмайдилар, муносабатлари тез ва осон бузилади. Яхши ва олижаноб одамлар бир соатли-кўришиши ва бир кунли танишиши муддатда одамнинг кўнглини овлайдилар. Аммо кўндан бери танишиши ва дўст бўлиши орзусида юрган ичи қора одамлардан марҳамат ва лутф кўзлаб бўлмайди. Улар қўрқув ва гараз тўфайли дўст бўлишни истайдилар.

Албатта, бу ҳикматни рад этмаймиз. Аммо ҳаётда бунинг аксига кўпроқ дуч келамизким, бизнинг эътирозимиз ҳам айнан шунда. Тўғри ва соф одамлар, олимлар агар дўстлашсалар уларнинг биродарликлари арзимаган нарсага бузилмайди. Тўғри ва соф одамларни, олимларни биз «зукко, доно» каби сифатлар билан улуғлаймиз. Демак, улар яхшини ёмондан тез ажрата олиш қобилиятига эгалар. Бироқ, янги табишларини яхши одам эканини билиб турсалар ҳам у билан дўстлашишга шошилмайдилар. Нега? Эҳтиёткорликни бу қадар ошириб юборишлари ўринлими? Ёки атрофларидаги фитначиларнинг сўзларига қулоқ тутадиларми? Ахир фитначилар билан дўст бўлган кимса энг яхши одамлар ҳақида ҳам ёмон фикрда бўлади, вақт ўтганидан сўнг эса кўзлари мошдай очилади-ю, аммо пушаймон ёйишдан ўзга чораси қолмайди. Ариқ ва сой суви денгизга қўйилгунга қадар ширин бўлади. Қардошлик ва дўстлик муҳаббати разил одамлар орага тушгунга қадар мустаҳкам бўлади. Ачинарли жиҳати шундаки, разиллар айнан яхшилар орасига тушади. Яхшилар бир-бирларини англаб етгунларича разиллар бирлашиб оладилар. Ҳаётда кузатамизки, яхшилик мақсадидаги дўстликка мустаҳкам пойдевор қўйилгунига қадар разиллар ўз биродарликлари саройини қуриб бўладилар. Тўғри, уларнинг бу саройлари мустаҳкам эмас, тез орада бузилиб кетади. Бироқ, бузилгунига қадар яхши дўстлик иморати пойдеворини ҳам яқсон қилишга улгуради. Кўрамизки, айрим иқтидорли олимлар, баъзи қобилиятли шоирлар бир-бирлари билан тез дўстлаша олмайдилар. «Гадонинг душмани гадо бўладир», дейилганидек, бу доноларнинг ўзаро дўстлашувларига эҳтимол вужудларига эгалик қилаётган ҳасад ўти йўл қўймас? Разил ва хоин одамлар улардаги айнан шу хасталшқдан фойдаланишар? Разил ва хоин одамларнинг дўстлиги иллонин тарбия қилишдек бир нарса. Илон эгаси уни қанчалик яхши нарвариш эгса ҳам пайт келганда бир кун ўз эгасининг ёруғ кунини қоронғи кечага айлантиради, ўз

вафосизлигини намоён этади. Тонг шабадаси ҳам дўстликка ўхшайди. Агар у гулзор томондан эсса – хушбўй бўлади. Нажосат бор ердан эсса – бадбўй бўлади. Тарихда бунга мисоллар оз эмас. Ўтган асрдаги репрессияларда жон берганлар, азоб чекканлар дўстлик либосидаги айнан шундай разилликнинг қурбони бўлган эдилар. Донолар бир-бирларини ҳимоя қила олмадилар, демак, улар чин дўстлик мақомига ета олмаган эканлар. Алдамчи дўстликнинг фожиаси шунда.

Дўстлар орасидаги муҳаббат занжири қанчалик бақувват бўлмасин, уни уза оладиган куч топилади. Унутмаслик керакки муҳаббатли, чин дўстларнинг биродарлигини кўролмайдиган ҳасадгўйлар кўп учрайди. Улар шунчаки ҳасад қилиб юра қолишмайди, дўстлик занжирини узишга обдон уринишади, уза олишса, роҳатланишади. Булар «Фақат Аллоҳ учун бировни дўст тугиш ва фақат Аллоҳ учун душман тутиш Аллоҳ таоло ҳузурда севимли амаллардандир», дейилган ҳадиси шарифдан бехабар жоҳил инсонлардир.

Азизлар, эҳтимол кўнглингизда ўғлингиз ёки қизингизнинг бирон дўстига нисбатан норозилик бордир. Сиз уларни ажратиб юборишга киришишдан аввал ўйлаб кўринг: у йиғит (ёки қиз) сизнинг фарзандингизга дўст бўлишга полюйиқ экан. Хўш, ўзингизнинг фарзандингиз бошқаларга дўст бўлишга лойиқми? Сиз фарзандингиз дўстини узоқлаштириш чораларини ўйлаб ўтирганингизда қайсиқдир хонадон соҳиблари сизнинг фарзандингизни ноқобил дўст ҳисоблаб, ўз фарзандларидан нари қилишни ўйлашаётгандир? Икки дўстни ажратишдан аввал яна ўйлайлик: фарзандимиз бундан кейин яна шундай дўст топа олармикин? Эҳтимол биз ёмон деб тамға босаётган дўст даражасидаги бошқа одамга умр бўйи муҳтож бўлиб яшар? Албатта, фарзандларимизнинг дўст танлашларига эътиборсиз қарамаслигимиз керак. Уларнинг бу борада таж-

рибасиз эканини унутишга ҳаққимиз йўқ. Аммо биз билан ёшлар ўртасида йигирма-ўттиз йиллик фарқ борлигини ҳам унутмайлик. Замонлар ўзгарувчан эканини ҳам ҳисобдан чиқармайлик. «Менинг ёшлигимда дўстим шундай эди», деган гаплар бугунга тўғри келмай қолиши мумкин. Фарзандингиз сиздан «у ўртоғимни ёмон дедингиз, бунисини ялпоқ дедингиз, қанақа одам билан билан дўст бўлайин?» деб сўраб қолса, жавобга тайёرمىсиз?

Ҳақиқий дўстга хос фазилатларнинг барчасини бир сўз билан «иймон» деб атасак адашмаймиз. Яъни иймон эгасидагина шу фазилатлар жам бўлади. Демоқчимизки, дўстни иймон эгалари сафидан қидиринг.

Иймон осмони остидаги покиза дўстликнинг энг юксак намунаси Аллоҳ ва банда орасидаги дўстликдир. Тилимизда «валий» атамаси бор. Бу «яқин» (дўст) демакдир. Кўплик маъносида «авлиё» бўлади. Киши ишқ, иймон ва тақвода юқори даражага эришса, Аллоҳ уни ўзига дўст тутади ва унга маълум кароматлар беради. Аллоҳга иймон келтирган, тақводор бўлган, яъни Аллоҳнинг айтганини қилиб, қайтарганидан қайтиб яшаган банда бу даражага етишади. Кимнинг иймонида заррача хато бўлса ёки Аллоҳнинг кўрсатмалари асосида эмас, ўзганининг йўлида ҳаёт кечирса ёхуд ўз-ўзига йўлланма тузиб олса, у одам Аллоҳга дўст бўлиш бахтидан маҳрумдир. Аллоҳга дўст бўлганларга эса икки дунё саодатининг хушхабари бор. Улар иймонлари ва тақволари туфайли, Аллоҳнинг инояти ила, аввало бу дунёда саодатли ҳаёт кечирадилар. Охиратда эса худди шу иймонлари ва тақволари сабабли жаннатга дохил бўладилар.

Тўкин дастурхон атрофидаги улфат йигирма йил аввалги воқсани эслади:

– Дарров йигирма йил бўлдими-я! – деди бири.

– Вақт шунчалик тез ўтди-я! – деди иккинчиси.

– Тез ўтгани йўқ, бу йиллар ичида бошга қанча ташвишлар тушди, – деди учинчиси синиқ оҳангда.

– Йигирма йил ичида бешта никоҳ тўйи, ўн икки марта ақиқа маросими қилдим, – деди бошқаси фахр билан.

Йигирма йил мобайнида бўлиб ўтган воқеалар шу тарзда эсланди. Шодлик ёки қайғу кунларини эслаб туриш яхши. Эслашда бир хайрли маъно ёки мақсад бўлса, янада яхши. “Бешта тўй қилдим, ҳар бирида юз килодан гуруч дамладим. Умумий ҳисоби – ярим тонна!” – деб гурурланишнинг фойдаси бормикин? Ақлли одам “шунча одамга яхшилик қилдим, мушкулини енгиллатдим”, дейди-ю, “яна ҳам кўпроқ яхшилик қилишим мумкин эди”, деб, фойдасиз ўтган кунлари учун афсусланади.

Давра аҳли ўтган йигирма йилнинг айрим воқеаларини эслапти. Ҳадемай, бутун умр сарҳисоб қилинажаги эса ҳасёлларига келмайди. Одамнинг ўтган умри Қиёмат кунини бу тарзда – маишат дастурхонини атрофида эсланмайди.

Қиёматга ишониш муҳим. Қиёматдаги ҳисобни унутмасдан яшаш муҳимроқдир. Афсус шуки, ишонамиз-у, унутамиз. Қиёматнинг ҳақ эканини тилда айтаётганимизда дил титрамайди. Дил титраганда эди, гуноҳлардан нари юрардик. Ғийбат қилаётган одам бу гуноҳи учун Қиёмат кунини азобга гирифтор бўлишини ўйлайдими? Чақимчи, ёлғончи, ҳасадгўй-чи?

Арзимас нарсаларни унутмаслик учун хотирамизга муҳрлаймиз. Муҳимларини эса унутиб, ўзимизга ўзимиз азоб тўрларини тўқиймиз.

Дерларким, Инсон учун энг улуғ дунёвий неъмат – унинг озод ва ҳурлигидир. Агар озодлик неъмат экан, озод инсоннинг бахтсиз бўлмоғи мумкин эмасдир. Агар бахтсиз инсонга дуч келсангиз, қайғу-ҳасратда ёнаётганига

гувоҳ бўлсангиз билингким, у озод эмасдир. У шубҳасиз ким ёки нима томонидан эзилгандир.

Агар озодлик неъмат экан, озод инсон аблаҳ бўла олмайдди. Агар бир одамнинг бошқалар олдида паст кетаётганини, лаганбардорлик қилаётганини кўрсангиз, билингким, у озод эмасдир. У бир қулдир. У бўйинини қуллик сиртмоғига тутиб, бунинг эвазига бир товоқ овқат ёки бирон мансаб, ёки шунга ўхшаш бир нима ундирмоқ истайдди. Ким озроқ манфаатга эришибди, демак, озроқ хушомад қилибди. Зўрроқ хушомад билан эса каттароқ бойликка эришилади.

Озод одам ҳеч бир тўсиқсиз эгалик қилиш мумкин бўлган нарсага эгадир. Ҳеч бир тўсиқсиз нимага эгалик қилиш мумкин? Фақат ЎЗ-ЎЗИГА! Агар сиз одамнинг ўз-ўзига эгалик қилмай, бошқаларга ҳам ҳукм ўтказмоққа жазм этганини кўрсангиз, билингким, у озод эмасдир. У бошқаларга ҳокимлик қилишни истадими, демак, у ўз истаги – нафси қулидир.

* * *

Нафсимиз бизларни ёмон нарсаларга буюради. Биз унга қулоқ солдикми, тамом, нафсимиз қулига айландик. Ҳақнинг қули эмас, нафсимизнинг қули бўлдик. Аллоҳ барчамизни шу қулликдан асрасин.

* * *

Муҳаббатсиз қалб – тош қалбдир. Тангрим тош қалбларга зинҳор назар солмас. Шунга кўра қалбимиз уйини Аллоҳга бўлган ишқимиз билан тuzатмоғимиз жоиз. Инсон вайрона қалбини фақат муҳаббат билангина обод этмоғи мумкин.

Мусо алайҳиссалом яйловда бир чўпонга дуч келибдилар. Чўпон бутун вужуди билан Тангрига сиғиниб, муножот қилиб дер эканким: «Эй Художон! Сен қасрдасан? Кел, сочларингни тарайин, чориқларингни тикиб берайин, наинки ўз жоним, балки қўйларим, фарзандла-

рим ҳам сенга фидо бўлсин. Қаердасан, бориб, дастёринг бўлсам, сут-қаймоғим билан қорнингни тўйдирсам. Бошинг оғриси бошингни силасам, юз-қўлингдан ўпсам, оёқларингни уқаласам...»

Мусо алайҳиссалом бу муножотни эшитиб, чўпонни койиб дедиларким: «Эй аҳмоқ, бу гапларни айтиб, сен энди кофир бўлдинг. Худонинг чориғи ҳам, тўни ҳам йўқ. У емайди. ичмайди. Уни ўзингга ўхшатма. У гўё қуёш, сен эса бир чивин...»

Шуларни айтишлари билан Парвардигордан у зотга ваҳий келадиким: «Эй Мусо! Нима қилдингки, бандамни мендан айирдинг. Қўй, айтаверсин. Сен бандаларнинг дилини Парвардигорга улаш учун юборилгансан, ажратиб ташлаш учун эмас. Биз ҳар одамга, ҳар бир элга ўз даражасида, ўз тилида муҳаббат изҳор этишга имкон бердик. Ҳиндларни ҳинд тилида, синдларни синд истилоҳида сўзлатдик...»

* * *

Қуръони Карим оятларини, шарафли ҳадисларни ўқиш қанчалар манфаатли бўлса, уларни англамоқ, қалбга муҳрламоқ – кишининг ҳаётда адашмай юрмоғи учун янада манфаатлироқдир. Шукурларким, улуғ муфассирлар ва муҳаддисларнинг, беназир уламоларнинг тафсиру шарҳлари бизга қадар етиб келди. Шулардан бири Жалолиддин Румий ҳазратларининг мсросларидир. Бир ҳадисни мавлоно шундай тафсир қилган эканлар:

«Пайғамбар саллолоҳу алайҳи васаллам буюрадиларким: «Олимларнинг ёмони амирларни зиёрат қилгани, амирларнинг яхшиси олимларни зиёрат этганидир. Фақирнинг эшигига келган амир нақадар хуш ва амирнинг эшигига борган фақир нақадар нохушир».

Халқ бу ҳадиснинг зоҳирий маъносинигина қабул қилган. Яъни бир олим ёмон олим бўлмаслик учун амирни йўқламаслиги лозим, амирни бориб кўриш унга муносиб эмас, деб билган. Аслида фикрнинг ҳақиқий маъноси халқ

ўйлагандай эмас, балки шундай: Олимларнинг ёмони амирдан ёрдам олгани ва улар воситасида ўз аҳволини яхшилагани, кучга кирганидир. Амирлар менга инъом берадилар, мени иззат-икром қиладилар ва бир яхши жой эҳсон этадилар, деган тушунча билан ва уларнинг қўрқуви остида ўқиган кимса олимларнинг энг ёмонидир. Шу ҳолида бу кимса амирлар тарафидан ислоҳ бўлган, билимсиликлардан биладиган аҳволга келгандир. Олим бўлганда ҳам амирлар қўрқувидан ва уларга ёмонлик қилмасликдан тарбия кўрган бир инсонга айлангандир. Энди у истаса-истамаса, ҳамма вақт бу йўлга уйғун тарзда ҳаракат этмоғи керак бўлади. Хуллас, бу вайдан зоҳиран хоҳ у амирни кўргани борсин, хоҳ амир унинг ҳузурига келсин, барибир, у зиёрат қилган, амир эса зиёрат қилинган бўлади.

Олим агар амирлар соясида олим бўлишни ўйламанса, унинг билими ибтидо ва интиҳода Аллоҳ учун қилинган бўлади. Унинг тутган йўли ва кўрсатган фалояти савоблидир. Чунки яратилиши шундайдир, балиқ сувдан бошқа ерда яшай олмаганидек, у ҳам бундан ўзгани қилолмайди. Унинг қўлидан келгани шу. Бундай бир олим ҳаракатларини бошқариб йўлга солиб турган нарса – АҚЛдир. Ҳамма ундан кўрқати ва инсонлар баъзан билиб, баъзан билмасдан у таратган нурдан баҳра оладилар. Хуллас, бундай бир олим амир ҳузурига борса, зоҳиран у зиёрат қилган, амир эса зиёрат қилинган бўлади. Аммо амир олимдан ҳамма вақт юксалишга чорловчи бир қувват-ёрдам олади, олимнинг эса амирга эҳтиёжи йўқ, чунки у бадавлатдир, нур сочаётган қуёш кабидир. Иши таъмасиз кўмак бермоқ, эҳсон этмоқдир. У тошлардан лаъл ва ёқут қила олади. Таркиби тупроқдан иборат бўлган тоғлардан мис, олтин, кумуш ва темир маъданлар ясайди. Тупроқни тозалайди, ёшартиради. Дарахтларни турли-туман мевалар билан бойитади. Иш ва эрмаги – бағишламоқдир, ҳадя қилмоқдир.

Арабларнинг «Биз бермоқни ўргандик, олмоқни ўргана олмадик» мақолидаги сингари олим ҳам беради-ю, бировдан олмайди. Ниҳоят, бундай олимлар ҳақиқатда зиёрат этилган, амирлар эса зиёрат этган бўладилар».

* * *

Бахт ҳақида кўп сўрайдилар. Ҳар ким бахтни ўз кўзи билан кўради. Ўз қаричи билан ўлчайди. Менинг бахтим бошқа одам учун шунчаки арзимас бир нарса бўлиб туюлар. Қоғоз-қалам билан ўтган тунларим мен учун бахтли лаҳзалар, менга куюнгувчи дўстларим эса, «тирикчилик ваҳидан ухламайди, бечора», дейишади. Мен эсам, бошқаларга ачинаман. Менга бир нарса аниқ: бахт бевафо нарса – ксаверади, кетаверади... «Бахт қуши» деган таъбирнинг мавжудлиги бежиз эмас. Қуш ҳеч маҳал бир срда узоқ кўниб ўтирмайди. Бахт ҳам шу – кишига ҳамиша йўлдош бўлавермайди. Бахтиёрлик кўп ҳолларда кишини худбинликка, манманликка стаглаши мумкин. Ана шунда жар ёқасига келтиради-ю ўзи ғойиб бўлади. Киши «бахтим, қайдасан?» деб чапак чалиб қолаверади. Ҳаётдан маълумким, жарга қулаганлар ҳам учрайди. Эси бутун одамлар эса ўзини асраб қола олади. «Бахтингни кўлдан берма», деган гапни мен «манманликка берилма, худбин бўлма», деган маънода тушунаман.

Бахт зарралардан ташкил топади. Масалан: эрталаб дастурхонимда нон туриши – бахт. Уни емай, исроф қилишлик эса худбинлик. Ҳар тонг аҳли оиламни, кўни-кўшнимни, қариндошу дўстларни соғ-омон кўрмоқлик – бахт. Улардан бирининг кўнглини оғритиш эса – худбинлик... Заргар тилла зарраларини тўплаб, бир ажиб узук ясаса-ю уни бир онда йўқотиб қўйса... Одам бахтини ана шундай машаққат билан топади, осонлик билан йўқотди. Бунга фақат ўзигина айбдор.

Ўзингизга ўзингиз «чинакам бахтли бўлиш учун қандай фазилатларга эришиш лозим?» – деб савол берганмисиз? Агар шу савол билан ўзингизни ўзингиз тез-тез тергаб турсангиз, сизни тарбия қилган устозингизга балли! Келинг, алҳол яна шу саволни ўртага қўяйлик-да, биргалашиб жавоб топайлик:

Чинакам бахтли бўлиш учун илмдан орттирилган фазилат керакми? Шубҳасиз, керак! Ақл туфайли ҳосил қилинган феъл-атвор зарурми? Албатта зарур! Молу мулкдан зиёда саломатлик-чи? Бегумон шарт! Ҳаё-чи? Муруват, садоқат, тавозе, меҳнат-чи? Саҳийлик, номус, омонатга вафо, ҳилм ва шижоат-чи? Керак! Булар ва булар каби яна ўнлаб фазилатлар ададсиз равишда керак!

Адоват, ҳасад, баҳиллик, такаббурлик, ёлғончилик, мунофиқлик, чақимчилик, хиёнат, жоҳиллик, ялқовлик ва булар каби яна ўнлаб иллатлар-чи? Улардан ҳеч бўлмаса бир ёки иккитаси лозимми? Алҳазар! Алҳазар! Аллоҳ сақласин! Буларнинг биттаси ҳам кўплик қилади, чунки булар – бадбахтликнинг ҳомийларидир!

Ҳамонки бадбахтликдан сўз очилди, бу зулумот салтанатига яна бир карра зийраклик билан қараб ўтайлик. Бахтга эриштирувчи фазилатларнинг зидди киши бахтини албатта қаро қилиши барчага маълум бўлса-да, бу иллатларни яна зикр этишдан эринмайлик, токи, бахтиқаролик булутни бизларга хавф солмасин.

Валий зот Тустарийдап сўрадилар:

– Бадбахтлик атомати қайсилар?

– Илмни бўлатуриб амал қилмаслик. Амал қила туриб ихлосли бўлмаслик. Аллоҳ таолонинг берганига рози бўлмасдан бошқа нарсалар ортидан қувмоқ. Ҳақ таоло дўстларни суҳбатига қўшилмаслик.

Ҳазрат айтган ҳикматнинг мағзини чақиш учун ўзимиздан сўраб кўрайлик:

Илм олишга рағбат қилишимизни ёки умримиз бекорчи ҳою ҳаваслар шамолда тўзиб ўтгичими? Озми-кўпми

илмга эриша олган бўлсак, энди қандай амал қилишимиз? Илмда «ғийбат қилишмасин», дейилгани ҳолда кунда неча маротаба ўзимизни ғийбатдан тўхтата олдик? Баҳилликдан-чи? Фазабдан-чи? Хайрли амалимиз бўлса-ку, дуруст, аммо нима ниятда қилияпти бу амаллар? Биримиз Қуръони Каримни ёдладик, Аллоҳ рози бўлсин, аммо ёдламоқдан ният надир? Фақат Аллоҳнинг розилигимиз ёки эҳсон дастурхонлари тўрида ўтириб одамлардан иззат-иқром тама қилишимиз? Намоз ўқиймиз, Аллоҳ рози бўлсин, аммо саждага борганимизда хаёлимизни бозордаги тижоратимиз эгадлаб олмайдимиз? Намозни Аллоҳнинг розилиги учун ўқиятимизми ёки Аллоҳдан фойдани кўнайтириб беришни истаб сажда қилиятимизми? Дўстимизга нима мақсадда яхшилик қилдик? Бу яхшилик ортида тамаъ борми ё холистик? Аллоҳ таоло бизга бошпана берди, фарзанд берди, дастурхонимизни тўкин қилди. Энди ибодатимизни мукаммал қилмоқ ўрнига яна нималарнинг ортидан қуваямиз? Санокли социялар каби тез ўтиб кетувчи умримиз давомида неча марта Ҳақ таолонинг дўстлари – фозиллар, олимлар, уламолар сўҳбатига бўлдик? Дошимандларнинг ибрат сўҳбатига ажратган вақтимизни тарозининг бир палласига, чойхона, ресторан, тўю зиёфатларда ўтган умримизни эса иккинчи палласига қўйиб кўрайлик-чи? Қиёматда Аллоҳ ҳузурда уялиб қолмасмикамиз? Бугун кўчада бир фозил билан кўришидиг-у уч-тўрт қадам ёлма-ён юриш асносида кимдидир ғийбат қилган бўлди-да, сўнг чойхона кўчасига ёурилдик. Чунки у ерда бизни паловхонтўра кўтяпти! Қиёматда қайси кўчага буриллар эканмиз, бизни унда нималар кўтяпти? Бугун фозилнинг сўҳбати ўрнига маъқул кўрганамиз паловдаги сурғучлар саногидаси олов тошлари кутаётгани йўқми бизларини?! Ҳақиқий бадбахтлик айнан шудир!

Бадбахтликнинг яна бир нишонаси бор: киши ўзини бахтли ҳис қилгани-ю бирон одамнинг бахтсизлигидан лаззатланади. Кимда шундай иллат бор экан, тавба қил-

син-у бу хасталигини даволаш чорасини топсин. Чунки бахтсизликка учраш унинг қисматида ҳам бор. Бахтсизликка учраганида биров далда бермаса, аксинча кулса, лаззатланса, нақадар аянчли ҳолга тушаркин!

Бахтиёрлик – осойишта қалбга эга бўлиш билан вужудга келади. Қалб осойишталиги – Аллоҳни таниш билан вужудга келади. Биз алҳол «бахт» деб ўйлаётган бойлик, мансаб, ҳатто оила қувончи – барчаси ўткинчидир. Аллоҳни таний олган кишининг бахтигина боқийдир. Аллоҳни таниш бахтига етган одамнинг келгуси ишлари уни саодатга стақлайди.

Кўпчилик телевизор ёки радио орқали фарзандларини туғилган кунлари билан табрикламоқни одат қилди. Майли, бу ҳам кераксиз одатларнинг, бекорчи харажатларнинг бир кўриниши дейлик. Лекин масаланинг бошқа томони ҳам бор. Тўғри, ҳамма боласига бахт, узоқ умр тилайди. Биз бу тилакни инкор этмаймиз. Биз учун ажабки, ҳеч ким фарзанду аржумандига Аллоҳдан иймон, инсоф, виждон, ақл-идрок сўрамайди. Бола учун буларнинг зарурати йўқмикин? Ёки... иймонсиз одам бахтли бўла олармикин?

Китобларнинг киши руҳига таъсир кучи ҳар ҳил бўлади. Баъзи китобларни ўқиб тугатгач таъсирланасиз, айримларининг биринчи саҳифасини ўқибоқ, энг қадрдон ва доно дўстни топиб олгандай қувониб бағрингизга босиб оласиз. Мен йигирма йиллар муқаддам Ғаззолий ҳазратларининг асарларидан бир неча лавҳа ўқиганимда шундай ҳолга қелган эдим. Ҳазратнинг асарларини таржима қилиб, нашр этаётган биродарларимизга раҳмат. Улуғ алломанинг ҳар янги китоблари қалбимизга қувонч бағишлайдиган бўлиб қолди. Чунки ҳар бир асар бизнинг онгимизни янги-янги маънолар билан бойитади. Мен

бу асарларни ғафлат уйқусидаги бандаларни уйғотишга қаратилган, огоҳлантирувчи омил деб биламан. Ғофил бандалар ҳамма замонларда ҳам бўлганлар, барча замонларда яшаган олимлар уларни уйғотишга ҳаракат қилганлар. Ўнинчи асрда яшаган ғофил билан йигирма биринчи асрда яшаётган, қалб кўзлари юмуқ бандаларнинг фарқи борми? Бор, албатта. Ўтмишдагига нисбатан бугунгиларни уйғотиш қийинроқ. Чунки бугунгиларга куфр оламининг таъсири кучлироқ. Бу таъсир кучини енгил учун беш вақт намоз ўқишу, дуолар қилишнинг ўзи кифоя эмас. Ҳазрат Амир Темур “Агар ҳамма мушкулот фақат дуо билан ечилса эди, Бадр жанги бўлмас эди”, деган эканлар. Демакким, ҳар қандай мушкулотни ечишда дуога қувват берадиган омил – илм ва илм асосидаги ҳаракатдир. Ислондаги жуда кўп муаммолар фақат илм билан ечиб келинган. Жоҳиллик ботқоғида туриб дуо қилишнинг самарасини тарих ҳали кўрганни йўқ. Илмни эса бизларга олимларимиз ўргатадилар. Улар илмни ўзлари тўқиб чиқармаганлар, бизларга тақдим қилаётганлари бу илм Қуръонни Карим ва ҳадиси шарифлар асосидадир. Шунинг учун ҳам бу илм асрлар оша бизларга етиб келди ва бизларнинг ҳам қалбимиз кўзини очишга хизмат қиляпти.

Бир бадавлат одам ўғлини ўқишга берди. Ўғил етарли билим олиб уйига қайтгач, ота дедики:

– Ўғлим, энди тижорат билан ҳам шуғулланиб кўринг.

Ўғил карвонга қўшилиб йўлга чиқди. Чўлда кетаётганларида шернинг қўтосга чанг солиб йиқитганини кўрди. Шер ўлжасининг ҳаммасини ея олмади. Қорни тўйгач, нари кетди. Шунда пайт пойлаб турган қашқирлар ва қузғунлар ўлжанинг қолдигига ташландилар. Бу манзарани кўриб, ўғил ўйланди:

– Одам ҳам шер каби барча бойлигини еб адо қила олмайди. Отанинг бойлиги кўп бўлгани ҳолда менинг

тижорат йўлида сарсон юришимдан нима фойда. Ундан кўра отамнинг бойлигидан фойдаланиб, илм билан шуғулланганим дуруст эмасми?

Ўғил шу қарорга келиб изига қайтди ва мақсадини отасига айтди.

– Ўғлим, дуруст фикр қилмабсиз, – деди ота. – Мен сизнинг қолдиқларни суювчи қашқир ёки ўлаксахўр эмас, ўлжани қўлга киритувчи шер бўлишингизни истаб эдим. Токи, сиз қўлга киритган ўлжадан бошқалар ҳам наф кўрсин.

Бу ибрат ўғилга маъқул келди. Отасига боқиманда бўлмай, ўзи ҳаракат қилиб топди, ўзи сб-ичди, бошқалар ҳам ундан манфаатланди. Шунинг баробаринда илм билан шуғулланмоққа ҳам фурсат топди. Ўзи ҳам ўқиди, бошқаларни ҳам ўқитдиким, фазли-камоли юқори бўлди.

Бугунги ёшлар орасида буннинг аксини кўрамыз. Отасининг бойлигига маҳлиё бўлган ўғил-қизларда ҳаётда ўз ўрнини топишга рағбат стишмайди. Улар шер бўлишни ишашмайди, қашқир ва қузғун бўлишдан ҳазар қилншмайди. Боқимандалик кўчасини тарк этишни ис-тамовчи ўғил ёки қизнинг келажаги қандай бўларкин?

* * *

Бадавлат умр кечирган бир одам жон беришдан олдин фарзандларига дедик: “Худойимга шукур, мен оталик қарздан қутулдим. Қоринларингни оч қолдирмадим, энг сара таомларни муҳайё қилдим. Уст-бошларингиз бошқаларникидан аълороқ эди. Тўйларимнинг довуғи бутун шаҳарга тарқалди. Ҳар бирингизга алоҳида уй-жой курдирдим. Ҳар бирингизга автомашина олиб бердим. Энди қарзим қолмади...” Шундай деб хотиржам кўз юмди. Аммо у янглишди: зиммасидаги энг олий вазифани бажармади – фарзандларига Аллоҳни танитмади. Бу дунёни зиммасидаги шу қарз билан тарк этди.

Ариқдаги сувда оқиб келган олмадан бир тишлаб, сўнг ризолик сўраган йиғитнинг тарихини уламоларимизнинг мароқли суҳбатларида кўп эшитганмиз. Томоғимиздан ўтгувчи луқманнинг ҳалол бўлмоғи лозимлиги ҳақида ояти карималар, ҳадиси нарифлардан ташқари яна кўплаб ибратли ривоятлар мавжудким, буларни ҳам озми-кўпми эшитганмиз. Аммо, афсуским, айрим ҳолларда эшитиш билан кифояланиб қоламиз. Амал қилишга рағбат бўлмайди.

Каминна “Одамийлик мулки” деб аталмиш ахлоқ китобини ёзишга тайёргарлик кўриб юрган дамларда кутилмаган бир хайрли воқеа содир бўлдиким, ўқиганларга фойдаси тегар, деган мақсадда қоғозга туширмаққа жазм этдим.

Ўша кун ибрат жиҳатдан бир-бирига яқин икки ривоятни ўқидим. Шулардан бири:

Ҳазрати шайх Аҳмад Ҳарб (қуддиса сирруҳу) уйларига Нишонурнинг улуғлари келдилар. Шайхнинг бир ўғиллари бор эди. Сархуш бўлиб келиб, баланд овоз бериб, эшикдан кирди. Отасидан ва бу улуғлардан уялмади. Улуғларнинг ранглари ўзгарди. Шайх Аҳмад:

– Нечун маълум бўлдингиз? – деб сўрадилар.

– Ўғилнинг учун, – деб жавоб қилдилар меҳмонлар.

– Ул маъзурдур. Сабаби будирки, бир кеча кўшнидан таом келди, едик. Онаси билан суҳбат қилдик. Ўша кеча бу ўғлон она раҳмига тушди. Кейин мени шундоқ уйку босдикки, вазифам фавт бўлди. Тонг отганида сўраб билсак, бу таом бошқаларни талаб, зўрлик билан олинган ош экан. Бизга шундан берган эканлар...

Туншунган одам учун бу ривоятда улуғ ҳикмат бор: ҳалол луқма шайхнинг ихтиёридан нарида эди, яъни у зот билмаган эдилар. Шунга қарамасдан орадан йиллар ўтиб, ўғилнинг ҳуққида ўзининг хунук кўринишини берди. Бугун фарзандлардан нолиб кўядиган айрим биродарларимиз шу масалала ҳам бир ўйлаб кўрсалар чакки бўлмас.

Иккинчи ривоят: Ҳазрати Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) суюкли саҳобаларидан бўлмиш Абу Дардо (р.а.) барча намозларини Масжиди набавияда, Пайғамбаримиз (алай-ҳиссалом)нинг ортларида туриб ўқишга ҳаракат қилардилар. Шунинг учун масжидга эрта келиб, кеч қайтардилар. Расули акрамнинг (с.а.в.) намоздан кейинги суҳбатларини диққат билан тинглардилар. Бироқ, хурмотериш мавсуми бошланганида Абу Дардо аввалгидан намозга кечроқ келиб, эртароқ кетадиган бўлдилар. Бу ҳол Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) диққатларини тортди. Абу Дардони ёнларига чақириб, сўрадилар:

– Сенинг масжидга келиб-кетишингда бир ўзгариш кўряпман, нима бўлди?

Абу Дардо шундай жавоб қилдилар:

– Шу кунларда қўшнимизнинг хурмо дарахти меваларини тўка бошлади. Хурмолар бизнинг ҳовлига ҳам тушяпти. Болаларим қўшнимдан бесўроқ еб қўйишмасин, деган хавотирдаман. Бомдодга келишдан олдин тўкилган хурмоларни тўплаб, қўшнимнинг боғига ўтказиб қўяман. Шу сабаб масжидга кеч келяпман. Мен масжиддалигимда ҳам дарахтлардан хурмо тўкилади. Уларни йиғиб қўшнимникига қўйиш учун шошиламан. Шундай қилсам, болаларим ҳаром емайди, қўшнимга ҳам зарар етмайди.

Расулуллоҳ (с.а.в.) Абу Дардонинг бу сўзларидан мамнун бўлдилар ва унинг ҳаққига дуо қилдилар.

Шу ривоятлардан таъсирланиб, Жумъа намозига чиқдим. Ажабки, жумъа маърузаси ҳам шу мавзуда бўлди. Янада ажабланарлиси намоздан қайтишда бўлди. Бир неча дақиқа илгари ҳалол лўқма хусусида ваъз тинглаган биродарларимизнинг айримлари кўчадаги дарахтларнинг шоҳларини эгиб, мевасидан баҳраманд бўлиб борардилар. Биз болалардан ранжиймиз. Аслида болалардан эмас, уларга ҳалолликдан дарс бермаётган ва ёмон ўрнак кўрсатаётган катгалардан ранжишимиз керак.

Уйга қайтганимда менга нотаниш бир йигит кўнги-роқ қилиб, учрашиши зарурлигини билдирди. Уйга таклиф қилдим. Нотаниш йигит айтилган вақтда келдилар. Ўзларини таништириб муддаоларини айтдилар:

– Бир дўстимизнинг таклифлари билан амакиларнинг Чорвоқдаги боғига бордик. Калитни унутиб қолдирганлари учун сизнинг боғингиздаги шийпонда ҳордиқ чиқардик. Билишимизча, сизнинг эшигингиз доимо очиқ тураркан. Олхўрингиз фарқ пишган экан, мен ҳам ерга тўкилганларидан олиб едим. Келишимдан мақсад: ўша сйилган мевалар учун сиздан розилик сўраш. Уларни сйиш мен учун ҳалол эмасди.

Бу гапдан ҳайратга тушдим. Йигит мен учун замондош эмас, балки ўтмиш ривоятларидаги покиза дилли бир инсон бўлиб кўриндилар. Йигитни ҳижолатликдан чиқариш учун дедимки:

– Розилик сўраб келмаганингиз тақдирда ҳам у мевалар сиз учун ҳалол эди. Чунки “мевалардан ким еса есин, розиман”, деб аввалдан айтиб қўйганман. Эшикнинг очиқ қолдиришим ҳам шундан. Боғдаги мевалар сотиш учун эмас, сйиш учун. Оиламиз учун ортиқчалик қилади. Ким еб лаззат олса, биз учун савобда, – дедим.

Йигит яна қайта-қайта розилик сўрадилар. Ҳар сафар розилигимни такрорладим. Сезиб турибманки, йигитнинг кўнгли равшанлашмаяпти. Шундан сўнг ҳалол луқма ҳақидаги ривоятлардан сўзлаб бердим, унинг оналари ҳаққига дуо қилдим. Йигит уйига таклиф қилди. Бордим, дадалари билан танишдим.

Энди муддаога ўтсак, демоқчимизки, ҳамма ҳам кўчадаги меваларни узиб еб кетавермайди. Орамизда ҳалол-ҳаромни фарқига борадиганлар кўпким, бунинг учун ҳам Аллоҳга шукурлар қиламиз. Фақат шукурлар қилиб қолмай, шундай ҳалол йигитлардан аввало ўзимиз ўрнак олишимиз, фарзандларимизни, қариндошларимизни, кўшиларимизни ҳам шу йигит каби тарбия топишига ҳиссамизни кўшишимиз керак. Ҳалол луқма фақат ўзи-

мизга фойда эмас, балки жамиятнинг поклигига ҳам хизмат қилади. Шунини унутмасак бас.

Кимлардир, қачондир ўйлаб чиқарган ғалати-ғалати (“бемаъни” дейишга ҳижолат бўлягман) одатларимиз бор. “Пайғамбар оши” дегани шуларнинг бири. Қачон, ким бошлаб берган бу одатини – ҳеч ким билмайдди. Олтмиш уч ёшга тўлганлар элга ош берсин, деган фатво ҳам бўлмаса керак. Айрим уламоларимиз, имомларимиз бундай эҳсон туридан парҳез қиладилар. Айримлари эса давра тўртини эгаллаб, ош ошалайверадилар. Ажабланишлик томони шуки, “пайғамбар оши” берувчиларнинг кўпчилиги шу ёшга киргунига қадар ҳам пешоналари жойна-мозга – саждага тегмаган. “Пайғамбар оши” муносабати билан зар чононлар киядилар, совғаларини оладилар-у, ammo бу ошдан кейин ҳам ибодатдан четда юраверадилар.

Мана бу манзарага диққат қилайлик: катта гўйхона иккинчи бўлинган. Бир бўлагига ҳос меҳмонлар, иккинчисида авом мартабасидагилар. Киши шу қадар фосиқ бўладими? Одамни лавозими, бойлигига қараб ажратсанг, дастурхонни ҳам шунга қараб безасанг авомни нимага тақлиф қилдинг? Хоёларнинг ўзини меҳмон қилавермайсанми? Меҳмондорчиликнинг номи – “Пайғамбар оши”! Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг муборак номларини тилга олган ҳолда суннатга ҳилоф иш қилишини – одамлар тоифаларга ажратилишини.

Энг даҳшатлиси – ҳос меҳмонлар учун шайтон ичимликлари – ароқ ва коньякларнинг сара турлари қўйилган. “Пайғамбар оши”да ичяптилар Аллоҳ ҳаром қилган ичимликни! Бу на қадар куфр! Бу ҳаромни Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг муборак номлари билан нарда қилиб тўсмоқчи бўлсалар!?

Бу надир?!

Ботқоқликми?

Унданда ёмон!

Ботқоқ лойлари кийимга ёпишса тозалаш мумкин.
Бунинг гуноҳини ювиш мумкин бўлармикин?

Бу – тавбага боғлиқ. Аммо улар тавбага улгурармикинлар? “Пайғамбар оши” қисматда асқотармикин?

Шоирлар аёллар ҳақида кўп гапиришади. «Аёл – баҳор», «Аёл – севги» каби гапларни кўп эшитамиз. Лекин нима учундир ҳеч ким «Аёл – ИНСОН» демайди. Нима, аёл – инсон эмасми? Ёки бу таъбир қофияга яхши тушмасмикин?

* * *

Байрам томошаларида қизлар беқасам чопонни чапанчасига кийиб олиб, рақсга тушишади. Биз бу манзарани тез-тез кўриб, кўникиб қолганмиз. Лекин хорижликлар бу тамошаларни кўриб, «Ўзбекларнинг чопон кийишга ласқатли, белида белбоғи бор йигитлари қолмабди-да, а?» дейишмасмикин?

* * *

Бир одам Оврупога тақлид қилишни жуда яхши кўради. Таом сийшдан олдин бақбақасини кўтариб турган ёқасига сочиқ қистиради – немисларда шундай одат бор экан. Зиёфатларга борганда биринчи қиладиган иши – қўлини ароқ билан ювади – французлар микробга қарши шундай курашар эканлар. Ўйнаши билан ўпишишдан аввал оғзига атир пуркайди – италияликлар бекорга шундай қилишмас. Ҳаммомга тушса, отасидан хафа бўлиб кетади – отаси бечора овруполикларнинг суннат қилинмасликларини билмай шу бемазагарчиликни қилиб қўйган-да бир вақтлар. Унинг энг зўр одати – зиёфатларга голландияликлар каби керилиб келиб, инглизчасига индамай, бошқаларга сездирмай чиқиб кетарди. Инглизлар сб-ичиб, тўйишгач, ҳеч ким билан хайрлаш-

май, раҳмат ҳам демай, индамай жўнаб қолишаркан. Кетган одамни биров билиб, биров бплмай қоларкан.

Тақдирнинг ёзуғини қарангки, бу одамнинг оламини тарк этиши ҳам инглизчасига бўлди: оиласи билан розиризолик ҳам тилаша олмади. ўлиб, кўмилганини биров билди, биров билмай ҳам қолди.

Ўзбекчасига яшаб, ўзбекчасига ўлиш ҳам бир бахт экан-да, а?

* * *

Буткул заминун осмон уйқуга чўмган дамда, бўронлар тиниб, тўфонлар тўхтаган пайтда ҳам вақт зийрак туради. У ҳамиша уйғоқ.

Олтиндан қадрли, жавҳардан қимматли бир нарса бор бўлса, у ҳам – вақтдир. Вақт бизнинг ҳар турли ишни қилишга кучимиз етадиган фурсатдир. Бир соатнинг бекор ўтгани – ихтиёримизда бўлган фурсатнинг зос бўлгани демак. Ҳолбуки, шу фурсат ичида фойдали ишларга ихтиёримиз бор эди. Фурсатни ғанимат билган одам вақтдан унумли фойдалана олади. Вақт қадрини билган одам ҳавойи нафсдан тийила олади. Вақт қадрини билган одам буюк бўлишга ҳақлидир. Ақлсизларнинг энг ярамас кўриниши – вақтни бекорга ўтказишдир. Шоир айтганидек:

Гарчи пидамиз, гарчи отлиқмиз,

Ким яхши, ким эса ёмонотлиқмиз,

• *Қанчалар фурсатни ўтказдик зос,*

Ҳудоинг олдида кўн уётлиқмиз.

Миқдори кўп нарса қадр-қийматини тез йўқотади. Аммо ақл эгаларп учун вақт сира қадрсизланмайди. Юз йил қанча қимматга эга бўлса, соат ёки дақиқанинг қадри ҳам шу кабидир. Вақт одамга қараб энг қиммат ёки энг арзон матоҳдир. Пайғамбаримиз алайҳиссалом дедилар: “Икки нарса борки, кўпчилик уларнинг қадрига етмай-

ди: бири – соғлиқ, иккинчиси – бўш вақт”. Киши умрининг ҳамма соатларини, ҳатто дақиқаларини фойдали ва соғлиққа мувофиқ машғулот билан тўлдириши керак, токи қайғу-алам бош суқадиган бўш жой қолмасин.

Одамларнинг ўзаро муомалаларида “бўш вақт” деган ибора тез-тез тилга олинади. Мана бу узрхоҳликларни сиз ҳам эшитгандирсиз?

“Узр, биродар, сизни йўқлаш кўнглимда бор-у, аммо сира бўш вақтим бўлмади”.

“Сиз айтган ишни бажариб қўйишга ҳеч бўш вақтим бўлмади, айбга буюрмайсиз”.

“Тонг отади... бир пасда кеч ҳам киради. Китобга қарай десам, бўш вақт йўқ...”

Вақтим йўқ, дегувчилар – вақтнинг қулидирлар. «Вақтим йўқ», дейиш бир баҳона. Бу баҳона билан одам бошқаларни эмас, аввало ўзини алдайди. Бир кеча-кундузда одам ихтиёрида йигирма тўрт соат вақт бор. Шундан саккиз соати уйқуга ажратилса, десмак, ўн олти соатга ўзгалар эмас, ўзимиз ҳукмронмиз. Ана шу йигирма тўрт соатни тақсимлаш учун Яратгучи томонидан ақл, фаросат, зеҳн... неъматлари ҳам берилган. Одам вақтга қул эмас, хожа бўлмоғи керак. Ўз вақтимизни қандай **совуриш** ўз ихтиёримизда. “Совуриш” сўзига атайин урғу бердик. Чунки айрим одамлар кўп вақтларини айнан совурадилар. Биз беҳуда ишларга кўп маҳлиё бўламизда, зарур юмушларга келганда «вақтимиз етишмайди», деб нолишни бошлаймиз. Ҳатто эрталабдан кечгача қарта ўйнаб ўтирувчилар ҳам шундай деб ҳасрат қиладилар. Қиёматда вақтимизни беҳуда сарф қилганимиз учун ҳам ҳисоб берсак керак, валлоҳи аълам?

Битта ноннинг ярминни сб, ярмини ташлаб юборсангиз – исроф. Бу қилпғингизни кўрган баъзи одамлар танбеҳ беради, баъзилари эса сиздан нафратланади, тўғрими?

Хўш, вақт-чи? Вақтнинг исрофи борми? Сиз ўзингизга шу саволни бериб кўрганмисиз?

Менимча, вақтнинг ҳам исрофи бор. Вақтнинг исрофи – умрнинг исрофи, демак. Умр беҳуда сарф бўлдим, демак, одам яхши ишларни амалга ошира олмабди. Одамлар учун, жамият учун фойда бсрмабди. Вақтнинг исрофи – мевасиз дарахт каби умр кечирришдир.

Вақтдан фойдаланишни ҳамма ўзича белгилайди. Биров китоб ўқишни яхши кўрса, биров чойхонада шахмат ўйнашни хушлайди. Яна бошқаси спортдан баҳра олади. Шундай аёллар борки, кунда беш маҳал бешик тўйи бўлса, ҳаммасига иштирок этишга шошилади. Шундай эрлар бор-ки, ҳар ярим соатда бир тўй оши бўлса, барчасига боришга улгуради. Бугунни тўйларга сарфлаб, эртани тўй таассуротларини баён қилишга бағишлайди. Шубҳасизки, бу таассуротлар холпс эмас, ғийбат, ҳасад, ҳатто ифво билан тўйинтирилган бўлади. “Элакка чиққан хотиннинг эллик оғиз гапи бор”, деганларидай кўчада қўшнилари билан соатлаб валақлашадиганларни ҳам кўп учратамиз.

Мени бир нарса кўп маънос қилади. Ўн уч йил илгариги расмий тадқиқот натижаларига кўра, европалик бир одамнинг кунлик иш унумдорлиги етти соатдан кам бўлмас экан. Аммо бир мусулмон кишининг иш унумдорлиги бор-йўғи ўттиз дақиқа атрофида экан. Азизлар, инсоф билан айтайлик, аслида мусулмоннинг ҳаёти шундай бўлиши ва шундай ўтиши керакми?! Ўзини мусулмон ҳисоблаган киши мана шундай мазмунсиз ва самарасиз яшаши мумкинми?

Бугун кучлилар (АҚШ ва Европа давлатлари каби) уммону фазоларга ҳар дақиқада эгаллик қилишга ошиқётган бир даврда биз – мусулмонлар ўзларимиз тушиб қолган ҳозирги даражаларимизга қониқиш қилиб яшашимиз дуруст эмас. Вақт мусулмонлар ҳаётида энг аҳамиятли масалалардан биридир. У Аллоҳ таоло томонидан инсонларга берилган буюк неъматлардан ҳисобланади.

Чунки у мусулмон ҳаётидаги муаммолардан бири бўлибгина қолмасдан, балки мана шу муаммолар ичидаги энг асосийсидир. Бинобарин, вақт – ҳаёт демак. Ўтаётган ҳар дақиқа-ю сония, кун инсон умрининг хатосиз ўлчовидир. Бироқ, афсусларки, Ислом динининг вақт исрофига нисбатан талаби билан бугунги мусулмонлар ҳаётида тутган ўрни ўртасида жуда катта фарқ бор. Ислом дини вақтга жуда катта аҳамият беради, унга бир неъмат сифатида қарашга даъват этади ва ундан унумли фойдаланишни уқтиради. Айримлар эса уни кўпинча фойдасиз совурадилар. Улар на дунё аҳлининг шаъни бўлмиш бу дунёларини обод қилиш учун ишлайдилар ва на дин аҳлининг шаъни бўлмиш охиратларини обод қилиш учун уринадилар. Бундайлар вақт неъматига эътиборсизликлари учун икки дунёларини ҳам барбод қилаётганларини билмайдилар. Натижада икки яхшиликдан – дунё ва охират нознеъматларидан маҳрум бўлмоқдалар. Агар буни тушуниб, қадрлаб ҳаққини адо этганларида эди, дунёлари учун гўё абадий яшаб қоладигандек, охиратлари учун эса эртага ўладигандек амал қилган бўлар эдилар.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом дедилар: “Банда қиёмат кунини тўрт хислатидан сўралмагунча, бир қадам ҳам олдинга силжий олмайди: бу саволлардан биринчиси – умрини нима билан ўтказгани; иккинчиси – **ёшлик даврида нима билан машғул бўлгани**; учинчиси – мол-дунёни қай йўсинда (қай касб орқали) топгани ва нималарга сарфлагани; тўртинчиси – ўрганган илмига қандай амал қилгани сўралади”. Азиз фарзандларимиз, эътибор бердингизми, инсон умрининг ҳар бир давридан умумий равишда, ёшлик давридан эса ўзига хос шаклда сўрალიши айтиляпти. Ёшлик – умрнинг бир бўлаги, лекин унинг бошқа даврлардан ажратиб турувчи ўзига хос қийматдор тарафи ҳам бор. Ёшлик ғайрату шижоатга, ўткинчи мақсадларга тўлган даврдир. Ҳамда икки заифлик – гўдаклик ва кексалик орасидаги қувватга тўлган йиллардир.

“Вақт тез ўтади” деймиз кўп ҳолларда. Хоҳ шод-хурамлик ва қувонч билан ўтсин, хоҳ қийин, машаққатли бўлсин, у булут тезлигида юриб, шамол тезлигида ўтаверади. Бизга хурсандчилигимиз кунлари бирмунча тезроқ, қайғули кунларимиз секин ва оғир ўтаётгандек туюлади. Лекин инсоннинг ўзига шундай туюлади, холос.

Бу ёруғ дунёда инсон умри қанчалик узун бўлмасин, модомики ўлим ҳар тирикликнинг ниҳояси экан, бас, у қисқадир.

Ўлим пайтида ўзи яшаб ўтган йиллар ва бир-бирига боғлиқ воқсалар лаҳзада тез ёниб-сўнувчи чақмоқ каби қисқа туюлади инсонга. Ҳазрати Нух алайҳиссалом ҳақларида ривоят қилишларича, минг йилдан ортиқроқ умр кўрганларидан кейин, у кишининг жонларини олиш учун ўлим фариштаси келиб: “Э пайғамбарларнинг энг узун умр кўргани, сиз дунёни қандай тушундингиз?” – деб сўради. Шунда Нух алайҳиссалом деди: “Дунё гўё бир ҳовлининг икки эшиги бўлиб, уларнинг биридан кириб, бошқасидан чиқиб кетдим!”

Бу ривоят ҳаётий ҳақиқат учун бир ибратдир. Ундаги ҳақиқат инсон умрининг ўлим вақтигача аста-аста сўниб боришидир. Шунингдек, Қисмат бўлганида ҳам инсонга йўқотган ва бой берган нарсаси билдирилганида, у вақтнинг қанчалик тез ва қисқа ўтганини тушуниб етади. Туғилмоқ ва ўлмоқ дея аталмиш икки манзилнинг ўртасида сарсон қолган инсон идроки, дунёга тааллуқли ҳақиқий қонун-қоидалар билан бошқарилмаса, бу нисбий оламдан ҳақиқий Ватанга маънавий йўл топиб бўлмайди. Кишининг ҳар бир дақиқаси, ҳатто ҳар бир нафаси фазилатли амалларга бағишланиши керак. Таъбир жоиз бўлса, вақт намланган совунга ўхшайди. Уни қўлда тутиб туриш жуда қийин. Сирғалиб, тушиб кетавради.

Ўтган вақтнинг ортга қайтмаслиги ва ўрнига алмашмаслигини англамайдиган одам йўқ. Ҳар бир кун ўз якунини, ҳар бир соат ҳам ўз ниҳоясини топади. Кунни, со-

атни ҳатто лаҳзани қайтариш ёки бошқаси билан алмаштиришга ҳеч ким уриниб ҳам кўрмаган. Отилган ўқ изига қайтмаганидек, умр ҳам изига қайтмайди. Ўтган вақтнинг ўрнини келаётгани босмайди. Бой берилган вақти ўрнини тўлдириб, хотиржам яшаётган инсонни ким кўрган? Ортга қайтиш, вақт чизигидан илгарилаш ёки ўтмишга сасҳат қилиш фақат фантастик асарлардагина учрайди. Аслида эса бу ақлга сиғадиган нарса эмас. Ҳасан Басрийнинг ажойиб ҳикматлари бор: “Ҳар бир тонг ёришадиган кун борки, инсон боласига нидо қилади: “Мен янги яратилдим. Ишларингга шоҳидман, менадан фойдаланиб қол. Кестар эканман. Қийматга қадар қайтмайман”. Кўп кексаларни учратамиз, улар ёшлик даврларининг яна бир бора қайтишини орзу қиладилар. Лекин бу амалга ошмайдиган орзу холос. Бунақанги орзуларнинг озпо кўпи ҳеч нарсани ўзгартирмайди.

Вақт инсон эга бўлган нарсаларнинг энг нафиси эканини ўтмиш донишмандлари кўп таъкидлашган. Модомики, вақт тез ўтувчи ва ортга қайтмас экан ва уни бирон нима билан алмаштириб бўлмас экан, у инсон эга бўлган нарсаларнинг энг нафиси ва қийматлисидир. Вақтнинг нафислиги ҳар бир амал ва ишлаб чиқариш учун маъна, асос бўлишидир. У ҳаётда хоҳ шахс, хоҳ жамият бўлсин, инсон учун асл сармоя ҳисобланади.

Донолардан бири айтганидек: “У ҳаётдир. Инсон ҳаёти эса унинг туғилган онидан токи вафот онигача яшаб ўтадиган вақтидир”. Бу ҳусусда Ҳасан Басрий ҳазратлари яна дедиларки: “Э Одам боласи, сен ташкил топган кунлардан иборатсан. Сен учун бу куннинг кетиши умрининг бир қисми кетиши демакдир”.

Биз туғилган кунларимизни имкон борича дабдаба билан ўтказишга ҳаракат қиладиган бўлиб қолдик. Албатта, маълум бир ёшга етганимиз учун Яратганга шуқур қилишимиз керак. Бироқ, шуқур қилиш учун йилда бир марта туғилган кун келишини кутишимиз шарт эмас. Ҳар нафасимиз, ҳар кунимиз учун шуқур қилишимиз ло-

зим. Назаримда туғилган кун фақат шодиёнадан иборат эмас. Бу кун инсон умрининг бир йили ўтганига далилдир. Бошқачароқ айтсак, бу дунёдаги ҳаётимиз бир йилга қисқариб, боқий дунёга ўтишимиз яна бир йилга яқинлашди, демак. Абу Али Даққоқ айтганларидай, “ҳар бир кун менинг бир қисимини олиб, ўтиб кетади. Қалбда ҳасрат қолдириб, ўзи бедор кетади”... Шодликка, танганага ажратилган соатларнинг озгина қисмини фикрлашга ажратсак ёмон бўлмас эди. Фикрлаш чоғида Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) ҳазратларининг бу гапларига диққат қилишни тавсия этамиз: “Мен бир куннинг қуёши ботиб, ажалим билан орамиздаги масофа қисқариб, ўша кунлик яхши ишларим кўпаймаганига қилган пушаймонимдек қаттиқ пушаймон қилмадим!.. Агар кун ўтган ва мен ўзимни Аллоҳ таолога яқин қиладиган илмимни зиёда қилмаган бўлсам, шу куннинг чиққан қуёши мен учун баракали бўлмагандир”.

Инсон умри давомида кўп пушаймонлар ёйди. Айрим ҳолларда пушаймон туфайли тавба қилиб, тўғри йўлга тушиб олади. Лекин икки ҳолда унинг пушаймони асқотмайди. Биринчиси – жон бериш, охираат остонасидан ўтиш пайтидаги пушаймони. Инсон охираат сари юзланган маҳалда унга яна бир оз муҳлат берилишини ёки йўқотган нарсасини тўғрилаб, бузганини тузатиб олиш учун озгинагина вақтнинг ортга қайтарилишини орзу қилади. Лекин, бу иложсиз бир нарсая!

Иккинчиси – охираат дидарига кўчилганида ҳар бир жон амалига яраша мукофотланиб ёки жазоланиб, жаннатийлар жаннатга, дўзахийлар дўзахга киритилган бир пайтда дўзахийлар дунё ҳаётига яна бир бор қайтишни, ҳаётларини янгидан бошлаб, яхши амаллар қилишни хоҳлаб қоладилар. Бироқ улар нотаётган нарсая ҳақиқатдан нақадар узоқ! Чунки у вақтда муҳлат замони тугалланиб, ҳисоб бериш замони келган бўлади.

Аҳли дониш “Манфурликнинг аломати вақтни зое кетказишдир”, деб таъкидлашган. Ва яна: “Вақт бир қиличдир, гар сен уни кесмасанг, у сени кесади!” дейишган. Демак, бу қиличга ҳоким бўлиш учун моҳирлик талаб этилади. Бу қилични яхши ишлата билиш, аҳамиятли нарсаларни олиб, аҳамиятсизларини четда қолдириш лозим. Бу эса ҳақиқатни англаб етган ақл билан бўлади. Вақтни қадрлашнинг энг синалган йўли – яхши ишларни бажаришга интилиш ва шошилишдир.

Биз бу фазилатни эгаллашда вақтнинг қадрига ета олган олимлар ҳаётидан ўрнак олсак арзийди. Бундай олимлар ўзлари турган мавқедан яна ҳам гўзалроқ даражага интилганлар. Шу жиҳатдан уларнинг бугуни кечасидан, эртаси бугунидан афзалроқ бўлар эди. Бу хусусда улардан бири: “Кимнинг бугуни кечаги каби бўлса, у алдангандир ва кимнинг бугуни кечагисидан ёмон бўлса, у лаънатлангандир”, деган эди. Улар вақтларини манфатли илм таҳсия қилишга, фойдали ишларга ё нафе тарбияси ёки бошқаларга фойда келтиришга ишлатишларидан ташқари, бирор кунни ёки ярим кунни ва ё қисқа муддатни бўлсин, беҳуда сарф этишдан қизғанишар эди. Токи ўзлари сезмай қолиб, умрлари бўш ишларга сарф бўлиб, гарду ғуборга, кўппика айланиб кетмасин. Ўтаётган ҳар бир кунни ҳам ўзи учун ва ҳам атрофидагилар учун илм, маърифат, ғаймон ҳамда эзгуликларни юксалтиришда фойдаланмасликни улар Аллоҳ таоло неъмагига ношукурлик ва вақтга ҳурматсизлик бўлади, деб ҳисоблашар эди.

Фалак ва Ер тинмай айланар экан, инсонлар ҳолати ҳам снгиллик ва қийинчилик, бойлик ва камбағаллик, саломатлик ва хасталик, хурсандчилик ва маҳзунлик, машаққат ва роҳат орасида айланаверади. Булар ақли бор кимсаларга бир дарс, қалби борларга панду насиҳат, басират эгаларига ибратдир. Аммо ақл эгалари тафаккурдан, қалб эгалари шуурдан, басират эгалари ибрат назаридан маҳрум бўлсалар, улар учун кеча ва кун-

дузнинг алмашинуви ҳеч қандай маъно касб этмайди. Вақт – олий муаллимдир. Аммо, не кўргиликки, у барча ўқувчиларини ҳалок қилади. Ҳа, вақт чиндан ҳам кескир қиличдир, у ҳеч нарсага қарамай ўтади-кетди. Инсон эса вой-войлаганича қолаверади. Бизнинг “вақт ўтмоқда” деган ўйимизда андак хатолик бор, вақт эмас, ўзимиз ўтиб борапмиз.

Азизлар, агар бир одам вақтнинг шариф ва азиз бир нарса эканини ҳис эта олса, ишонингки, у одам умрини роҳат ва фароғатда кечиради. Вақт нақд олтиндир, уни зос этганларнинг бозор айланиб, бўш қўл билан қайтганлардан фарқлари йўқдир, бунга диққат қилиш шарт. “Молу пулинг кетса кетсин, бироқ, вақтинг зос кетмасин” дейдилар. Вақтнинг фойдали ишларга сарф этишни билган киши молу дунёсини ҳам керакли жойларга сарфлашни билди ва саодат йўлида унга тўсиқлар бўлмайди.

* * *

Бировнинг дилини оғритиш нақадар осон!
Бировнинг дилини оғритиш нақадар оғир!
Бировнинг дилини оғритиш нақадар гуноҳ!

Ҳар бир оғритилган дил эвазига Қисматда оловли тошлар тайёрланиб, дилдор дўзахда кутиб олинармикин? Аллоҳ билгувчидир...

Аллоҳ битта! Ҳақиқат ҳам битта. Фақат Аллоҳнинг мавжудлиги, қодирлиги... ҳақидаги тушунчалар ҳар хил. Дунё динлараро зиддиятдан эмас, тушунчалараро қарма-қаршилиқдан иборат. Инсоннинг адашишлари ҳам шундан келиб чиқади. Аслида дин янглиш тушунчаларни тузатиш учун нозил қилинган. Одамзотнинг янглиш ва хато тушунчаларни англаб етиши ниҳоятда оғир. Дунё ўшандай ўжар одамларнинг юкига чидай олмай тўлғонади.

Дунёда уч жумбоқ бор эмиш: бири – ўлим, иккинчиси осмон сирлари. Ечмоққа одам зотининг тиши ўтмайди-ган, тишни синдирадиган учинчи жумбоқ эса, аёл муҳаб-бати экан.

Ҳакимлардан бири ёш ва гўзал бир аёлни имтиҳон этиш учун бундай дебдилар:

– Сендай гўзал бир аёлнинг шундай хунук эри бўли-ши яхши эмас.

Бу гўзалнинг эри чиндан ҳам хунук, бу ҳам камлик қилгандай ҳамиша кир юрадиган, нохуш одам эди. Гўзал хотин уламонинг гапига бу гўзал жавобни берди:

– Эй Ҳаким! Сиз кўп янглиш сўзладингиз! Гапингиз тўғри эмас. Бундай сўзларни сиздай одамдан эшитиб кўп ранжидим. Чунки эримнинг Аллоҳ таоло олдида бир са-воби борлигидан бўлса керак, мени ул савобга нисбатан бир мукофот ўлароқ насиб этгандир. Балки мен бирор иш қилган бўлишим мумкин. Ҳақ таоло бу гуноҳимнинг жазоси сифатида мени унга бергандир. Жаноби Ҳақнинг берган тақдирига рози бўлиш керак.

Бу жавобдан мамнун бўлган ул олим гўзал аёлга дебди:

– Болажоним, мен сени диндор ва ақлли бир аёл экан-лигингни сезган эдим. Шунинг учун имтиҳон қилиб кўра-йин, деган эдим. Қизим, аёлларда жаннатга кириш учун энг буюк нишон – аломат эрларининг ёмон феълларига сабр қилмоқдир. Бу сабр уларни жаннатга олиб боради. Жаннатий солиҳа аёлнинг нишони ва аломати эрига итоат этмоғи, эрининг хотирини хуш тутиши, эри йўқлигида хайр-дуо этмоғи ва эрининг мол-мулкини сақлаб, эҳтиёт қилмоғи каби хусусиятлардан иборатдир. Менинг бу айт-ганларим солиҳа аёлнинг жаннатга кириши учун бир нишондир.

Бир куни ҳазрат Умарнинг (р.а.) ҳузурларига бир хотин эри билан бошлашиб келди-да, эрини кўрсатиб:

– Ё Амирал мўъминин! Бу киши менинг эрим бўлади-лар. У билан қурган турмушимизни ўйлаб кўрдим. Уч ойдирки, тотув яшаш учун кўп ҳаракатлар қилдим. Аммо эримда рағбат кўрмадим. Уч ой давомидаги турмушимиздан бир нарсага ақлим етди: биз бир-биримизни тушуна олмас эканмиз, шунинг учун ажрашамиз.

Ҳазрати Умар (р.а.) қаршисида индамай турган одамдан сўрадилар:

– Сен нима дейсан?

– Ё Амирал мўъминин! Менинг ҳеч қандай шикоятим йўқ. Мен ажралишни истамайман. – деди эр.

Ҳазрати Умар эрининг ранг-рўйин, кийим-бошига қараб аҳволни яхши тушундилар.

– Сен ҳозир уйингга кетгин-да, бир оздан кейин келгин. Унғача биз эринг билан суҳбатлашиб оламиз.

Хотин кетгач, ҳазрати Умар у одамини ҳаммомга олиб боришни, ювинтириб, тоза кийимлар кийинтиришни буюрдилар. Эркак покиза бир ҳолга келтирилди. Пича вақт ўтгач, хотин келиб башанг кийимдаги озода эрини кўриб, қувониб кетди. У ажралиш ҳақидаги аҳдини ҳам унутиб, эрини бошлаб уйига кетди. Мўъминларнинг халифаси ҳазрати Умар (р.а.) шу ерда ҳозир бўлганларга қараб дедилар:

– Сизлар оилаларингизнинг (аёлларингизнинг) яхши ва покиза кийиниб, сизни кутиб олишларини севганингиз каби, улар ҳам сизни яхши ва покиза кийинганингиздан завқ оладилар, сизларни ясанган бир ҳолда кўришни истайдилар.

«Кимнинг хотини дўст, меҳрибон ва уйи саранжом-сариншта бўлса, у киши ҳақиқатан бахтиёрдир. Агар хотиннинг ифбатли, номусли, очиқ юзли ва ширинсўзли бўлса, у хоҳ гўзал, хоҳ хунук бўлсин, барибир уни сев, яна ҳурмат қил. Бу сўзлар ёлғиз хотинларгагина эмас,

эркакларга ҳам махсусдир. Эр ва хотин ҳамжиҳат ва ҳамфикр бўлсалар, уларнинг кўзлаган ҳамма мурод ва мақсадлари ҳосил бўлди, демакдир», дейдилар. Машо-йиҳлар дерларким: «Хотин пок ниҳод (тоза табиатли) ва пок дил бўлсун: калбону (ишчан уй бекаси) эрига дўст бўлғай. Ҳаёлиғ, тақводор, тили қисқа, молни яхши сақлағувчи бўлсин. Дебдурларки, яхши хотин эрнинг ва умрнинг роҳати бўлур. Агар хотиннинг хўбрўй, меҳрибон ва мақбул бўлса ҳам ихтиёрингни унга буткул бермағил ва унинг ҳукми остиға кирмағил. Нединким, Искандарга дебдурлар: «Доронинг қизин нима учун олиб хотин қил-массан, бағоят хушрўйдир?» Искандар деди: «Жаҳон халқиға ғолибман, энди бир хотинга мағлуб бўлсам, кўп ёмон кўринур».

Эрининг сўзига қулоқ солган. Аллоҳ амрини адо этган хотин фақирни (камбағални) подшоҳ қилади. Кимнингки кўнгил ҳабнбаси бўлган асли, хонадонининг бекаси ўзига уйғун ва мос бўлса, ўша одам энг бахтиёр кимсадир. Ҳар куни тонг отгандан то оқшомгача ишда банд, узун тун бедорлик билан ўтса-ю аммо ёнингда кўнглингни овловчи, сенга тасалли берувчи, қийинчилик ва машаққатингга шерик, дардингни олувчи бир аёл – беканг бўлса, бу дунё ташвишларидан сира қўрқмасанг ҳам бўлавереди. Кимнингки уйи маъмур, ёстиқдоши уни жондан севувчи экан, демак, Жаноби Ҳақ ўша қулига раҳмат назари билан қараяпти экан. У одам Аллоҳнинг лутфига эришган бахтиёрлардан экан. Диққат қиляпсизми, ҳаёт қонуни асли шу – Аллоҳни, Пайғамбарни таниган хотин эрга итоат этади, бундай хотин эрнинг бошига бахт тожини кийдирувчидир.

*Хуш ул зан билмаса беҳуда дерни,
Сучук лафзи билан шод этса эрни.*

Сўфи Оллоҳёр ҳазратлари демоқчиларким: яхши хотин беҳуда сўзларни айтишни билмас. Аммо ширин сўзлари билан эрини шод қилур.

*Агар ўн йил уйида бўлмаса ун,
Уни чиқмас, уни айтурга бир кун.*

Дейилмоқчимки: агар хотин яхши бўлса, эрининг уйида ўн йил давомида ун бўлмаса, бировга ҳеч вақт ун йўқ, деб ун (товуш) чиқармас, шикоят қилмас.

Ровийлар дерларким, фақир бир одам уйланиб, ўғил фарзанд кўрди. У ўғлини бағоят севар эди. Бола тиш чиқара бошлагач, ота нолиб қолди:

– Қара, тишлари чиқиб қолди. Энди овқат ейинини хоҳлайди. Энди мен унга овқатни қайдан топиб келаман?

Эрининг ақлини, дилини билган солиҳа хотин уни шундай деб юпатди:

– Эй менинг соддагинам, тушунчаси нуқсонли эргинам. Сиз кўпам васваса қилаверманг. Фарзандимизга тишни Аллоҳ берган, унга овқатни ҳам Ўзи беради. Бутун оламга ризқ берган Жаноби Ҳақ қодирдир. Гўдаклар, чақалоқларнинг ҳам ризқини беради. Сиз ташвини қилманг!

Чиндан ҳам чақалоқларга она қорнида сураг ва шакл берган Аллоҳ уларнинг ризқларини, умрларини ҳам берадир. Агар аёл солиҳа эмас, бу ҳақиқатдан узоқ бўлганида эди шаддолик ёки кўполлик билан «Сиз отасиз, топиб келиш бурчингиз», деб дилини хира қилиши тайин эди.

Чўпоннинг солиҳа, фаросатли хотинига ҳамма ҳавас қиларди. Ҳамма шу чўпонни «энг бахтли одам» деб таърифларди. Қишлоқда кимки хотини билан келишолмай

қолса: «Бор, чўпоннинг хотинидан ибрат олиб кел», деди. Бир куни хотини билан жанжаллашиб қолган қишлоқ оғаси ҳам шундай деди. Хотин «Мен кимману чўпоннинг хотини ким! Ундан нимани ўрганардим!» деди. Кейин «бу хотинни ҳамма мақтайдн бир бориб кўрайинчи», деб қизиқиб йўлга чиқди. Борса, чўпон хотини ҳовлидаги идишда турган сувдан олиб ичаётган экан. Қишлоқ оғасининг хотини чанқаган эди. «шу сувдан ичайин», деб сўради. «Хўп, – деди чўпон хотини, – сизга ҳозир ичкаридан муздай сув олиб чиқаман, бу илиб қолган».

– Ичкарида муздай сув бўлса, ўзингиз нима учун бу илиган сувдан ичяпсиз? – деб ажабланди оғанинг хотини.

– Хоним, эрим бу онларда далада, жазирамада юрибдилар. Мешларидagi сув қуёш нурида илиб қолгандир. Эрим у ёқда илиган сув ичсалар-у мен бу ерда муздек роҳатбаш сув ичам. меҳрибон хотинлигим қаерда қолди!

Бундай фаросат оғасини ҳар бир эр орзу қилади. Бу бахтиёрликдир. Бундай бахт мол-мулк, бойлик, давлатмандлик, хонлик, беклик ёки ўқинган, катта мартаба соҳиби бўлиш билан қўлга киритиладиган давлат эмас. Баъзан икки карра иккинчи тўртлигини билмайдиган одам илмли, фаросатли, оқила аёлга эр бўлади. Худди шу ҳиноядаги чўпон каби! Инсон мол-мулк топа олади. Қўлидан ҳар нарса келади. Аммо яхши аёл қўлда ясаб оладиган неъмат эмас. Аллоҳ кимга солиҳа бир хотин берган бўлса, ул одамга, ул қулига барча эзуликларни, хайрли нарсаларни ўзида мужассам қилган неъматни бергандир. Агар кимгадир кўнглидаги бир аёлни бермаган экан, у қанчалик бадавлат бўлмасин, қандай мартабага эришмасин ва мақсадига етмасин, бу одам барибир фақир ва заволидир. Чунки унинг кўнглидаги хоними йўқдир. Демокчимизким, яхши хотинни нотаган эр аввало Аллоҳ ҳузурда бу неъматга арзийдиган солиҳ банда мартабасига етсин. Оддий ҳақиқатни ўйлаб кўрайлик: ёмонликларни туфайли дўзахга лойиқ бандасига Аллоҳ бу дунёнинг жаннатини раво кўрармикин?

Яхши хотинга эга биродарларимизнинг айримлари баъзан хотинларини бирон бир даврада мақтаб кўядилар. Билмайдиларки, хотинни мақташ одобдан эмас, чунки одатда сотилгувчи нарса мақталади. Бир янги уйланган йигит тақдиридан қувониб, мақтанибди:

– Амаки, келинингиз шундай назокатли, фаросатлики, сиз билмайсиз.

Амакиси жиянига насиҳат қилиб ўтирмай, оқшомда меҳмон бўлиб боришни тайинлабди.

Жияни ташриф буюргач, амаки хотинига тарвуз олиб келишни буюрибди. Хотин олиб келибди. Амаки тарвузни кўриб: «Буниси яхши эмас, бошқасини олиб кел», дебди. Хотин итоат билан иккинчисини олиб келибди. Шу тарзда эрнинг хоҳишига қараб ўн марта бошқа тарвузга қатнабди. Аммо лом-мим дсмабди. Жияннинг таклифи билан эртасига амаки меҳмонга борибди. Жиян ҳам хотинига тарвуз келтиришни буюрибди. Биринчи тарвузни кўриб: «Бу яхши чиқмайди, бошқасини олиб кел», дебди. Жувон итоат билан иккинчи тарвузни олиб келибди. Жиян бундан мамнун бўлиб, амакисига «кўрдингизми!» дегандай кулиб қарабди-да, «бу ҳам бўлмайди, бошқасини олиб кел», дебди. Учинчи тарвузни ҳам бўлмайдига чиқариб қайтармоқчи бўлганида жувон:

– Нима, бир арава тарвуз тушириб кўйганмисиз, ҳали унисини, ҳали бунисини олиб кел, деяверасиз. Бор-йўғи учта тарвуз бор уйда, ёқмаса тулинг-да, яхшисини ўзингиз танлаб олинг. Мен танлашни билмайман! – деб норозиликни баён қилибди.

Шунда амаки жиянига деган экан:

– Кўрдингми, болагинам, сен кўпам мақтанавермагин. Менинг уйимда бир донагина тарвуз бор эди. Хотиним яхши феълли, фаросатли бўлгани учун менга эътироз билдирмай ўша битта тарвузни ўн марта олиб келди. Лекин бирон марта итоатсизлик билан гап қайтармади, лабни ҳам бурмади.

*Сирин фош айламас, гар гамда бўлсун,
Агар танг бўлса, айтур: «Бўлса – бўлсун».*

Сўфи Оллоҳёр ҳазратлари демоқчиларким: яхши хотин ўзи аламда бўлса ҳам, эрнинг сирин асло фош айламас. Агар рўзғори тангликда қолганини биров айтса, эслатса ҳам «бўлса бўлар, эртага Худо бериб қолар», дейишдан ўзга сўз айтмас.

*Агар зашнинг мунингдек бўлса хишти,
Ани дегил бу дунёнинг беҳишти.*

Дейилмоқчимки: агар хотиннинг сифати юқорида баён қилинганидек бўлса, ул хотинни бу дунёнинг жаннати бил.

*Иликка тушса мундоғ нозанин гул,
Дегил бу сандадур бўсанда, ман – қул.*

Дейилмоқчимки: Аллоҳ таоло насиб айлаб, шундай хотин қўлингга тушса, ниманки сиринг бўлса, яширмай айтишининг мумкин ва уни қучиб, бўса олиб «қулингман сенинг» десанг ҳам арзийди.

Бундай фазилатли аёллар ҳар бир эрнинг орзусидир. Айни чоқда яхши фазилатли эрлар ҳар қандай аёлнинг орзусидир. Яъни, ақлли хотинни орзу қилимиш эрнинг ўзи ҳам ақлли бўлмоғи шарт. Вафони талаб қилувчи эрнинг ўзи аввало вафоли бўлсин. Аллоҳ ҳар бир эркакка ўзига яраша қизни насиб этади. Диққат қилайлик: ақлли одамга камдан-кам ҳолларда аҳмоқ хотин дуч келади. Чунки, ақлли йингит дуч келган қизга уйланавермайди. Фақат қош-кўзларига эмас, гап-сўзларига, одоб-ахлоқига эътибор беради. Эр-хотиннинг ақл-заковати, феъли, зеҳни-фаросати орасида кескин фарқ бўлмаса, уларнинг турмушлари яхши кечади. Бир-бирларини тушунишлари осон бўлади. Улуғлардан шундай панд-насиҳат бор: «Хо-

тин олсанг улуғ салоҳлиғ (яхши) хонадондин хотин талаб қилғил. Ҳар турлик авбошнинг қизин олмағил. нединким, хотинни уйнинг кадбонлиғи учун олурлар, шаҳват учун олмаслар. Хотин камолга етғон, оқила бўлғон, онасининг кадбонлиғин (сариштали уй бекаси эканлигини), отасининг кадхудолиғин (оила хўжаси эканини) кўрғон ва билғон бўлсун. Агар бундай нозанин қўлингга тушса, уни асло қўлдин чиқармағил ва жаҳд қилиб уни олғил».

Бир йигит гўзал ва оқила қизга ошиқ бўлиб қолди. Қизнинг ҳам унда кўнгли бор эди, унаштириб қўйилдилар. Аммо тўйдан аввал қиз хасталикка чалинди, юзларига чечакка ўхшаган нимадир тошиб кетди, табиблар унинг чорасини қила олмадилар. Оқибатда қиз аввалги гўзаллигини йўқотди ва йигитга турмушга чиқиш аҳдидан қайтди, ўзини дунёдан ёлғиз ўтишга ҳукм қилди. Иттифоқо йигит ҳам касалликка чалиниб, бир неча кун қимирламай ётди. Кейин оёққа турди-ю, бироқ кўзлари ожиз бўлиб қолди. Йигит қизга уйланиш аҳдидан қайтмади. Қиз ҳам ноилож кўнди. Икковлари шу гарзда анча йил бахтиёр умр кўрдилар. Вақти-соати келиб, аёл вафот этди. Унинг жанозасидан кейин эрнинг кўзлари кўр эмаслиғи маълум бўлди. Бу ривоятдан мурод – оила бахти учун эр ҳам фидойи бўлмоғи керак.

* * *

У адолатни талаб қилди. Ундан пора талаб қилинди. Мураккаб бўлмаган дунёнинг мураккаб бўлмаган аламли фалсафаси шу эрур.

Одамнинг ҳақ йўлда бўлиши унча мураккаб масала эмас. Ҳақ йўлда эканига бошқаларни нишонтира олиши мушкулроқ.

Бошқача айтганда, ҳақиқатни англаш, билиш, тушуниб етиш қийин эмас, Ҳақиқатни бошқаларга тушунтириш, англитиш қийинроқ.

Виждон билан муроса қилиш мумкинми? Ёки виждонга шак-шубҳасиз итоат этиш шартми? Виждоннинг даражалари борми? Виждон мутлақ покми? Виждон ифлос бўлиши мумкинми? Ифлосликни виждон дейиш мумкинми?

Булар саволлар, мулоҳазалар эмас. Бу саволлар тўғри жавобларга муҳтож.

Ақл билан юрак бир хил иш билан машғул бўлса, вақт ўтгани билинмайди, иссиқ, оч-наҳорлик, ташналик таъсир қилмайди. Донишманд дебдиким: «Ақлинг билан қара, кўз хоиндур, қалбинг билан эшит, қулоқ ёлғончидир!» Фикр ақлнинг кўзгусидир. Ақл билан иш кўрувчи одамни «ақлли» деб шарафлаймиз. Бунинг муқобилидагини баъзан «аҳмоқ», баъзан юмшоқроқ тарзда «ақлсиз» ёки «эси паст» ёки «эси йўқ» деб қўямиз. Аҳмоқ билан ақлсизнинг (эси паст, эси йўқнинг) мавқеи бирми? Йўқ. Ақлсиз, эси паст, эси йўқ – одамнинг табиий камчилиги. Айб ҳам, гуноҳ ҳам эмас. У табиатан ақлсиз яралган. Одамнинг жисмоний қуввати турлича бўлганидек, ақл қуввати ҳам ҳар хилдир. Агар бир одам ақлсизлиги туфайли бирон айб иш қилса, айтайлик бировни сўкса, унинг бу иши узрли. Агар ақли бутун бўла туриб айнан шу ишни қилса, уни «аҳмоқ» деймиз.

Инсонни бутун ҳайвонлардан юқори қўйган, уни дунёнинг бутун сирларидан воқиф этган тўрт нарса “Калила ва Димна”да ҳикмат, ақл, қаноат ва адолат, деб белгиланган. Илм таҳсил этмоқ, савод чиқармоқ ва ҳар нарсани атрофлича тушуна билмоқ – ҳикматга: тадбир, сабр,

назокат, марҳамат – ақлга; ҳас, олижаноблик, ўзини қўлга олмоқ ва ўзининг ҳақ-ҳуқуқини билмоқ – қаноатга: тўғрилиқ, ваъдага вафо, эзгу ишлар қилмоқ ва яхши хосиятли бўлмоқ – адолатга тегишли. Бу сифатларнинг бариси бир одамда мужассам бўлса, дунёдаги энг буюк мавқеъ ҳам уни гангитиб қўймайди. Энг катта кулфат ҳам уни саросимага сола билмайди. Бундай одам атрофида ўзини қувонтирмайдиган нарсаларнинг борлигидан ғам смайди, ўзида мавжуд нарсалардан маҳрум бўлса, ранжимайди. Бошига фалокат келса, ўзини йўқотиб қўймайди. Ҳикмат – битмас, туганмас хазинадир. Харжлаганинг билан у камаймайди. Асраганинг билан унга нуқсон етмайди. Ҳикмат шундай либоски, кийганинг билан эскирмайди.

Ақл эса саховат эшиклари ва саодат хазиналарининг калитидир. Фоний дунёнинг азобу уқубатларидан халос бўлиш, боқий дунёнинг ноз-неъматларига етишиш ақл ва идрокка боғлиқдир. Инсонга ҳамиша ақли ҳукмронлик қилиши керак. Ақлни йўқотган куни ўзини фалокатга отган бўлади. Ақлсиз бошнинг азобини эса вужуд тортади. Истеъдод, ақл-идрок икки хилдир: бири – табиий, онадан туғма бўлади; иккинчиси – касбий, яъни тажриба воситасида эришилади. Инсонларда бўлган табиий истеъдод ёғочдаги ёниш хусусиятига ўхшайди. Ёғочга ўт қўйилмаса ёнмайди. Шунга ўхшаш, табиий истеъдод ва ақл ҳам тажриба бўлмаса, ўзини кўрсата олмайди. Олимлар тажриба инсон ақл-идроқини камолга етказди, деганлар.

Ҳақиқий ақллилик илоҳий амрга итоат қилиш бўлиб, асл истиқбол айнан шу итоатдадир. Бу айни замонда абдий ҳаётга жиддий ҳозирлик кўриш ҳамдир. Инсон ақли турли кўринишларда намоён бўлади: назокатли ва мулойим муомалада; ўзи ким эканлигини билиб, шунга риоя қилишда; одил шоҳларга риоя қилиб, уларнинг орзу-истакларини амалга оширишда; ўз сирларини дўстга билдириш ёки билдирмасликни билишда, яъниким, ақлсиз-

нинг сири бўлмайди, ҳар нарса сири тилида туради; ўзининг ва бошқаларнинг сирини сақлашда; шоҳлар саройида эҳтиёт бўлиб, сарой аҳлига ширин тил билан муомала қила билишда; тилини тийиб, ортиқча сўзламасликда; мажлисларда жим ўтиришни одат қилиб, сўралмаган нарсаларни айтмаслик ва пушаймонлик келтирадиган сўзларни тилга олишдан сақланишда.

Ақлли одам қиладиган ишининг охири нима билан ва қандай тугашини олдиндан кўз ўнгига келтириши керак. Қасрга боражагини йўлга чиқишдан аввал билиши шарт. Аке ҳолда у йўлнинг ярмида сарсон бўлиб қолади. Фалокатдан бошқасига йўлқмайди. Бемаъни ҳиссиётларни жиловлаш учун ҳам одамга ақл берилган, шундай эмасми? Куч – ақлда. Ақлсиз бош – бамисоли шамсиз шамдон, дейдилар. Инсон жасадидаги ақл дарахтга ўхшаркан. Дарахт соғлом ва серҳосил бўлса, ундан самара умид қилиш мумкин. Унга пажмурдалик ва хазон етса, ўтин қилиб ёқишдан бошқа нарсага арзимайди.

Биламизким, инсоннинг бошида кўз, қулоқ, оғиз, бурун каби қийматли аъзолар жойлашган. Лекин инсонийлик моҳияти гўзал кўз ёки бежирим қулоқ билан эмас, балки ақлу заковат, маънавият ва қувват ҳофиза билан юзага чиқади. Бу эса миядан ўрин олган бир жавҳар бўлиб, Аллоҳнинг инсонга тақдим этган буюк неъматидир. Миядаги кичкина бир иллат туфайли киши телбага айланади, ҳайвонлар қилмаган ишларни қилади. Инсоният ҳануз бу сирининг тағига етолгани йўқ. Ҳаётини йўқдан бор қилган Холиқи Зулжалол ҳамма нарсани гўзал интизом билан яратган. Бунинг қадр қийматини англамаган кимса нодондир. Аллоҳ таолонинг куч-қудратини ҳар бир одам ақли ва қалби билан танимоғи ва босғилаб берган ҳудудларидан четга чиқмаслиги лозимлигини бир нафас ҳам унутмаслик даркор!

Ҳазрат Навоий ақлни гавҳарга қиёслаганлар ва деганлар-ки:

«Гавҳар балчиққа тушгани билан қиймати камаймас. Эшакмунчоқ тожга таққан билан феруза ўрнини тутмас ва ҳеч ким унинг баҳоси пастлигини унутмас.

*Зевар била шакли хўб бўлмас,
Ҳар қизки эрур йамон лиқолиг.
Ҳар неча қоронғу бўлса ҳужра,
Шамъ анда бўлур фузун зиёлиг».*

Дейилмоқچиким: қиз агар хунук бўлса, безак билан чирой топа олмайди. Ҳужра ҳар қанча қоронғи бўлса ҳам, шамнинг равшан нурини бўға олмайди, аксинча, қоронғи ҳужрада шамнинг нури қадрлироқ бўлади.

Инсонлар ақл билан мумтоздирлар. Ақл туфайли яхшилик ва ёмонликни идрок эта оламиз. Шунинг учун ихтиёримизни хайрга сарф этиш – ақлимиз қўлидадир. Киши молсизликдан қашшоқ бўлса-да, ақлдан бой бўлишга тинмай интилиши керак. Чунки мол билан бой бўлгандан ақлан бой бўлган афзалроқдир. Ақл билан мол тўпласа бўлади, мол билан ақл тўплаб бўлмайди.

Оқил киши ўз умрини озгина мол билан ҳуррам ва шодликда ўтказди. Нодон киши ҳисобсиз молу давлат билан доимо ғам-алам тортиб, сарғардонлик билан кун кечиради. Барча нарсанинг кўнгилдагидек тугаши ақлга боғлиқ. Шунинг учун оқил киши барчадан улуғ ва муҳтарамдир. Ақл – нафснинг зиндони, ҳою ҳавас эса оромгоҳи ҳисобланади. Ҳою ҳавас турли хил иштиёқ ва орзуларни нафс олдига туҳфа қилиб олиб келади. Аммо бу бехуда ҳавасларни АҚЛ ман қилади. Демак, кишининг нафси ҳою ҳавасга мойил, ақлдан эса узоқдир. Шунинг учун оқил инсон нафс кўйига кирмай, ақл садосига қулоқ солади. Ишнинг оқибатини ўйлайди. Киши

бахт-саодатга нафс орқали эмас, балки ақл орқали эришажагини тарих беҳисоб тарзда исбот этганки, бу ҳам бизлар учун ибратдир. Алломаларнинг бу гўзал фикрига диққат қилинг-а:

Бадан – нафс ўлкаси ва шаҳридир. Қалб шу ўлканинг қоқ марказидир, қолган аъзолар унинг хизматкорлари, ботиний қувват эса, ўлканинг ёритувчи фонусидир. Ақл – уни тўғри йўлга бошловчи вазир. Истак ва орзу хизматкорларнинг ризқини мувофиқлаштирувчи восита. Жаҳл ва ғазаб шу ўлканинг миршабларидир. Ғазаб инсонга тўғри йўлни кўрсатаётгандек туюладиган, аслида эса, ёмонлик ва тузоқ ҳозирлаб қўйган қулдир. У аввал насихат қилиб туради, кейин ўлдиради. Қалбни оққўнгиб вазирга қарши қайрайди. Ақлнинг олди қисмидаги ҳаё кўриқчи мисолдир. Ақл ўртасида эса, фикрлаш қуввати мавжуд. Эслаб қолиш қуввати эса, ақлнинг орқа қисмида жойлашган. Тил таржимон, беш сезги аъзолари эса унинг жосуен ва хабарчиларидир. Уларнинг ҳар бирига муайян вазифа топширилган. Кўз ранглар оламида, қулоқ овозлар оламида, бошқа аъзолар ҳам тегишли вазифаларни бажаришади. Уларнинг ҳар бири ўзига хос хабар манбаидир. Улар ўзлари билган нарсани нафсга етказадиган эшикбон сингаридирлар. Подшоҳ мартабасидаги Қалб дуруст бўлса, қўл остидагилар ҳам дуруст, аксинча, бетавфиқ бўлса, қўл остидагилар ҳам шундай бўлади. Қалб кин, ғазаб, сабрсизлик, ҳирс, ортиқча орзу ва тақдирдан рози бўлмаслик каби ботиний хасталиклардан фориғ бўлсагина нажот топиб, ҳаловатга эришади.

Ақл – Аллоҳ берган энг буюк инъом. У бизни эҳтиросларимиз ва нуқсонларимиздан баланд тутибгина қолмай, фазилатларимиз, истеъдод ва эзгуликларимиздан мақсадга мувофиқ фойдаланишда ёрдам беради. Зеро, ақлни бўлганининг ўзи кифоя эмас, муҳими – бор ақлни ишлага билиш керак. Донолар орасида: «айримларда ақл зўриқини туфайли барбод бўлади. Аксарият инсонларда эса ишлатилмаганидан моғорлаб кетади», деган гап ҳам

бор. Ҳаётда чарчаш туфайли барбод бўлишни кам учратамиз, аксинча, ақлнинг моғорлаб кетгани кўп учрайди. Баъзи одамларда ақл бутун умри давомида ташландиқ ер каби қаровсиз қолаверади. Ҳолбуки, ақл мулоҳаза юритиш, англаш хусусиятига, яъни сабаб ва оқибатни узвий боғлаш, «нима учун?» деган саволга жавоб бериш, тасодифларни аниқлаш, қонуниятларни очиш, қутилмаган ҳолатларнинг янги шароитларга мослигини белгилаш, воқсалар занжирининг боши ва ниҳоясини топиш қудратига эга. Шу туфайли инсон танасидаги соғлом ақл энг кичик вужудда жамулжам бўлган бемиқдс буюклик саналади.

* * *

Абадийлик надир? Бир, ўн, минг йилми ёки минг қара минг йилми? Ёки чексизликми?

Донишманддан «айтинг, абадият нимадир?» деб сўрашибди. У зоти бобаракот шундай жавоб қилган эканлар: «Мен мангуликни билмайман, аммо бир оини тасаввур қила оламан. Агар сиз ҳам тасаввур этмоқни истасангиз, ана, Ойни кўрпаизми, турган ерингиздан то ўша Ойга қадар бир олмос устун бунёд этинг. Сўнг тасаввур этингким, бир қуш ҳар кунни учиб келиб тумшуғини шу олмос устунга артяпти. Шу артишни билан устунни у билинар билинмас бўлса-да, емиради. Шундай тарзда қушнинг олмос устунни емириб битиришига кетган вақт абадиятнинг бир лаҳзаси бўлади».

* * *

Агар биз учун иш биринчи даражали, иш ҳақи эса иккинчи даражали бўлса, у ҳолда бизнинг жанобимиз меҳнат ва бу меҳнатни яратувчиси – Худодир. Агарчи иш биз учун иккинчи даражали, иш ҳақи эса ундан муҳимроқ бўлса, у ҳолда биз иш ҳақи қулидирмиз. Иш ҳақининг яратувчиси эса Худо эмас, шайтон алайҳилаънадир. Шайтонларнинг ҳам энг тубанидир.

Донишманд дебдики: ҳар қандай яхши қонуннинг муқаддимаси, шунингдек, хотимаси ҳам шундан иборатким. Ҳар бир инсон бир бурда нонини яхши меҳнати билан топа олсин ва айна чоқда меҳнатига лойиқ яхши нон ола олсин.

Ҳикматларнинг мағзини англашга интилсак, англаганларимизга амал қилсак, ҳаётимиз янада гўзаллашади. “Яхши ният – ярим мол”. деган мақол кўпчиликка маълум. Хўп, қолган ярми нима? Шубҳасиз – меҳнат. Агар ният билан меҳнат қовушмас экан, турмуш роҳати туғилмайди. Ҳар бир иш хайрли ният билан бошланмоғи керак. Ният қилиндими, энди унинг хайрли оқибати учун ғайрат қилиниши керак. Ялқовлик билан ҳеч нимага эришиб бўлмайди.

Бир ялқов иккинчисига: “Фил бўлгим келяпти, фил хартуми билан овқатни олиб, шошилмай сйди, хартумини қаёққа узатса ҳам стади”, деса, униси эътироз билдирибди: “Нимани орзу қилишни ҳам билмайсан, илон бўлган яхши. Илон ётганича овқат еяверади...”

Катгалар ёшлардан норози бўлганларида уларни кўпроқ дангасаликда айблайдилар. Оддий ҳақиқат шуки, ялқов қурувчи қандай бино қуриши мумкин? Ялқов ёшлар кўркам оила саройини қандай қурайдилар? Таъбир жоиз бўлса, ялқов, ишқмаслар икки фарзанд орттирайдилар: зорлик ва бадбахтлик. Эринчоқлик дунёдаги мавжуд ҳамма нарсанинг душманидир. Танбаллик, ғайратсизлик, журъатсизлик, камбағаллик каби балоларнинг ҳаммаси эринчоқликдан келиб чиқади. Кайковуснинг: “Ялқовлик – танни ишдан чиқаришдир. Мажбур этиш билан ўз танингни итоатли қилдир ва уни мақсадга мувофиқ қилиб бўйсунитишни ўргат” деган ҳикматини Муҳаммад Заҳирий Самарқандийнинг бу фикри қувватлайди: “Модомики, беғамлик ва ношудлик кўрсатилар экан, қулай фурсат

қўлдан бериб қўйилади. Вақт ўтганидан кейин афсусланиш бемаъни ва бесфойдадир”.

Икки ялқов ётган жойга ўт тушди. Ўринларидан туриб қочишга ҳам эриндилар. Олов тили оёқларига етганида бири “Э. Худо!” деб зорланиб қўйди. Иккинчиси шундай дейишга ҳам эриниб, шеригидан илтимос қилди: “Мен учун ҳам “Худо” деб қўйгин...”

Бу латифалардаги воқсаларни ҳаётда учратмаймизми? Бундан баттарларига ҳам дуч келамиз. Афсуски, ардоқли ёшларимиз замон ялқов одамларнинг беомон душмани эканини старли тушунмайдилар. Танбаллик ва фаоллик икки йўлдир, унинг бири эл нафратига дучор қилади, иккинчиси эл ҳурматига сазовор этади. Набий муҳтарам дедилар: “Танбаллик, дангасалик қалбни тош қотиради, қаттиқ қилади, қорайтиради”. “Камбағаллик айб эмас”, деган мақол бор. Агар бу камбағаллик дангасалик оқибатида бўлса, ғоят улуғ айбдир. Мирзо Бедил ҳазратлари ёздилар: “ишсизлик хирмонидан бошоқ териб юрганлар, яъни ялқовликлари, дангасаликлари туфайли тиланиб юрганлар, албатта, хўрлик чекдилар. Булар тиришмоқликдан кечгани, дангасаликлари кучайгани сайин ҳирслари ортиб, ҳасадлари тобора ўса борадир”.

Фақат ўз ҳузур-ҳаловатини ўйлаш, ялқовлик – муваффақият қувватини кесувчи бир касалликдир. Ҳа, бу касаллик танбалликнинг ҳосилидир. Хасталикнинг оқибати нима бўлиши эса маълум: агар ўхшатиш қўпол туюлмаса – танбаллик ўлимнинг бир туридир. Инсон бу ўлим туфайли ҳамма нарсани йўқотади. Ялқовлик – эркисизликдир. Киши инсонларга юк бўлган кун эркини йўқотади. Инсоннинг саодатдан маҳрум бўлиб, маъносиз яшаши шу ялқовлик, ғайратсизлик натижасидир. Ҳақиқат шуки, ҳали ҳеч ким муваффақият нарвонига қўлини чўнтагига суқиб чиқмаган. Танбаллик ҳеч бир одамга фазилат эмас, лекин олим ва илм толиби дангасалик қилса янада хунук.

Одамлари танбал, дапгаса бўлган, илму фан ривожланмаган, қонун топталган юрт сира ривож топмайди. Халқи ўзгаларга қарам бўлади, душманлар бу юртни истаганларича талайдилар, топтайдилар. Натижада халқ улкан моддий ва маънавий зарар кўради. Фақат Ватани эмас, жондан ҳам маҳрум бўлади. Роҳати, тинчлиги, эрки, ҳурмати, осойишталиги бир тийинга ҳам арзимас бўлади.

* * *

Билмоқлик ва билимини кўз-кўз қилиб кибранмаслик – маънавий юксакликдир. Кам билмоқлик ва ўзни билимдон қилиб кўрсатмоқлик – хасталиқдир. Бу хасталиқни англасаккина ундан қутула олмағимиз мумкин.

«Қутадғу билиг»да баён қилинишича, Кунтуғди Элиг Ўгдулмишдан сўради:

– Киши онасидан доно бўлиб туғиладими ёки муайян бир ёшга етганидан кейин заковатли бўладими?

Ўгдулмиш унга жавоб айтди:

– Эй Элиг! Бу санъатнинг номи – билим ва уқувдир. Одамзот онасидан билимсиз туғилади. Аммо у билиб, ўрганиб, тўрга чиқади. Уқув ва зеҳн эса киши табиатида бўлади. Билим – кўн ўқиш ва ўрганиш маҳсулидир... Уқув-идрок киши миёсига жо этилган. Бошнинг азизлиги шундан.

*Болам тутсин десанг дополик йўлиш,
Кичикликдан тегиз билимга қўлиш.*

Агар бола кичикликдан билим ўрганса, унинг идроки ҳам яхши бўлади. Заковати ортади. Уқув-идрок киши учун кишандай гап. У ёмон ва ярамас ишларга яқин йўлатмайди. Уқувли тирикдир, уқувсиз – ўлик. Киши уйга, оддий эмас, қоронғи уйга ўхшайди. Уқув-идрок эса машъал каби унга нур сочади. Шу уйни ёритади. Яъни кишини равшанликка элтади. Тугун тутган ҳар бир иш у туфайли ечилади.

Масъудликка кўникмайлик ва маҳлиё бўлмайлик. чунки у ўткинчидир. боқий эмасдир. «Ким масъуддир – ундан ажралмоқликни ўргансин. ким бахтлидир – қайғурмоқликни ўргансин», деган эканлар.

Анжумандаги бир киши маърузасида доволик билан дебди:

– Агар хасталансангиз албатта табибга боринг. чунки табибнинг ҳам тирикчилиги бор. Табиб сизга дори буюради. сиз бу дорини албатта сотиб олинг. чунки дорифурушнинг ҳам тирикчилиги бор. Аммо сотиб олган бу дорингизни зинҳор ича кўрманг. чунки ўзингизнинг ҳам тирикчилигингиз бор.

Иттифоқо, шу мажлисида гўрков ҳам ўтирган экан. воизнинг кейинги гаплари унга ёқмай шарт ўридан туриб дебди:

– Ўша табиб ёзиб берган. дорифурушдан сотиб олган дорингизни албатта ичинг. чунки менинг ҳам тирикчилигим бор.

Алқисса, бу дунёда ҳамманинг тирикчилиги бор. Тирикчилик деб ўзимизни ҳар томонга урамиз. тегирмон тошлари орасидан ўтишдан ҳам тоймаймиз. Кўп ҳолатларда унутамизким. биз таъбир қилувчи тирикчилик ризқ ўлчови билан белгилаб қўйилган. Бу белги чегарасидан ўтиш ҳали ҳеч кимга насонб этмаган. Қудеий ҳақида марҳамат қилинадиким: «Ой Одам фарзанди. агар сенга ажратиб қўйилган ризққа қаноат қилсанг. ризқинг ўзи келадн ва менидан ҳам мақтов олсан. Бордию бу тақсимга қаноат қилмасанг. дунёни сенинг устинга султон ва сени унга хизматкор қилиб қўяман. Дунё учун чўлдаги ваҳший ҳайвонлар каби югурасан. аммо сенга тақсимлаб қўйган ризқимдан ортинги келмайди ва ўзини ҳам менинг олдимда хижолат бўлиб қоласан».

Дунёда хижолат бўлиб қолаётганларни кўриб туриб-
миз.

Аслида одамзотнинг яшамоғи учун жуда оз нарса кер-
рак.

Хорун ар-Рашиддан сўрабдиларким: «Эй подшоҳим, тасаввур қилгилким, саҳрода ёлғиз қолиб ташналикдан азоб чекапсан. Сенга бир қултум сув инъом этдилар, эвазига нима берар эдинг?» Хорун ар-Рашид жавоб қилдики: «Хазинамнинг ярмисини берардим». Яна сўрадиларким: «Эй подшоҳим, ичга кирган бу бир қултум сувнинг чиқиб кетмоғи ҳам бор. Чиқиб кетмоғи учун нимани бағишлар эдинг?» Хорун ар-Рашид жавоб қилдики: «Хазинамнинг қолган ярмини бахш этгум». Шунда донолар дедиларким: «У ҳолда барча бойлигининг қиммати бир қултум сувча экан». Ҳайлаб кўрилса, бу оддий ривоят ва фалсафа эмас. Менга айтиб беришган эди: бир киши оғир хасталикка чалинибди. Яқинларини чақириб темир жавонидаги пулларни, тиллаларни олиб ўртага тўкибди-ю, «нима қилсаларинг ҳам мени олиб қолларинг», дебди.

Кишининг ризқи адо бўлгач, тиллалар ёрдам бера олар эканми?

Биз пул топиб, бойиётганимиздан қувонамиз. Билмай-мизки, бу бойлик ўзимизга насиб қиларми экан? Муборак Қудсий ҳадисда зикр қилинурким: «Эй Одам фарзанди, билгилки, бу дунёда тўплаган бойлигинг меросхўрларга қолади. Ундан ёмоқ ва ҳузурини кўрмоқ кўпинча бошқаларга насиб бошқаларга насиб бўлур. Унинг ҳисоб-китоби ва надомати эса сенинг бўйинингга тушгай. Қабрда сенга фақат ҳаётлик вақтингда қилган яхши амалларинггина ёрдам бергай».

Шу ўринда икки ривоятни эсламоқ ҳожати сезилди:

Ривоятнинг биринчиси: Хасис бой кам сб, кам ичиб, ҳатто оиласи ризқини ҳам қирқиб катта хазина тўплабди. Ўзининг мўлжалича бойлиги старли миқдорга етгач

«Ана энди кайфу сафо қилиб яшайман», деб хазиналаридан бирининг эшигини очмоқчи бўлибди – очолмабди. Иккинчиси, учинчисининг эшиги ҳам очилмабди. Шунда у ғазабланиб, сўкинаётганда биринчи хазинадан овоз келибди.

– Сен нега эшикни очмоқчи бўляпсан, нега ғазабланыпсан?

– Бу менинг хазинам, очиб, кўнглим истаганча фойдаланмоқчиман. – дебди бой.

– Агар бу бойликлар сеники бўлса не учун шу пайтга қадар фойдаланмадинг? Оилангни ҳам муҳтожликда сақладинг? Энди бу бойликлар сенга тегишли эмас, булар бағдодлик дурадгор Назарга аталган. Истасанг, синаб кўр. – деган овоз билан эшиклар очилибди.

Бой «Агар менга насиб қилмаса бошқа ҳеч кимга буюрмайди», деган қарор билан йўғон-йўғон ходалар харид қилиб, уларнинг ичини ғовак тарзда тешдириб, бойликларини жойлабди-да, дарёга ташлаттирибди. Ўзи эса «нима бўларкин?» деган фикрда дарёда оқиб бораётган ходаларга эргашибди. Бу дарё Бағдод шаҳридан оқиб ўтаркан. Бу шаҳарда чиндан ҳам Назар деган дурадгор бор экан. У ҳар тонг дарё лабига чиқиб оқиб келаётган ёғочларни тутиб, четга чиқараркан. Ўша тонг қараса бир қанча ходалар оқиб келяпти-ю, аммо эгаси йўқ эмиш. У сузувчилар кўмагида ходаларни соҳилга чиқариб олгач, бой келиб:

– Сен кимсан? – деб сўрабди.

– Мен Назар дурадгорман.

– У ҳолда, – дебди бой. – ходаларни уйингга олиб борда, орасини ёр.

Дурадгор унинг айтганини қилиб ҳангу манг бўлиб турганида бой унга дебдиким:

– Маълуминг бўлсинким, бу ходаларнинг барчаси шу ҳолда жавоҳиру олтинлар билан тўлдирилган ва булар бу онга қадар менга тегишли эди. Аммо Худо буларни мендан олиб сенга беришни ихтиёр қилди.

Шунда дурадгор:

– Гуноҳингиз бўлса тавба қилинг. Аллоҳ раҳм қил-
ғувчидир. Бойликларингизни қайтариб олинг. – дебди.

Бой эса «Мен Аллоҳнинг измига қарши бормайман»,
деб кўнмабди. Ярмини. ҳатто бир миққолини ҳам олишни
истамабди. Ялинишлари зое кетган дурадгор: «Ҳеч
бўлмаса учтагина нон олинг, йўлингизга ҳамроҳ бўлсин»,
дегач, бой рози бўлибди. Дурадгорнинг хотини хамир
қориб учта катта-катта нон ясабди-да, орасига жавҳар-
лардан солибди.

Бой жавҳарли нонларни олиб йўлга тушибди. Шаҳар-
дан бир оз узоқлашгач, чўл ўртасида харобгина чайла-
ни кўрибди. Бориб билсаки, бир чўпоннинг аҳли аёли
дунёга келган боласини бағрига босиб ўтирибди. Чўпон
ночор. Қавми қариндошлари чўлнинг бошқа ерларига
кўчиб кетишган. Унинг сярға нони, чақалоғини ўрашга
бир парча матоси йўқ. Буни кўрган бой унга ҳалиги учта
нонни берибди:

– Сен шу нонларни Назар дурадгорга олиб борсанг,
мендан салом етказганингни билади ва сенга керакли
нарсаларни беради. – дебди бой.

Шундай қилиб нон орасига жойланган жавоҳир ҳам
бойга насиб этмабди, яна дурадгорнинг ўзига қайтиб
борибди.

Мазкур ривоятга бирон гап қўшмак ёки таҳлил этмак
ортиқча юмуш бўлса-да, бир кичик ривоятни илова
қилишни истадик:

Дарё соҳилида ўтирган бир одам кўлидаги ғалвирни
сувга ботираётганда:

– Худо берса шундай беради. – деркан. Сўнг ғалвир-
ни сувдан кўтариб айтarkanким: «Худо олса шундай ола-
ди».

Бирданига бойиб ўзини билмай қолаётган, сўнг тижор-
ратдами ёки бошқа ишдами «синиб» хонавайрон бўлиб,
уйни, бор бисотини сотиб маҳзун юрганлар шу ривоятни
балки эшитмагандирлар?

Энди иккинчи ривоятни эслаш фурсати етди:

Басралик савдогар Чин мамлакати томон сафарга тайёргарлик кўраётганида бир мўйсафид унинг кемасига яқинлашиб илтимос қилди: «Эй, хожа, мен ҳузурингга ҳожатталаб бўлиб келдим. Мана бу қопдаги қалайини денгиз ўртасига етганинда сувга ташлаб юборсанг, зора назирим қабул этилса». Савдогар мўйсафиднинг кимлигини суриштириб билгач, молни олиб қолди. Аммо кемаси денгиз ўртасига етганида тўфон кўтарилиб, мўйсафиднинг илтимосини унутди. Чинга бориб савдо қилаётганда унга бир йигит яқинлашиб «Басрада сифатли қалайи бўларди, олиб келмадингизми?» деб сўради. Шунда савдогар мўйсафидни, унинг омонатини эслаб «Энди буни сотиб пулига мол олиб эгасига топширганим маъқул кўринадир», деган қарорда қалайи тўла қопни йигитга сотди.

Басрага қайтгач, мўйсафид яшаган маҳаллага бориб билса-ки, у вафот этибди. Унга яна бир нарса маълум бўлибдики: мўйсафиднинг жияни бор экан. Мўйсафид укасидан ёдгорлик бўлмиш бу йигитни чиқиштирмас экан. «Сен менинг ўлимимни кутиб юрибсан», деб ранжитавергани сабабли йигит шаҳардан бош олиб кетган экан.

Савдогар бирор ворис чиқиб қолар, деган ниятда Чиндан олиб келган молни етти юз динорга сотиб, пулини асраб қўйдн. Орадан кўп ўтмай Чин мамлакатида ундан қалайи сотиб олган йигит келиб деднки: «Мен қалайини уйга олиб бориб синдириб кўрсам, орасидан олтин чиқдн. Мен сиздан олтин эмас, қалайи сотиб олган эдим, бу олтинлар мен учун ҳаромдир, деб изма-из етиб келдим, токи олтинларни ўзингизга топширгайман».

Шунда савдогар қалайи воқеасини гапириб берган экан, йигит кулиб дебдики: «У мўйсафид менинг ягона амаким эдилар. Бойликни сувга фарқ қилишдан мақсад – мени меросдан маҳрум қилиш эди. Аммо Аллоҳ, мазкур бойликни менга насиб қилган экан, турли восита ва василалар билан менга етказди».

Йиғитнинг чиндан ҳам мўйсафидга жиян экани тасдиқлангач, савдогар унга етти юз динорни ҳам бериб: «Сен ҳаромдан парҳез қилдинг, Аллоҳ сенга ҳалол бойликни ато қилди», деган экан.

Кишининг ризқи, ризқнинг ҳар бир кишининг ўзига насиб этмоғи хусусида яна икки балки икки юз, балки икки минг ривоят бордир валлоҳи аълам. Фикр юритиб турмоқ учун ҳозирча шу иккиси ҳам кифоядир.

* * *

Ўтган асрда бир кекса киши дўстига афсус билан дебди:

– Биз-ку, қариб қолдик, коммунизмни кўролмаслигимиз аниқ, аммо набираларимга ачинаман, улар стиб боришса-я!

* * *

Шоирлар ўтган асарда коммунизмга мадҳия ёзиб, «ана, уфқда кўринаётир», деб ҳайқиришарди. Умуман шоирлар тўғри ёзишган. Чунки... уфқда кўринган нарсага стиб бўлмайди. Сиз уфққа қараб бораверасиз, уфқ эса сиздан қочиб, чекинаверади. Ер юзини эллик минг марта айланиб чиқсангиз ҳам уфққа столмайсиз. Коммунизм эса айнан ўша ерда экан.

* * *

Ўтган асрдаги колхознинг умуммажлисига иккита масала қўйилган экан:

биринчиси: янги молхона қуриш,

иккинчиси: коммунизм қуришни тезлаштириш.

Фишт билан тахта топиш мумкин бўлмаётгани сабабли биринчи масаланинг муҳокамаси кейинга қолдирилиб, иккинчи масалага ўтилди.

* * *

Йиғилишдаги воиз:

– Ҳозир бир оёғимиз социализмда, иккинчиси коммунизмда турибди. – деди. Шунда бир қария сўради:

– Бўталоғим, бу туришда чотинг йирилиб кетмайдими?

* * *

Саксонинчи йилларда бир киши иккинчисидан сўради:

– Айттинг-чи, коммунизм деганлари шуми ёки бундан ҳам баттар бўладими?

* * *

Шошқалоқлик – инсон зотининг ёвуз душманларидан бири. Айниқса, ўтмиш ҳақида фикр юритиб, ўзича ҳукм чиқариб, сўнг элга овоза қилғувчи одам шошқалоқ бўлса, ундан одиллик кутмак хўроздан тухум умид қилмак ила баробардир. Баъзан ён-атрофимизда ана шу каби шошқалоқларни учратиб қоламиз. Бундайлар ўзларини ғоят билагои кўрсатиб, маълум даврларга, шахсларга ёки айрим воқеаларга нисбатан тездагина ҳукм чиқариб кўя қолишади. Ана энди бир мулоҳаза қилайлик: Искандар Зулқарнайн, Амир Темур, Наполеон... шахси ва даври ҳақида ҳали узил-кесил хулосалар йўқ. Булар ва бу каби шахслар ҳақида дунё олимлари орасида бир-бирига зид фикрлар оқими ҳали ҳам мавжуд. Закилар тарихда ном қолдирган шахслар ҳақида неча юз йиллардан бери ўзаро баҳс юригандилар. Бу табиийдир. Буюкларнинг аъло, савоб ишлари ҳам, шу ўринда камчиликлари ҳам ўзларига яраша буюк бўлади. Тарозининг қай палласи босишини биз – ожиз бандалар белгилаб бера олармиканмиз? Шундай экан, ўттизинчи йиллар ҳақида узил-кесил ҳукм чиқаришга вақт бор. Биз бу билан индамай, мум тишлаб ўтириш керак, демоқчи эмасмиз. Ҳозир ўрганиш, таҳлил қилиш даври. Одил хулоса учун эса, «вақт» деган ҳакам ҳам талаб этилади.

«Фалончининг айбномасига Пистончи имзо чеккан, қотил шу!» деб хулоса чиқариб қўйиш қийин эмас. Баъзан шундай шошқалоқ фикрнинг гувоҳи ҳам бўляпмиз. Шунга ўхшаш айбловлар айтилганда мен айсбергни – шимолий уммоннинг гердайган муз ҳокимини кўз олдимга келтираман. Айсбергнинг озгина қисмигина сув юзасида кўринади. Кемаларни парчаловчи асосий қисми кўзга кўринмайди – сув остида бўлади. Ўттизинчи йилларнинг қирғини ҳақида фикр юритганда ҳам шу нарса унутилмаса дуруст бўларди. Фалончининг айбномасига Пистончи имзо чекмаганида ўша Фалончи омон қолармиди? Йўқ. Айбномага мамнуният билан имзо чекиб берувчи иккинчи Пистончи топиларди, албатта. Иккинчиси бўлмаса, учинчиси ёки тўртинчиси топиларди. Дунёда ҲАСАД деган нарса бор экан, бундайин пистончиларга муҳтож бўлинмайди. Тарихдан аёнким, ҳукмронлар айнан ана шундай ҳасадчилар хизматидан беминнат фойдаланганлар. Мен савдо ходимлари ёки ҳунармандлар орасида ҳасадчилар борлигидан ажабланмайман. Лекин халққа адаб беришга масъул зиёлилар орасида ҳасад мавжудлигига чидашим қийин. Зиёли ҳасадгўй бўлса – дунёдаги энг эси паст махлуқдан ҳам тубанроқ бўлади. Ҳасадгўй зиёли (балки ёзувчидир?) ўзидан истеъдодлироқ ҳамкасбига тош отади, уни йўқотишга тиришади, бу билан ўзига шон-шуҳрат йўлини очишга тиришади. Хўш, кейин нима бўлади? Шу билан шуҳрати ортадими? Йўқ: халқ унинг ўзини эртами-кечми сўпуриб ташлайди. Бунинг тарихнинг кейинги ярим асри исботлаб берди.

Энди ўттизинчи йилларни яна қайтармаслик учун айбни фақат “доҳий”дан эмас, ўзимиздан, одамлар орасидан қидирайлик. Шу билан бирга қатъий, узил-кесил ҳукм чиқаришга шошплмайлик. Бир одамнинг номини тиклаб, бошқасини ахлатга қориштирамайлик. Шошқалоқлик билан нотўғри хулоса чиқариб қўйсак, келажак авлод бизларни кечирмайди.

Биз қоралаётган одам нима учун ёлғон гувоҳлик берган ёки ёлғон айбномага имзо чеккан?

1. Хусуматдан. У ҳолда унинг номи абадул абад қора билан ёзилиши керак.

2. Қўрқоқликдан. Кўзига ўз жони, бола-чақаси кўринган. Бу ҳам лаънатга лойиқ. Лекин ўзида истесъод чўғи бўлиб, адабиётга хизмат қила олган бўлса, унинг асарларидан воз кечмайлик. Тоғам – Мирзакалон Исмоилий ўзларини қаматишга сабабчи бўлган одамлар ҳақида ҳеч гапирмаган эдилар. Фақат бир марта хасталик пайтларида, йўқлаб кирган шоир қўшнилари чиқиб кетгач, «Бу жуда бечора одам-да», дедилар. «Нимаси бечора?» деб сўрадим. «Бечоралиги – қўрқоқлигидан, – дедилар тоғам, – қўрқоқ бўлгани учун ҳам қамалганимда рўпарамга ўтириб олиб, кўзларини мўлтиллатиб ёлғон гувоҳлик берган». Эшитганим шу. Ўша шоир ўртоқлари тоғам билан Сталинграддан то Берлинга қадар бирга жанг майдонларини кечиб боришган. Мени ажаблантирган нарса – тоғам қамоқдан чиққанларидан кейин ҳам ўша шоир ва бошқа ёлғончи гувоҳлар билан дўстликларини давом эттирганлар. Аразлаб, юзкўрмас бўлиб кетмаганлар. Ислолдаги одамнинг кечиримли бўлиши фазилатини мен шунда кўрганман.

* * *

Бир ўрмонда болта пайдо бўлиб, дарахтларни кесса бошлабди. Ўрмон аҳли унга чора тополмай донишманд Эман ҳузурига борибдилар.

– Болта деганларинг нимадан ишланган? – деб сўрабди Эман воқсадан огоҳ бўлгач.

– Болта деганимиз темирдан ишланган, – деб жавоб қилишибди.

– Дастаси-чи, дастаси ҳам темирми? – деб сўрабди Эман.

– Йўқ, дастаси темир эмас, ёғочдан.

– Эҳ, аттанг. дастаси ўзимиздан экан. энди болтани тўхтатишнинг ҳеч қандай иложи йўқ, – деган экан до-нишманд Эман.

* * *

Луқмони Ҳаким йўлда бораётсалар бир уйдан нола эшитилибди. Кирсалар оғриқларга чидай олмаётган хас-та одам дод дер эмиш. Табиблар келиб. «муолажадан наф йўқ, бир-икки кун ичида узилади», дейишибди экан. Луқмони Ҳаким беморнинг билак томирини ушлаб кўриб дебдиларким:

– Дардингга даво бор. Илон заҳри сенга шифо бер-гай.

– Илон заҳрини мен қайдан топай? Бир бедаво бўлсам... Мени шу аҳволда ташлаб кетаверасизми? Аллоҳ менинг зоримни эшитиб, Луқмони Ҳакимга рўбарў қилганида эди. у муҳтарам зот мени ташламас эдилар. – дебди хаста.

Луқмони Ҳаким бу нолани эшитгач «Зинҳор ташла-масман», дебдилар-у илонзорга бориб ёшроқ бир илон-ни бўғзидан бўғиб тутибдилар. Шунда илон иттифоқо тилга кириб дебдики:

– Эй Инсон фарзанди, сен нечун мени бўғаётирсан? Аллоҳнинг менга берган жабрлари камми эди?

– Аллоҳ сенга қандай жабрлар қилди? – деб сўрабди-лар Луқмони Ҳаким.

– Мени кўримсиз қилиб яратди, одамлар кўрсалар мендан қочадилар. Мени ертубан қилиб қўйди, судралиб юришга маҳкум этди. Энди сен мени бўғиб жонимни олар-санми? – дебди илон.

Луқмони Ҳаким дебдиларким:

– Шундай қилмасам, бир одам ҳаётдан кўз юмар.

– Ажаб! Бир одамни сақлаб қолмоқ учун мени ўлди-расанми? – дебди илон. – Ахир у ҳам Аллоҳнинг бир мах-луқи, мен ҳам. Бир жонни сақлаб қолмоқ учун иккинчи-сини маҳв этмоқ шартми? Эй Инсон боласи, сен айт: мен бировни чақсам, менинг заҳримни даф эта олармисан?

– Ҳа, – дебдилар Луқмони Ҳаким, – даф эта оларман.
– Унда менинг заҳрим кучли эмас экан, – дебди илон.
– Дунёда шундай кучли заҳар борки, сен уни зинҳор даф эта олмассан.

– Қандай заҳар? Қора қуртникими? – деб сўрабдилар Луқмони Ҳаким.

– Э, йўқ, – дебди илон, – дунёда энг кучли заҳар – ОДАМНИНГ заҳри. Бунга даво йўқтур. Одам одамни чақса – албатта ўлим ҳақдир! Аллоҳ биз – илонларни тубан қилиб яратди. Аммо биз бир-биримизни чақмай-миз. Сиз – Одам болаларини юқори қилиб яратди, сиз бир-бирингизни чақиб ўлдирасиз. Сен жонини сақлаб қолмоқчи бўлаётган хастага менинг заҳрим даво эмас, янглишма. Уни ўзининг ишонган дўсти чаққан. Унинг заҳрига даво топа олмассан. Бунга ҳатто Луқмон ҳам даво топмагай. Қўй, ўлаверсин, азобларидан қутула қолсин...

Ўшанда ҳазрат Луқмони Ҳаким чорасиз қолган эканлар...

* * *

Якан деган ўсимлик бўлади. Нима учундир санъаткорлар, аниқроғи, “отарчи”лар пулни «якан» дейишади. Аслида эса якан – қамишзорда ўсувчи ўсимлик. Яканни ўриб олиб, қуритиб узум осадилар ёки сават қалпоқ тўқийдилар. Маълумки, қамиш узун, якан эса, аксинча, пастак ўсимлик. Шундай бўлибдики, бир куни якан қамишга қараб:

– Ҳой биродар, ҳадеб гўдаяверма, салгина эгил. Аллоҳнинг қуёши нуридан биз ҳам баҳраманд бўлайлик, – дебди.

Қамиш унга қарагиси ҳам келмабди. жавоб ҳам бермай бурнини жийриб қўя қолибди. Вақти-соати келиб аввал қамишни, сўнг яканни ўрибдилар. Тасодифни қарангки, ўша қамишдан ясалган бўйрани бир уйга тўшабдилар. Тасодифни қарангки, шу уй тўсинларига

узумларни осибдилар, якандан тўқилган сават қалпоқларни эса девордаги қозиқларга илибдилар. Орадан кунлар ўтаверибди. Қамиш пастда, оёқ остида, якан эса тепада экан. Оёқости бўлавериб хорланган қамиш охири яканга қараб зорланибди:

– Мени ўриб олиб қуритдилар, тепкилаб, қовурғаларимни синдирдилар, сўнг сувга бўкдилар. Сўнг, қайириб, букиб мана шу бўйра ҳолига келтирдилар. Энди эса тинимсиз, ҳар куни тепкилайдилар. Бу ҳам етмагандай сал қайириб, остимга носларини тупураддилар.

Бу зорланишни эшитиб якан дебдиким:

– Сиз бекорга ғўдайдингиз. Ғўдайиб ўсавердингиз. Ичингиз говак эканини эса унутдингиз. Говак бўлганингиз учун ҳам тепкилашдан бўлак нарсага ярамадингиз. Ҳали ҳам кеч эмас, сиз ўсган ерда илдизингиз қолган. Сиз ўсажак қамишларга стказинг, сизнинг ҳолингизга тушмасинлар.

Қамишни баъзан томга ҳам тўшайдилар. Лекин барибир унинг башарасига лой чапланади...

* * *

Инсон зоти ҳаётда ёлғиз яшай олмайди. Ҳар он, ҳар қадамда дўстга муҳтож эканини аввалроқ айтдик. Умри давомида садоқатли дўст бўла оладиган одамни топишнинг ғоят мушкул вазифа экани сир эмас. Камбағал одамнинг бу масалани ечиши осонроқ: унинг атрофида сохта дўстлар деярли бўлмайди. Бадавлат ёки мансабдор одам атрофидаги «манфаат дўстлари»нинг садоқатини аниқлаб олгунича кўп азият чекади. Яқинда бир нохуш воқеани сўзлаб бердилар. Бадавлат оилаларнинг фарзандлари бўлган икки дўст икки машинада кетаётган эканлар. Иттифоқо биринчисининг автомашинаси ҳалокатга учрабди-ю, ўзи жароҳатланибди. Унинг изидан келаётган дўсти «Мерседес» автомашинасини тўхтатиб, дўстига ёрдам бериш учун йўловчи машина тўхтатибди. «Акахон, оғайним яраланиб

қолди. машинангизда касалхонага олиб бориб қўйинг. мен орқангиздан стиб бораман». дебди. Бундан ажабланган йўловчи машина эгаси «Машинангиз бўлса ўзингиз олиб боравермайсизми?» – деб сўраса. у «дўст» «Қон оқиб ётибди-ю. яп-янги машинамни қон қилади», дебди. Бу йигитнинг қанақа дўст эканини фарқлаш ўзингизга ҳавола. Ўрни келгани учун шу мавзудаги икки ривоят билан танишсак:

Ўрмон четида бир сичқон яшарди. Қурбақа макони эса кўлмак эди. У гоҳ-гоҳ кўлмак четига чиқиб. ҳаво олиб ўтирар ва ўзини булбул фаҳмлаб ёқимсиз бир овоз билан сайраб. хушовоз қушларнинг гашини келтирарди.

Бир куни сичқон қурбақанинг бу носоз овозини эшитиб ажабланди. хонандани кўрмоқ учун инидан ташқарига чиқди ва унинг хунук башараси-ю, бемаъни ашуласидан таажжубланиб. кўлларини бир-биринга урганча бошнини афсус билан сарак-сарак қила бошлади. Қурбақа унинг бу ҳаракатини кўриб «Сичқон ашуламдан ҳузурланиб. мени олқишлаётир», деб ўйлади ва у билан дўстлашишни истади. Хуллас. орзуси ушалиб. сичқон билан дўстлашди.

Бир куни сичқон қурбақага деди:

– Неча вақтдан бери сен билан суҳбатлашиш ниятида қирғоққа келсам, сен сув остида бўласан. чақирсам эшитмайсан.

Унга жавобан қурбақа деди:

– Тўғри айтасан. мен ҳам кўпдан бери сен билан суҳбатлашиш орзумандиман. Аммо сени тополмайман. Қирғоққа чиқсам, сен бошқа тешикка кириб кетган бўласан. Мен анчагина мунтазир бўлиб тураман. Энди тадбир ўйлаб топиб. бу муаммони ҳал қилгин.

– Энг яхши тадбир шуки. – деди сичқон. – мен бир узун ип топаман. Унинг бир учини сенинг оёғингга. иккинчи учини ўзимниқига боғлайман. Сув қирғоғига келиб, ипни тортсам, чиқиб келаверасан. Мен керак бўлиб қолсам, ипни сен тортасан.

Икковига бу тадбир маъқул келди. Бир куни сичқон сув лабига келиб дўстини чақираман, деб турганида тепадан бир қарға бало-қазодай ёспирилди-ю, уни кўтариб учди. Оёғидан боғланган қурбақа ҳам уларга қўшилиб учди. Сичқон қарға тумшуғида, қурбақа эса сал пастроқда учиб борардилар. Бу ҳолни кўрган одамлар ажабланиб: «Қарғага нима бўлди, одатига хилоф равишда қурбақани олиб кетяпти. Ахир ҳеч маҳал қурбақа қарғага ов эмас эди-ку?» дейишибди. Сичқон билан дўстлигинг касофатидан қурбақа бу балога гирифторм бўлди.

Кимки ножинсга қўшилса, жазоси шундай бўлади, дейдилар донолар.

«Кўр ушлаганини қўймас» деган мақолнинг турли шарҳлари мавжуд. Бу ривоят шуларнинг бири:

Бир кўр билан кўзи очиқ киши ҳамроҳ бўлиб, сафарга чиқдилар. Кўрнинг қўлидаги қамчиси тушиб кетди. У отидан тушиб, ерни пайпаслаб қамчисини қидира кетди. Бир заҳарли илон тун совуғи таъсирида қарахт бўлиб, Мусо алайҳиссаломнинг ҳассалари каби қотиб ётарди. Кўр уни қамчи деб ўйлаб, қўлига олди ва отига минди. Кўзи очиқ киши унинг бу ишини кўрди-да, ташвишланиб: «Дўстим, қамчи хаёл қилиб олганинг заҳарли илонку! Ташла!» – деб қичқирди.

Кўзи ожиз дастаси тоза чармдан бўлган қамчинга етишдим, деб ўйлаб: «Дўстим, Аллоҳ менга эски қамчи ўрнига янгисини берди. Шунга ҳасад қилиб тортиб олмақчимисан?» – деди.

– Эй азиз дўстим, сендан қамчи таъма қилаётганим йўқ. – деди кўзи очиқ киши. – Аммо ҳамроҳликнинг шартларидан бири – йўлдоши хатарда бўлса, уни хабардор қилишдир.

У ҳар қанча гапирмасин, қизғанчиқ кўрга тушунтира олмади. Бир оздан кейин ҳаво қизиди, илон жонланиб, кўрнинг қўлини чақди ва уни ҳалок қилди.

Бу ривоятлар махсус шарҳга муҳтож бўлмаса-да, кўрнинг жисмонан эмас, балки қалбан ожиз эканига эъти-

борни қаратмоқчимиз. Дунё молидан кўзи ожиз одам билан дўстлашишдан эҳтиёт бўлмоқ лозим экан.

* * *

Соғлик ва хасталик хусусида ягона бир фикр йўқ. Ҳиндларда бир фикр, хитойларда бошқа, тибстликларда ўзгача...

Хасталик бирданига бошланмайди. У ҳам маълум гуноҳлар учун ажрдир. Хасталикка шифо истасак, касалликка қадар бўлган ҳаётимизни бир-бир эслашимиз, Аллоҳга бўлган муносабатимизни, меҳримизни, ишқимизни, тақвоимизни чамалаб кўрмоғимиз лозим. Чунки одамнинг жисми касалликка чалингунича руҳи шикастланган бўлади. Руҳ даво топмай туриб, хасталик тўла даво тополмайди, озгинагина чекинади, холос.

* * *

Биосфера, атмосфера, стратосфера... Бундан ташқари Ерни ўраб турган яна бир қатлам бор. Буни ахборот оқимлари қатлами дейиш мумкин. Кимки шу қатламнинг маълум қисми билан боғланибди, шунга яраша илмга эга бўлибди. Ньютонга қадар неча минг одамнинг бошига олма тушгандир, лекин уларнинг ҳеч бири Ернинг тортиш кучини ихтиро қилмаган. Архимедга қадар ҳам неча минг одам ваннада чўмилган, лекин сувга тушгани ҳамон Гиерон тожидаги тилла ва кумуш миқдорини аниқлашга доир илмий масалани ҳал қила олмаган. Архимеддан кейин ҳам неча миллиардлаб одам ваннада чўмилган, аммо, эрамыздан аввалги икки юзинчи йилдан буёғига ҳали ҳеч ким «Эврика!» («Топдим!») деб яланғоч ҳолида уйига юрггани йўқ. Демак, олма ва ванна воқеаси дақиқасида бу олимлар биз айтаётган ахборот қатламига кирганлар.

Авлиёлар ҳам шундай бўлса керак...

Саҳоба Абу ад-Дардо, розиёллоҳу анҳу, шундай ривоят қилган эканлар:

– Расулulloҳ (с.а.в.) дедиларким: «Агар менинг билганимни билсайдингиз, оз кулар, кўп йиғлар эдингиз. Ҳавойи нафс орзуларига берилиб яшалган бу дунё ҳаёти сизларга тубан кўринарди. Аллоҳ йўлида ҳаёт кечиришни устун қўйган бўлардингиз».

Абу ад-Дардо пайғамбаримиздан бу ҳадисни нақл этганларидан сўнг, йиғилган жамоатга қараб шундай хитоб қилган эканлар:

– Менинг билганларимни билсайдингиз, тоғларга чиқиб Аллоҳга ёлборардингиз ва шунинг баробаринда ўз ҳолингизга йиғлардингиз. Бутун борлигингиз билан йиғлаган бўлардингиз. Мол-мулкингизни ташлаб, улар ҲЕЧ НАРСА эмаслигига ишонардингиз. Афсуски, узун амал сизларнинг қалбингиздан охират тушунчасини сидириб ташлаган. Дунё ҳаёти бирдан-бир амалингиз бўлиб қолган. Шу туфайли тўғрилиқдан юз ўгиргансиз. Баъзиларингиз қилган иши оқибатидаги фалокатни ўйламагани учун ҳавойи истакларини тарк этолмаган ҳайвонлардан ҳам ёмонроқсиз. Сизларга нима бўлган ўзи, бир-бирингизни севмайсиз, бир-бирингизни тўғри йўлга солмайсиз. Аҳвол шундайки, сўзда бир-бирингизнинг диний биродарисиз. Ичингизнинг ёмонлиги сизларни бир-бирингиздан айирган, бир-бирингизни йиқитасиз. Агар тўғри йўлда бўлсайдингиз, бир-бирингизни севардингиз. Сизларга нима бўлган ўзи? Дунёвий ишларда бир-бирингизга йўл кўрсатасиз-у, охират масаласида худди шу ишни қилмайсизлар? Ҳеч бирингиз, дунёвий масалаларда севган ва ёрдам берган кишингизга, охиратга оид хусусларда сира насиҳат қилмайсиз. Бу ҳол сизларнинг қалбингиздаги имоннинг сустиги туфайли юз беради. Агар дунё ҳаётини билганингиздай охират ҳаётини ҳам яқиндан билсайдингиз, унга ишонсайдингиз, у дунё учун ҳам бирор иш қилар. Аллоҳ ўртага қўйган имону ахлоқ асосларига

мослашар эдингиз. Чунки охират ҳаёти сиз учун абадий-дир. Йўқ, «дунё ҳаётига бўлган севгимиз ажойиброқ!» дедмайсиз. Чунки, дунё ҳаётида ҳам баъзан келажакда қўлга киритишингиз мумкин бўлган нарса учун қўлингиздаги бор-йўқ нарсаларингизни фидо қиласиз. (Масалан, бир йил кейин эришишингиз мумкин бўлган ҳосил учун ҳозир қўлингизда тайёр турган уруғни сочасиз). Кутган нарсангиз бўлмай қолиш эҳтимолини билатуриб ҳам заҳмату машаққатларга кўмилиб, нақд нарсангизни қўлдан чиқарасиз. Комил имон соҳибларига хос аломатлардан маҳрум қандай ёмон инсонларсиз?! Ёки айтинг, Аллоҳнинг расули ҳазрат Муҳаммад (с.а.в.) тақдим этган ҳақиқатлардан шубҳангиз борми? Агар шундай бўлса, бу шубҳаларингизни баён этинг. Мен эса сизларга ҳақиқатни далиллари билан кўрсатай. Қалбларингизни қаноатлантирувчи нур билан ёритай. Аллоҳга онт ичиб айтаманки, сизлар ақли ноқис кишилардан эмас-сизки, маъзур кўрсам. Чунки дунёвий ишларингизда тўғри ва фойдали нарсаларни фарқлай оласизлар. Қорнингизга ярайдиган нарсаларни қўлга киритишни яхши биласизлар. Уларга эга бўласизлар. Сизларга нима бўлган ўзи?! Оз бир дунёликни қўлга киритсангиз, севиниб сакрайсиз. Лекин озгина бу дунёликни йўқотсангиз қайғурасиз?! Шундайин қайғурасизки, бу нарса юзингиздан ўқилиб туради. Тилингиз уялмаёй шундан гап очаверади ва шу арзимас йўқотишни мусибатдай таърифлайсиз ва билмайсизки, бу ҳусусда гуноҳга ботасиз. Кўпларингиздин асосларининг аксарини тарк этгансиз. Шундай бўлатуриб, юзларингизда заррача ўзгариш, қайғу аломатлари йўқ. Ҳолбуки заррача бу дунёликни йўқотсангиз юзларингизда қайғу аломатлари кўриниб қолади. Мен ҳозирча сизлардан Аллоҳ юз ўғирган, деб ўйламайман. Баъзингиз баъзи бировингиз билан севиниб суҳбатлашасиз. Ҳар бирингиз бошқа бирингизни қабул қилганда уни ранжитмасликка тиришасиз, аммо буни фақатгина «у ҳам мени қабул қилганда хушмуомалада бўлсин», деб

шундай қиласиз. Қалбларингизда эса бир-бирингизга нисбатан гинаю адоват ва душманлик бўлади. Бутун ҳаётингиз узун амалдан иборат. Ажални унутиш борасида бир-бирингизни ортда қолдираб кетгансиз. Истайманки, Аллоҳ сизларнинг бу ҳолларингиздан мени қутқарсин. Тинчлик, хотиржамлик берсин ва мени Аллоҳнинг расулига стиштирсин. Агар у зот ҳаёт бўлсайдилар, сизларнинг бу хатти-ҳаракатингизга чидай олмасдилар. Сизларда зако бўлса, мана сизларга ҳақиқатларни эшиттирдим. Аллоҳнинг наздидаги нарсаларни изласангиз, осонлик билан топасиз. Мен ўз нафсим учун ва сизлар учун ёлғиз Аллоҳдан ёрдам талаб қиламан.

* * *

Салкам бир ярим минг йил аввал тилдан кўчган бу ҳикматли гаплар бизгача стиб келди. Агар кераксиз, ёлғон аралашган, киши хулқини бузадиган сўзлар бўлганида ўша дамдаёқ чангга буланиб, унутилган бўларди. Бизгача стиб келдим, демак, ақлни бойитувчи маъноларни ўзимизга сингдиришимиз керак. Камина Абу ад-Дардонинг ҳикматларини ўқигач, ақлим стган даражада бир нималар ёзиб қўйган эканман:

Агар эртага эргалаб 100 доллар ишлаш имконияти бўлса, бу имкониятни қўлдан чиқармаслик учун тун бўйи ухламай ҳаракат қилиб чиқамиз. Минг доллар ишлаш учун ҳафта давомида ҳам ухлмаслигимиз мумкин.

Дунёни шундай севамиз.

Ажаб! Нима учун ўша долларлардан азизроқ ва қимматлироқ бўлган жаннатни бу қадар севмаймиз? Жаннат ишқида бир тун уйқумизни ҳаром қилиб ибодат қилмаймиз? Ахир доллар тоиш заҳмати оғирроқ, жаннатга етишмоқ эса осонроқ-ку?

Баъзан одам бойлик учун энг яқин дўстидан ҳам кечди, туғишган биродарларидан узоқлашади, кимнидир ғийбат балчиғига булайди, кимгадир туҳмат қилади ва ҳатто кимнидир ўлдиради.

Жаннатга етмоқ учун булардан йироқ бўлса кифоя, бошқа одамларга эмас. ўз нафсига зулм қила олса кифоя. Жаннатга етмоқ учун дўстидан юз ўгирмайди – оқибатда то сўнгги нафасига қадар яхшилар, меҳроқибатлилар қучоғида яшайди. Туғишган биродарларидан узоқлашмайди – оқибатда ўзидан кейин қоладиган фарзандлари тақдиридан кўнгли тўқ бўлади. Бировни ғийбат қилмайди, бошқага туҳмат тоши отмайди – оқибатда бўлажак шармандаликдан қутулади. Бировни ўлдирмайди – оқибатда ўз авлодини хун тўлаш азобидан қутқаради. (Тўғри, ҳозир моддий хун тўланмайди, аммо руҳий хун деган тушунча ҳам бор-ку?)

Одам боласи бир айб иш қилиб қўйса, қамалиб қолишдан қўрқади. Чунки қамоқда ҳам маънавий, ҳам жисмоний азоб бор. Одам шу азоблардан қутулиб қолиш йўллариини излайди.

Ажаб! Қамоқдан неча минг марта даҳшатлироқ ва азоблироқ бўлган дўзахдан нечун қўрқмайди? Нечун дўзахга тушмаслик чораларини изламайди?

* * *

Битта суякни талашаётган икки итнинг мақсадини тушуниш мумкин. Лекин смоқ-ичмоғи, киймоғи старли, ҳатто мўл бўлган одамлар бир-бирларига зулм қилишса, уларнинг мақсадларини тушуна олмайман.

* * *

Дехқон қишда яхоб бериб, ерининг шўрини ювади. Эътиқодсиз одамнинг пшонаси шўрини ким ва қандай ювади?

* * *

Ажаб манзара бу, ажаб манзара:

Атрофдан хуфтон азони эшитиладир. Хонадонларда эса кўзлар телевизорларга қадалган. Одамлар диққати

мексикаликларнинг тутуриқсиз ва беҳаё кинофильмлари билан банд.

Фожиа бу, фожиа...

* * *

Донишманд ўзига нисбатан қаттиққўл бўлади-ю, бошқалардан ҳеч нима талаб қилмайди. У ўзининг тақдиридан ҳаминша рози. Ҳеч маҳал нолимайди, ўзининг қисмати учун бошқаларни айбламайди. Шу боис тақдирга тан бериб, хокисор бўлиб яшайди.

Нодон эса дунё несъматларига берилиб, жонини хатарга қўяди. Агар ўқ нишонга тегмаса мерган бошқани эмас, ўзини айблаёди. Донишманд ҳам айнан шундай.

Донишманд – ҳақиқатга ошиқ кишидир. Шунга кўра, ҳар бир ҳақиқатталаб одам маълум даражада донишманддир.

Тилимиздаги “ақлли” ва “доно” атамаларини маънодош сўзлар сифатида қўллашга ўрганиб қолганмиз. Меҳримизни қозонган кишини баъзан «жуда ақлли-да!» деб алқаймиз, баъзида эса «жуда доно!» деб олқишлаймиз. «Жуда ақлли доно», дейдиган найтимиз ҳам бўлади. Хўш, «ақллилик» ва «донолик» битта фазилатми? Бизнингча бундай эмас. Тўғри, ҳаётда ҳам ақлли, ҳам доно одамларни учратамиз. Лекин илми, ақлли одамларнинг ҳаммаси ҳам доно бўлавермайди. Донолик турли диплому унвонлар билан белгиланмайди. Ҳаётда бир донишмандга дуч келгунча атрофимизда юзларча, балки мингларча олимларни учратамиз. Ўзини доно ҳисобловчиларга эса унданда кўпроқ дуч келамиз. Бир маҳаллада гувоҳ бўлиб эдик: профессор мартабасига етишган кишининг олий мактаб кўрмаган қўшниси бор. Бу кишининг болалиги ва ёшлиги оғир йилларга тўғри келиб, илм олиш орзусига етиша олмаган. Ота касбини эгаллаб, умри темирчилик билан ўтган. Бироқ, илмга интилишлари бир зум ҳам сўнмаган. Ҳаминша ақли илм даврасига, суҳбатига интилиб яшаганлар. Улардан эшитганларига амал

қилишни зарур деб билганлар. Маҳаллада кимки доно маслаҳатга муҳтож бўлиб қолса, шу кўчага бурилади, бироқ, профессорникига эмас, темирчиникига киради. Демоқчимизки, донолик фақат илмга эмас, ҳаёт тажрибасига ҳам боғлиқ. Ҳаётда узоқ умр кўрганлар кўп, барчаларининг ўзларига хос ҳаёт тажрибалари бор. Бироқ, атрофдагилар уларни не учундир доно санамайдилар. Нима учун, ўйлаб кўринг-чи? Инсон ҳаётда кўрган-кечирганларини фикр қилиши, яхши-ёмонга ажратиши, яхшисини кўпайтириб, ёмонидан қочини зарур. Агар ҳаёт тажрибаси таҳлил ва хулосадан бебаҳра бўлса, бу одамнинг ўзи ҳам доноликдан бебаҳра қолибди. Профессор ва темирчи акамизнинг фарқлари айнан шунда.

Агар ақл эгаси ақлини, илм эгаси илминини зарур ишларга йўналтира олсагина уни «доно» деб аташ мумкин. Шу фикрга кўра, доноликни илм ва ақлнинг амалдаги кўриниши деб белгиласак ҳам бўлади. Илмийроқ қилиб айтсак, донолик – ақл билан қўлга киритилган, кузатиш ва тажриба билан ҳаётга тадбиқ этилган ҳақиқатлар йиғиндиси, фикрларнинг турмушга уйғунлашувидир. Донолик кўп билиш эмас. Одам боласининг онги ҳеч қачон жами нарсаларни қамраб ололмайди. Донолик иложи боринча кўп билиш бўлмай, балки қандай билимлар энг зарур, қандайлари озроқ ва яна қандайлари бирмунча зарурлигини билишдадир. Яъни донолик сирларидан бири – нималарга эътибор бермаслигини билишда. Одам нима егани билан эмас, нимани ҳазм этса, ўша билан яшайди. Бу ҳолат тана сингарни ақлга нисбатан ҳам ҳақли равишда бир хил тааллуқдир. Ҳамма нарсани барабар билишга интилиш – ҳамма соҳада чаласавод бўлиб қолиш демакдир. Азим дарёни кўз олдини изга келтиринг; денгизга қуйиладиган жойда майда-майда irmoқларга бўлиниб кетади ва қувватини йўқотади.

Афлотун ҳақимдан сўрадилар:

– Файласуф олимсиз. Айтинг-чи, шунча ўқиб, қандай натижага келдингиз?

– Фақат бир нарсани англадим. – деб жавоб қилдилар аллома. – ҳеч нарса билмас эканман.

Ғаззолий ҳазратлари демишларки: «Билганларим қаршисида билмаганларимни оёқ остига олсам эдим, бошим кўкларга етган бўлур эди». Азизлар, диққат қилингким, бу сўзлар шунчаки камтарлик ифодаси сифатида тилдан учмаган. Чинакам донишманд эгаллаган илмни атрофдагилар юксак, деб қадрласалар-да, унинг ўзига билими кам бўлиб туюлаверган ва илм олиш ҳаракатидан то сўнгги нафасига қадар тинмаган.

Доно бирон нимани билмасликдан қўрқмайди. Иккиланиш, меҳнат заҳмати, изланишлардан чўчимайди. Фақат бир нарсадан – ўзи билмаган нарсани биламан, деб таъкидлашдан қўрқди. Қадим файласуфларидан Цицерон айтади: «Сократ (Суқрот ҳаким)нинг донолиги шунда эдики, билмаганини билдим, деб ўйламасди». Энг буюк олимлар ҳам ниҳоясиз илм қаршисида жуда ожиз экан, «барча нарсани биламан», деб даъво қилувчи ёки ўйловчи айрим биродарларимиз уялмоқликларни керак.

Зарур нарсаларни билмаслик иллатдир. Бундай одамни ё жоҳил, ё ношуд санайдилар. Лекин қандайдир бир нарсани билмаслик уят эмас. Чунки, айтганимиздай, ҳеч ким ҳамма нарсани билмайди. Масалан, тиббиёт олими қурилиш муҳандислигини яхши билмаслиги учун изза қилинмайди. Аммо билмаган нарсасини биламан, деб мунофиқлик қилса ҳам уят, ҳам зиён бўлади. Одамлар ниманидир билмаганлари учун эмас, балки ўзларини билмидон ва доно ҳисоблаганлари сабабли янглишадилар, адашадилар. Атрофга зийрак разм солинса, англаш мушкул бўлган нарса йўқ. Шунчаки одам боласи билмаган муаммолар қалашиб ётибди. Ёмон, пойма-пой, узук-юлуқ, ҳатто янглиш билган гаплари эса ундан ҳам кўпроқ. Айнан шу янглиш маълумотлар одамни бутунлай билмайдиган нарсаларига қараганда кўпроқ жиловлайди ва чалғитади. Биз мана шу жиловга рўя қилмайдиган, чалғимайдиганларни доно деймиз.

Бир подшоҳнинг ғоят доно бош вазири бошқа вазирларга нисбатан қорароқ ва хунукроқ эди. Бир куни доно вазир келсаки, подшоҳ бошқалар билан ҳазиллашиб, кулишиб ўтирибди.

– Бугун сарой аҳли ғоят хушчақчақ кўринадир, бу шодумонлиқ муборак бўлғай, – деди бош вазир тавозе билан. Подшоҳ уни калака қилиб, роҳатланиб кулмоқчи бўлди-да:

– Булар қоп-қоралигинг ва хунуклигинг сабабини билмоқчилар, тушунтириб бера оласанми? – деди.

Бош вазир бу масхарадан ранжиса-да, сиртига чиқармади. ҳилмли ила сўз бошлад:

– Бу тушуниш унча мураккаб бўлмаган ҳолат-ку, шаҳриёрим. Маълумингизким, ўн саккиз минг оламни яратган Ҳақ таоло одамларни дунёга келтириб, рўпарасига тўрт нарсани: донолик, қудрат, чирой ва бойлик нсъматларини қўяркан. Одам булардан истаганини олиши мумкин. Менинг бирдан бир орзуим донолик нсъматини қўлга киритиш эди. Аммо бу нсъмат бошқаларига қараганда жуда узоққа, етиб бориш мушкул бўлган осмонўпар чўққига қўйилган экан. Мен чўққига етиб бормоқ учун ғоят машаққат чекдим. Донолик нсъматини қўлга киритиб, Яратганга шукурлар айтиб, изимга қайтсамки, қолган уч нсъматни бошқалар илиб кетишибди. Шундай қилиб каминага на чирой, на қудрат, на бойлик насиб этди. Хунуклигим хусусида билганларим шу, қолгани ўзингизга аёндир, ҳазрат шаҳриёрим.

Кишидаги донолик бошқаларга хизмат қилсагина, донолик ҳисобланади. Чиройли сўзлар либосидаги сафсата донолик эмас. Айрим қовунларнинг усти чиройли, ҳатто ҳиди ҳам ёқимли бўлади. Лекин ичи бемаза чиқса, четга улоқтирадилар ёки молга берадилар. Донолик кишига олижаноблик фазилатлари бағишлайди. Донолик

таъсири остида одам ҳар жиҳатдан яхшироқ ва олижаноброқ бўлади. Дарҳақиқат, донолик чинакам олижаноблик қадр-қимматини оширади. Кишининг ширин сўзлиги шундай кучга эгадирким, шу куч туфайли бошқа бир киши ундан ўз хизматини аямайди. Доно одам ўзига зарар етказса етказадик, лекин ўзини хўрламайди ва хўрлатмайди. Доно одам асло ўзини кўз-кўз этмайди ва таъмагирлик қилиб ўзини биринчи ўринга қўймайди. Ҳаётдаги ҳамма сохта ва пасткашликлардан доно одамга гард ҳам юқмайди. Бундай одам санъат, маданиятдан хабардор бўлганлиги учун ҳар қандай яхши ишга иззат-икром билдириб, шундан ўзи ҳузур қилади. Бундай одам кимга танбеҳ бериш-бермасликни ҳам билади. Яхши ва ёмоннинг нималигнга ҳам ақли стади. Бошқаларнинг фикрига қул бўлмай, ўз ҳукмини юргиза олади. Доно одам ўзгаларнинг ютуқларини кўриб, ҳасад қилишни ўзига ор билади. Буларга қўшимча равишдаги донолик белгилари: энг қалтис ва нозик вазиятларда ҳам гангиб қолмай, ақлини ишга солади ва тўғри ҳамда мақбул қарорга келади, давраларда беҳато сўзлайди, жамият, хусусан ўзи учун фойдали бўлган вазифаларни бажаради, зарар келтирувчи ишлардан парҳез қилади, бошқаларга берган маслаҳатига ўзи ҳам амал қилади, ҳеч қачон ҳақиқатга қарши бормайди. Атрофидаги одамларнинг нуқсонларига сабр-тоқат билан чидайди. Ўзгалар сирини сақлай олиш ва ҳақоратларга чидаш ҳам донолик фазилати ҳисобланади. Доно одам жоҳилга дуч келганда у билан масала талашмайди ва олишмайди. Сўзинг тўғри бўлса ҳам жоҳил ва нодонларга сукут билан қарши туриш ҳикматга мувофиқдир, «сукут – нодонга жавобдир», деган ҳикматни бежиз айтмаганлар.

* * *

Бир куни подшоҳ доно вазири билан суҳбатлаша туриб «сенинг пири муршидинг борми?» деб сўради. Вазир пирга қўл бермаган эди. Подшоҳнинг нима мақсадда бу

саволни беришидан ажабланди-да, «устозим бор», деб жавоб қилди. «Устозинг ким? Нима учун у ҳақда сира гапирмайсан?» «Устозим тарки дунё қилган зоҳиддирлар. Тоғда яшайдилар. Яқин кунларда шаҳримизга келишлари хабари бор». – деди вазир. «Устозинг келса, уни менинг ҳузуримга чорла», деб амр қилди подшоҳ.

Подшоҳдан вазифа олган вазир ўтин бозорига борди-да, дарвишгўй бир одамни учратиб, уйига олиб келди. Қорнини тўйғизгач, муддаога кўчди:

– Сенга бир вазифа юклайман, айтганимдай бажарсанг, сўраганингни бераман.

Ўтинчи: «Вазир аъзам пул бермаган тақдирда ҳам амрини бажаришга мажбурман. Баҳонада ўн танга ишлаб ола қолмайманми», деб шартини айтди. Вазир унга вазифани тушунтирди:

– Мен берган кийимларни кийиб, қўлингга тасбеҳни олиб, хонақоҳда қимир этмай ўтирасан. Сенинг ёнингга турли одамлар келади. Ҳатто подшоҳ ҳам келиши мумкин. Сени гапга солсалар ҳам чурқ этмайсан. Атрофга қарамайсан. Сенга ҳадялар беришлари мумкин. Ҳатто бўйинг баробар олтин берсалар ҳам, қарамайсан. Олтинни бир кесак деб билиб жим ўтираверсан. Агар айтганимни қилмасанг, бошинг кетади, шуни унутма.

Дарвеш либосидаги ўтинчини хонақоҳга кузатиб қўйган вазир саройга бориб, устозининг шаҳарга қадам ранжида қилганини айтди.

– Ҳозирок ҳузуримга чорла, – деб буюрди подшоҳ.

– Давлатпаноҳ, зоҳид аҳли ҳеч қачон чорловга жавобан саройга келмаслар. Расм шулким, улар зиёрат қилинмоқлари даркор. Яна бир узр борким, менинг бирга бормоғим дуруст эмас. Сизнинг зиёратингиз хусусинда сўзлаганимда, устоз менинг бирга бормоғимни ман этдилар. Агар истасангиз, сарой аҳли ҳамроҳлигида бормоғингиз мумкин.

Подшоҳ сарой аъёнлари ҳамроҳлигида хонақоҳга борди. Дарвеш либосидаги ўтинчи одамлар шарпасини эшит-

са ҳам тасбеҳ ўғирганича қимир этмай ўтираверди. Подшоҳ унинг ёнига яқинлашиб салом берди. Алик олинмади. «Зикр билан банд бўлиб эшитмади», деб ўйлаган подшоҳ унинг ёнига ўтириб, гапга солмоқчи бўлди:

– Сиз вазиримнинг устози экансиз, исмингизни айтинг.

Жавоб бўлмади. Дарвеш либосидаги ўтинчи киприк қоқмай ўтираверди.

– Мен подшоҳман. Тилагингиз бўлса, айтинг.

Яна жавоб бўлмади.

– Менга бир қаранг, дуо қилинг, – деб олтин тангалар тўкди.

Тангаларнинг овозидан ўтинчининг юраги ҳаприқиб кетса-да, қимирласа боши кесилажагини эслаб, киприк қоқмай ўтираверди. Илтимоси ҳам жавобсиз қолган подшоҳ эса аччиқланди. «Устози қип-қизил аҳмоқнинг ўзику», деб изига қайтди-да, вазирни чорлади. Норозилигини бирданига ифода этмай вазирни донолик билан қармоққа илинтирмоқчи бўлди.

– Сенинг ҳар балога ақлинг стади. Қани айт-чи; бир аҳмоққа рўпара бўлиб қолсанг нима қилган бўлардинг?

– Доноларнинг ҳикматига амал қилардим.

– Донолар нима деганлар?

– Аҳмоққа дуч келсанг, сукут қил, деганлар.

Бу жавобдан сўнг подшоҳнинг қандай аҳволга тушганини тасаввур қилаверинг.

Донолик фазилатини ёшликда эгаллаган дуруст. Бу фазилат умр ўтгани сайин тажриба ҳисобига бойиб бораверади. Жоҳиллик ва нодонликни афзал билганлар эса аксинча, янада баттар ёмонлашиб бораверадилар.

Ёшлигида жоҳиллиги билан танилган қора Йақуб исмли одамни бир донишманд қидириб юрган эди. Излагани унга рўпара бўлиб:

– Қора Йақуб менман. Лекин ёшим улгайиб, соч-соқолим оқарди. Энди «оқ Йақуб» десангиз ҳам бўлаверарди, – деди.

Донишманд қўлини қора Йақубнинг кўксига қўйиб:

– Биродар, қорани оққа айлантириш қалбнинг иши.
Соч-соқол оқаришининг бунга сира даҳлн йўқдур, – деди.

Икки нодоннинг суҳбатига диққат қилинг-а:

– Денгизга ўт тушса, балиқлар нима қилишади?

– Дарахтга чиқиб жон сақлашади.

– Аҳмоқ, балиқ ҳўкизмидики, дарахтга чиқса?

Бу тўқилган латифами ёки ҳаётда ҳам шунақаларга учраб турамизми?

«Нодондан қанчалик узоқ бўлсанг, бошинг шунчалик саломат бўлади», дейдилар. Кўпчилик орасидан нодонни қандай ажратиб оламиз? Пешонасига ёзиб қўйилмаса, қулоқ-бурни барчаники каби бўлса, ҳатто зоҳирий гўзаллиги билан кишини мафтун этса? Энг қисқа ва оддий жавоб – нодоннинг акси нодондир. Айтишга осон, бироқ, дўстлар, қариндошлар, ҳамкасблар орасида нодони ким эканини аниқлаш мушкул. Нодонларча гапириб юборишдан, нодонларча бир иш қилиб қўйишдан ҳеч биримиз муҳофазаланмаганмиз. Нодонларча қилиғимиз учун биров танбеҳ бермаса-да, узоқ вақтга қадар ўзимизни ўзимиз айблаймиз. «Наҳот шу ишнинг нодонликдан эканлига ақлим етмади?» деб ич-этимизни сб юрамиз. Агар бу нодонлигимиздан биров жабрланган бўлса, узр сўраймиз. Агар шундай қилсак, нодонлик ботқоқга ботиш бизга хавф солмайди. Бунинг акси бўлишдан Худо асрасин. Нодон одам ўзидаги айбларни кўра олмайди-да бошқаларнинг камчиликларини кўради. Аввал ўзидаги айбларни кўриб, шуларни тузатишга киришса, нодон бўлмас эди.

Ҳеч қайси нодон нодонлигини тан олмайди. Ҳолбуки, хатоларни тузатмаслик – чинакам хатодир. Баъзан кўнглимизга ёқмаган одамни ҳам нодонлар топфасига киритиб қўя қоламизким. бу асли ўзимизнинг нодонлигимизни кўрсатиб қўяди.

Билмагани «билмадим», деб тан олишнинг доноликдан эканини айтдик. Бунинг акси – билмаган нарсани «билман», деб исбот қилишга тиришиши эса нодонлик-

дир. Билмаслигини тан олган доно ўзини ҳам, бошқа бировни ҳам ҳалокатдан сақлаб қолади. Нодон эса... Нодон табибнинг аҳволидан хабар топганмисиз?

Ривоятким, бир шаҳарда тажрибали, беморга тўғри ва фойдали маслаҳат берадиган, ақлли, ҳизрнафас табиб яшар эди. Ҳақимнинг ўзига ҳам бир дард илашиб, кўзи нурини йўқотди. Бундан фойдаланган лаёқатсиз бир нодон табиб ном чиқаришни умид қилди.

Шу мамлакат подшоҳи қизини ўз жиянига узатган эди. Ҳомиладор қизининг ой-куни яқинлашганда оғир бетоб бўлиб қолди. Подшоҳ тажрибали, аммо кўзи ожиз табибни чақиртириб келди. Табиб қизни кўриб, дарҳол ташхис қўйди. Унга «замаҳрон» дорисидан бир мисқолини тоза мушк ва долчинга қўшиб ичиришни тавсия қилди. Подшоҳ «Дорини ўзинг тайёрлаб, ўзинг ичир», деб буюрди. Табиб ожизлиги туфайли бу ишни қилолмаслигини айтиб, узр сўради. Шу атрофда турган нодон табибга жон кирди. Ўзини кўрсатиш, подшоҳ марҳаматига эришиши учун қулай фурсат келди, деб ўйлаб: «Бу менинг ишим, қизингизни мен даволайман», деди. Подшоҳ унга ишониб, дориворлар сақланадиган хонага йўллади. Илмсиз ва нодон одам бу соҳада ҳеч нима билмаса-да, ишга киришди: заҳар солинган идишдан заҳарни олди, бошқа идишлардан бошқа дориворларни таваккалига олиб, аралаштирди-ю олиб чиқиб, ҳомиладор маликага ичирди. Бемор дорини ичган заҳоти жон таслим қилди. Ҳазабланган подшоҳ дорининг қолганини нодоннинг ўзига ичирди. Табибликни биламан, деб даъво қилган нодоннинг аъзойи бадани кўкариб кетиб, қийнала-қийнала ўлди.

Хожа Аҳмад Яссавий ҳазратлари «Дуо қилинг, нодонларнинг юзин кўрмай», деб хитоб қилганлар. Фосиқ – ахлоқсиз одам барча миллатда ҳам нодон саналади. Бундай одамлар, айниқса, дили пок кишилар даврасида янада нодонроқ кўринадилар. Фисиқ аҳли доирасидаги нодон барча соҳада ёмон. Хусусан, тақводорликда – руҳоний қисфасида жуда ҳам ёмон. Бойлар орасидаги нодон-

нинг нима дейиши, тилла пашшанинг эса нима ейиши ҳаммага маълум. Яссавий ҳазратлари шундай нодонлардан паноҳ тилаяптилар.

Қадим ҳукмдорлардан бири машҳур бир алломага қозилик мансабини бермоқчи бўлди. Аллома унинг бу таклифини қабул қилмади. Ҳукмдор бундан ғазабланиб, унга жазо бермоқликни ихтиёр этди. Унинг адабини бериб қўйишнинг кўп турларини ўйлади. Тан жазоси бермоқликни раво кўрмай, зиндонбанд қилишни буюрди. Ўша кунидек номини чиққан бир нодонни ҳам ҳибсага олдириб, аллома ўтирган зиндонга ташлади. Орадан уч кун ўтмай, аллома дол-фарёд қила бошлади. Ҳукмдор уни зиндондан чиқартириб, қандай ҳодиса юз берганини билиб турса ҳам «нима арзинг бор?» деб сўради. Аллома кўзларига ёш олиб ялинди:

– Ҳукмдорим, таклифингизни бажонидил қабул қилурменким, мени бу нодон суҳбатидан қутқарсангиз басдир.

Ҳукмдор ўзининг доно тадбиридан қувониб, алломани қозиликка тайин этди.

Алломанинг фарёдига нима сабаб бўлиб эди? Маълумки, ақлли одам кераксиз вақтда билганини сўзлашдан гортинади. Нодон эса, нима сўзлаётганини ўзи ҳам тушунмайди. Яхшиликка йўйиш мумкин бўлган сўзни ёмонликка йўйиб кишини гаранг қилади. Ўзи билмаган ёки тушунмаган нарсани ё муқаддас деб сўзгина бошлайди, ё куфр санаб, тили-тирноғи билан рад этади.

Навоний ҳазратлари бу тоифа ҳақида бир оз аччиқ аммо тўғри таъриф берганлар:

«Нодон – эшак, балки эшакдан ҳам баттар. Эшакка нимани юкласанг кўтаради. Қасққа ҳайдасанг, ўша ёққа боради. Унда ақл-фаросат даъвоси йўқ. Бермасанг – оч, берсанг – тўқ. Бу бир бечорадир – юк ташувчи, ўгин-чўп ташувчи, балки ғалла ҳам ташувчи. Нодон бу сифатлардан холи, зоти билим либосидан маҳрум. Но-

доннинг иши такаббурлик, кеккайиш, хаёлида юз хил беҳуда ташвиш. Нодоннинг барча бемаъни иши ўзига маъқул. Барча ёмон феъли ўзига маъқул. Унинг кўнглида одамларга юз хил озор бериш хаёли. У жоҳиллигидан халққа минг зарар етказишни ўйлайди. Эшак ҳанграшидан қулоққа озордир, бундан бўлак не айби бордир? Эшак тегирмондан ўйингга ун келтиради; уни пишириш учун даладан ўтин келтиради. Эшакнинг меҳнатлари миннатсиз, унинг азоблари кулфатсиз. Нодонни эшак, десаңг ранжийди, ғазабланади. Эшакка эса яхши-ёмон барибир.

Байт:

*Биринда муича ҳунар, ул биринда муича уюб,
Қайсининг хўб эканин аҳли хирад билгай хўб.*

Яъниким, эшак билан нодоннинг биринда ҳунар мавжуд, иккинчисининг айби кўп. Қайси бирининг яхшироқ эканини ақл эгаларининг ўзлари яхши биладилар.

Бир нодон одам Ҳотам Тойга кўп жабру жафо етказди. Оғзига келган ҳар бир ярамас сўзни айтишдан тортишмади. Ақлли кишининг нодон билан олишиб туриши дуруст бўлмагани учун Ҳотам Той ҳам у билан олишмасдан, сукут этиб турдилар. У киши чарчаб, сўздан тўхтагандан кейин Ҳотам Той дедиларки:

– Яна айтадиган ҳақоратли сўзларинг борми? Бўлса, меннинг ёнимда айтиб битир. «Ақлсиз, нодон одам адабсизлик қилса, у билан олишмай, адабсизлигини кечиритдан ўзга чора йўқдир», деганлар. Шунга кўра мен ҳамма ҳақоратли сўзларингга жавоб қайтармай, сукут қилдим. Сени авф этдим. Меннинг одамларим орасида ўзингга ўхшаш наст табиатли, ақлсиз, нодон одамлар ҳам бор. Агар улар ёнида мени ҳақорат қилгудай бўлсанг, сенинг ҳудди ўзлари каби нодон эканингни билмаганлари сабабли ҳужум қилишиб, ман этишимга қарамай, сенга озор етказарлар. Шунинг учун ҳам барча ҳақоратли сўзларингни ўзимга айтиб битира қол.

Ота-боболаримиз битикларида ўзини доно санаган нодондан сақланмоқлик кўп-кўп таъкид этилган. Мана шундай кишиларга қараб хирадманд аҳли деганки: «Нодон киши ўлса, ажабланмаслик керак, аслида унинг тирлик чоғи ҳам ўлимдан фарқланмайдн».

Ҳар бир инсон қудрати ва истъдоди кўтарадиган ишга кўл урмоғи керак. Ўз ақл-идроки ва кучига қараб иш тутмаган киши эл орасида кулги бўлиб қолади: бургут кўзичоққа ҳамла қилиб, чангаллади-ю уни даст кўтариб учиб кетди. Буни кузатиб турган қарғанинг ҳаваси жўш уриб, бургутга тақлид қилмоқчи бўлди ва ўтлаб юрган кўйга чанг солди. Бироқ панжалари кўйнинг юнгига илашиб қолиб, қанча уринмасин, чиқара олмади. Оқибатда чўпон етиб келди-ю уни тутиб олиб, болаларига ўйин қилиб берди. Болалар қарғани кўришиб: «Бу қушнинг оти нима?» деб сўрашди. Чўпон: «Бунинг оти «қарға» эди. Бироқ, бундан салгина олдин у ўзини бургут деб тасаввур қилди. Мана энди у ўзининг ким эканлигини биллиб турган бўлса керак!» деб жавоб берди.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом: «Кимда аҳмоқлик ва нодонлик бўлса, ҳамиша уятга қўяди. Аллоҳ таоло латиф ва мулојимликни севади», деб марҳамат қилганлар. Мулојим ва тадбир билан қилиш мумкин бўлган бир юмушни қўполлик ва тадбирсизлик билан бажариш нодонлик эканини билмайдиганлар ҳам бор. Бундайларни, айниқса, кўпчилик иштирокидаги маросимларда тез-тез учратиб қоламиз. Қаттиқ-қаттиқ гапириб, кулаверадиған, хизмат қилиб юрган ёшларга ҳуда-беҳуда танбеҳ бераверадиған биродарларимиз борларки, шу одатлари билан кўпнинг назарига тушишни истайдилар. Улар чиндан ҳам эътиборда бўладилар, фақат ўзлари истаган мақомда эмас, балки нодонлик кўринишида бўладиларки, бундан сақланишларини истардик. Маросимда хизмат қилиб юрган ёшларнинг бири зийрак бўлса, иккинчиси табиатан эътиборсизроқ бўлиши, бири кўпчиликка тез аралашиб кетса, иккинчиси одамовироқ бўлиши, кўпчи-

лик орасида хизмат қилиб юришдан тортиниши мумкин. Шундай пайтда баланд овозда «Ҳей, хода ютганмисан, қимирласангчи тезроқ» ёки «Гап сотиб, ош егани келганмисан ё хизмат қилганими?» деган гап ҳам, «барака топинглар, яхши ҳам сизлар бор экансизлар, қани тезроқ бўла қолайлик» дегани ҳам бир оғиздан чиқади. Шу оғиздан қандай гап чиқиши тилни бошқарувчи ақлга боғлиқ.

* * *

Бирон бир аёл эришгап жавоҳири туфайли яхшироқ бўлиб қолган, деб ўйлайсизми? Ҳолбуки, қанчадан-қанча аёл жавҳарга етмоқ йўлида бузилди экан, бахтсиз бўлиб қолди экан? Қайси бир эркак тилло тўла сандиққа эга чиқиб, яхшироқ бўлибди? Бу сандиқларни тўлатиш йўлида қилинган зулм миқдорини ким ўлчабди экан?

* * *

Бойлик эгаларининг Аллоҳ салтанатига кирмоғи бе-ниҳоя даражада мушкул дейишади. Камбағал сабр ва шукронаси бўйича ҳисоб берса, бой тўплаган хазинаси-га ҳаром аралашгани ё йўқми, уни нимага сарф этган, закотни тўғри бергани... ҳуллас шунга ўхшаш кўп бурч-лари бўйича ҳисоб берар экан қиёматда. Насронийлар-нинг илоҳий китоби «Инжил»да айтилишича, бойнинг Аллоҳ салтанатига, яъни жаннатга кирмоғидан кўра туя-нинг игна тешигидан ўтмоғи осонроқ эмиш.

Ровийлар дерларким, бир подшоҳ «ҳаётни ўрганиб кел», деб ўғлини дунё сафарига юборибди. Орадан ой-лар ўтиб, шаҳзода саройга қайтиб, бир кафтида тупроқ, яна бирида тош билан отасига рўпара бўлибди.

- Дунё кезиб тошнинг шу бўлдимми? – деб ранжибди подшоҳ. – Ҳўш, буларнингдан қандай маъно уқмоғим керак?

- Подшоҳ қанчалар улуғ, қанчалар қудратли бўлма-син, у тупроқдан яралган ва оқибат яна тупроққа айлан-

гуси. Шундай экан, то аслига қайтгунига қадар Аллоҳга мақбул ишларни қилиши, яъни раиятга мсҳр-муҳаббатда бўлмоғи шарт экан. Тошнинг маъноси эса: хазинадан яхшилик йўлида фойдаланилмас экан, ундаги олтин у жавоҳирнинг қадри билан бу тошнинг қиймати бир хилдир. – деб шаҳзода бир ривоят айтибди:

– Зиқна бой далага чиқиб, хуржун тўла олтинини кўмиб қўйибди-да, хазина кўмилган ерни ҳар куни зиёрат қилаверибди. Қўшниси битта жойга узоқ тикилиб турувчи бойнинг бу қилиғидан ажабланиб, ўша ерни кавлабди-да, олтинларни олиб, ўрнига тош тўлдириб қўйибди. Зиқна бой кунларнинг бирида олтинларининг юзини силаб, бағрига босиб роҳатланиш мақсадида ерни кавласаки, хазина йўқ! Аламдан дод солиб турганида кўшниси яқинлашиб, не ҳол юз берганини сўрабди.

– Олтинларимни сарф қилмай шу ерга кўмиб қўйган эдим, кимдир ўғирлаб, ўрнига тош ташлаб кетибди, – деб жавоб берибди бой.

– Бекорга йиғлаяпсан, – дебди кўшниси. – Сен куйинмагин-да, тошни жойига кўмиб, ҳар куни зиёратингни қилавер. Сарф қилмаганингдан кейин бу чуқурчага тош кўмилганми ё олтинми, сен учун нима фарқи бор?

Ўғлидан бу ривоятни эшитган подшоҳ аччиқланибди-да:

– Демак, сенингча бойлик тўплаб, сақлаш шарт эмас экан-да? – дебди.

– Бойликка эга бўлмаслик ёмон, бойликка эга бўла туриб, ундан оқиллик билан фойдалана олмаслик ундан-да ёмонроқ, – деб жавоб берган экан доно шаҳзода.

* * *

Сабр гадони подшоҳ даражасига кўтариши мумкин. Сабрсизлик подшоҳни гадолик ботқоғига ботиради. Юсуф алайҳиссалом сабр қилган эдилар, юқори мартабага едилар. Зулайҳо нафсига банди бўлиб сабрсизлик қилган эди, унга хорлик ва шармандалик насиб этди.

Қудсий ҳадисда: «Эй Одам фарзанди, сабрли бўл ва ўзингни паст тут. Ўзим сени олий даражага кўтараман», деб марҳамат қилинган.

Фарзандларимизни, яқинларимизни дуо қилганимизда бахт-саодат тилаймиз-у, аммо сабр-тоқат, қаноат тилашни унутамиз. Сабр-қаноатсиз бахт-саодатга стиб бўлмаслигини биламизми? Биз фақат жанозага борганимиздагина марҳумнинг яқинларига сабр тилаймиз. Бу яхши одат. Бошига мусибат тушган ҳар бир бандани сабрга чақириб, ёнида далда бўлиб туриш аъло фазилатлардан. Дейилади-ки: «Эй бандаларим, мен бандаларим ичидан бир мўъмин кишини бирон мусибат етказиб имтиҳон қилсам, у менга ҳамд айтиб, менинг имтиҳонимга сабр қилса, у ўша жойдан турганида хато-гуноҳлардан онаси туққан кунидек пок бўлиб туради». Мусибатга чидаш қийин бўлганидан унга сабр қилувчиларга ана шундай мукофот ваъда қилинган! Мусибат сабрли одамга бир, сабрсиз одамга икки ҳисса оғир туюлади. Мусибат кўрганида кишининг илк сўзлари: «Аллоҳим, мени собирлардан қилгин. Мусибатнинг ажрига муваффақ қил», деган дуо бўлса хайрлидир. Бироқ, афсуски, айрим биродарларимиз мусибат тоши остида эзилиб, тилларидан қандай сўзлар учаётганини билмайдилар. Аллоҳга қарши исён қиладиган даражага бориб етадиларки, шу боис уларга сабр тиламоғимиз, Имом Ғаззолий ҳазратларининг: «Бало фақат гуноҳ ва куфрдан келади. Мусибатлар асл бало эмас, уларнинг ичида сен билмайдиган яхшиликлар бордир», деган ҳикматларини эслатиш дурустдир. Аммо сабр фақат мусибатли кундагина керакми? Бу саволга ҳар биримиздан жавоб лозим.

Инсон жисмоний жиҳатдан бақувватлигига мағрурланиб юраверади, аслида эса у ғоят ожиздир. Тоқати етмайдиган юмушлари кўп. Сабрсизлиги учун йўл қўяётган гуноҳлари унданда кўпроқ.

Ҳаёти давомида кишининг боши устидан қуёш чарақлаб туриши баробаринда турли ҳил ташвиш булут-

лари ҳам сузиб ўтади. Кенглик – танглик ҳам, тўқлик – очлик ҳам, ғалаба – мағлубият ҳам, шодлик – мусибат ҳам. Умри фақат шодлигу ғалаба билан ўтган кимсани тарих билмайди. Одам боласидан машаққат ва мусибат пайтида сабр қилиши, умидсизланмаслиги, ҳақ устида сабот билан туриши талаб этилади. Дунё ғами келиб-кетувчи меҳмондир. Абадий қолади, деб ранжидилар керак. Тонгни кутадиған одам сабр қилиши шарт. Тун қисматга қадар давом этмайди. Несматга сабр билан эришилади, шошқалоқ ва бесабр несматдан маҳрум қолади. Несматни кўриш билан шокир, мусибатга дуч келганда эса собир бўлиш иймон жумласига киради.

Буқрот ҳаким илми ҳикматда равнақ топғач, узлатни ихтиёр этдилар. Бир куни подшоҳ хасталаниб, ул зотни ҳузурига чақиртирди. Буқрот ҳаким подшоҳнинг даъватини қабул қилмадилар. Шунда ул зотнинг ҳузурига вазирнинг ўзи келди. Қарасаки, Буқрот ҳакимнинг смишлари турли гиёҳлар экан. Вазир подшоҳнинг амрини айтиб, ялинса ҳам ҳаким кўнмадилар. Шунда вазир аччиқланиб дедики:

– Подшоҳларнинг хизматини қилишни ўрганганигда бунақа гиёҳ еб ўтирмас эдинг.

Бу дашномни эшитган ҳаким кулдилар ва дедиларки:

– Агар сен гиёҳ еб яшашга қаноат қилишни ўрганганигда жонингни хатарга қўйиб, подшоҳ хизматини қилмас эдинг.

Донолар деганларки: «Модомики, ер остида қабр азоби ҳақ экан, ер устида ўша азобнинг муқобили сифатида сабр азоби ҳам мавжуд. Бандага ё унис, ё буниси». Ҳикмат аҳли барча нарсадан айнан шу сабр азобини аъло кўрганларки, ажрлари юқори бўлғай. Ҳазрат Навоий айтганларидек: «Сабр бор ерда айрилиқ ўтида куйганларга ғам йўқ, иштиёқ эгаларига ҳажр ўтида куйишдан алам йўқ». Чунки: «...уларнинг ҳузурларига ҳар эшикдан фаришталар кириб: «Сабр қилганингиз учун сизларга

салом бўлсин! Бу оқибат диёри қандай яхши, дерлар» (Раъд сураси).

Европанинг машҳур файласуфи, узлатга чекиниб, умрини бочкада ўтқазган Диогендан бир одамнинг бойми ёки камбағал эканлигини сўрадилар.

– Билмайман, – деб жавоб берди Диоген, – менга фақат унинг пули кўплиги маълум.

– Пули кўп бўлса, демак, бой эканда?

– Кўп пулга эга бўлиш ва бой бўлиш – бир нарса эмас, – деб жавоб берди Диоген. – Борига қаноат қилган одамгина чинакам бойдир. Ўзида бор нарсадан кўпроқ бойлик орттиришга ҳаракат қилган одам, оз бўлса-да, бори га қаноат қилган одамдан камбағалроқдир.

* * *

Кутиш ва сабр қилиш бир хил тушунчами? Масалан, омадни кутиш ва омадсизликка сабр қилиш – бирми? Йўқ, менингча, кутиш бошқа, сабр қилиш бошқа. Сабр – фазилат. Кутишда фазилат кам. Унда ғайратсизлик ҳам мавжуд. Сабр дегани барча ёмонликларга чидаш эмас, сабр адолат учун курашни инкор этмайди.

* * *

Кино театрни ямлади, кинони телевидение ямлади, телевидениени интернет ямлапти... Тараққиётнинг тешик кемасида маънавият соҳилидан шу зайлда узоқлашиб кетяпмиз. Борар жойимиз – мавҳумлик. Бирон соҳилга етиб борамизми ё руҳсиз денгизга ғарқ бўламизми?

Хаёлан ўз-ўзимизга савол берайлик:

– Шахсий ҳаётимиздан театр йўқолса... кино йўқолса... телевидение йўқолса... нима ўзгаради? Буларнинг йўқолганини сезамизми? Жавоблар оқими турлича: қадимда аждодларимиз бу томошаларсиз ҳам яшашган, демак, кўникиб кетиш мумкин. Атрофимизга боқайлик: умрида бирон марта театр остонасини ҳатламаган, музейга ёки рассомлар кўрғазмасига кирмаган одамлар

кўп. Хўш, театр, музей, кўрғазмалар йўқолса, шу одамлар сезадими, уларнинг ҳаётида бирон ўзгариш бўладими? Ёки шаҳардаги интернет-клублар беркитилса, бу жойларга қадам босмаган йигитнинг ҳаётида нима ўзгаради? Бир-икки давраларда юқоридаги саволларни ўртага солдик. Жавоблар бир ҳил бўлмади. Театр, кино, телевидениенинг йўқолишига ёшларнинг муносабати: уларга барибир – фарқсиз. Ўрта ёшлилар дастлаб сезиларли бўлади, кейин кўникиб кетармиз, дейишди. Кексалар эса бу ҳолни маънавий фожиа сифатида баҳолашди. “Қари билганни пари (фаришта) билмайди”, деган мақол бор. Ҳарҳолда кейинги баҳо ўринли. Демак, бифарқ ёшларимиз билан бу мавзуларда кўпроқ суҳбатлашиб туришимиз керак экан. Оғир жиноятчи учун қамалган ёшлар билан суҳбатлашганимизда уларнинг 90-95 фоизи китоб ўқимагани, театрга тушмагани маълум бўлди. Кинофильмларни ҳам танлаб кўришаркан, яъни бузуқлик ва зўрлик ҳақидагиларни жону диллари билан томоша қилишаркан... Театр, кино, телевидениенинг ҳаётдаги ўрнига шу мисол жавоб бера олар?

* * *

Маҳаллага ўт кетиб, дсярли барча уйлар ёнибди. Бу хабарни эшитган одам хавотирланиб, югуриб келаётган экан, қўшниси пешвоз чиқиб:

– Ташвишланманг, бутун маҳалла ёнди, аммо сизнинг уйингизга ҳам, дўконингизга ҳам ўт етмади. – деб суюнчилабди.

Бу хушхабарни эшитган одам беихтиёр равишда:

– Йа Аллоҳим, менинг мулкимни омон сақлабсан, ўзингга шукур. – деб қувонибди. Аммо уч-тўрт қадам юргач, қандай гуноҳга ботганини англаб, йиғлаб юборибди-ю, саждага бош қўйиб истиффор айта бошлабди.

Аллоҳ унинг мол-мулкани асрагани учун ҳамд айтган эди. Энди нечун тавба қиляпти?

Гап шундаки, унинг шукронаси замирида худбинлик мавжуд. Яъни, маҳалланинг куйиб кул бўлгани уни ташвишга солмаган, биродарларига ачинмаган, у ўзининг уйи омон қолгани учунгина хурсанд эди. Аввалига билмадики, Аллоҳ уни синаш учун мулкани омон сақлади. Эртами индин янада азоблироқ синов юбориши мумкин. Яъни, бутун маҳаллани омон сақлаб, унинг мулкани кулга айлантирмоғи ҳам эҳтимол. У киши шу ҳақиқатни англаган. мулкани жабрдийдаларга улашиб, сўнгги нафасига қадар тавба қилган экан.

У киши-ку гуноҳини англабди.

Англамаганлар қанча? «Отилган ўқ тўнкага санчиладими ёки қўшнимнинг кўксигами – мен учун фарқи йўқ. менга тегмаса бас», дейдиганлар озми?

Бундайларга деймизки, «Нодонлик қилманг, биродар, қўшнингизга ўқ узган тўппонча тепкиси яна бир марта босилиши мумкин, балки иккинчиси тўнкага ҳам эмас, қўшнингизга ҳам эмас, айнан сизнинг кўксингизга аталгандир? Сиз Аллоҳдан «Қўшнимни паноҳингда асра!» деб сўранг. Йиғлаб-йиғлаб юракдан сўранг. Шунда Аллоҳ сизни ҳам асрайди. «Қўшнимнинг ризқига барака бер», деб сўранг. Аллоҳ сизнинг ризқингизга ҳам барака беради.

Бир кишининг уйида сичқонлар кўпайиб кетибди. Дўсти мушук сотиб олинг, деб маслаҳат берибди. «Йўқ, биродар, мушук олсам, сичқонлар қўшнимникига қочиб чиқиб, уларни безовта қилади», дебди у одам. Яна бир одам қўшнисининг камчиқим бўлиб қолганини сезса, уйда уч-тўрт кун қозон осдирмас экан. «Биздаги таомнинг ҳиди уларнинг димоғига урилиб, қийнамасин», дер экан.

Сиз балки «Ундан кўра қўшнисига пул берса ёки таом чиқарса бўлмайдими?» дерсиз? Гап шундаки, жоҳил қўшни ҳадя, эҳсонни рад этиб, «мен сизга гадоманми?» деб ўжарлик қилар экан. Бунақа ҳолларда «Мен бердим-у сен ноз қилдингми, баттар бўл», деб маишатини қилаверадиганлар ҳам бор. Булар Аллоҳнинг синовини англамаган бандалардир.

Мусибатга учраган одамга яқин таниши ҳамдардлик билдирипти. Зоҳиран шундай. Аслида эса бу дарддан тезроқ узоқлашнига ҳаракат қилипти. Бировнинг дардига кимнинг тоқати бор? «Дардингизга шерикман», дейиш фақат тилда. Агар одамлар ўзганинг дардига чин дилдан «шерик» бўлганларида эди, бу оламдаги дардлар нарча-нарча бўлиб кетармиди?

Бир япон йиғит хўжайинига рўбарў бўлиб, жилмайибди-да, уйга бориб келиш учун уч кунга рухсат сўрабди.

– Уч кун уйингда нима қиласан? – деб сўрабди хўжайини.

– Отам ўлибдилар, кўмиб келаман, – дебди йиғит.

– Отанг ўлган бўлсалар нега жилмайиб туриб рухсат сўрайсан? – деб ажабланибди хўжайини.

– Отамнинг ўлими – менинг дардим. Ғамнок қиёфага кириб сизни дардимга шерик қилишни истамдим, – дебди йиғит.

Турналар учиб келса, қалблар шодланади. Турналар учиб кетар маҳалда қалблар егим каби маъюсланади. Қарғалар учиб келганида биров қувонмайди, учиб кетса биров ғашланмайди. Йа, Роббим, кишининг қарғамшжоз бўлиб қолишидан ўзинг асра!

Деворнинг тарихини, вазифасини биласизми? Деворни ким, қачон ва нима учун кашф қилган? Дастлабки девор – тўсиқлар шох-шаббалардан иборат бўлиб, экинзор ёки боғни жониворлардан ихота қилгандир. Бундай тўсиқлар ҳозир ҳам қишлоқларда мавжуд. Тош, пахса, гишт деворнинг дастлабки вазифаси эҳтимол хонадонни ёвдан, ўғри, қароқчилардан ҳимоя қилиш бўлгандир. Ҳозир эса бундай баланд деворларнинг яна бир аянчли

вазифаси бор – ака-укалар бир-бирларининг юзларини кўрмаслик. овозларини эшитмаслик учун ҳовли ўртасидан тўсадилар. Бир қоринга сиққан оға-нинилар энди бир ҳовлига сиғишмайди. «Кенгга кенг дунё, торга тор дунё», деганлар. Тор қалблар отадан мерос ҳовли ўртасига девор урмоқни ихтиёр этади. Бу – иймон ожизлигининг зоҳирдаги кўриниши. Бу – Аллоҳнинг бир-бирларингизга меҳр-муҳаббатли бўлинглар, деган амрига итоат этмаслик. Девор – Аллоҳ амрига бўйсунмаганлик учун охирада жазо олинажасига бир белги.

Ровийлар дерларки, бир ака худойи қилмоқ ниятида қўй стаклаб қассобга бораётган экан. Шу онда унинг қулоғига илоҳий бир овоз келиб дебдики: «Эй Одам фарзанди, сен укангни ранжитгансан, аввал бориб ундан узр сўра, розилигини ол. Ораларингиздаги хафаликни қув. Ана ундан кейингина қўйингни сўй. Шундагина садақанг қабул бўлажак...»

Ҳозир эса... ака тўй қилса, ука чорланмайди, ука эҳсон қилса, бир коса таомни акага илинмайди. Чунки ўртада девор бор. Бу ғишт деворга чидаса бўлар, вақти келиб ё ўзи смирилар, ё бошқа сабаб билан олиб ташланар. Лекин ака билан уканинг юраклари орасига девор тушса ёмон, жуда ёмон! Ҳовлини ғишт девор ажратса, юракни бемехрлик девори парчалаб ташлайди. Қалблардаги девор мавжуд экан, бу хонадонларда файз-барака бўлмайди. Файз-барака меҳр-муҳаббатли хонадонларга аталган.

Маҳаллада ака-укаларнинг узоққа чўзилган можароси ўртага девор олиш билан якунланди. Жонга теккан можаронинг охираганидан, кўнгли тинчиганидан хурсанд бўлган ака қўй сўйиб, худойи қилди, маҳалла аҳлини сийлади. Бундан ажабланмай бўларканми?

Бировлар яқинларининг меҳр-муҳаббатига ташна. Болалик чоқларида қандайдир сабаб билан йўқолиб қолган жигарларини акалар ёки опалар, укалар ёки сингиллар умид билан излайдилар. Ҳа, бировлар бир-бирларига интилиб яшайдилар, бировлар эса... Ака-ука битта

масжидда намоз ўқийди. Масжид остонасидан ҳатлагач эса юзкўрмас бўлиб юраверади. Уларнинг бу ҳолатларидаги ибодатлари қандай ибодат бўлди экан? Улар сизга раҳм хусусиндаги оятлар ва ҳадисларни билишармикин? Албатта масжид имомларининг маърузаларида эшитишгандир. Аммо Аллоҳнинг буйруғига итоат этишлари шарт эканлигини ўйлаб кўришмагандир. Шундай бемехрларга эслатма сифатида бу ривоят баёнини тақдим этишни лозим кўрдик.

Абу Лайс Самарқандий ҳазратлари Яҳё ибн Салимдан ривоят қилган эканлар:

«Маккаи мукаррамада биз билан бирга Хуросон аҳлидан бўлган бир киши бор эди. У солиҳ киши эди. Одамлар унга ўз омонатларини қўяр эдилар. Бир киши келиб, ўн минг дирҳам қолдирди-да, ўзи узоқ сафарга кетди. Қайтганида хуросонлик киши вафот этган эди. У киши ўша кунни Маккада йиғилган олимлардан бу масалани сўради: «Фалончига ўн минг дирҳам ташлаб кетган эдим. У киши ўлибди. Хотини ва ўғлидан сўрасам, билишмас экан. Менга энди нимани буюрасизлар?»

Айтдилар: «Бизлар хуросонликни жаннат аҳлидан, деб умид қиламиз. Кечанинг учдан бири ёки иккинчиси ўтса, замзам кудуғи олдига келгин ва мана бу сўз билан хабар бергин: «Эй Фалончининг ўғли Фалончи! Мен омонат эгасиман!»

Ҳалиги одам келиб уч марта айтди, бироқ, ҳеч ким жавоб бермади. Сўнгра олимларнинг олдига келиб, уларга бу хабарни сўзлади, айтдилар: «Албатта биз Аллоҳникимиз ва Аллоҳга қайтажакмиз! Бизлар сенинг дўстинг дўзах аҳлидан бўлмағидан кўрқаяпмиз. Энди Яманга боргин, у ерда бир водий борким, уни Бархут дерлар. У ерда бир кудуқни кўрасан. Унга яқинлашгинда кечанинг учдан бири ёки иккинчи ўтганда: «Эй Фалончининг ўғли Фалончи! Мен омонат эгасиман!» -- деб бақиргин». У айтилган ерга бориб овоз берди. Биринчи чақирувдасқ жавоб эшитилди. Омонат эгаси ачиниб дедики: «Шўринг

қурсин, сен бу ерга нима туширди? Сен яхшиликлар эгаси эдинг-ку?!» Жавоб келдики: «Менинг Хуросонда ахли байтим, қариндошларим бор эди. Улар билан узлиб яшадим. Аллоҳ таоло менинг шу гуноҳим учун бу азоб билан ушлаб шу манзилга ташлади. Аммо, сен ташвишланма, молнинг ўз ўрнида турибди, мен ўелимга билдириб қўйишга улгуролмай жон таслим қилгандим. Молнингни уйимнинг фалон ерига кўмганман, борсанг, топасан».

Шу ривоятнинг ўзи барчага ибрат эмасми? Мана буниси-чи:

Ровийлар дерларким, ота вафот этиб, бир қопгина буғдой мерос бўлиб қолибди. Ака-ука буғдойни тенг иккига бўлиб олишибди. Тунда уканнинг кўзидан уйқу қочиб, ўзига-ўзи дебдики: «Эй нодон, нима қилиб қўйддинг? Сен шу буғдойга муҳтожмисан? Сўққабош бўлсанг, биттагина қорнингни тўйдиролмайсанми? Акангнинг болалари бор, уларга нон топиш осонми?» Шу хаёл билан ука ўридан туриб, омборхонага чиқибди-ю, ўзига тегшли буғдойдан акасининг хумига солиб қўйибди. Иттифоқо шу дамда аканнинг кўзидан ҳам уйқу қочибди, у ўзига-ўзи дебдики: «Эй нодон, сен нима иш қилиб қўйддинг? Отанг сени уйлантириб, укангнинг тўйини кўрмай ўтди. Уканг энди қорин ташвишидан ташқари уйланиш ташвишини ҳам қилиши керак. Унга инсоф қил». Ака ўридан туриб омборхонага чиқибди-ю, ўзига тегшли буғдойдан укасининг хумига солиб қўйибди.

Бу ҳаракат ҳар тун такрорланаверибди.

Ой ўтибди, йил ўтибди, аканинг ярим хум буғдойи ҳам, уканики ҳам ҳеч туғамасмиш. Улар бу сирдан ажабланиб, донишмандга боришибди. Донишманднинг талаби билан тундаги қилмишларини айтиб беришибди. «Инсоф сари барака», деган ҳикматни донишманд ўшанда айтган экан.

Ҳовлиларни бўлиб олаётган, юзкўрмас бўлиб юрган ака-укалар! Ўзингиз тиклаган девор атрофида ота-она-

ларингизнинг руҳларни азоб чеккиб, чирқираб юрган бўлиши мумкинлигини ҳеч ўйлаб кўрганмисиз?

* * *

Фикрнинг ғоят доно ва қадрли эканлиги фикр эгасининг ўлимидан анча кейин маълум бўлиб қолади.

* * *

Донишмандлар дейдиларким: Ҳақиқатга кўрсатиладиган энг катта лутфу карам – унга амал қилмоқлик экан. Аммо дунёда ҳеч нимага ҳақиқатчалик машаққат билан эришилмайди. Ҳақиқатни излаш, унга этиш учун ойлар, баъзан йиллар зарур бўлар. Ҳаёт шундайки, бунда ҳақиқатдан кўра хатони топиш осонроқ. Хато кўриниб туради, уни дарров пайқаймиз, ҳақиқат эса нинҳона яширинган бўлади ва уни ҳар ким ҳам топавермайди. Ҳақиқатга этишмоқликнинг энг асосий шарт – ҳақиқатни севмоқликдир. Зотан, фақат ҳақиқатгина чинакам гўзалдир, фақат угина меҳр-муҳаббатга лойиқдир. Ҳақиқатни шунчаки севиш ва гапиришнинг ўзи кифоя эмас, ҳақиқатни бирон бир улуғ мақсадни кўзлаган ҳолда севиш ва гапириш керак бўлади. Бир одам бирор фойдали ҳақиқатни очгунича, юзларча одам омадсиз изланишлар ва аянчли янглишишлар билан ўз умрини хазон қилмоғи ҳам мумкин. Ҳақиқат излаш вақтинчоғлик билан эмас, ҳаяжон ва ташвишлар билан ўтади. Аммо шунда ҳам барибир уни изламоқ лозим, акс ҳолда, ҳақиқат топмасак, уни севмасак, ҳалок бўлмоғимиз тайин. Ҳақиқатни ўргана туриб, уч мақсадни кўзда тутиш зарур: уни излаб топишимиз, топгандан сўнг, албатта, исботлашимиз, ниҳоят, ҳақиқатни изоҳлаб, исботлаётганда уни сохталикдан ажрата билмоғимиз шарт.

* * *

Кимки интилмаса, у ҳеч нарсага эришмайди, кимки шижоат кўрсатмаса, у ҳеч нарсалик бўлмайди, кимки

ўзининг маънавий қувватидан фойдаланмаса, бу қувват уни тарк этади.

* * *

Машинасида кетаётган бир одам йўл ўртасида ётган итнинг ўлигини кўрди. У ўзининг итини таниди, машинасини секпилатди, аммо тўхтатмади. Ўнидаги ҳамроҳига қараб:

– Қарапг, олапарнинг кунни ҳам битибди. Эрталаб кўрилмаган эди-я, – деди.

Ит умри бўйи унга садоқат билан хизмат қилган эди. Ўлимга ҳам шу садоқати сабаб бўлди – хожасининг ошхонасидан гўшт ўғирлаётган мушукни қувиб бораётган эди...

Итнинг садоқатига хожаси хиёнат билан жавоб берди. Агар дунё айланиб, бу одамнинг бошига шундай кун тушса, ит хожасининг жасадини ташлаб кетмаган бўларди...

* * *

Машинанинг орқа ўриндиғида уч аёл ўтирибди. Учовининг ёни олтмишдан ошган. Улардан бирининг қайнонаси яқинда оламдан ўтган. Аёллар ўша қайнонадан қолган матоҳлар, латта-путталарнинг меросхўрлар орасида нотўғри тақсимланганини муҳокама қилиб боришяпти. Уларнинг ҳар бирлари ўзларича донодирлар, ўзларича ҳалолдирлар, ўзларича адолат эгасидирлар. Гўё Яратган Ҳақ барча ақлни уларгагина берган-у, бошқалар бу неъматдан бенасиб қолганлар.

Ақлнинг ўлчови йўқ. Ҳарҳолда ўзини доно сановчи ҳар бир инсонда озми-кўпми Худо берган ақл мавжуд. Лекин гап бу ерда ақлдан қандай фойдаланишда. Одам боласи ёнидаги юз сўм пулга битта нон олиб еб қоринни тўйғазини ёки шу пулга сақич харид қилиб, чайнаб-кавш қайтариб, пуфак чиқариб юриши ҳам мумкин.

Машинадаги уч аёлнинг занглаган ақллари демайдики: «Эй инсон, сен нималарни ўйлаб бош қотиряпсан?»

Латта-путтага куйиниб жавраётган маҳалнингда ёнингга яқин келиб қолган ўлим сендан куляпти. Ахир олтмиш йилдан зиёд умр кўрдинг. Бу ёғи қанча қолди? Ўша латта-путталар эгаси бўлмиш кампир сайкам тўқсон йил яшади. Оқлбат, тонганларини, йиққанларини ташлаб кетди. Шу ҳолининг ўзи сенга ибрат бўлмайдими? Сен шу матоҳларсиз олтмиш йил яшадинг. Шу латта-путталарсиз яна 10–15 йил яшай олмайсанми? Бойликсиз, латта-путтасиз яшаш мумкин. У дунёда «қайнонанинг матоҳларидан нега кўпроқ улуш ололмадинг?» деб сўралмайди. Имонсиз яшамок мумкин эмас. Шу бонем дунёда «нима учун имонсиз яшадинг?» деб сўралса керак...»

Автомобилнинг ёлдираклари шитоб билан айлананди. Умримиз ёлдиракларининг ҳам шу каби, балки унданда тез айланишнинг идрок қилмаймиш. Хотинларнинг ёғибати, ифвоси авжга чиққан маҳалда биргина туртки ёғи йўлдаги муштдеккина тош сабаб бўлиб ҳалокат юз бериши, уларнинг жонлари шу онда, ёғибатни охирига етказа олмасларидан узилиши мумкин. Тил ёғибат билан банд бўлганда шаҳодат келимасинга ўрин йўқ. Роббим, бандаларингни шундан асрагин!

* * *

Айрим жойларда киши вафот этгач, айрим кийимлари кўзга кўринарли жойга қатор қилиб илтиб қўйилади. Бу одағни баъзилар шарҳлай олмайдилар, айримлар бу кийимлар ғассолга бериб юборилади, дейишади. Бизнингча мазкур одатнинг маъносини бундай: кийимларни осиб қўйиш билан дейилмоқчики: «Ана, кўриб қўйинглар, бу инсон ўлиб, ўзи билан ҳеч нарса олиб кетмади. Ҳатто кийимлари ҳам қолди. Кўринглар, шунга қараб фикр қилинглар ва мол-дунёга берилишдан тийилинглар!»

* * *

Фарзандларининг бемехрлигидан шикоят қилувчилар ҳам бор. Шулардан бири: «Мен отам ўлганида йиғлама-

дим, онам ўлганида йиғламадим. ич-ичимдан эзилдим. Энди шу ёшга кириб, болаларимдан меҳр кўрмай йиғла-
япман», деди. Балки ота-онаси билан видолашаётганда
йиғлаганида – ҳозир ўз қадрига йиғламасмиди...

Фарзандларидан нолийдиган одамлар оз эмас. Ота-
нинг фарзанддан нолишига ҳаққи борми? Йўқ. Боғбон
шафтоли данагини экиб ниҳол ундирса, сўнг бошқа нав
шафтолининг новдасини олиб келиб, пайванд қилса, сўнг
парваришласа-ю, у дарахт ширин эмас, аччиқ ёки нор-
дон мева тугса. Бунга дарахт айбли бўладими ёки ўша
мевами? Боғбон қандай данак эккан эди, аниқ биларми-
ди? Қандай новда улади, сувдан вақтида хабар олиб тур-
дими, кераксиз новдачаларни кесиб қўйдими, дарахт
барглари офтоб нуридан старли баҳра олдимми?

Фарзанд отанинг пушти-камаридан дунёга келган
бўлса, уни отанинг ўзи тарбия қилгани ҳолда яна нолиса?
Илмий жиҳатдан, ирсият қонунлари нуқтаи назаридан
қарайдиган бўлсак, ота-онанинг фёъли, табиати фарзан-
дига ўтади. Меҳрибон одамдан бемеҳр бола туғилмайди.
Тўғри, кейинчалик атроф-муҳит бола онгига, хулқига таъ-
сир қилади. Лекин ота-она ана шу таъсирни ҳам бошқа-
ришлари шарт. Агар ота бўлмиш ўзининг ота-онасига,
ака-укалари, опа-сингилларига меҳрибон бўлса, ширинсўз
бўлса, уларнинг қадрига етса ва буни боласи кўриб, би-
либ турса бу фарзандга ортиқча гаининг ҳожати йўқ.

Биз фарзандимиздан нолишдан олдин «ўзимиз фарзанд
бўлиб ота-онамизга қандай ҳунарлар кўрсатган эдик?»
деб ўйлаб кўрайлик. Балки ота-онамизга қилган қили-
ғимиз энди фарзандимиз воситаси билан ўзимизга қайта-
ётгандир? Балки орадан йиллар ўтиб ҳаёт кўзгусида ўзи-
мизни-ўзимиз кўраётгандирмиз?

* * *

Одамзот танасида олти аъзо борким, уларнинг учтаси
ўзига бўйсунмайди, учтаси эса ўзининг ҳукмида. Кўз,
қулоқ, бурун одамга бўйсунмайди. Кўргиси келмаган

нарсасини кўришга, эшитгиси келмаган гаплар ёки товушларни тинглашга, хуш ёқмайдиган исларни ҳидлашга мажбур бўлади. Оёқ, қўл, тил эса одамнинг ҳукмида. Тил билан илоҳий каломларни, ширин сўзларни айтиши ёки аксинча бунинг ўрнига тилини ғийбат, иғво, ярамас гаплар билан банд этмоғи мумкин. Қўллари билан гўзал буюмлар яратиши ёки гўзаллик обидаларини қўпориши ёсинки шу қўл билан эҳсон, ҳадя бериши ёки ўзгаларнинг кўлини ўзлаштириб олиши ўз ихтиёрида. Оёқлари эса, истаса – уни ибодатга, истамаса – фоҳишахонага олиб бормоғи мумкин.

* * *

Бандаларни «Аллоҳдан кўрқинглар!» деб кўп огоҳлантиришади. Бу хусусда оятни карималар ҳам мавжуд. Мен мазкур иборанинг талқини хусусида кўп ўйлайман. Ўйларимни баён этмоққа журъат қиламан, йа Роббим, мени адаштира.

«Аллоҳдан кўрқмоқлик»ни тўғридан-тўғри, айнан тушунмаслик керак. Чунки Аллоҳ – раҳмли, шафқатли, тавбаларни қабул этиб, гуноҳларни кечиргувчидир. Дўзах азобларидан қутқарувчи, жаннат боғларини инъом этувчи меҳрибондир. Демак, Аллоҳнинг ўзидан эмас, унинг ғазабидан, айбларимиз учун Аллоҳ белгилаб қўйган жазоларга, азобларга мубтало бўлиб қолншдан кўрқмоғимиз ва гуноҳ ишлардан тийилмоғимиз шарт.

Ривоят қилурларким, Расулulloҳ (с.а.в.) саҳобалари ҳамроҳлигида бир ерга кетаётганларида саҳобалар ўзаро ҳазил-мутойибалар қилишиб, кулишиб бораётган эдилар. Шунда Расулulloҳ алайҳиссалом дедиларким:

– Эй асҳоб, қиёматда сизнинг боражак ерингиз дўзах оташидир. Нега кўп куласизлар?

Бу гапни айтишлари билан Жаброил алайҳиссалом тушиб келдилар ва дедиларким:

– Йа Расулulloҳ! Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло марҳамат қилдики: “инмага менинг бандаларимни қўрқитасан. уларнинг гуноҳини мағфират этувчи гафуру Роҳиймдурман”.

Аллоҳ бандасини дабдурустан, бекордан бекорга жазоламайди. Сиз билан биз, ҳатто неча-неча аждодларимиз ҳали дунёга келмаёқ Аллоҳ бандаларини огоҳлантириб, гуноҳлар учун аниқ жазоларни тайин этиб қўйган. Демак, биз энг аввало ўзимизнинг нафсимиздан қўрқишимиз, нафснинг хожаси шайтон алайҳилаънадан ва унинг оёқларимиз остига ташланган сиртмоқларидан қўрқишимиз керак. Айни тушунчани ҳам тўғри англамоғимиз жоиз. Чунки қўрқиш – қочиш ёки писиб ўтириш демакдир. Нафс ва шайтондан қўрқиш – улар стовида юриб, оқибатда дучор бўлиनाжак қиёмат азобларидан қўрқмоқликдир. Ана шу қиёматдаги жазодан қўрқиш бандани нафс ва унинг хожаси шайтонга қарши жиҳодга отлантирмоғи лозим. Албатта, биз шайтоннинг ёмонлигидан Аллоҳга юкинибгина паноҳ топамиз. Бироқ, бу паноҳга стмоқ учун ҳам курашмоқ зарур.

Хулосамиз шуки, Роббимиз, яъни тарбиячимиз бўлган Аллоҳ таборак ва таолони бутун қалбимиз билан, бутун жонимиз билан ва бутун онгимиз билан севмоғимиз шарт. Шунинг баробаринда ўзгаларни ҳам ўз-ўзимизни севганимиз даражасида севмоғимиз лозимдир. Чунки Аллоҳ бандаларини, яъни ўз биродарларини севмай туриб «Аллоҳни севаман», дегувчиларнинг гапларига ннонмоқ мушкул.

* * *

Балиқ, каламуш ва бўриларнинг имтиёзлари шундан иборатким, улар талаб ва эҳтиёж қонунига биноан кун кўрадилар. Инсон ҳаётининг қонуни эса адолатдир.

* * *

Инсонлар ёлғони ва адолатсизлигига дуч келинган дамларда ҳам мўъмин бўлмоқликдан чарчамаган ҳолда ҳақиқатни ҳимоя қилмоқ ва адолат билан иш юритмоқ – ҳаётдаги энг бебаҳо нарсадир.

* * *

Кўп гапирган одам кам ҳолларда айтган сўзларини амалга оширади. Доно эса, айтаётганларининг амалидан ошиб кетишидан қўрқади.

* * *

Зулмнинг ота-онаси – нафсдир. Нафс – гўё валади зинодир. Унинг оқибати – ҳалокатдир. Зулм – ўзганинг зулмини чақиради, нафс – ўзганинг нафсини ўзига чорлайди.

Бир сичқон жаҳду жадал билан дарахт томирини кемира бошлади. Дарахт тилга кириб дедики:

– Эй ситамкор, нима учун жоним ришталарини қирқяпсан?

Сичқон унинг нолаю зорларига эътибор бермай ўз ишини давом эттираверди. Ногоҳ илон пайдо бўлди-ю, сичқонга ҳамла қилди ва бир дамда ютиб юборди. Шу онда типратикон келиб илоннинг думидан тишлади. Илон жон аччиғида ўзини ура бошлади, оқибатда типратиконнинг тиканларида ҳамма ёғи пора-пора бўлди. Типратикон уни еди. Бу онда тулки пайдо бўлди. Типратикон бошини тиконлари орасига яширди. Тулки ҳийла ишлатди: уни ётқизиб, устига ёзилди. Типратикон «ёмғир ёғяпти-микин?» деб бошини чиқарган эди, тулки шарт тишлаб бу бошни узди, сўнг қорнини ёриб еди. Нафси қоникмай туриб ёввойи ит келди-ю, уни поралаб ташлади. Ит тулки гўштлари еб тугатмай, ўз қоплонга еб бўлди. Қоплон гўшт лаззатидан роҳатланиб турганида овчининг ўқига учради. Овчи унинг терисини шилиб олиб кетаётган эди, йўлда бир одамга дуч келди. У одам терига шикибоз бўлиб овчи билан урушди ва уни ҳалок қилди.

Ўлжасидан қувониб кетаётган эди, оти қоқилди-ю, ўзи йиқилиб тил тортмай жон берди...

Жониворларни эҳтимол айблаб бўлмас. Уларнинг тирикчилиги шу. Одамлар-чи?

* * *

Инсон тили ширин сўз айтиб, ўликни тирилтириши ёки заҳарли сўз айтиб, тирикни ўлдириши мумкин.

Бир одам айиқ билан дўстлашиб қолиб, уни меҳмон қилибди. Зиёфат охирлаб, айиқ кестишга изн сўраганида у одамнинг меҳри жўшиб, айиқни ўпиб хайрлашибди-да, хотинига ҳам шундай қилишни буюрибди. Хотин айиққа яқинлашгач, жонивордан таралаётган ҳидга чидолмай, четга қараб тупурибди-да:

– Сассиқ меҳмонларга тоб-тоқатим йўқ, – дебди.

Айиқ индамай чиқиб кетибди. Орадан кунлар ўтиб одам дўстини кўргиси келиб йўлга отланибди. «Қайтишда ўтин кесиб келарман», деб болтасини олволибди. Айиқ уни қувонч билан қаршилаб, меҳмон қилибди. Сўнг «Шу болтанг билан бошимга бир уриб ёр», деб илтимос қилаверибди. Айиқ ялинавергач одам унинг бошини ёрибди. Оғриқдан ўкирган айиқ ўрмонга кириб ғойиб бўлибди. Одам эса таажжуб ва афсус билан уйига қайтибди. Орадан бир ой ўтиб, айиқ одамникига келиб дебдики:

– Бошимни уриб ёрган эдинг, қара, ярам битди. Аммо хотинингнинг тили билан тилинган қалбим яраси ҳалигача битмади.

Тилга, аниқроқ айтилса, тилдан учувчи сўз қадри ҳақида айтилган мақоллар, ҳикматлару ривоятларнинг ҳисоби йўқ. Барчасини бир-бир санашга бизда имкон йўқ, аммо айримларини айтмоққа эҳтиёжимиз бор:

Сўзнинг ханжар бўлиб, киши қалбига санчилиб, ҳалок этмоғи мумкинлигини ёинки тириклик суви бўлиб ўликни тирилтира олувини ҳазрат Навоий байтларида баён этганлар. Яна донишмандлар айтишганки: «Айтган сўзим хожама, айтмаганим қулим». Яна ҳазрат Умар дебдилар-

ким: «Жаннатга олиб борувчи ҳам, дўзахга стакловчи ҳам шу тилдир»...

Ривоят қилурларким, бир болакай катталарда ҳам тез-тез учровчи оғир хасталикка мубтало экан. Бу хасталикнинг номи бирон бир тиббий китобда қайд этилмагани сабабли халқ бундай беморларга «Эзма-чурук» ёки «Шақ-шақ», ёки эркалатиброқ «маҳмадона» деб ташхис қўяр экан. Бизнинг болакайимизга илашган хасталикка айнан «маҳмадона» демоқлик дуруст бўлар.

Кунларнинг бирида шу болакайнинг тишлари нола қилиб дейишибдики:

– Бу тил бизнинг бошимизга битган бало бўлди-ку, сира ҳам тинчлик йўғ-а, озгина тийила қолса-чи?

Бу ноладан ғаши келган тил сурбетлик билан жавоб қайтарибди:

– Мен билан нима ишларинг бор? Менинг назоратимдан ўтган нарсаларни чайнанг-у, бошқа нарса билан ишингиз бўлмасин. Сизлар кимсизлар-у мен кимман! Сизлар бирин-сирин жойингизни бўшатиб, тушиб ктасиз. Мен эса ўз жойимда ҳукмрон бўлиб қолавсраман. Шунинг учун менинг ишимга аралашишга ҳеч кимнинг ҳақ-ҳуқуқи йўқ. Айниқса, сизларнинг аҳмоқона насиҳатларингизга сира тоқат қила олмайман.

Бу танбеҳдан сўнг тишлар жим қолишибди-ку, болакай тушмагур ўрними-ўрнимасми, дуч келган ерда маҳмаданалик қилаверибди. Қулоқлар етказган айрим ҳикматларни баъзан мағзини чақмай, баъзан бузган ҳолда катта-кичик давраларда сайраб айтаверибди.

Маҳмаданалиги шу даражага етибдики, болакай бир даврада гапира-гапира кулгига қолибди-да, шармандаликдан қутулиб қолмоқ учун ёлғон гапларни айта бошлабди. Ана шунда тишларнинг сабр косалари тўлиб, ёлғончи тилни гапиртирмаслик қасдида шарт тишлашибди.

Тил аввал қизарибди, кейин қонаб кетибди. Болакай эса оғриқданми ёки уятданми йиғлаб юборибди.

Ўшандан бери тил беҳуда тиш ҳатламас эмиш. болакай ҳам бир гап айтмоқдан аввал етти марта ўйлаб кўрармиш...

Болакай-ку, эсини тўплаб олибди. «Ёшлигингда одат қилсанг қаригунингча кўникасан, қариликда одат қилсанг – кўниккунингча кўмиласан», деб бскорга айтмаганлар.

Бир мамлакатда беҳуда, ёлғон гаплари билан бемаза ном чиқарган одам бор экан. Унинг ёлғон гап тополмай қийналган чоғидагина рост гапириши мумкинлиги ҳатто подшоҳга ҳам аён экан. Подшоҳ беш йилга мўлжалланган сафарга отланибди-ю. заҳар тилли одамни чақириб:

– Беш йил ичида ҳеч бўлмаса биттагина тўғри ва яхши гап айтгин. бу хизматинг учун мен сенга бошдан-оёқ сарупо қилай. – дебди.

Заҳар тилли одам бу гапни эшитиб, бош чайқабди:

– Агар сафардан тирик қайтмасангиз менга ким сарупо беради? Бскорга хизмат қилиб қолавсраманми?

Подшоҳ ғижинибди-ю, сафар оядидан уни жазолагиси келмабди.

Орадан икки йил ўтиб, заҳар тилли одам зерикибди-ю подшоҳни соғиниб, уни излаб йўлга чиқибди. Охири топибди ҳам. Унинг шоҳона чодирга яқинлашаётганини кўрган подшоҳ вазирга:

– Ана, совуқ нафас келяпти. У барибир ёлғон гапириб таъбимизни хира қилади. Шунинг учун сен ундан ҳеч нимани сўраб-суриштира. Фақат итимнинг аҳволини сўрасанг бас. – дебди.

Заҳар тилли одам кириб подшоҳнинг оёқларини ўпибди. Шунда вазир:

– Аёло ҳазратнинг итлари қай аҳволда? – деб сўрабди.

– Ит бечора ўлиб қолди. – дебди заҳар тилли одам. Вазир бу гапдан ажабланиб, подшоҳнинг огоҳлантиришини унутиб, сўрашни давом этибди:

– Ит нега ўлди? Илон чақдимми?

– Йўқ. Подшоҳи оламнинг севган оқ туялари ўлган эди. Ит ана шунинг гўштини еб, бўкиб ўлибди.

– Ис, оқ туя нимадан ўлди?

– Подшоҳи оламнинг қиблагоҳлари, улуғ маликамиз вафот этган эдилар. Тобутни шу туяга орта қолган эдик, йўлда чидолмади, жонивор.

Бу хабардан кейин подшоҳнинг юраги ёниб, заҳар тилли одамни сўроқ қила бошлаганини ўзи ҳам сезмай қолди:

– Онам қандай хасталикдан ўтдилар, табиблар яхши қарашмадимми?

– Волидан муҳтарамангиз хасталикка чалинмадилар. Рафиқангизнинг вафотидан куя-куя ўлдилар.

– Рафиқам қандай хасталикка чалинибди?

– Рафиқангиз ҳам соғ эдилар. Аммо ўғилларингиз, қизларингиз бирин-сирин чечакдан ўлдилар-у рафиқангиз бу айрилиққа дош беролмадилар. Юраклари ёрилиб ўлдилар, деб тахмин қиламан.

– Э воҳ! – деб нола қилибди подшоҳ. – Демак, хонадонимдан ҳеч ким қолмабди-да?

Заҳар тилли одам бу саволга дарров жавоб бермабди. Аввал чуқур «уф» тортибди, сўнг кўзига ёш олиб:

– Бунисини аниқ билмайман, подшоҳим, мен чиқиб келаётганимда сарой аҳлининг ярмидан кўпроғи ўлатдан ўлиб бўлган эди. Ҳозир қанчаси тирик – ёлғиз Худога маълум, – дебди.

Подшоҳ сафарини охирлатмай изига қайтибди-ю, аҳли байтни соғ-омон кўргач, заҳар тилли одамни даволашни буюрибди.

Заҳар тилнинг жазоси – ўткир пичоқ экан.

Яхшики, бу бир ривоят, афсона. Йўқса, ўткир пичоқнинг иши кўнайниб кетармиди...

* * *

Телемухбир йўловчиларни тўхтатиб, савол берапти:

– Сиз нимани йўқотишдан қўрқасиз?

Бу саволга одамлар турлича жавоб беришяпти. Бирин «Ота-онамни йўқотишдан кўрқаман», дейди. Билмайдик, кўрқса-кўрқмаса, ўзининг дунёга келишига сабабчи бўлган энг азиз кишиларини эртами-кечми барибир йўқотади. Бошқа бир одам «Тинчликни», яна бири «Оила бахтини...» деди.

Ҳамма жавоблар тўғри.

Лекин...

Бирон бир киши «Виждонни йўқотишдан кўрқаман», демади. «Иймонимни йўқотишдан кўрқаман», демади. «Эътиқодни, диёнатни, Ватанга садоқатни йўқотишдан кўрқаман», демади-я!

Мантқан олиб қаралса, ота-онани йўқотишдан хоҳ кўрқинг, хоҳ кўрқманг, бир кунмас бир кун улар фоний дунёни ташлаб кетишгач, армон билан бўлса-да, яшайверади киши. Худо кўрсатмасин-у, аммо тинчликни йўқотиб урушга дуч келса ҳам, азоб билан бўлса-да, яшайверади инсон. Оила бахтини ҳеч ким йўқотмасин, аммо бу ҳол юз берса янги бахт умиди билан ҳаёт кечираверади одам.

Аммо...

Иймонни йўқотса...

Виждонни йўқотса...

Йўқотса эътиқод, диёнатни ҳам

Ватанга садоқатдан айрилиб қолса...

Иймонсиз, виждонсиз, эътиқод-диёнатсиз, садоқатсиз ҳам яшаяпман, дегувчи одам ёлгон сўзлабди. У ўзини тирик деб ўйлайди, аслида у тирик мурдадир.

Яна ҳақиқат шуки, бировлар ота-оналарини жисман эмас, руҳан йўқотадилар. Булар ҳам тинчликни, оила бахтини йўқотганлар ҳам билмоқлари жонзки, улар ҳаммадан аввал виждон билан диёнатни йўқотган бўладилар. Қолганлари кейин ўзи келаверади...

Жиддий муаммолар, афсуски, фақат бир жамиятгагина хос бўлмайди. Дунё тирик жон қаби, нуқтадек жойин

оғриси, бутун бадан азоб чекади. Ўн мингларча чақирим наридаги юртда бир юқимли касаллик уйғонса, кўп ўтмай бизга ҳам етиб келади. Маънавий касаллик ҳам шундай. Тиббий касаллик жисмонан заиф вужудга тезроқ юқади. Маънавий хасталик ҳам маънавий қашшоқ одамни тез ўзига бўйсундиради. Мустақилликнинг дастлаб кунларидек “Ўзбекистон – келажаги буюк давлат!” деган ажойиб шор кун тартибига қўйилган. Хўш, келажаги буюк давлатни ким қуради? Албатта илмли ёшлар, маънавияти бой авлод қуради. Иқтисодий муаммоларни ҳал этишда чет давлатлар ёки банкларнинг кўмагидан фойдаланишимиз мумкин. Лекин маънавиятга доир муаммоларни ҳал этиш фақат ўз кучимиз билан бўлади. Ёшлар тарбиясини Англия ёки Испания мисолида олиб боролмаймиз. Европа олимлари ёшларимизга математика ёки иқтисод фанларини ўргатишлари мумкин, лекин одамийликни улардан ўрганолмаймиз. Чунки уларнинг ўзлари ҳозир маънавий қашшоқликдан нолишяпти.

Ёшларни маънавий қашшоқликдан асраб, руҳан бойиштишда бадний адабиётнинг вазифаси салмоқли экани барчага маълум. Бу соҳада камчиликларимиз борлигини эса доим ҳам тан олавермаймиз. Ёшларимиз, айниқса, болалар ва ўсмирларимиз учун қизиқарли ва фойдали китобларимиз етарлими? Болаларимизнинг севимли қаҳрамонлари борми? Биз эллик йил муқаддам Чинolini, Буратино, Гулливерларни ўқиб улғайган эдик. Невараларимиз ҳам шуларнингна ўқишади. Бу асарларни камситмаймиз, уларни ҳам ўқиш лозим. Бироқ, ўзбек болалар адабиётида бундай қаҳрамонларнинг ҳануз йўқлигини ачинаш билан қайд этишнинг ўзи кифоя эмас. Буни ҳам жамиятнинг зарур муаммоси сифатида кун тартибига қўйишимиз керак. Биз ёшлар билан учрашиб, китобхонлик ҳақида сўзлаганимизда улар томонидан “бизни кам китоб ўқишда айблайсиз, нималарни ўқийлик, тавсия қилинг”, деган эътирозлар ҳам бўлади. “Шарқ” нашриёти “XX аср ўзбек романи” туркумида китоблар чи-

қармоқчи бўлганида йиғирмата асар тўпланди. Хўп, киши ўн беш ёшида китобга қизиқиб, шу романларни ўқий бошласа, йилда иккита китобни мутолаа қилса ҳам, йиғирма беш ёшигача ўқиб тугатади. Кейин нимани ўқисин? Бу ҳам фақат адабиётнинггина эмас, жамиятнинг жиддий муаммоси. Ҳамонки, ёшларни қизиқтира оладиган асарлар керакли даражада ёзилмаётган экан, ёзувчилар бунга муҳим ижтимоий муаммо сифатида қарашлари керак эмасмикин, деб ўйлаб қоламан.

Тараққиёт, ахборот алмашинуви, глобаллашув деган жараёнлар шу даражага бориб етдики, ўйлаб инсоннинг ақли шошади. Бу оқимлар сел каби бостириб келяпти. Айрим ҳолларда буни цунамига ҳам ўхшатиш мумкин. Бу оқимлар рўпарасида инсон ожиздек кўринади. Лекин бу оқимларни ким яратди? Инсонми? Демак, инсоннинг ўзи бу оқимларни енгил чорасини топа олади. Шундай чоралардан бири – илм. Илми инсоннинг ақли ҳар нарсага шошавермайди. Ўша даҳшатли ахборот оқимларини элакдан ўткази олади. Бу оқимлар илм элагидан ўтмаса, барча балчиғ-у, хаслари билан инсон онгини банд этиб қўяди. Иккинчи чора – вақтдан тўғри фойдаланиш. Бекорчиликдан қочиш, бекорчи ўйинлардан қочиш, бекорчи машаққатлардан қочиш...

Тараққиётни ҳеч ким, ҳеч қачон инкор этмаган, этмайди ҳам. Лекин ҳар қандай тараққиётнинг икки кўриниши бор: масалан, атом электр станциялари ва атом бомбаси бор. Бир хил темирдан трактор ҳам, танк ҳам ясалади. Коинотдаги минглаб сунъий йўлдошларнинг оз қисми илмга хизмат қилади, кўп қисми ҳарбий мақсадларга. Бири инсониятни чиройли тараққиёт чўққисига етказиладди, иккинчиси босиб янчади. Ўтган йили Россия, Исроил, Испания, Португалияда ўрмонлар ёнди. Бу ёнғин ҳар йили юз беради, аммо ўтган йилгиси даҳшатли бўлди. Сув сепадиган самолётлар, вертолётлар ихтиро қилинганига кўп йиллар бўлди. Ўша мамлакатларнинг бомба ташловчи ва қирувчи минглаб самолётлари, вертолётла-

ри бўлгани ҳолда сув сспувчи мосламалари ғоят камлиги ақлсизлик эмасми?

Тараққиёт ақл асосида бўлсагина гўзалдир. Ҳозирча гўзалликни ваҳшийлик босиб кетай деярти. Бу ўринда мен табиатни аёвсиз қиришни, илмий тил билан айтганда “экологик кризис”ни назарда тутяпман. Бугунги экологик кризис, хусусан иқлимнинг бузилиши ҳақидаги илмий ҳақиқатлар бундан қирқ йил аввал ҳам маълум эди. Ҳатто рус адиби Антон Чехов ёки Константин Паустовский асарларида рус ўрмонининг аянчли аҳволи ҳақидаги ачинарли сатрларни ўқиймиз. Демак, бу муаммони ақл эгалари юз-юз эллик йил илгари кун тартибига қўйганлар.

Собиқ иттифоқ даврида “Табиатни снгамиз!” шиори остида ўрмонлар қирилди. Экин майдонларига заҳарли кимёвий дорилар сепилди... Устоз Асқад Мухтор бир ибратли воқеани айтиб берган эдилар. Эллингичи йиллари ёш шоирлар машғулот ўтаётганида осмонда ўзидан оппоқ тутун-из қолдирувчи самолёт пайдо бўлади. Самолёт самодиа доира ясаганида унинг тутунли изи ҳалқа ясайди ва Қуёш шу ҳалқа орасида қолади. Самолёт гўё Қуёшни арқон билан боғлаб олгандай бўлади. Устознинг таклифи билан шоирлар бу ҳолатни шёрга соладилар. Барча шёърлар ўша “Табиатни снгамиз, бўйсундирамиз! Инсон табиат олдида тиз чўкмайди!” деган хитоб атрофида бўлади. Орадан йигирма йил ўтиб, осмонда худди шундай манзара пайдо бўлганда ёш шоирлар энди табиатни ҳимоя қилиш ҳақида фикр юритадилар. Бошқача айтганда, Қуёшнинг бу ҳолатидан ачинадилар, одамзоднинг нодонлиги ва аёвсизлигидан афсусланадилар...

Табиатга бўлган нодонларча муносабатни ҳозир қўшни республикаларда кўриб, ажабланамиз. Масалан, алюмин савдосидан топаётган пулларини тарозининг бир томонига қўййлиг-у, табиатнинг озор чекиши натижасида кўрилаётган умумбашарий зарарни бир палласига қўййлик. Алюминдан тушадиган фойдадан воз кечсалар

камбағал бўлиб қолмайдилар. бусиз ҳам асрлар бўйи яшаб келишган. Лекин табиатнинг ярасини даволаш учун қанча пул сарфланишини қўя турайлик. неча йиллар керак бўлади? “Умумбашарий” деб ошириб юборганим йўқ. Табиатнинг зарар кўришидан бир-икки вилоятгина азият чекмайди. Ер курраси тирик жон каби экан. оёққа кирган зиратча бутун танани зириллатади. Орол фожиаси бир-икки республика эмас. дунё муаммоси эканини энди тан олишяпти-ку? Ўтган йили Россиядаги катта ГЭС ҳалокати ҳам қўшинларимизга ибрат бўлмагани янада ажабланарли. Ер сатҳи. хусусан. тоғлар худди тирик жонга ўхшайди. тананинг бир срига бармоқ қаттиқ ботирилса. вужуд зирилламайдими? Тоғ бағрида тўпландиган сувнинг оғирлигини тасаввур қилиб кўрайлик? Неча миллион тонна оғирлик билан босади? Худо кўрсатмасин-у, тоғ бағри бунга чидай олмасдан силжиса... Бу иншоотларни маблағ билан таъминлаб, фойда олишни мўлжаллаётган Россия зарар кўрармикин ё шу ҳудуд аҳолиси бошига балолар ёғилармикин? Буни ким ўйлаши керак? Қилинаётган шу ишлар ҳам “тараққиёт” тамгаси остида олиб бориляптики, бунинг росмана тараққиётга даҳли йўқ эканини таъкидлашга мажбурмиз. Очиқроқ айтсак, бу аксилтараққиётдир.

Цивилизация натижасида инсон ўз ҳис-туйғуларидан, ўзлигидан жуда узоқлашиб, бегоналашиб боряпти. Афсус шундаки, цивилизация (тараққиёт) билан инсоний туйғулар орасида зиддият мавжуд ва бу зиддият Европада юқори чўққиларга чиқиб олган. Француз адиби, Нобел мукофоти соҳиби Албер Камюнинг “Бегона” асари худди шу мавзуда. АҚШ ва Европада одамлар иқтисодий жиҳатдан яхши яшайдилар. илм-техника тараққиёти ҳам юқори даражада, аммо одамлар орасидаги, ҳатто энг яқин қариндошлар орасидаги меҳр-оқибат пастлашиб кетди. Айрим жойларда ҳатто йўқ даражага тушиб қолган. Мисол: бир аёлнинг укаси вафот этиб, қабристондан жой танлаш учун бориб, кичик ўғлининг қабрини

кўради. Ўттиз беш ёшдаги ўғли бир ярим йил аввал ўлган бўлса-да, она беҳабар экан. Ўғлининг вафотидан огоҳ қилмагани учун ўша шаҳарча идораларини айблайди. Қизиқ-а? Бир шаҳарда яшайдиган она-бола ўн саккиз ой бир-бирини кўрмай, ҳатто хабарлашмай ҳам яшай-верган. Ўғил онасининг туриш-турмуши билан қизиқмаган, она эса “ўғлимдан дарак йўқ, тинчмикан”, деб хавотир ҳам олмаган. Она ва ўғил орасида меҳр-муҳаббат, оналик ва фарзандлик масъулияти бўлмаса шаҳар маъмурияти айбдорми? Европада ҳозир бунақа саволлар берилмайди. Европада бундай бемехрликдан даҳшатга тушишмайди. Мен эсам бемехрлик ботқоғига бўғзига қадар ботган бу қитъага қараб ҳайқиргим келади: “Қасққа қараб кетясан, эй, Европа?!”

Москвада бир кампирнинг ошхонасида ўлиб қолганини бир ярим йилдан кейин билиб қолишган. Уй, сув, газ ҳақи вақтида тўланмагани учун талаб қилувчи идора эшикни бузиб кирганда қарздор кампир суякларини кўрган. Ана шу тўлов муаммоси бўлмаганида кампирнинг суяклари Қиёматга қадар ҳам ошхонасида ётган бўлармиди...

Булар цивилизация келтириб чиқарган маънавий хасталиклар. Даволаниши қийин бўлаётган, ҳатто бедаво тиббий хасталиклар эса ҳисобсиз...

Афсусли сри шундаки, аслида цивилизация деганимиз одамларни яхшилашга хизмат қилиши керак, ҳозир эса биз Фарбда бунинг аксини кўряпмиз. Ҳайриятки, бизда қадриятлар эъозланади. Демак, аجدодлардан қолган удумларимизни қадрлашни фарзандларимизга ҳам ўргатишимиз керак. Бир одам донишманддан: “Мен ота-онамнинг қабрига ҳар ҳафта бораман, ўлсам, болам ҳам борармикин?” – деб сўрабди. “Қабристон зиёратига болангиз билан бирга борасизми?” – деб сўрабди донишманд. “Йўқ, бир ўзим бораман”, дебди у киши. Шунда донишманд: “У ҳолда болангиз қабрингизни зиёрат қилгани бормайди”, деган экан.

Кўпчилик ҳисоб-китобни маҳкам ушлайдилар. Бироқ дунёда синов. имтиҳон мавжудлигини унутадилар. Уларнинг назарларида Ер юзи имтиҳон эмас, тижорат майдонидир. Бандаларнинг Тангридан уялмаганлари истаган ишларини қилаверадилар. Майли, улар Ер юзини тижорат майдони, деб ҳисоблайверсинлар, лекин банданинг қалбини нима дер эканлар? Ахир қалб – баққолнинг дўкони эмас-ку!

Тилимизда «умр савдоси» дегани ибора ҳам бор. Хўш, умримизнинг савдоси қандай бўляпти? Гафлат ва жаҳолат уйқусида ўтяптими? Эртага яна ҳам бойиш, яна ҳам баландроқ мартабага эришиш... орзулари билан ўтаётгандир балки? Ўқ изига қайтмаганидай, кун ҳам қайтмасдир. Умр савдосида ибодатсиз кунлар ва тунлар кепак баҳосида, жуда арзон кетмаяптими? Донишманд дебдики: «Менинг сармоям умримдан иборатдир. Чиққан ҳар бир нафасимнинг қайғиб келиши мумкин эмас. Нафаслар саноклидир. Камайиб бормоқдадир. Шундай экан, кунни фақат тирикчилик қайғуси билан ўтказишдан ҳам катта зарар борми?»

Афсус шуки, бу зарарни фаҳм этмаймиз. Чунки ақлимизни моддий бойлик орзуси буткул асир этган. Яна афсус шуки, буни ўзимиз ҳам биламиз ва деймизки: «Майли, аввал шу бойликка стишиб олай, кейин тавба қиларман. Аллоҳ раҳмли, кечиргувчидир». Тўғри, Аллоҳ – Раҳмондур, Раҳимдур. Бироқ, донишманд дерки: «Эртага тавба қиламан, солиҳ амаллар қилишни бошлайман», десанг дегин-у, бироқ ўлимнинг бир оз аввалроқ келиб қолиши мумкинлигини ҳам унутма. Бугун, ҳатто шу онда эмас, «эртага тавба қилишим осонроқ», деб ўйласанг – хато йўлдасан».

Донишманд яна дерки: «Бир кишининг тижорати охира тижоратига монелик қилса, бундай киши бадбахт кишидир. Бечорадир. Бу бир тандир учун бир кўза олтин берган кабидир...»

Бозорда қаллоб сотувчига дуч келсак, беш-ўн сўмга зарар кўрармиз. орадан фурсат ўтгач. бу зарарнинг ўрни тўлар. Аммо улушимизни бой берсак... афсус-надоматда қолмасмиканмиз?!

Осмон ва замин абадийдир. Бунинг сабаби: замин ҳам осмон ҳам ўз манфаати учун яшамайди.

Авлиёлар ҳам шу кабидирлар. Улар ўзлари учун ҳеч нима изламайдилар. Шу боис ҳам амалга оширмоқлари фарз этилган барча ишларни бажара оладилар.

Буларнинг зидди ўлароқ яна бир тоифа бор:

Инсонга хос номаъқул хулқлардан бири – унинг ўз-ўзига муҳаббат қўйиши. ўзини бағоят даражада иззат қилиши. ўзига ва фақат ўзига яхшиликлар тилашидир. Унинг бадбахтлик саройи айнан шу хунук хулқ пойдеворига қурилади: яъни у буюк бўлмоқликни истайди, бироқ кўрадики, у зиғирдан кичикроқ мартабада экан; у бахтиёрлик денгизида сузмоқликни ихтиёр этади, лекин ўзини бадбахтлик кўлмагида кўради: у ўзини комиллик чўққисиди тасаввур этади. ҳақиқат кўзгуси эса уни тубанликда кўрсатади; у ўзини бениҳоя даражада ҳурмат қилувчи одамлар даврасида кўрмоқни хоҳлайди. бироқ, ёмон хулқи туфайли одамларнинг нафратига стишади. Нурли орзулари амалга ошмаган бу инсон оқибатда жиноят йўлини танлайди: у ўз хоҳишига хилоф ҳисоблаган ҳар қандай ҳақиқатни инкор эта бошлайди. Бу ҳам камлик қилиб. бора-бора нафратланади. Мазкур ҳақиқатни маҳв этмоқ истайди. Истагини амалга оширмоққа қурби стмагач, қалбидаги макрини яшириб, бошқаларнинг кўзлари олдида бу ҳақиқатни бузиб кўрсатиш ҳаракатига тушади. Бунинг учун ҳеч нарсдан тап тортмайди, фақат шу йўл билан у ўзининг камчиликларини ҳам ўз-ўзидан, ҳам бошқалардан яширгандек бўлиб, гўё кўнгли таскин топади.

Қалблари нақадар ожиздир бундай кимсаларнинг...

Биродарим, мўъминлигингиз учун кимларнингдир нафратига учрамоқликдан чўчийсизми? Чўчиманг асло! Инсофли ва виждонли одамлар сиздан зинҳор нафратланмаслар. Ўзга тоифаларга эса эътибор берманг. Улар ўзларининг бузуқлик даражаларига мос равишда фикр юритадиларким, бу фикр сизга гард юктира олмас.

Сиз ёвузларнинг тажовузидан ҳам қўрқманг. Ахир покиза қалбга ким даф қила олади? Нималардан ҳижолатдасиз, биродар?

Донишманд айтган экан: «Менга зарар стказмоқни ўйлаётган одамлардан куламан. Улар меннинг яхшилик ва ёвузликка бўлган муносабатимдан огоҳ эмаслар. Улар менга ҳаёт бераётган кучни тасаввур этолмайдилар, қалбимдаги покиза руҳларни маҳв этиш у ёқда турсин, ҳатто чертиб кўрмоққа ҳам ожиз эканликларини билмайдилар».

Ёнғоқ дарахти савлат тўкиб, меваларини кўз-кўз қилиб, керилиб яшарди. Унинг энг яхши кўрган юмуши – улуғворлигини кўз-кўз қилиш эди. Ёнғоқ дарахти бир куни қарасаки ёнида қайрағоч ниҳоли пайдо бўлиб, аста-аста ўсиб кслаётганмиш.

– Меннинг ёнимда илдиз отишга, менга ҳалал беришга, меваларимнинг стилишига халақит қилишга сенга ким ҳуқуқ берди? – деб ўшқирибди Ёнғоқ дарахти. – Жавоб бер, сен кимсан ўзинг?

– Мен қайрағочман, – дебди ниҳол бир оз довдираган ҳолда.

– Ҳа, «қайрағоч-қайрағоч, куну тун қорни оч-оч», деб масхара қилибди Ёнғоқ дарахти, – сен қанақасан ўзинг, меваларинг қани? Мевасиз яшашга уялмайсанми? Бирор нафнинг бўлмаган ҳолда бошқаларга ҳалал бериб ўсинингни қара-я! Билиб қўй: яқинда меннинг меваларим пишиб стиладилар, срга тўкилиб, нам тупроқда ўсиб чиқа-

диларда сени ўраб олиб, йўқ қилиб ташлайдилар. Шунда бу атрофларда фақат менинг зурриёдим яшайди!

– Мен бу срдан ўз хоҳишим билан ўсиб чиқмадим. Тақдир экан, на қилай? Ҳеч фойдаси йўқ, деб камситманг, кимларгадир менинг ҳам фойдам тегаети. Фойдам бўлмаса бу дунёга келмас эдим.

Бироқ, Ёнғоқ дарахти Қайрағочнинг гапларига қулоқ осмай ҳар куни уни таҳқирлайверибди.

Куз бошланиб, Ёнғоқ дарахти кутган онлар келибди – мевалари обдон этилибди. Айни шу кунларда, айни шу жойдан бир гуруҳ аскарлар ўтиб қолишибди. Улар ёнғоқ меваларини кўриб, қоқишни бошлашибди. Ёнғоқ дарахти таёқлар зарбидан зир-зир титрабди. Оҳу нола чекибди, бироқ унинг фарёдларини биров эшитмабди. Оқибатда унинг мевалари битта қолмай қоқилиб, йиғиштирилиб, қопчиқларга жойланибди. Меваларидан жудо бўлган Ёнғоқ дарахти таёқ еб синган, заха бўлган шохларининг азобларидан инграбди.

Шунда ёнидаги қўшниси Қайрағоч унга қараб, ачишибди-да дебди:

– Бечора қўшним! Сен менинг ўлимимни тилаган эдинг, ундан кўра ўзингга осойишталик сўраганинг маъқул эмасмиди? Ўзингнинг бошингга тушажак офатдан бехабар экансан-да? Сенга икки томонлама ачинапман: ҳам меваларингдан ажралдинг, ҳам калтак эдинг.

Ёнғоқ дарахти бу ҳақиқат олдида тили калимага келолмай, азоб билан тўлғонибди, заҳаланган шохларини даволагунча анча фурсат ўтибди.

Бировга ёмонлик тиламаган, бировга ҳасад қилмаган қайрағоч эса томир отиб, барг ёйиб эркин равишда ўсаверибди...

* * *

Ўзгага жаҳаннам гуллари насиб бўлишини истаган одам ўзига жаннат роҳатини тилагани афзал эмасмикин? Ўзганинг жаҳаннам ўтида куймоғи унинг дуоси билан

бўлмаганидек, ўзининг жаннат боғларида сайр қилиш яхши ният ва амаллари билан эканлигини билиш ҳам бир бахтдир.

* * *

Бир уйки, ҳавас қиласиз. Биллур қандиллар кўзни оламан, деб ёниб турибди. Бойлигини кўз-кўз қилаётган кимса қалбида эса имон қандили ёнмайди, қалб – зим-зиё тун...

* * *

Муҳтарама аёлларимизни таҳқирловчи «сўзлар йиғиндиси» мавжуд. Мен атайин «мақол эмас», «сўзлар йиғиндиси» деяпман. «Хотинларнинг сочи узун, ақли калта», деган сўзлар йиғиндисини қайси тил билан «мақол» демоқ мумкин? Мақол – ҳикмат демак. Ким юқорида зикр этилганни «мақол» деб таърифлабди, ҳикматдан узоқ кимса экан. Баъзан жиддий, баъзан ҳазил аралаш юқоридаги сўзларни айтамиз. Ким айтибди, демак, ўша кимсанинг онаси, опаси, синглиси ва ниҳоят қизи ақлан заиф экан, деган маъно келиб чиқади. Шундай эмасми?

Биз бемаъни сўзлар йиғиндисининг фақат биттасини мисол тариқасида баён қилдик.

Лекин шунга ўхшаш иборалар ҳам борки, уни тўғридан-тўғри, очиқ тарзда тушунмоқ маъқул эмас. Иборанинг моҳиятини англаш, бошқача айтсак, маъзини чақиб кўриш керакмикин?

Масалан, «Хотинга сир айтма», деган иборани таҳлил этиб кўрайлик: юзаки қаралса, бунда ҳам аёллар таҳқирланаётгандай туюлади. Яъни: хотинларга сир айтсанг, панд ейсан, каби. Асли моҳиятини олсак, бунда аёлларни эҳтиёт қилишга уриниш бор. Яъни: аёлларга ҳамма сирни айтавериб, унинг ташвишини орттирма, деган маънони ўқисак ҳам бўлади. Баъзи эркаклар хотинларини ягона сирдош деб билиб, барча ташвишларини унинг қаршисида дастурхон қилиб ёзадилар. Қарабсиз-

ки, у ўз ташвишидан бир алам тортса, бир «уфф», деса, аҳли аёли ўн карра кўп дард чекадн, юрагига ўн карра кўп зардоб йиғилади ва оқибатда бир касалга мубтало бўлади.

Аёлларга касалликни раво кўрмай, мақолга амал қилиб, сир айтмай қўя қолган маъқулмикин?

* * *

Дунё баргга кўниб, титраб турган шудринг томчисига ўхшайди. Дунё жар ёқалаб кетаётган, йўқ, аниқроғи – қил кўприкдан ўтаётган кимсага ўхшайди. Сал тойдимин – тамом! Балки қиёмат қойим шу биргина тойишдан бошланар? Ҳарҳолда инсон боласи эсини таниган онидан бошлаб кучлар курашига гувоҳ бўлади. Гувоҳлик билан чекланса, кошки эди. Шу курашларнинг қурбони бўлади.

Давр ва жамиятлар ўзгаравради, кучлар кураши эса турли кўринишларда қайтарилаверади. Кучлар курашини ҳал этмоқ ғоят мураккабдай туюлади. Ҳозир бу масалани ҳал этмоқ учун неча ўн минглаб сиёсатдонлар бош қотиришади. Дунёнинг у чеккасидан бу чеккасига учиради ва оқибатда... деярли ҳеч нарсани ҳал этиша олишмайди. Бу масала наҳот шу даражада муракаб бўлса?

Ровийлар дерларки, Искандар Зулқарнайн дунёни забт этмоқ қасдида жанг сафарига чиқиб, неча юртларни эгаллаб, Чин мамлакатига етди. Жанг олдидан чодир тикиб ўтирган экан, Чин подшоси элчи юборганини билдиришди. Элчи кириб гапини ёлғиз Искандарга айтажагини маълум қилди. Унинг истаги вожиб бўлиб, ҳоли қолишгач, деди:

– Мен элчи эмас. Чин мамлакатининг подшосиман. Бехуда қон тўкмай изингизга қайтмоғингиз учун нима қилмоғимиз мумкин?

– Уч йиллик хирожни тўласанглар мақсадга мувофиқ бўлади, – деди Искандар Зулқарнайн. Сўнг сўради: – Чоғинглар келадими бунга?

– Уч йиллик хирожни тўлай оламиз, – деди Чин подшоси. – аммо шу даражада қашшоқлашамизки, кичкина қабила ҳам бизларни забт этиб, эгалик қилмоғи мумкин.

– Икки йиллигини тўласаларинг-чи?

– Аҳвол ўзгармайди.

– Бир йиллик-чи?

– Хазинамда ҳеч вақо қолмаслиги мумкин, аммо чидаб яшаса бўлар.

– У ҳолда ярим йиллик хирожни тўплаб бер-да, мен изимга қайтай.

– Марҳаматли султонимизга жонимиз фидо бўлсин. Эрта ёки индин биз – фақирлар кулбасини ташрифингиз билан обод қилсангиз. Меҳмондорчилик адоғида биз хирожни ҳам жамлаб қўяжакмиз.

Искандар Зулқарнайнга бу таклиф маъқул келиб, икки кундан сўнг Чин мамлакати сарҳадидан ўтди. Шу ондан бошлаб атрофда минг-минглаб аскарлар пайдо бўлиб, атрофни ўрай бошлади. Бундан хавотирга тушган Искандар дедики:

– Сен ҳийла билан мени олмоқчи бўлдингми?

– Йўқ, – деди Чин подшоси. – ҳийла – ожизлар иши. Сиз кўриб турган лашкарлар қўшиннинг бир улуши холос. Асосий кучлар тоғ ортида турибди.

– Шунча қудратинг бор экан, нечун менга таслим бўляпсан, нечун хирож тўламоққа розилик беряпсан? – деб ҳайратланибди Искандар.

– Мен инсонлар қонининг беҳуда тўкилмоғини истамдим. Ундан ташқари сизга Осмон назар қилган. Назаркарда султонларни ҳеч қандай куч билан енгиб бўлмас.

Бу жавоб Искандарга маъқул келиб, саройга кирди-ю, товоқлар, лаганларда товланиб турган тилла-ю, жавҳарларни кўриб янада ажабланди. Чин подшоси «дастурхонга марҳамат, тановул қилинг», дегач, таажжубини яширмай сўради:

– Бу безаклар одам учун таом бўлмайди-ку?
– У ҳолда сиз нима ейсиз, улуғ султон?
– Мен ҳамма каби нон сйман.
– Шундайми? Вожаб! Румда нон топишингиз шунчалар мушкулмиди? Шунча машаққатлар чекиб бу срга қадар лашкар тортиб келибсиз?

Бу гапни эшитиб, Искандар унинг донолигига таҳсин ўқибди. «Мен бу ердан бир дона жавҳар ҳам олмайман, сенинг ҳикматли панинг барча талабларимни қондирди», деб орқасига қайтган экан.

Неча юз йилларни оралаб бизга қадар етиб келган бу ривоятни ўқигач, йигирма йилча аввал бўлиб ўтган бир воқеани эсладим. Ўтган асрда Америка билан собиқ иттифоқнинг орасидаги муносабат чигаллашиб, росмана урушнинг шарпаси сезилиб қолган эди. Бир издиҳомда қариялар шу масалада куюниб гапиришди. Уларнинг аксари уруш кўрган, урушнинг касофати қандай бўлишини билувчи одамлар эди. Давра тўрида ўтирган бир қария суҳбатга аралашиб:

– Агар менга қўйиб беришса Американинг подшоси билан бизникини ярим соатда яраштириб қўярдим. – деди. Атрофдагилар бу гапни ҳазилга йўйишди. Қария эса жиддий туриб, фикрини исбот этишга киришди:

– Агар менга қўйиб беришса, иккаласини шу срга чақираман. Келишгач, иккаласига биттадан нон бераман.

– Нонни нима қиламиз? – дсб ҳайрон бўлишади.

– Енгллар, – дейман.

– Емаймиз, қорнимиз тўқ, – дейишади.

– Қоринларинг тўқ бўлса нега урушмоқчисизлар? Нимани талашасизлар? Сизларга нима стишмаяпти, айтинглар мен топиб берайин. – дейман. Агар ақли бўлса иккаласи ўйланиб қолади. Кейин «гапингиз тўғри экан» оқсоқол, дсб ярашиб олишади...

Дунёнинг мураккаб савдолари бу каби содда тарзда ҳал қилинса эди, замин инсон қонларидан тўйиб кетмасди. Отахоннинг гапи кўпчиликка ғалати туюлар. Уч-тўрт

йил муқаддам қўшни республика билан чегара бир қишлоққа бордим. Дунё дунё бўлганидан бери аҳил қўшни, аҳил қариндош бўлиб яшаб келган икки қишлоқ замона зайли билан энди икки мамлакатнинг сри сифатида бўлинган эди. Қишлоқдан ажиб бир сой оқиб ўтарди. Мен борганимда, айни ёз чилласида сой суви қурибди. Сой қўшни қишлоқдан (энди қўшни республикага тобе) оқиб ўтарди. Билсам, туман бошлиғи нимадандир норози бўлиб сой сувини буриб юборишга фармон берибди. Бизнинг ҳоким илтимосини инобатга олмабди. Шунда ҳоким донолик қилиб, қишлоқ оқсоқолларининг вакилларини ўша қўшни қишлоққа юборди. Бир соатдан сўнг сойдан шарқираб сув кела бошлади...

Умар Ҳайём ҳазратларининг бир рубойиларида икки киши ер талашиб, бири «шу парча ер меники», деркан, бошқаси «йўқ, меники» деркан. Шунда Ер тилга кириб: «талашманглар, икковнинг ҳам меникисан», деган экан. Бу фалсафанинг маъносига барча тушуниб этса эди...

* * *

Ҳамиша ўқимоқ тараққий этмоқ ҳаракатида бўлмақдан зиёдроқ қувонч борми? Узоқдаги дўстнинг ташрифидан ҳам ёқимлироқ яна нима бор? Одамлар орасида машҳур эмасман, деб нолимайдиган инсон доно эмасми?

* * *

Донишманд дер эканки: мен кунда уч марта ўзимни ўзим тергайман: одамлар учун ҳалол ва холис хизмат қиляпманми, дўстлар билан суҳбатда риё йўқми менда, муносабатим самимийми, устозлар таълимини такрорлаб турибманми?

* * *

Доно устозлардан бирлари дебдиларким: агар бирон бир киши одамларга яхшилик билан хизматда бўлишни ўзига байроқ қилиб олса, сўнгги қуввати қолгунича ота-

онасини парвариш этса. Ваганига жон фидо қилмоққа ҳар он гайёр турса, ўзгалар билан фақат ва фақат ҳақиқат тилида гаплашса, унинг старли даражада илми бўлмаса-да, мен уни *улуг олим*, деб иззат қилардим.

* * *

Жамият, наинки жамиятга: ҳатто динга зарар келтирувчи одатлар бор. Биз уларни умумий тарзда «Бидъат ва хурофот» деб юритамиз. Энди сўз шу ҳақда. Бу ўринда баёнимиз бир оз чўзилса айбситманг. Келинг, биргалашиб фикр қилайлик:

Бир мамлакатнинг одил ва доно подшоси қарилик ёшига етгач, тахтни ўғлига топшириб, дебдики:

– Эй кўзимнинг нури, умидим чечаги, бу обод мамлакатни сенга топширяпман. Ақл билан иш юритгин ва унинг хорланишига йўл қўйма. Мен мамлакат хазинасидан ташқари ўзимнинг бойлпгимни ҳам қўлингга топшираман. То менинг жоним бор экан, сен унинг бир мисқолига ҳам тегмагин. Яратганнинг раҳматига жўнаганимдан сўнг бу хазинани очасан-да, мискин-камбағалларга улашиб чиқасан. Токи уларнинг дуоларидан руҳим баҳраманд бўлгай.

Не бахтким ўғил ҳам отаси каби доно экан. Мамлакатни яхши идора этиб, юртни янада обод қилиб, раият дуосини олибди. Аммо унинг бир одати бор эканки, на сарой аҳли ва на шаҳар аҳли тушунаркан. Бирон бир кишининг «Эй подшоҳим, бу қилиғингизни тушунмоққа ақлларимиз косирлик қиляпти, бизга бунинг маъносини англашиб қўйинг», демоққа юраги бетламас экан. Вақтики келиб, кекса подшоҳ собиқ ва содиқ мулозимларини чорлаб, ўғлининг ҳол-аҳволни сўраганда улар юрак ютиб, воқсани баён қилган эканлар. Ўғлининг қилиғидан ҳайратланган подшоҳ дарҳол уни чорлатиб, бу ҳаракатининг маъносини сўрабди. Ўғил фарзандлик бурчига, одобига риоя қилган ҳолда дебдики:

– Отажон, сиз менга хазинангизни вафотингиздан сўнг халққа улашишни васият қилган эдингиз. Ростки, мен бу амрни бажармоққа бурчли ва мажбур бўлганим туфайли сиз зоти олийларига эътироз билдирмоққа журъат этмадим. Бироқ, ҳар тун шаҳарга чиққанимда фонус-чи-роқни олдинда эмас, орқа томонда олиб юрмоқни амр этдим. Сабабки, вафотидан сўнг эҳсон улашмоқ – қора тунда чироқни орқа томонда ёритиб бормоқ каби эмасми? Орқа томондаги фонус ёруғидан йўловчига не фойда? Олдинда ёқиб бормоқ афзал эмасмикин?

Ота ўғлининг бу доно тадбиридан қувониб, бойлигини ўзи камбағалларга улашиб берган экан...

Ҳар сафар «йигирма» ёки «йил оши» деб аталмиш маъракага таклиф этилганимда шу ривоятни эслайман.

Биров ўн кило, бошқаси юз (ёки унданда кўп) гуруч дамлаб, Тўқларни ош билан сийлайди («тўқ») сўзига алоҳида урғу беришим боисини кейинроқ тушунтираман) ва муҳим бир бурчини адо этгандай кўнгли таскин топади. Афсусли ери шуки, одамлар дин томонидан белгиланган, бажарилмоғи сўзсиз шарт бўлган вазифани қойилмақом қилиб уддаладик, деб ўйлайдилар. Бу одатларнинг динга алоқасиз эканини эса кўпчилик билмаслиги мумкин. Бу илми омма орасига сингдиришга масъул айрим биродарларимиз эса мазкур бурчларига совуққон равишда қарайдилар. Тўғри, улар вақти-вақти билан бидъат ва хурофот хусусида ваъз айтадилар. Аммо...

Бидъат ва хурофот хусусида фикрларни муҳокама тарзида кўпчиликнинг эътиборига ҳавола этиш ниятимиз анчадан бери мавжуд эди.

Даставвал «бидъат», «хурофот» сўзларининг луғавий маъноси хусусида: «Бидъат» – сўзи айнан таржима қилинса «янгидан ўйлаб чиқилган одат» деган маънони беради. Ҳазрат Алишер Навоий асарларида бу сўзни «ёқимсиз» деган маънода ҳам қўллаганлар. Яна «бидъати саййиа» ҳам дерларким, бу «ёмон одат» демакдир. Таъбир жоиз бўлса – динга ёт, ёқимсиз бўлган одатларни

«бидъат» деб белгилаймиз. Тўғри. «бидъати хайрия» – яъни «яхши одат» деган тушунча ҳам бор. Аммо тилимизда кўпроқ ёмон одат маъносини ифодалаб келгани учун «бидаъти саййиа» деб ўтирмай, қисқагина қилиб «бидъат» атамаси билан фикр билдиришга кўникиб қолганмиз. «Хурофот» эса «асоссиз» демак. Яъни, динда асоси йўқ, беҳуда ишлар, одатлардир.

Ҳозирги кунда сиз билан биз қаттиқ амал қилаётган кўпгина одатларни дин ҳам, жамият ҳам рад этади. Диний томондан буюрилган фарз-суннат амаллар билан бидъат ва хурофотни айириб олиш аслида унча мушкул вазифа эмас. Масалан, фарз ва суннат амаллар бизда ҳам, араб мамлакатлари ёки Малайзияда ҳам айнан бир хилдир. Яъни, намоз барча ерда беш маҳал ўқилади, бомлод азони Бухорода субҳи содиқда, Қоҳирада кун ёйилганда чақирилмайди. Қуёшнинг ҳаракатига қараб ибодат вақтлари ҳамма ерда бир пайтга белгиланган. Ёки, ҳамма жойда инсоннинг инсонга зулми ҳаром, ҳамма ерда муслим ва муслималарнинг илм олмоқлари бир хилда фарздир.

Тошкентда бир киши вафотидан сўнг ўн етти ёки ўн тўққиз кундан сўнг «йиғирма оши» берилади. Водийда бу одат сал кечроқ бўлиб, «қирқ оши» деб номланади. Бошқа мамлакатларда бу каби ошхўрлик умуман йўқ. Тошкентда икки ҳайит байрамида марҳумнинг яқинлари уч кундан бел боғлаб туришади. Водийда эса уч ҳайит, аммо эркаклар арафа куни фотиҳада юрадилар. Тошкентда ўлик чиқарилган хонадонда уч кунгача ўчоққа ўт қаланмайди. Сирдарёда эса то жанозага қадар жонлиқ сўйилиб, таом тортилади. Кўриниб турибдики, булар маҳаллий шароитга мосланган одатлардир. Уларнинг айримлари, масалан, арафа куни қабр тепасига, ошхона бурчакларига шамчироқ ёқиб қўйиш ёки арвоҳларни меҳмон қилиш каби одатлар исломдан аввал ҳам мавжуд бўлган. Демак, улардан бемалол воз кечиш ёки камтарлик ва холислик билан суғорилган фойдали одатга айлантиришга

ҳаракат қилиш мумкин. Воз кеча қолсак янада тўғрироқ бўлади. Чунки бугун содалаштирилган одат эртага ба-рибнр мураккаблашиб боравсради.

Бу каби одатлар бирданига юзага келмаган. Бир са-баб билан бошланиб, сўнг «ким ўзар» мусобақа, яъни манманлик, риё югуриши бошланган.

Хар қандай одатнинг ё очиқ, ёки рамзий маънолари бўлади. Қадим замонларда эр вафот этса, хотини ҳам тириклайин кўшиб кўмилган экан. Шубҳа йўқки, буни Худонинг хоҳиши деб белгилашган. Бу одат билан фа-қатгина хотиннинг марҳум эрга садоқати, фидойилиги намोён этилмаган, балки ўликнинг у дунёда қайта тири-либ, маншатини давом эттиришига ишонишган. Ке-йинроқ бу одат ислоҳ этилиб, қабрдаги хотин ўрнини чўри эгаллаган. Қабрга маншат учун зарур таомлар, ашёлар-ни ҳам қўйганлар. Жоҳилият давридаги араблар эри ва-фот этган тул хотинга ҳароб кийимларни кийдириб, ха-роб ҳужрада бир йил яшашга мажбур қилган эканлар. Бу билан у гўё эрининг вафотидан ғоят қайғуда экани, дунё чиройидан завқланишни ўзига ҳаром этганини на-мойиш қилган. Шу зайлда бир йил аза тутгач, унинг ҳузу-рига бирон совлиқ ёки қуш олиб кириб берпшаркан. Бсва бирон нима билан жонликни таталаб-таталаб терисини шилиб, ўлдиргач, ҳужрадан ташқарига чиқарган. Шун-да унинг қўлига тезак тутқизишар, бсва эса «бир йил давомида кўрган куним шу тезакдан баттар эди», деган маънода уни отиб юбораркан. Аза шу тарзда барҳам то-паркан. Ислом дини нозил бўлгач, бу каби маънисиз одат-ларга барҳам берилди. Ҳатто беваларнинг аза муддати қисқартрилиб, тўрт ойу ўн кун деб белгиланди (Бу фа-қат эри ўлган хотин учун). Уламоларимизнинг фикрла-рига кўра, бу муддат фақат қайғу рамзи эмас, балки бе-ванинг ҳомиладорлигини аниқлаш учун ҳам лозим бўлган. Шунингдек, аёлнинг ҳуқуқини ҳимоя қилиш ҳам назарда тутилган. Сир эмаски, бир киши вафот этса, уй-жой, мерос талашишлар бошланади. Баъзан қарин-

дошлар «меросда хотиннинг ҳаққин йўқ», деб ўзларига мос равишда фатво чиқариб, бевани уйдан ҳайдашдан ҳам тойишмайди. Белгиланган идда – 130 кун бевани шундай ҳужумдан ҳам сақлайди. Аммо бу муддатни уй қамоғи шаклида кўрмоқлик дуруст эмас. Агар бева истаса, идда муддатини бошқа уйда ҳам ўтказиши мумкин экан. Бу масала ҳам мерос ҳақидаги оятлар нозил бўлганида ҳал этиб берилган. Идда даврида бева ясантусан қилмоқликдан, бошқа кишига турмушга чиқмоқликдан, ўйин-кулгудан сақланади. Бу – фарз, бажарилиши шарт бўлган одат. Лекин уни турлича талқин қилувчилар ҳам топилади. Бу масалага алоҳида тўхталишимизнинг сабаби: кекса бир онахон бева қолганларида «доно» отинчалар «эрингизнинг жони узилган уйда тўрт ой ўн кун жилмай ўтирасиз», деб «фатво» берибдилар. Кампир бечорага бошқа фарзандлари уйига боролмаслик камлик қилиб, шифохонада ётиб даволаниш ҳам мумкин бўлмай қолибди.

Бу ўринда биз фарз амалининг мағзини чақиб кўрмай, уни бузиб талқин қилиниши оқибатида юзага келган бидъатга гувоҳ бўляпмиз. Фарғона водийсининг айрим тоғли қишлоқларида эри ўлган хотин қнрқ кун яланг оёқ юришга мажбур экан. «Нега шундай?» деб қизиқсак, «Худо шундай буюрган», деб ишонч билан айтишди. Во ажаб. Худо фақат шу қишлоқларнинг хотинларига яланг оёқ юрмоқликни буюрибди-да, а? Шубҳа йўқки, бу одат ислондан аввалги даврлардан ўтиб келган. Худди араб бевасининг жонлиқни тимдалаб ўлдириб, сўнг тезак отишига ўхшайди.

Водийнинг айрим қишлоқларида яна бир одат сақланиб қолган: жанозадан сўнг (кўпинча масжид имоми раҳбарлигида) марҳумнинг яқинлари бир уйга тўпланишди-да, унинг гуноҳларини ҳисоб-китоб қилишади. Марҳум етмиш (ёки ундан кўп) йил умр кўрган. Шундан, айтилик, ўттиз йилни бенамоз, берўза ўтказган. Демак, бенамоз ўтган ҳар куни учун фида белгиланади. Яъни,

кунда бир фақирнинг қорнини тўйғазишга стадиган маблағ ўттиз йилга кўпайтирилади. Бир фақирнинг қорнини тўйғазиш (мисол учун) 500 сўмни ташкил этади. Шундай қилиб, беш юзни уч юз олтмиш олтига, ҳосил бўлган рақамни эса 30 (йил)га кўпайтирилади. Шундай қилиб, марҳумнинг салкам беш ярим миллион сўмлик «гуноҳи» борлиги аниқланади. Унга рўза фидяси қўшилади. Бу ҳам салкам ярим миллион сўмни ташкил этади. Демак, хонадон эгаси шу пулга арзийдиган бирон нимани: автомашинаними, бир-икки буқаними, ҳовлига олиб кириб боғлайди-да, арқоннинг бир учини давра қурилган ўйга узатади. Шунда марҳумнинг яқинлари (кўпинча имом бошчилигида) арқонни ушлаб, «мен марҳумнинг мана бунча сўмлик гуноҳини сотиб олдим», дейди-да, кейин «Аллоҳнинг розилиги учун мен бу пулдан воз кечдим», деб тантилик қилиб қўяди. Гўё бу билан марҳумнинг маълум миқдордаги гуноҳлари шу одамга ўтади. Гуноҳлар шу тарзда бўлиб олингач, марҳум у дунёга гўё фариштадек жўнайди. Бунга ўхшаган одатлар қозоқ овулларида ҳам учрайди. Фақат у жойларда бунақа томоша кўрсатилмай, нақд пул билан ҳисоб-китоб қилинади. Уламоларнинг айтишларича, Тошкентда, бошқа вилоятларда ҳам бир пайтлар бу бидъат ҳукмронлик қилган экан. Муфтий Зиёвуддин Бобоҳон ҳазратларининг фатволари билан кўп жойларда бу бидъат барҳам топган. Ажабки, Қўқон атрофидаги айрим қишлоқлар ҳали ҳам ўликларнинг гуноҳларини сотиб олиш билан бандлар. Қишлоқ имомларининг бу бидъатга бош бўлганлари ачинарли ҳол, фидянинг хасталиги ёки бошқа узрли сабаб билан рўза тутолмаганлар учунгина берилган имтиёз экани, бенамозларга бундай имтиёз йўқлигини билмасликларни ёки билиб туриб шундай бемаъни одатга бош бўлишлари янада афсуслидир. Бир жанозада ўзимиз ҳам шундай одатга гувоҳ бўлдик. Қишлоқ имоми «гуноҳ сотиб олиш» маросимини бошлаш учун уйга кирганида марҳумнинг шогирдларидан бири «тақсир, марҳум устозимиз намоз

ва рўза фарз бўлган ёшдан бошлаб бсхато равишда бу амалларни бажарганлар, сизнинг ҳисоб-китоб қилмоғингизга ўрин йўқ, ҳисоб-китоб қилиш қисматда Аллоҳ томонидан бажарилади», деб балоларга қолаёзди. У бидъатга эмас, нақ Аллоҳнинг буйруғига қарши одамдай, ҳатто «Аллоҳга қарши исён қилувчи»дай уйдан чиқарилди. Баъзи уламоларимизнинг айтишларича, бу одатнинг асоси бошқачароқ: агар банда ўлимидан олдин “мен шунча кун (ёки йил) рўза тута олмаганман, фидясини бериб қўйинлар”, деган васият билан маблағ қолдирган бўлса, бу иш амалга оширилади.

Қадимги Хитойда ота ёки она вафот қилса уч йил мотам тутилар экан. Бу пайтда ҳатто мактабга бормоқ, илм олмоқ ҳам, мазали таомлар истеъмол қилмоқ ҳам ман этилган экан. Ривоят қилишларича, файласуф Конфуцийнинг шогирдларидан бири Цзай Во бу одатга қарши чиқиб, мотам учун бир йил кифоя, деган фикрини билдирганида устоз «Ноинсоф ўғил, Ахир сени ота-онанг уч ёшингача қўлдан қўймай катта қилишган-ку? Уч йил мотам тутмоқликни Осмон буюрган», деб норозилигини баён қилган экан. Кўриниб турибди-ки, улар мотам кунини белгилашда ота-онанинг гўдакка қилган хизматларини назарда тутганлар.

Ислом дини эса бу одатни рад этади, аза уч кун деб белгиланади. Лекин бу уч кундан сўнг вафот этганларни унутиш мумкин, деган гап эмас. Инсон тирик экан, ўтганларини ҳар кун энг камида бсш маҳал эслашга, дуо қилишга буюрилган. Инсон намозларида Яратганга муножот қилиб, марҳумларни мағфират этишини сўрайди. Зеро, «дуо»нинг луғавий маъноси – «илтижо»дир. Бизни ташлаб, Аллоҳнинг раҳматига йўналганлар биз дамлаган ошга эмас, дуоларимизга муҳтождирлар. Оилада бир киши вафот этгани билан бу хонадонда ҳаёт тўхтаб қолмайди. Бир-бир ярим йил қайғу белгиси сифатида кўк кийиб, кўз ёши тўкишимиз билан марҳумнинг руҳи ором топмайди. Марҳумларнинг руҳи яхши ишларимизнинг

савобларин. поклингимизда қилган холис дуоларимиздан баҳраманд бўладилар.

Тошкентда уч кун таом пиширилмаслигидан «шундай қайғудамизки, томоғимиздан овқат ҳам ўтмайди», деган рамзий маънони ўқиш мумкин. Лекин нима учундир жанозадан сўнг қабристондан фотиха ўқиш учун қайтганларга атаб ноз-неъматли дастурхонни безаб қўйишади. Бу дастурхон уч кун давомида ёзиғлиқ туради (Ҳайит байрами кунлари ҳам шундай). Яхши томони шундаки, ҳозирги кунда кўп хонадонларда бунинг бидъат эканини тушуниб, дастурхон безашмаяпти. Қўшниларнинг, қариндошларнинг таом пишириб келишлари яхши одат, уларнинг меҳр-оқибатларидан дарак беради. Лекин бошқа ердан овқат келишини кутиб туриш ҳам дуруст эмас. Динда «аза уч кун», деб белгиланган. «уч кун овқат пиширмай, смай, оч ўтирилсин», дейилмаган.

Сирдарё томонларда жонлик сўйилиб, дошқозонда таом пишириш, жанозага келганларга пул тарқатиш бидъатига эса бугунги кунда мутлақо ҳожат йўқ. Келинг, бир оз мозийга қайтайлик. Мирзачўл томонларда одамлар зич яшашмаган. Бир қишлоқдан иккинчисига стиб келгунча от-аравада узоқ йўл босишган. То жанозага стиб келгунларича очиқишган, чанқашган, ҳоришган. Уларга дам бериш, тўйдирриш учун овқат пишириб қўйишган. Қайтиб кетишларига асқотар деб озгина пул ҳам беришгандир. Энди эса бунга зарурат йўқлигини ҳамма билади. Ҳозир қишлоқлар ораси унча узоқ эмас, автомашина деган беминнат дастўримиз ҳам бор. Жанозага келганларнинг шу ернинг ўзида овқатланишига, айниқса бериладиган беш-ўн сўм пулга муҳтожликлари йўқ. Шунга қарамай, бидъатдан қутулишнинг ҳаракати кўринмай турибди. Пулдор одамлар жаноза баҳонасида бойликларини кўз-кўз қилиб олишга уринадилар. Жанозани тўйдан афзалроқ тарзда ўтказадилар. Қўл учидан кун кўрувчилар эса «мен ҳам шундай қилишга мажбурман», деган фикрда қарз олишга мажбур бўладилар. Яқин ода-

мидан ажралган хонадон учун бу азоб устига азоб эмасми? Дин эса одамларнинг беҳуда азобда қолшини мутлақо инкор этади. Ҳарҳолда марҳум ота (ёки она) руҳи «ўғлим менинг обрўйимни ўйлаб, қарз олиб бўлса ҳам мол сўйди», деб шод бўлмаса керак.

Жанозадан кейинги барча бидъатларни таҳлил этсак, марҳумга, унинг руҳига фойдасиз эканини кўрамиз. Аксинча, бу одатлар одамларнинг ўз руҳларини тинчитиш учун, кўнглигини хотиржам қилиш учун хизмат этади. Аёлларнинг «киривди»сида энг яқин қариндошлар йиғилишса, хонадон эгасига озгина далда бўлади, қайғуси сал енгиллашади. Етти маҳалла ёки қишлоқ хотинларининг тугун кўтариб келишлари, уларга уч-тўрт хил таом тортилиши шарт эмас. Қор ёққан маҳалда (ёки лайлак учиб келганида) «марҳум тирик бўлганида Аллоҳнинг бу неъматидан шодланарди, қовун (ёки қовоқ) пишганида бу ризқдан баҳраманд бўларди», деган маънода кичик даврада эланиши, дуо қилинишининг зарари йўқ. Аммо шу номларда яна катта-катта зиёфат бериш – бидъатдир. Айниқса, хотинларнинг тугуни бугунги кунда ортиқча машмаша эканини тушунтириш қийин бўляпти. Меҳмонга ҳадя билан бориш яхши одат, бироқ, мажбурий эмас. Тугунни бировлар ҳадянинг бир тури, деб баҳолашлари мумкин. Бизнингча эса ундай эмас. «Ол товоғим, бер товоғим, ўртада спиди товоғим», деганларидай, бундай ҳадянинг изидан чиқадиган нохуш гап-сўзлар ҳам бор. Ҳадя қилувчи меҳрибонлиги эвазига бундан аълороқ нарса олиш нияти билан бормаيدди. Тугуннинг тарихи ҳадя билан эмас, оғир, қаҳатчилик кунлари билан боғлиқ бўлса керак. Маъракага отланган аёл уй эгасининг дастурхонига қўйишга нони борми, йўқми, деган истиҳолада кўтариб борган бўлиши мумкин. Кейин бошқалар ундан ибрат олишиб, доруломон кунларда ҳам давом эттираверганлар.

Ривоят қилишларича, бадавлат одамнинг бир неча хотинидан анчагина фарзандлари бор экан. У киши тур-

ли онадан бўлган фарзандларининг тарқалиб, юзкўрмас бўлиб кетишларини олдини олиш, улар орасига меҳр-муҳаббат уруғини экиш мақсадида ўлимидан сўнг ҳар пайшанбада, сўнг йигирма кунда, сўнг қирқ кунда, кейин бир йилда йиғилиб туришларини васият қилган экан. Ўғай ака-ука, опа-сингиллар васиятга амал қилишиб, биринчи пайшанбада ўзлари тўпланишибди, кейингисида «дадамизнинг қадрдонларидан фалончини йўқлайлик», деб уларни ҳам таклиф қилишибди. Оқибат, бу давра кенгая бориб, бундан қариндошлар андоза олишиб, такрорлашиб бир бидъатни юзага келтиришган ва унга дин либосини кийдиришган. Бу одатни кўпхотинли бадавлат ота эмас, худди Худо буюргандай қабул қиладиган бўлиб қолишган.

«Йигирма», «йил оши»да Қуръон тиловат қилинади. Ўқиш – суннат, соме ҳолда тинглашнинг фарзлигини кўпчилик билади. «Соме» дегани хаёлни фақат Аллоҳнинг каломига бериб, жимгина ўтиришдир. Қуръон тиловат қилинаётган дамда ҳатто нафл намози ўқимоқ мумкин эмас, дейилади. Биз бўлсак Қуръон ўқиладиганда ош ошалаймиз, хўриллатиб чойни ҳам ичаверамиз, туриб юраверамиз ҳам. Энди қарайлик: маъракага бориб, Қуръон ўқисак ёки эшитсак, савоб ҳосил бўлади ва биз бу савобдан марҳумнинг руҳини баҳраманд этишини сўраб, дуо қиламиз. Тиловатни соме ҳолатида эшитмаслик гуноҳ бўлса, марҳумнинг руҳи нимадан баҳра олади?

Айрим уламо, имом-домларимиз бунинг ҳам фатво-сини топдилар. Ҳамонки «йигирма», «йил оши» бидъат, хурофот экан, бу маъракани йигирма беш ёки эллик кундами «эҳсон», бошқача айтганда «амри маъруф ва наҳйи мункар» тарзида ўтказиш йўлга қўйилди ҳисоб. Пули борларга унисининг ҳам бунисининг ҳам фарқи йўқ – сочаверадилар. Тўғрироғи, «амри маъруф» тарзидаги маърака уларга маъқулроқ. Чунки бундай йиғинда маърузачи микрофон орқали маърака эгасини келиштириб мақтайди, унинг ҳаққига ажойиб дуолар қилади. Аммо

маъраканинг бу тури кўпчилкни қийнаб қўяди: энди улар маъруза қилувчи домлага, микрофончига ҳам пул беришлари шарт. Домла-имомларимиз янги одатга «эҳсон» деб чиройли ном қўйиб бердилар. Ўзлари эса ашулачиларга ўхшаб дафтарча тутиб олганлар. Ашулачилардан фарқли ўлароқ, улар баъзи кунда тўрт-беш «эҳсон»ни гулла-тиб берадилар. Дастурхонга, зиёфат охирида туғилажак тугуннинг ҳажми, айниқса, чўнтакка солинувчи «мулла жиринг»нинг чўғини чамалаб, дуони қуюқ қилаверадилар. Машҳурроқ домлаларимиз бадавлатларникидан қолмайдилар, мундайроқларникига эса шогирдларини юборадилар. Ачинарлиси шуки, бундай дабдаба маросимларини рағбатлантиришга уринадилар. Имомларимиздан бири «Ақиқа» деб аталувчи маросимда «пайғамбаримиз қарз олиб бўлса ҳам ақиқа қилишни буюрганлар», деганини эшитиб, «бу киши адашиб айтиб юбордилар», деб ўйлагандик. Кейин яна бир неча марта бу асосиз гапни эшитиб, афсусландик. Исломда қарз олиб эҳсон ёки худойи қилиш мумкинмаслигини бу тақсирим ё билмайдилар, ё билиб турсалар-да, ўз жиғилдонлари манфаати юзасидан фатво тўқийдилар, мўъминларни чалғитадилар.

Ислом кўрсатмаси бўйича, одам энг аввало ўз оиласини таъминлаши керак. Эҳсони ҳам, ҳадяси ҳам биринчи галда ўз фарзандлари ёки ота-оналарига бўлиши шарт. Ота-онасини яхши парвариш қилиш, фарзандларини яхши кийинтириб, едириб, яхши ўқитиб... ундан орттирса бошқаларни сийлаши мумкин. Фарзандлари ризқини қийиб, ўзгаларни тўйдиришини дин буюрмайди. Эҳсон ёки худойи дегани албатта қўй сўйиб, зиёфат қилиш, имомни чорлаш эмас. Агар қўй сўйишга, дастурхон тугаб меҳмон чорлашга имконингиз стса, ихтиёр ўзингизда. Бироқ, чорлашнинг ҳам чегараси бор. Сўйилган қўйнинг гўшти уч қисмга бўлинади, бир қисми билан қанча одамни таомлантириш мумкин бўлса, шунча меҳмон айтилади. Уламоларимизнинг айтишларича, «худойи»

дод сўйилган қўйнинг барча гўшти мискинларга тарқатилиши шарт экан.

Дўстингиз ёки қариндошингиз сиздан қарз дейлик. Қарз тўлашга қурбн етмай, руҳан қийналиб юрибди. Шу қарздан Аллоҳ розилиги учун кечсангиз, энг улуғ савобга етган бўласиз. Агар биров сизни ноҳўя хафа қилган бўлса-ю, сиз унинг бу гуноҳидан ўтсангиз, кечирсангиз бу ҳам ўзига хос бир «худойи» дейиш мумкин.

Эҳсон-худойи агар бўлиб амалга оширилса, исломнинг энг яхши одатларидан бири. Қўшниси, қариндоши ёки биродари муҳтож бўлгани ҳолда кишининг сочиб, тўкиб, исроф қилиш даражасида ҳаёт кечирishi дуруст эмас. Шу боис ҳам закот фарз қилинган. Ҳар бир дин одам болаларининг тенг яшамоқликларини даъват этади. Ислонда бу масала янада мукамалроқ даражададир. Ҳаёт шундайки, биров тadbирда илғор бўлгани сабабли бойиб кетади, бошқаси илм-ҳунарда занфлигидан ёки хасталиги туфайлими муҳтожроқ бўлиб қолади. Ҳайр-эҳсонлар ана шунда керак. Тўкин-сочин дастурхонлар атрофида биз бу неъматларга муҳтож бўлмаган ўзига ТўҚ одамларни кўрамыз. Зориққан одамлар эса чорланмайди. Бирон киши эскироқ кийимда яқинлаша, «сен шошмай тур, меҳмонларни кузатиб олай, сўнг сенга овқат бераман», дейди. Хасталиги ёки бошқа узрли сабаб билан зориқиб яшаётганларнинг аксари иззатда бўлмасликларини билиб, бундай «худойи»ларга яқин ҳам келишмайди. Маърака эгаси агар инсоф қилса, унинг уйига қолган ошдан бир лаган чиқаради, бўлмаса йўқ.

Динда эҳсон-худойиларнинг аниқ муддатлари белгиланмаган. Бу маъракаларни ўтказиш учун бировнинг ўлимини ёки бошга ташвиш тушишини кутиш шартмас. Кимнинг қачон имкони бўлса, исроф қилмаган, барча одамларни тенг кўрган ҳолда ўтказавериши мумкин.

Андижонлик дўстим ачиниб айтиб қолди: бадавлат қўшниси маърака қилмоқчи экан. Дўстим бунинг бидъат эканини тушунтириб, муҳтож қўшнига ёрдам бериш аф-

залроқ эканини айтибди. Бироқ, бадавлат одам икки кундан кейин маъракага айтиб чиқиб, тўрт стим билан бева қолган хонадонга минг сўм садақа берганини ҳам фахр билан билдирибди. Ана энди у одам оладиган савобнинг миқдорини ўзингиз чамалаб кўраверинг. Унинг жоҳиллиги ёки кибр-манманлиги катта савоб йўлини тўсди.

Бадавлатларнинг маърака ошларини сўйишга чидаш мумкиндир. Бироқ, балоғатга етмаган, норасида стим болалар қолган хонадонга қайси бет, қайси фаросат ва қандай мақсадда борилади? Ўша тортилган ошда стимнинг ҳақи борлигини наҳот фаҳм этмаймиз? Аждодларимиздан қолган ибрат бор: стимларнинг уйида уларнинг пиёласидан ҳам фойдаланиш мумкинмас. Наҳот бу ибратлар унутилди?

Бир дўстимнинг укаси қазо қилиб, вояга етмаган беш боласи стим қолди. Жаноза олдидан муҳтарам домланомга вазиятни тушунтирган эдим, у киши бу хонадонда маърака ошлари қилмаслик ҳақида яхши гапирдилар. Етим ҳақи нима эканини тушунтирдилар. «Йиғирмасини мен қилиб бераман», деган мард топилганда ҳам бу маъракани қилмай, унга кетадиган харажат пулини шу оилага топшириш савоброқ эканини таъкидладилар. Дафн маросимидан сўнг хонадонга келиб, фотиҳа ўқиғач, бу масалага қайтиб, янада ойдинроқ тушунтирдилар.

Эртасига келсам, дўстим тоғалари, амакилари, маҳалла раиси билан бирга «йиғирма оши»ни қасрда, қачон, қандай ўтказишни маслаҳатлашиб ўтирибди.

– Кеча домланинг гапларини эшитмадларингми? – деб ажабландим.

– Домла гапиравсради, нима, биз кетмон даста кўмиб-мизми?

– Етим ҳақи-чи?

– Маъракани ана, акаси ўтказиб беради.

Акаси – менинг дўстим. Бир неча ой аввал тўнғич ўғлидан айрилган, бошқа болалари ҳали ёш, ўзи маош-

га қараб кун кўради. «Йигирма оши» қилса, қулоғигача қарзга ботиши аниқ.

– Бунинг ҳам вояга стмаган болалари бор. Ўзидан ортмайди топгани. – деб эътироз билдирдим.

– Ке. қўй. дўстим. шу «йигирма»ни қилмасам мало-матга қоламан. Маҳалла нима дейди?

– «Маҳалла нима дейди?» деб яшаган дурустми ё «Худо нима деркин?» деган аълороқми?

Хуллас, ўша куни мен енггандай бўлиб эдим. Бир ҳафта ўтгач, дўстим қўнғироқ қилди:

– Яқшанбада «йигирма». Келмаслигингни билсам ҳам айтиб қўйяпман...

Афсуски. бундай воқсаларни тез-тез эшитамиз. Ёки учратамиз. Яхши амалларимиз билан савоб топиш ўрнига бидъат ва хурофот қулига айланиб қоламиз. Бу билан ўзимиз ҳам. бошқаларни ҳам қийнаймиз. Айтганларимизга қараб. бидъат ва хурофотдан қутулиш мумкин эмас экан-да, деб бадбин хулосага келмаслик керак. Бугун жамиятимизда бидъат ва хурофот одатларимиздан воз кечаётган, бошқаларга тушунтираётган. бу тушунтиришни амалда исбот этаётган биродарларимиз кўп. Бидъат ва хурофотдан қутулиш қийин эмас. Бу масалани яхши счиб берувчи уламоларимиз. илмига амал қилғувчи домла-имомларимизнинг сўзларини яхши фаҳм этсак кифоя.

* * *

Ўқиганингиз бу сатрлар мулоҳаза сифатида баён этилиб, фикрлашиш мақсадида матбуотда эълон қилинган эди. Каминада билимни кўз-кўз қилиш ёки ўзни илмилар сафида кўрсатишга уриниш мақсади зинҳор бўлмаган. Мен олим эмасман, олимларнинг мухлисиман. Кўп қатори уларнинг илмларидан баҳраманд бўламан. Бу уламолар билан замондош қилгани, уларнинг суҳбатларини насиб этгани учун ҳаминша Яратганга шукур қилиб юраман. Ажабки, бидъат ва хурофот хусусидаги фикрларим АЙРИМ биродарларимизда ғалат таассурот уй-

ғотибдиким, ғайри фикрларини жамоат орасида ҳам ай-тиб, бир озгина ғийбат гулобидан ҳам симирибдилар. Бундан кўнглимга озор етди. Йўқ, бу озор уларнинг по-маъқул муомалаларидан эмас, балки ғийбат гуноҳидан татиб қўйишларидандир. Динимизга хизмат қилиб кела-ётган ул биродарларимизнинг бундай гуноҳлардан эҳти-ёт бўлишларини истар эдим. Аллоҳ уларни кечирсин. Катта жамоатларда айтилмиш ғайри фикрлар унчалик тўғри бўлмагани учун баёнимизга кичик илова лозим-дай кўрнннб, яна қўлга қалам олдик, маъзур тутгайсиз-лар.

«Тўғри гап туққанингга ёқмас», деган мақолни «Тўғри гап жоҳил имомларга ёқмас», деб ўзгартирсак ҳам бўлар экан. Муборак динимизнинг қудратига сал-бий таъсир этувчи бидъат ва хурофотлар хусусида фикр юритиб, бу ярамас одатларга йўл беришда АЙРИМ имомларнинг хизмати ҳақида бир-икки аччиқ сўз айтиб эдик. Ният холис эди, кимнидир айблаб, шармсор қилмоқ фикридан узоқ эдик. Аммо баён этилмиш ҳақиқат айрим тақсирларимга ёқмабди. Бу бир жиҳатдан яхши, гап эга-сини топибди. Ёмон томони – уларнинг бидъат ва хуро-фот ботқоғидан чиқмоқликка уринмасликлариди. «Ди-нимиз учун офат ҳисобланувчи бидъат ва хурофотлар-дан қутулайлик», демоқлик ўрнига «бу одам нега ақл ўргатмоқчи бўлади, нечта ҳадисни билади ўзи?» деб ма-ломат қилибдилар. Биз бунга жавобан кишининг динга қилган хизмати нечта ҳадис ёдламоқ билан эмас, бил-ганларига тўғри амал қилмоқлик билан қадрланади, де-могимиз ҳам мумкин. Чунки Қисматда айнан амал ас-қатмоғни тақсирларим менданда кўра яхшироқ били-шар. Яна улар ҳадисен қудсийдаги Аллоҳнинг марҳамат-лари баёнидаги (мазмуни): «Бандаларимнинг ибодатла-ри ичида менга суюмтироғи – менинг йўлимда яхши амалларга тарғиб ҳамда холис насиҳат қилишдир», де-йилмиш ҳақиқатга қандай муносабатда эканлар, бизга қоронғи. «Нечта ҳадис билади?» дегувчиға «Тақсирим,

камина қанча ҳадисни ўргангани, фикр қилганини санаган эмас, сиз ўзингизникини санабсиз, дуруст. Бироқ, сиз ҳам, камина ҳам имом Бухорий ҳазратлари билганчалик билмасмиз?» деб жавоб қайтармоғимиз ҳам мумкин эди. Лекин биз бундай тийилиб, у муҳтарам тақсиримга шарафли ҳадислардан бири билан жавоб қайтармоқликни лозим кўрдик:

Абу ат-Туфайл Омир ибн Восила (розияллоҳу анҳу) айтдилар: ҳазрат Али (карамаллоҳу важҳаҳу)дан сўралганда, ҳазрат Али: «Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) ўзимизга хос айтган гаплари фақат мана шу қиличимнинг қинидагилардир», – дедилар-да, ундан бир саҳифа қоғоз чиқардилар. Бу саҳифада: «Аллоҳ таолодан бўлак нарсалар номига атаб бирон жонлиқни сўйган кишига, ота-онасига лаънат ўқиган кишига ва шарикатда бўлмаган нарсаларни дин номидан пайдо қилганларга йўл берган (имконият туғдирган) кишига ҳам Аллоҳ таолонинг лаънати бўлсин», деган ҳадиси шариф ёзилган экан.

Мазкурни шарҳлашдан ожиз банда ожиздир.

* * *

Бидъат ва хурофот дейилганда биз асосан динга доир маросимларни назарда тутамиз. Ҳолбуки, хурсандчилик тўйларимизга доир ярамас одатларимиз ҳам борки, бу ҳақда ҳам бир оз мунозара қилсак фойдадан ҳоли бўлмас. Тўйлар ҳақидаги гаплар мейдангизга теккан бўлса, мазкур баённи ўқимай, бир неча саҳифа ўтиб қўйилган юлдузчалардан сўнг келувчи фикрларга ўтаверинг.

Хурсандчилик хабари етган онда «Аллоҳ ҳаммани тўйга етказсин...» «Топганингиз яхши тўйларга буюрсин...» – шундай деб бизларни дуо қиладилар. Биз ҳам бошқаларга шу саодатни тилаймиз.

Оилада гўдак дунёга келгани ҳамон ота-она қалбида умид ҳам туғилади. Бу умид фарзанд билан бирга улғаяди. Яратганга илтижо қилинган дамларда шу умидга ет-

казиш сўралади. Фарзанднинг яхши, файзли, номусли оилалардан бирига куёв (ёски келин) бўлмоғи орзуси билан тўй қилинади. Бу тўйга узоқ йиллар ҳам моддий ҳам руҳий томондан тайёргарлик кўрилиши барчага маълум. «Қизингни бешикка бела. молини сандиққа ташла», деган мақол бежиз айтилмагандир. Ўғил туғилганида йигирма туп терак экиш одати ҳам ана шу тўйга тайёргарликнинг бир кўриниши. Ўғил улғайгунига қадар тераклар ўсиб, иморатбоп бўлади. Бўлажак ёш оилага атаб уй солинади. Сўнг қарабсизки, тўй-да...

Тўй туфайли хонадонимизга ташриф буюражак шодлик ва бахт умрининг нечоғли узун бўлмоғи ўзимизнинг фаҳму фаросатимизга боғлиқ. «Қарз қутилар, хотин ёнга қолар», мақолига амал қилган бўлсак, шодлигимиз тўй тугаши билан тугаб, ташвишимиз бошланади. Агар «Кўрпангга қараб оёқ узат», ҳикматидан юз ўгирмасак, қарз ташвиши бизларни азобга солмайди.

Биз кўпгина ташвишларга ўзимиз харидор бўламизда, сўнг «бизни шунча қийноқларга соласанми», деб Худога даъво ҳам қилиб қўямиз. «Топганингиз яхши тўйларга буюрсин», дейилмиш дуони «Топган-тутганининг барчасини битта тўйга совуриб юбор, етмаганига қарз ол», деган маънода тушунмаслик керак. Кўнгил хоҳиши билан ҳаёт ҳақиқатининг мурасага келмоғи мушкуллиги унутилмаса дуруст. Тўйдан кейин бошланажак ҳаёт, турмуш ташвишлари назардан четда қолмаса янада яхши. «Ортиқча кучаниш белни синдирар», деган мақолни ёдда тутиш эса доноликдир. Сиз билан биз ҳар қанча данғиллама тўй қилмайлик, унинг шуҳрати енгил шабада ҳам учириб кета олувчи хазон кабидир. Одамлар тўйингизни ойлаб-йиллаб эслаб, мадҳ этиб юрмайдилар. Яқинларимиз кўришганда «Қалай тўйларнинг чарчоғи чиқдими?» деб қўйишлари билан ҳаммаси тугайди. Тўй ҳар қанча дабдабали бўлмасин, кишининг обрўсига обрў қўшмайди. Бугунги куёв ва келиннинг эртанги тўтув ҳаёти, саодат йўлидаги интилиши, ота-она

лари, қариндош-уруғлари, қўни-қўшниларига бўлган меҳр-оқибати, ҳаё ва одоби хонадонга ҳурмат ва эътибор келтиради. Билмоғимиз жоизки, манманлик ва мақтанчоқликнинг энг хунук қўрғиниши – тўй-маросимларда қилинаётган сохта сахнийликдир. Тўй баҳонасида манманликларини кўз-кўз қилмоқчи бўлган қудалар ҳавоини полвонларга ўхшашади. Куч ҳам йўқ, усул ҳам бўлма-са-да, гиламга тушган полвоннинг бели синганидек, қудаларнинг нодонлиги туфайли оиланинг бели синади.

Тўй қилиш бўйича аниқ тавсиялар йўқ, бўлиши мумкин ҳам эмас. Аввал айтганимиздай, тўй – кўнгил иши. Кўнгилни эса ақл бошқаради. Яна бир гап: кўнгил талаб қилувчи дабдабани чўнтак кўтаролмаслиги мумкин. Ҳар бир шаҳар-қишлоқнинг тўйга хос ўз одатларини, удумларини бор. Афеус шундаки, асосий эътиборни дастурхон бозашга қаратиб, яхши урф-одатларимизни унутилишга маҳкум этяпмиз. Барча жойи учун бир хилда бўлган ярамас одатимиз – «ким ўзар» мусобақаси. Бу мусобақанинг шиори «Агар сендан ортда қолсам – қулоғимни кесаман!» Ҳа, бизга айнан шу шиор маъқул бўлиб қолди. Ақлни ишлатиб демаймизки: «Биров томдан ташласа мен ҳам ташлашим керакми?»

Тўйга доир муаммолар ҳақида оқил устозларимиз кўп ва ҳўб ёзганлар, гапирганлар. Йил йўқки, матбуотда бу масала кўтарилмаса, Тўй қилувчилар бу ҳикматларни ўқимайдиларми, ҳарҳолда ўз билгиларидан қолмайдилар. Демоғингиз мумкинки: «Тўй қилувчи Фалончи, қийналса ўзинга жабр, сизга нима?» Сиртдан қараганда шундай. Аммо «жамият, унинг тараққий этмоғи», деган туншунчаларимиз ҳам бор-ку? Бугун оила қурадиганларнинг маънавий-руҳий оламлари, маданий даражаларини жамиятдан айри ҳолда кўролмаёмиз-ку? Тўйлардаги исрофгарчилик жамият тараққийетиغا салбий таъсир ўтказмайдими? Тангри Таолонинг «енглар-ичинглар, аммо исроф қилманглар», деган амрини бажармаслигимиз жазосиз қолармикин? Ўтмиш донолари хазинасига разм

ташласак, ырофга доир кўплаб бебаҳо фикрларни уч-ратамиз. Айни дамда шулардан бирини эламоқни лозим топдик:

«Исроф энг ҳурматли оилаларни ҳам бузади, энг бой хонадонларни оқибат вайрон қилади. Энг юқори мансаблардан тубан туширади. Энг шуҳратли ному насабга эга бўлганларни хор-зор қилади. Шунга кўра ырофдан сақланмоқ, ҳар бир ишда тежам, иқтисодга риоя қилмоқ шартдир. Талбир билан сарф қилинган мол-дунё озаймайди, балки ортади. Бахил, хасис одам пулини ҳатто ўзига ҳам сарф қилишга кўзи қиймай, очлик ҳолида яшайди. Исрофчи эса охир оқибат бир тийинга зор бўлиб қолади».

Йиллар оша гаплар гапирилаверилди, оқибат махсус қарор ҳам қабул қилинди, бироқ бир оз фурсат ўтиб, бу зарур қарорни унута бошладик. Замон яна шу масалага қайтишни талаб қиляпти. Биз устозлардан ўқиганимиз, доно отахонлардан эшитганимиз асосида бир-икки фикр-ни баёи қилишга эҳтиёж сездик.

Улуғимиз Абдулла Қодирийнинг дастлабки саҳна асарлари «Бахтсиз куяв» деб номланган. Асарнинг маъноси-ни сарлавҳаданоқ англагандирсиз? Фақат «ўтмишда уй-ланажак қаллиғини никоҳдан аввал кўришмаган, бир йиғитга қари қиз дуч келган бўлса, унинг бахтсизлиги шу-да», деб фикр қилманг. Асардаги куёв боланинг бахтсизлиги – тўй туфайлидир. «Тўй» ва «касофат» тушунчалари бир-бирини инкор этса-да, мазкур воқеадаги куёвнинг бахтсизлиги айнан шу тўйнинг касофатидандир. Бўлажак куёв – етим. Амаки ота ўрнида ота бўлиб, жияни уйлантириш ҳаракатига тушади. Яхши хонадоннинг қизига совчи бўладилар. Қизнинг отаси «тўй-тўйдек бўлсин», деган орзуда оламжаҳон нарсаларни талаб қилади. «Бўлажак оилани қийнамаслик керак, дабдабали тўйнинг ҳожати йўқ», деган насиҳатларга қулоқ солмайди. Куёв боланинг амакиси уятга қолмаслик учун бу талабларга кўнади. Оқибат отадан қолган ҳовли-жоё гаровга қўйилиб,

кўп миқдорда қарз олинади. Куёв қарзни вақтида беролмайди. Судхўр ҳовли-жойни тортиб олажагини билдирганда, куёв «бу кунимдан ўлганим яхши», деб жонига қасд қилади. Буни кўрган келинчак кўзига дунё тор кўриниб, у ҳам ўзини-ўзи ўлдиради.

Таъсирли тарзда, насиҳат йўсинида битилган бу асарда баён этилган воқеа юз йилнинг нари-берисида бўлиб ўтган. Ажабким, тўйда исрофгарчиликка йўл қўймаслик ҳақида унда айтилган гаплар бугунга ҳамоҳанг бўлиб турибди. Тўй эгасига қилинган насиҳатларнинг шамолга қарши қичқириниш каби самарасиз кетиши ҳам юз йилни оралаб бизнинг кунимизгача етиб келибди. Тўғри, ҳозир кўп жойларда «қалин» деган тушунча йўқ. Аммо унинг ўрнига ёзилмаган, аммо бажарилиши шарт бўлган турли-туман қондалар мавжуд. Бу қондалар бадавлат оилалар томонидан тез-тез ўзгартирилиб турилади. Агар келин томонга тўй юборилганда аввал битта қўй берилган бўлса, серҳиммат биродарларимиздан бири жуфт қила қолди. Сўнг унинг ёнига бузоқ қўшилди. Агар илгари битта сандиғу битта жавон билан оила қуриш мумкин бўлган бўлса ҳозир «мебел» дегани пайдо бўлди. Аввал фақат ётоқ учун олинган бўлса, энди унинг ёнига меҳмонхона, ошхона мебеллари ҳам қўшилди. «Фарзандимнинг кўнгли чўкмасин», деб ота-она жонини жабборга беришга мажбур. «Мебел» отлиқ ҳашамни Тошкентда келин томон қилади. Бошқа ерларда куёв олиши керак. Бир хонадонда тўйга тайёргарлик бошланган эди. Қиз томон «мебел»ни олиб келиб ўрнатмоқчи бўлганида, куёв томон «ис, мебел чет элники эмас экан-ку?» дебди. Шу гап туфайли тўй бузилди, десак, ишонмасиз. Сиз ишонинг бу бўлган воқеа. Ана энди ўзимизга савол берайлик: йигит «мебел»га уйланадими ё қиз «мебел»га турмушга чиқадими? Шу матоҳни деб тўйни орқага суришлар ҳам мавжуд-ку? Бунга нима деймиз? Қўполроқ бўлса ҳам жавобимиз шу: бу – ақлсизликнинг ўзгинасидир!

Ўрни келганда айтиб ўтайлик: ота-она тўй ҳаракати-ни бошлаганида аввало ўз имкониятини чамалаб кўри-ши ва шунга қараб маросимнинг даражасини, ўтказиш тартибини белгилаб олиши лозим. Ундан сўнг фарзанд-нинг тарбиясида шу масалага ҳам жой берилиши шарт. Яъни, дабдабадан, демакким, кибрдан қочишнинг савоб-лиги, бировларга қараб кўнгилнинг чўкиши яхши эмас-лиги, оила қурмоқлик фақат дабдабали тўйдан иборат бўлмаслиги, оила саодатини тўйнинг шуҳрати эмас, тўйдан кейинги тотув ҳаёт белгилаши ҳақидаги ҳақиқат-ларни фарзанднинг онгига сингдиришга уриниш керак. Айбситмасангиз мисолни ўз оиладаги воқеадан келтир-сам: агар кузатсангиз «ЗАГС» деб аталмиш маросимда келинни кига келувчи автомашиналарнинг русуми, саног-и болаларни қизиқтиради. Каминанинг ўғли ҳам бир-икки «фалончиникига учта «Мерседес», ўнта «Волга» келди», деган хабарларни айтарди. Бир куни шундай ха-бардан сўнг «уч-тўрт йилдан сўнг Худо хоҳласа сени уйлантирамиз. Сен ҳам шундай машина карвони билан келинни кига борасанми?» деб сўрадим. Ўғлим ва у каби ўсмирлар учун автомашиналар карвони мажбурий қоида каби кўриниши табиий. Чунки ҳамма шундай қияпти. «Фалончининг қизига «Лимузин» келибди...» деган шов-шувлар шамолдай учиб юради. Ўсмир ота-онасидан шун-дай марҳамат кутади ёки орзу қилади. Шунин билан ҳолда камина ўғилга «Худо тўйга стказсин, аммо биз бундай қилмаймиз. Никоҳни рўйхатдан ўтказиш учун турнақат-тор бўлиб борилмайди, вакилни тўйхонага таклиф эта-миз», дедим. Бу гапимдан ўғлимнинг ажабланишини, ран-жишини билардим. Турнақатор автомашиналар эгалар-ига тўлаш учун ортиқча маблағим йўқ, десам эҳтимол тушунарди. Лекин бунга моддий имконият бўла туриб рад этилиши ўсмирни лол қолдирди. Шундан сўнг бу каби одатлар манманлик экани, манманлик эса гуноҳлигини тушунтиргандай бўлдим. Бу суҳбатдан сўнг ўғлим авто-шиналар карвони ҳақида гапирмай қўйди. Аммо ич-

ичида армон мавжудлигини биларднм ва шунинг учун вақт-бемаҳал кўчада кўрганим карвонлар ҳақида ўзим гап очардим ва бу одатнинг яхши эмаслигини таъкидлардим. Шунинг баробаринда санъаткорлардан яқинларим кўп бўлса-да, фақат битта ёки иккитасини таклиф этиш ниятимни ҳам билдириб турардим. Шу зайлда орадан бир неча йил ўтиб Худо бизни ҳам тўйга етказди. Совчилар келин бўлмишнинг уйларига бордилар. Орага воситачи одам қўймай тўй тартиби ҳақида ўзимиз гаплашайлик, деган таклифимиз қуда томонга маъқул тушиб, маҳалламизнинг оқсоқоли билан бордик. Камина орзу қилинаётган тўйнинг тартибини баён этдим. Никоҳ рўйхатидан ўтишга бормаслик, «чарлар», сўнг эса «куёв чақирди», «қуда чақирди», деб аталмиш маросимларни ўтказмаслик ҳақидаги таклифимиз уларни бир оз ўйлантирди, бамаслаҳат жавоб қилажакларини билдиришди. Шукурки, қудаларимиз ҳам, келинимиз ҳам буни тўғри тушундилар. Орзу қилган тўйимиз бир кунда чиройли тарзда ўтди, исрофдан қочганимиз учунми. Оллоҳ ёшларимизнинг бахтини берди.

Энди бугунги тўйларимиз хусусида бир-икки сўз айтсак: бизларда ё у томонга, ёки бу томонга кескин оғиш одатимиз бор. Бугунги кунда «Исломиё тўй» деган тушунча пайдо бўлди ва бунинг тарафдорлари тўйдаги ўйин-кулгунни мутлақо рад этадилар. Келинг, шу тарздаги тўйларнинг тарихига бир назар ташлайлик: тўйдан мақсад – фақат хурсандчилик эмас, балки шаръий, қонуний никоҳдан атрофдагиларни бохабар қилиб қўйишдир. Саҳобалардан бири шаръий тарзда уйланганларини хабар қилганларида пайғамбаримиз алайҳиссалом «Бир таом тайёрланг-да, қўни-қўшниларингизни чорлаб, никоҳдан огоҳ этиб қўйинг», деган эканлар. (Албатта, исломдан аввал ҳам ҳар жойнинг ва диннинг ўзига хос тўй маросими бўлган.) Мақсад шуки, одамлар буларни кўрсалар «фалончининг ўғли билан пистончининг қизи номақбул юришибди», деган ножўя хаёлга бормасинлар. Ула-

молар стказган ҳадисга кўра, пайғамбаримиз алайҳис-салом бир ерга кириб бораётганларида қўшиқ айтаётган аёл. ашулани узиб салавотга ўтганида, жанобимиз «аввалги қўшиғингни айтавер», деган эканлар. Шунга кўра мусулмон мамлакатлардаги тўйларда қўшиқдан воз кечмаганлар. Аммо бу масалада бизда сал қуюшқондан чиқилиши афсусли ҳолдир.

Маст-аластлик билан беҳаё ашулаларни айтишлик, беҳаё қилиқлар билан рақсга тушишлик, ўртада шодланиб ўйнаётган қиз-жувонларга кайф аралаш ҳирс билан тикилишлик каби иллатларни маъқуллай олмаймиз. Ахир ўйлаб кўрайлик: тўйдан шодланиб рақсга тушаётган қиз ёки жувон кимнингдир суюкли фарзанди, кимнингдир жуфту ҳалоли. Бу тикилишнинг ёки маст ҳолда ёнига тушиб ўйнашнинг ёмон оқибатларини кўриб турамиз-ку?!

Тўйлардаги ичкилик ичиш алоҳида бир масала. Бир танишим тўй қилиб, ўғлини уйлантирди. Бу билан зиммасидаги бурчини адо этгандек бўлди. «Этгандек бўлди», деб кесатишимга асос бор. Айтмоқчиманки, бурчни бажариш икки хил бўлади: биринчиси – атрофидаги одамларнинг розилиги, хурсандлиги учун. Яъни, бир тўда еб-ичиб, маишат қилиб кетса бас. Ҳалол-ҳаромнинг фарқига борилмайди. Савоб-гуноҳнинг нима эканига ҳам эътибор берилмайди. Бунинг оқибати маълум: бутун фарзандининг оиласидаги нотинчликдан беҳаловат бўлаётган ота-оналар бу ташвишнинг илдизини топмоқ учун тўйни қандай ўтказганлари, бурчларини қандай адо этганларини ўйлаб кўрсалармикин? Иккинчи бурч Яратганнинг розилиги учун адо этилади. Яъни ҳаромдан («ҳаром»нинг маъноси – тақиқлаш, ман этишдир), гуноҳдан эҳтиёт бўлинади. Янги оилани муаззам бир уй деб тасаввур этсак, унинг пойдеворида ҳалоллик ётсагина бақувват бўлади. Туз бетонни еб адо этганидек, аввал бошда аралашган ҳаром аста-секин умр саройи пойдеворини кемиради.

Бу гаплар шунчаки хаёл маҳсули эмас, балки ҳаётдаги воқеалар юзага чиқарган ҳақиқатдир. Баён қилаёт-

ган танишимиз бадавлат эмас, дабдабали тўй қилишга қурби етмайди. Аксинча, қарз-ҳаволадан умид қилувчи одам. Каминна унга қарз кўтармасдан осонгина тўй қилишнинг йўлини айтдим. Аслида бу йўлни мен ўйлаб топмаганман. Олтмишинчи йилларга қадар барча шу хилда тўй қилган. Кейин «комсомол тўйи» деб номланмиш касофат – бемаъни базм кашф қилиниб, харажатлар кўпайгандан кўпайди. Бугунги келиб «комсомол» деган нарса йўқолди. Бироқ, унинг номи билан юзага келган тўй шакли сақланиб қолди. Асл ўзбек тўйидаги ёр-ёр, тортпшмачоқ каби ажойиб одатлар ўрнини маст-аласт қийқириқлар эгаллади. Уруш-жанжал, баъзан қотиллик ҳам шу янги тўйнинг мевалари экани ҳеч кимга сир эмас. Афсуски, буларни билиб турсак-да, билмагандек хотиржам юраверамиз.

Хуллас, танишим ароқсиз тўй қилишдан уялди. Маҳалла аҳлидан уялди. Уларнинг «тўйига ароқ қўймабди», деган маломатидан қўрқди. Ароқни ман этган Зотдан қўрқмади, уялмади. Лекин ўз фикрича, савоб ишга ҳам қўл урди: тўй арафасида «худойи» деб аталмиш эҳсон қилди. Энди «худойи» дастурхони билан базм дастурхонини бир-бирига солиштирсангиз савобнинг миқдорини чамалай оларсиз. Аллоҳ бандасининг дастурхонига муҳтож эмас. Аксинча, банда Яратганнинг марҳаматига муҳтож. Ўша базмда сўзловчилар ёшларга бахт тилашди. Кимдан? Бахтни ким бсради? Бахт берувчи «ичма» деган нарсани ичсаг-у яна ундан тилак тиласак берармикин? Бу томонини ўйламаймизми? Ичига ҳаром луқма кирган банданинг дуоסי қирқ кунгача қабул бўлмаслигини наҳот билмаймиз?

Иккинчи бир танишимизда ўзгача аҳвол юз берди. Куёв бўлмиш йнгит дастурхонга ароқ қўйилмаслигини талаб қилибди. Ота-бола орасида шу хусусда келишмовчилик чиқибди. Ота ўғлидан нолиб: «Ароқ қўймасам шарманда бўламан-ку, мен ҳам тўйларга бориб ичганман-ку», деб эзилди. Биз дедикки: «Биродар, ўғлингиз-

нинг ақлига тасанно айтмоқ лозим. Сиз тўйларга борганингизда қарзга ёки насяга олиб ичмагансиз-ку? Ё барчаларига «тўйимда қайтарам ичган ароғимни», деб ваъда қилганмисиз?» Ота-бола баҳсида ўғил енгиб, у айтгандай тўй бўлди. Санъаткорлар ичкиликсиз ҳам тўйини ширин тарзда ўтказиб беришди. Мезбонлар ўйнаб-кулиб роҳатландилар. Шу маҳаллада, икки кўча наридаги тўй эса фожна билан якуланди. Маст йиғитларнинг жанжали ҳали чимилдиқ кўрмаган дўстларининг ўлимига сабаб бўлди. Мана сизга бир вақтда бўлиб ўтган икки тўйнинг якуни. «Бадмаст улфат – даврага кулфат», деб бежиз айтмаганлар машоӣихлар. Биз айтаётган масала бошқа миллатларда ҳам мавжуд. Агар осласангиз, саксонинчи йилларда украинликларнинг «Тўй айбонаси», деб номланган кинофильми бўларди. Фильм ўзбек тилига таржима қилинган, ҳозир ҳам телевидение орқали намойиш этиб турилади. Унда ёш футбол юлдузининг ўлимига сабаб бўлган ресторандаги тўй, перофгарчилик, маст-аласт йиғитларнинг қилиқлари кўрсатилади. Эътибор берайлик: Европа учун ресторандаги тўй, ичкилик одатий нарса. Шунда ҳам улар бу одатга қарши чиқяптилар. Биз эса Европадан маданиятни эмас, уларнинг ўзлари ҳам рад этаётган ёмон одатларни оляимиз.

Европадаги миллионер оилалар ҳам тўйларида биз каби сочиб, пероф қилмайдилар. Улардаги никоҳ ўқитиш маросимининг ўзи тўй. Энг яқин одамларини таклиф этишади. Бир неча соат ичида тўй ўтади. Биз улардан мана шу никоҳ ўқитиш (яъни – ЗАГС) маросимини олдик-да, ўзимизникига кўшдик. Ана энди тўй маросимларимизни санаб ўтайлик: совчилар ишни ниширишигач, қиз билан йиғитнинг кўчада кўришув маросими бўлади. Қиз билан йиғит аввалдан бир-бирларини билсалар-да, совчиларнинг аралашувисиз аҳду паймон қилиб кўйган бўлсалар-да, бу маросимга келадилар. Йиғит қизга қимматбаҳо совға беради. Совғанинг қабул қилиниши – ризолик аломати экан. Ана ундан кейин яна совчилар борадилар ва

«оқ ўраш ёки патир синдириш» маросими бўлади. Кейин эса фотиҳа тўйи, бошқача айтилса, қўни-қўшнилар, яқинларга маълум қилиш мақсадида бўлажак келиннинг уйига тоғоралар карвони жўнатилади. Агар тўйга қадар орада хайит байрами бўлса «йўқлов» деб аталмиш янги «карвон» йўлга чиқади. Булар – тўйнинг дебочаларин. Баъзи жойларда «маслаҳат оши» дегани ҳам бор. Номидан маълумки, яқинлар тўйни ўтказиш тартибини белгилаш учун чақирилади. Ошдан сўнг маслаҳатлар берилди ва... тўй эгаси маслаҳатларга қулоқ ҳам солмайди, ўз билганидан қолмайди. Орада дастурхон сарсон... Ниҳоят тўй. (Етқизганига шукур!) Бир кун тўй юборилади (тўй олинади). Бир кун куёв (ёки келин)нинг отаси ишхонасидагиларни зиёфат қилади, яна бир кун онаси ҳамкасбларига дастурхон ёзади. Бир кун келинникида «Қиз базми». Ҳозир бу маросимга куёв жўралари ҳамда отаси ва унинг яқинлари билан келадиган бўлган. Бундан олдин ёки кейин ҳар икки хонадонда «худойи». Сўнг «сабзи тўғрар» деб номланмиш зиёфатча. Эртасига эрталаб (ёки пешинда) ош. Кейин «ЗАГС» деб аталувчи маросим. Ниқоҳдан ўтилгач, ёшлар учун бирон ерда кичкина зиёфатча. Ниҳоят, ҳовлида ёки бирон ресторанда ниқоҳ базми! Эрталаб келинсалом ва аёлларнинг қаймоқхўрлик зиёфати. Тўй эгалари нафас ростлашга улгурмай, эртага кутилаётган «чарлари» маросимига тайёрланишни бошлайдилар. Куёв тўра эса ўртоқларига яна бир зиёфат берадниким, бунинг номини «куёв оши» дерлар. Авваллари Тошкентда “чарлари” аталмиш маросимга, яъни, келин отасиникига тўйдан уч кун ўтиб келарди. Ҳозир тезлашув замони, тўйнинг эртасигаёқ келади. Камида 60 аёл билан келган қуда хотинлар камда 6-7 хил таом билан сийланадилар. Аёллар кетишгач, энди куёв бўлмиш жўралари билан келади. (Худди қайнотасига «бу ёгини қойиллатиб қўйдим», дегандай ҳисоб бергани келганга ўхшайди, шундай эмасми?) Изма-из куёвнинг отаси бошқа қариндошлари билан келишиб «чарлари» давом эта-

ди. Тўйлар шу зайлда ниҳоясига етгач, «тоғаникида келпнсалом». «Амма-холаникида келинсалом»... каби маросимлар бошланади. Бу орада Худо фарзанд берса «ақиқа» ёки «бешик тўйи»... Хуллас, сўзни мухтасар қилсак, тўй-тўйга уланади. Донолар таъбири билан айтсак, «йўғонни чўзадиган, ингичкани узадиган» маънисиз ва кераксиз одатлар, расм-русумлар оқими...

Кези келганда хайит байрамидаги келинсалом маросимларини эсламасак бўлмас. Бу маросимга келин томон беҳисоб тоғоралар карвонини жўнатади. Уч кун давомида келиннинг уйи, ясатиғлиқ дастурхон атрофи гавжум бўлади. Меҳмонлар орасида қариндошлар ҳам етти ёт бегоналар ҳам бор. Бу маросимни фитна уйготувчи тадбир десак, янглишмасмиз. Чунки бунга келганлар фақат об-ичмайдилар, балки уйнинг ҳашами, дастурхон тўкинлигин, келмиш тоғораларнинг сон-саногин билан қизиқадилар ва муҳокама қиладилар. Бундай муҳокамаларнинг кераксиз гапларга ва кўнгилсиз оқибатларга олиб келиши бир масала, яна бир масала телевидениеда бадавлат хонадонларнинг уйлари кўрсатилиб, бу ҳол энг азиз қадриятлар сифатида обдон тарғиб қилинди. Ҳайриятки, бунинг асл мазмунига тушунилибдими, энди такрорланмаяпти.

Биз Тошкент тўйларини баён этдик. Бошқа ерларда булардан баттар кераксиз одатлар борким. ўзингиз яхши биласиз. Одат ёқимсиз ва заруратсиз эканини билсангиз-да, уни бажаришга мажбур бўласиз. Нима учун? Наҳот «маҳалла-кўй нима дейди?» деган истиҳолани енгиб ўтиш шунчалик қийин бўлса? «Тўй қиламан, дсб бели синибди, бечоранинг», деган маломат қайда-ю, «Тўйни ихчамгнна ўтказди, барака топсин», деган шараф қайда! Тўғри, орамизда оғзига кучи етмаган «оғзи бедарвоза»лар ҳам бор. Аммо уларнинг гаплари кўпчиликнинг фикрини ифода етмайди. Бунақа тузсиз гапларга сал кўполроқ бўлса-да: «Ит ҳура, карвон ўтар», дсб қўя қолган маъқулмикин...

Бизларни шодлантирадиган нарсa: бугунга келиб «суннат тўйи» («хатна тўйи») деб аталмиш зиёфатлар анча камайди. Бунақа тўйлар бутунлай қилинмаса янада яхши. Чунки мазкур тўй помининг ўзиёқ ножиоз. Суннат – пайгамбаримиз алайҳиссаломнинг қилган ишлари, одатлари дeмак. У зот ҳаётлик чоқларида бунақа тўй қилмаганлар ва шундай қилинганлар, деб айтмаганлар. Мусулмон мамлакатларида туғруқхонада туғилган ўғил бола шу ернинг ўзидаёқ хатна қилинар экан. У томонларда «суннат тўйи» деган тушунчанинг ўзи йўқ. Бу одатни бизда бирон бойвачча манманлик йўсинида бошлаган-у, кейин ўзгаларга мажбуриятга айланиб қолган бўлса эҳтимол.

Кейинги пайтларда никоҳ тўйларида куёв томоннинг ош бериши ҳам камайяпти. Афсус шуки, бели бақувват биродарларимиз бу заруратсиз одатни ҳамон давом эттиришяпти. Мен бир нарсага тушуна олмайман: эркак қудалар фақат тўй ошида бир-бирлари билан кўришадилар. Унгача худди бир-бирларидан уялгандай кўришмоқликдан сақланадилар. Ахир тўйдан олдин учрашсалар, тўй тартибини ўзаро маслаҳат қилиб олсалар ёмонми? Икки томонда ош бермай, биргалашиб бир ерда қилинса бўлади-ку, бу маросим. Бунақа яхши одат кам бўлса-да, учраб турибди ва биз бунни қуда бўлмишларнинг донолиги деб ҳисоблаб, уларни шарафлаймиз.

Тўй қилиш жараёнида энг мураккаби хотинларнинг талабларини ва инжиқликларини енгиб ўтиш. Муҳтарам аёлларимиз, ҳақ гапимиздан ранжимаглар, мавжуд кераксиз одатларнинг нхтирочилари ҳам, садоқатли ва ўжар ижрочилари айнан сизларсизлар. Тўй учун топган-тутганларни елга созуриш бўйича сиз жаҳоннинг мутлақ чемпионларсиз, десак, бу мартабани қабул қиларсиз. Созуриб бўлгач, тўйдан кейин нолишларни бошловчилар ҳам ўзингиз. Кераксиз одатлардан воз кечиш ҳақида гапирaversиб тоғларни эритиб юбориш мумкин, ammo сиздаги жоҳилликни енгитиш мумкин бўлмаяпти. Сиз

узоқ ташвиқотдан сўнг бирон масалада чекинишга мажбур бўласиз-у, ўша заҳоти янги бир кераксиз. баъзан зарарли одатни ихтиро қиласиз. Масалан: тугун ва тоғоралар муаммоси. Кўп аёллар гўё тугундан воз кечдилар. Бунинг ўрнига эса битта тугун учун сарфланажак маблағ чамаланиб, тўй эгаси аёлнинг қўлига пул қистириш оdatи расм бўлди. Бойроқ аёлларимиз долларни ошкора равишда узатишга уринадилар: одамлар кўриб қўйишсин-да! Камроқ пул узатувчилар эса ийманадилар. Бу оdat тўй эгаси учун ортиқча даҳмаза эшигини очди. Энди у пул берганларга жавоб тариқасида тугун ўрнига қоғоз халталарни шайлаб қўяди. Аввал тугунлардаги нарсаларни ўзаро алмаштириб қўйган бўлса, янги ҳар бирга алоҳида нарса солиши керак. Агар минг кишилик ошда 500 нон ишлатилса, юз кишилик аёллар маросимига мингдан ортиқ нон олинади.

Келин-куёвни кийинтириш бобида ҳам аёлларга бир сўз айтмоқлик мушкул. Куёв тўра зар чопон кийиб, салла ўрайдилар. Бунини тушуниш мумкин: гўё қадриятларимизга қайтаётган эканмиз. Келиниошшани европача кийинтириб, бошларига шляпа кийдириб қўйишлари-чи? Бир ерда «келинининг эгнига атлас куйлак-лозим, беқасам нимча, бошига проқи дўппи кийгизиб оқ рўмол ташланса бўлмайдими?» деган эдик. «нима, бизнинг келинимиз жувонми?» деган танбеҳни эшитдик ва ажабландик: атлас кийим жувоплик белгиси эканми? Унда келин ҳали қизлик оламини тарк этмай туриб, тўй базми эргасига келин саломга атлас кийим-бошда чиқади-ку? Истиқлолдан аввал, хориждаги ўзбеклар билан борди-келди қийин бўлган маҳалларда эшитган эдим: ватандошлар атлас мато топилмагунча қизларининг тўйларини бошламас эканлар. Гап бу ерда бизнинг европача кийимга нисбатан инжиқлигимизда эмас. Тўғри, оқ либос ҳам қизларимизга ярашади, оқликда покизалик рамзи ҳам мавжуд. Лекин бу куйлак (куёвнинг зар чопони ҳам) ўзлариники эмас-ку? Бировдан ижарага олинади-ку? Наҳот покиза қизимизни

неча-неча одам кийган, охори тўкилган кўйлақда узатиб боришдан истиҳола қилмаймиз. Эртасига бу кийимларни тахлаб, изига қайтаришдан уялмаймиз?

Катта ёшдаги мўътабар одамлардан эшитган эдим: уруш ва ундан кейинги азобли йилларда ҳам замонга мос равишда тўйлар бўлиб турган. Дастурхонга бир неча туршак, жийда кўйиб ҳам тўйни ўтказишган. Жамоа хўжалигининг ёки қишлоқ кенгаши раисининг хонасида ямоқ тушмаган битта тўн билан бир атлас кўйлақ сақланаркан. Тўй куни келин-куёвга шу либослар ижарага бериб туриларкан. У замонда умумнинг кийими нонложликдан олиб кийилган. Ҳозир-чи?

Ўтмишдаги тўйлар ҳақида гапирганимизда маросимларимиз албатта ўшандай бўлиши шарт, деб даъво қилмоқчи эмасмиз. Тўйлар давримизга яраша бўлиши керак. Шунинг баробаринда, замонавий тўй маданияти ҳақида ўйлаб кўришга ҳам мажбурмиз. Айрим биродарларимиз хориждан келган меҳмонларни тўй ошига ёки базмига олиб боришни хуш кўришади. Камина эса бундан ҳижолатдаман. Қаранг, тўй учун кўп минглаб пул сарф қилмизу маданиятни белгиловчи арзимас нарсаларга эътибор бермаймиз. Ҳатто ресторанлардаги тўйларда ҳам аҳвол шу. Хориждаги зиёфатларга эътибор берайлик: хизматчилар меҳмондан доимо хабар олиб турадилар, бўшаган идишлар дарров алмаштирилади. Ҳатто тўкилган ушоқлар ҳам кичик чангютар ёрдамида тозалаб турилади. Сочиқлар алмаштирилади. Хуллас, хизмат маданияти юксак даражада. Бизнинг тўйларимизда-чи? Айниқса, тўй ошларида қўл ювадиган жой йўқ. Баъзан ёшлар сув тутиб туришади, раҳмат, аммо сочиққа қўл артилаверилганидан уни сиқиб қайтариб беришдан ўзга чорангиз қолмайди. Ичкарига кирсангиз, дастурхон усти йиғиштирилмаган. Ёғли қошиқлар оппоқ дастурхон устини доғ қилиб турибди. Бурда нонлар бетартиб сочилган. Ярим сийилган узум бошлари маъюс. Пиёлалардаги қолдиқ чойлар ҳам тўкилмаган. Сочиқни сиқсангиз бир

камбағалнинг ошига стгулик ёғ сизиб чиқади... Биз бунақа манзарага кўникиб кетганмиз. Аммо хорижлик меҳмон буларни кўриб бизнинг тантилигимизга тасаннолар айтиб кетармикин? Йигирмата ароқни камроқ олиб, бунинг маблағини покизалик хизматига. тўйчилик маданиятини оширишга сарф этиш наҳот мушкул бўлса?

Тўй маданияти ҳақида гапирганда санъаткорларнинг ўзларини тутишлари, пул қистириш, пулни бошдан сочиш каби ярамас одатни айтмай иложимиз йўқ. Бу ҳолат ва раққосаларнинг беҳаё қилиқлар қилиш эвазига пул тўплашлари бизнинг маънавий оламимиз пастлигидан далолат бермайдими? Бир тўйда ҳайратга тушганим ёдимда. Кўқон атрофидаги тўйлардан бирида раққосага тўхтовсиз пул қистираётган киши диққатимизни тортди. Ўша одам бир кун аввал биз билан суҳбатлаша туриб, иқтисодий қийинчиликдан нолиб, «болаларимга қишлик кийим ҳам олиб берганимча йўқ», деган эди. Эртасига у одам билан яна кўришганимизда «пул қистириш ўрнига болаларингизга кийим олиб берсангиз бўлмайдими?» десак, «тўй эгаси – тоғам бўладилар, ҳамма қистирганда мен қараб турсам уят эмасми?» дейди. Қаранг, боласи юпун юрса уят эмас, ҳаёсиз раққосанинг даҳанига пул қистирмаса айб экан. Бунисига нима деймиз?

Сирдарёдаги бир тўйни гапириб беришди. Тўй эгаси икки минг доллар сарф қилиб бир ашулачини олиб келибди. Ўша куни ёмғир ёғиб йўлларнинг аталаси чиқиб кетганидан кўпчилик тўйга келишга қийналиб, охири «ўша икки мингни йўлни тузатишга сарфласа савоби мўлроқ бўларди», деб кетишибди. Бу гапда ҳам жон бор.

Тўйларни батартиб, чиройли равишда ўтказишда маҳалланинг бурчи ҳақида кўп гапиримиз. Аммо, очигини айтиш керак, бугунги кунимизда тўй қилувчилар маҳалланинг фикри билан деярли ҳисоблашмайдилар. Аввал тўй куни маҳалла билан бамаслаҳат белгиланарди. «Сиз айтган куни фалончи ҳам белгилаб қўйган, сиз тўйингизни бошқа кунга кўчиринг», дейиларди ва бу масла-

ҳатга амал қилинарди. Ҳозир эса битта маҳаллада баъзан бир пайтнинг ўзида тўрт-беш тўй бўлиб ўтган. Одамлар қайси тўйга боришга ҳайрон. Биринчи жойда ош сб чиқилгач, иккинчи тўйдаги лаган тўла ошга қўл ҳам урилмайди. Қарабсизки, яна исроф. Тўйга ксололмаганлар ҳижолатда, тўй эгалари эса гина-кудуратда. Илгарилари идиш-товоқ маҳалладан олингани туфайли маҳалла раисининг тўй эгасига сўзи ўтарди. Энди эса гап гаплигича қолиб кетади. Бироқ, дабдабали тўйга қурби етадиган биродарларга «тўйингизнинг дабдабасини сал камайтириб, тсжалишдан ҳосил бўлгувчи маблағни фалончи хонадонга берсангиз савоб бўларди. Улар ҳам тўйларини вақтида кўнгилдагидек ўтказишиб олишарди», дсган маслаҳатга юрадиганлар ҳам топиляптики, бу яхшиликлари эвазига топилган савоблар туфайли уларнинг тўйлари файзли ўтиб, фарзандлари тотувлик ва бахтга эришяптилар.

Тўйни тартибли ўтказишда маҳалла кўп ишлар қилиши мумкин. Авваллари тўй базмларида бадмастлик авжга чиқса, жанжал кўтарилса, маҳалла қариялари бу хонадонда тортилажак ошга чиқмасдилар. Бу ўзига хос танбеҳ, ўзига хос жазо тури бўлиб, тўйчиларга таъсири сезиларди. Маҳалланинг таъсири ё маслаҳат ва насиҳат йўсинида, ёки қатъий чора тарзида ҳам бўлиши мумкин. Андижон атрофидаги хўжаликлардан бирининг раиси қўллаган чорани ибрат сифатида келтирсак: у киши тўйга аёллар келадиган пайтда ҳовлида ўтириб олибдилар-да, тугун кўтариб келаётган аёлни тўхтатиб «тугунингни анави четга қўй», деб буюрибдилар. Аёллар раиснинг ихтиёрига қарши чиқишармиди. Хуллас, барча тугунлар бир срга тўпланеди. Очиб ҳам кўрилмайди. Раис аёлларнинг маросими тугагунча тўйхонадан кетмайди. Кетса нима бўлиши маълум: тугунлар одатдагидай очилади... Тўй тугагач, раис аёлларга тугунларингни ола кстинглар ва бундан кейин тугун қилманглар, дсб тайинлайди. Аёллар нима кўтариб келишган бўлса, уни

қайтариб олиб кетадилар. Бу ҳол ўн-ўн беш маротаба қайтарилгач, масала ҳал этилади. Бу ҳаракат айримларга эриш туюлиши ҳам мумкин. У ҳолда бошқа чорани тавсия этиб кўринг.

Кераксиз одатларнинг пайдо бўлуви ва изсиз йўқолуви сиз билан бизнинг онгимизга, виждонимизга боғлиқдир. Кибр ва манманликдан озгина чекинсак, олам-олам савобга эришамиз ва хонадонимизнинг чексиз саодатга етмогини таъминлаймиз. Суҳбатимиздан мақсад сизларга ақл ўргатиш эмас, фикрлашга таклиф этмоқликдир. Сўзларимизни ҳадиси кудсийда келтирилган Аллоҳнинг хитоби билан яқунлашни маъқул кўрдикким, бу ҳақиқат юмуқлик кўзларни очар:

«Эй Одам фарзанди, агар мендан уялмасанг, ҳарна хоҳласанг қил!..»

* * *

Баҳорда бодом гуллади, кўзларни қувонтирди.

Кузда эса...

Бодом мевалари ҳали стилмай туриб, «бошқалар те-риб кетишмасин», деган хавотирда қоқа бошладилар. Бечора дарахт инсон боласига мева тугиб бергани учун таёқ ея бошлади. Сўнгсиз, ҳисобсиз урдилар. Дарахт барглари кўзёши мисол тўкилди. Лекни инсон болалари бунга эътибор бермадилар. Ҳали тирик баргларни топтадилар. «Дарахтнинг таёқ еган шохлари, навалари ҳам азобланар, озор чекар-ку», деган фикр ҳеч кимнинг ҳаёлига келмади.

Бу-ку, дарахт, тилсиз, бизнинг назаримизда жонсиз бир нарса. Дарахтларни савалаш билан кифоялансак кошқи эди.

Ҳаётда...

Ўз биродарларимизни заҳарли сўз таёқлари билан савалаймиз. Юраклари қон қақшаб кетса ҳам савалайверамиз. Унли йиғисига ҳам, унсиз фарёдига ҳам аҳамият бермаймиз. Савалай-савалай роҳатланамиз.

Дарахтларни савалашдан мақсад – меваларни териб олиш.

Ўз биродарларимизни савалаб нималарни териб оламиз? Гуноҳлар ортилаётган қопларни тўлдирмаймизми?

Бодом тўла қопни орқалаб бозорга шошамиз.

Гуноҳлар тўла қопларни ортмоқлаб қайга борамиз?

* * *

Эркинлик йўқ жойда масъулият ҳам бўлмайди. Ахир тутқун одамда қандай масъулият бўлсин? Агар идора раҳбари мулозимларига эркинлик бермаса-ю, улардан масъулият талаб қилса, кулгили эмасми?

* * *

Ўтмиш, хусусан Сталин замонидаги зулм учун ким айбдор? Бу ҳақда аввалроқ ҳам фикр билдирилиб эди. Энди мазкур саволга бошқачароқ жавоб қайтарсак-чи? Яъни, бугунги авлодни айблаш мумкинми? Масалан: «Сенинг отанг фалончининг устидан ёзган», деб. Албатта йўқ. Бироқ, у дамларни унутмаслик керак. Чунки зулм дарахти ҳеч бир замонда, ҳеч бир жамиятда қуримайди. Қўёшнинг ҳаракатига қараб соя ташлайдиган жой ўзгариб тураверади. Қайси бир авлоднинг эртами кечми яна шу сояга дуч келиши эҳтимоли бор. Ҳозир бирор идора раҳбарига ёки ундан катта роғига бошқа ходимни ёмонлайдиган, ифво балчиғини чаплаб роҳатланадиганлар йўқми? Ана ўшаларнинг шу хизмати зулм дарахтини суғоради ва қуриб қолишига йўл қўймайди.

* * *

Телевизорда ёзувчи биродаримиз ғалати бир гап айтди: яъниким, илм-фан – бош, ақл учун, адабиёт эса юрак учун экан. Бу гапда мантиқ кўрмадим. Назаримда, биродаримиз фикрларини тўғри баён қилиб беролмадилар шекилли. Балки у киши бундай демоқчи бўлгандирлар:

«Илим-фанга доир ишлар, кашфиётлар асосан ақл маҳсули. Аниқ фан билан шуғулланиш учун юракдаги туйғулар, ҳис-ҳаяжонлар шарт эмас. Айтайлик, қуёш физикаси билан шуғулланувчи олимдан офтобнинг эрталабки латофатига маст бўлиш талаб этилмайди. Унинг учун қуёш нурларининг уфқда товланиши муҳим эмас, балки улуғ ёриткичнинг хусусиятларини ўрганиш зарурроқ. Бадний асар эса аввал юракда туғилиб, сўнг ақл воситасида бойитилиб, қоғозга туширилади». Аниқ фанлар билан бадний адабиётни айри-айри кўриш қалам соҳиблари учун янгилик эмас. Бу хато фикрни тез-тез эшитиб турамыз. Бундай биродарларимиз фақатгина ўз тумшуқлари остидаги нарсаларни кўрадилар. Орқага қарамайдилар, рўнарада нималар борлиги билан қизикмайдилар. Мозийга қарасалар эди, алломаларимизнинг бадний адабиёт билан шуғулланганларини билар эдилар. Яна сир эмаски, фандаги кўп кашфиётларга бадний адабиётда аке эттирилган илмий тахминлар асос бўлган. Лазер нури бунга мисол.

Шу телекўрсатувда биродаримиз китобларни компьютерлаштириш, яъни китоб саҳифасини компьютер экранига чиқариш масаласига салбий муносабат билдирдилар. «Китобни мазза қилиб ўқиш керак», дедилар. Улар бир нарсага тушунмадилар шекилли: компьютерда фақат тамоша қилинмайди, унда ҳам ўқилади. Биз истаймизми ё йўқми, қоғоз масаласи жаҳон миқёсида жиддий муаммо сифатида кун тартибига қўйилгач, матбуот ҳам, китоб нашри ҳам аста-секин компьютерлашади. Ҳозирнинг ўзида айрим илмий адабиётлар, луғатлар, қомусий луғатлар компьютерлаштирилди. Бу жараси ривожланиб бораверади. Лекин шунда бошқа бир муҳимроқ муаммо кўндаланг бўлиши мумкин: компьютердан таралувчи нур оқимининг инсон саломатлигига зарари одамларни ўқишдан чеклаб қўйиш эҳтимоли туғиладими...

– Миллион долларсиз яшамоқ мумкинми?

– Мумкин.

– Юз, ўн, ҳатто бир долларинг бўлмаса-чи?

– Яшамоқ мумкин. Ризқни Тангри беради. Кишининг тирик юриши учун кунда бир кесим нон кифоя. Оғир кунларда одамлар шундай яшашган. Одам нима учун таомланади? Ўлиб қолмаслик, ҳаракатдан тўхтамаслик учун. Бунинг учун катта бойлик шарт эмас.

– Шон-шуҳратсиз яшамоқ мумкинми?

– Одамлар яшашяпти-ку? Нега мумкин эмас экан?

– Юқори мансабсиз-чи?

– Одамларнинг барчаси мансабдор эмас-ку?

– Амалинг бўлмаса, бойлигинг бўлмаса, шон-шуҳратинг бўлмаса, тўй-ҳашамларда сенга пойгакдан жой тегаети.

– Демак, улар Одамни эмас, амал ва бойликни тўйга чорлашган экан. Пойгакда ўтиришдан афсус чекмаслик ксрак. Чунки ўша тўрдагилар ҳадемай пойгакка тушадилар.

– Хўш, бойликсиз, амалсиз, шуҳратсиз яшамоқ мумкин экан. Нимасиз яшамоқ мумкин эмас?

– Иймонсиз. Иймон билан яшаётган киши Аллоҳнинг ҳузурида энг бой, энг шуҳратли кишидир. Тангри ҳузуридаги дастурхон тўри ҳам иймон эгалариники бўлади. Дунёвий бойлик, мансаб, шуҳрат хиёнаткордирлар. Иймон бойлиги эса садоқатлидир. Бу дунёда ташвишли ёки қувончли кунларда ҳам ёлғиз қўймайди. У дунёда эса ўзинга кўшк бўлиб хизмат қилади.

Олимлар тош асри миллион ёки неча минг йил олдин ўтиб кетган дейишади. Лекин мен айрим одамларнинг тош қалбларига қараб, бу гапга ишонгим келмайди. Тош асри тугамаганга ўхшайди.

Бир киши ўзининг синглиси билан юз кўрмас даражада аразлашган экан. Узоқ йиллар давомида ака-сингил

бегоналардай юришган. Вақти келиб, сингил қазо қилганида ака фотиҳага бормоқни ихтиёр этиб, ҳаракатини «ўликнинг ҳурматини қилиб қўйиш ксрак», деб изоҳлади.

Ажаб, минг бор ажаб! Дуруст. ўликнинг ҳурмати бор экан. Тирикнинг ҳурмати-чи?

* * *

Ақлимиз ҳамиша биз билан бирга эмас, доимий равишда ҳукм ўтказмайди. Худди чскиш баҳонасида ташқарига чиққан кашанда сингари бизларни тарк этиб туради. Биз буни сезмаймиз ва айни шу дамда аҳмоқлик қилиб қўйиб, сўнг афсусланамиз.

* * *

Одамнинг эл орасидаги ўрни, мартабаси, обрў-этиборини аввало қилган ишлари, сўнг эса атрофидагиларнинг мақтов ва олқишлари белгилайдими? Балки аксинчадир? Яъни, атрофидагиларнинг ёлғон-яшиқ олқишлари бирламчи, арзимас хизмати эса иккиламчидир?

* * *

Бир киши билан танишадиган бўлсак, унинг қандай фазилатларга эга эканлиги билан қизиқамиз. Иллатлари ҳам назаримиздан четда қолмайди. Сўнг ақлу фаросатимизни тарозуга айлантириб, янги танишимизнинг фазилату иллатларини «тортиб» кўрамиз. Тарозунинг «фазилат» палласи оғирроқ келса, янги танишимиз билан янада яқинлашишга, дўстлашишга интиламиз. Тарозунинг «иллат» палласи босса, ундан нари қочишга уринамиз. Ўзимизга хос ажнб хусусият шундаки, «фазилат» ва «иллат» тушунчаларини ўз ақлимиз даражасидан чиқолмаган тарзда, ўз қаричимиз билан ўлчаймиз. «Комил инсонга хос фазилат» деган мсьёрни эса унутамиз. Шу боис янги танишимизга хос фазилатдай кўринган одат комил инсонга ёт, иймонга зид бўлиб чиқиш эҳти-

моли ҳам бор. Бу борада янглишмаслик, янги танишни асл ҳолида танимоқлик учун ўзимизнинг қобиғимиздан чиқишимиз керак бўлади. Каллакссар одам чивинга ҳам озор бермайдиган кишининг бу мўъминлик фазилатини қадрлай олмайди. аксинча, «нодон» деб кулади. Бесабр одам сабрли кишининг қадрига столмайди. Демак, уни зоҳиран билса-да, ботинан танимоғи мушкул.

* * *

Барча миллат вакиллари, динга ишониб-ишонмасликларидан қатъи назар. «Худога шукур» ёки «Худо хоҳласа» каби калималарни тилдан қўймайдилар. Ҳатто ашаддий худосизлар ҳам баъзан беихтиёр равишда шукрона айтиб юборганларини ўзлари ҳам билмай қоладилар. Худони тилдан қўймаслик, албатта, яхши фазилат, аммо банда учун бу кифоя эмас. Одам фарзанди бутун умри давомида Аллоҳни таниш ҳаракатида бўлмоғи жоиз. Роббимиз бўлмиш Аллоҳ бандаларига илм олмоқни фарз қилган. Зеро, Аллоҳни таниш фақат ва фақат ўқимоқ, илм олмоқлик билан бўлур. Илмсиз, жоҳил одам Аллоҳнинг буюклигини, қудратини тўлалигича била олмайди. «Аллоҳу акбар!» – Аллоҳ улуғ, буюк, деб кунда минг марта такрорлагани билан бу буюкликнинг нимадан иборат эканлигини билмаслик – Аллоҳни танимасликдир.

* * *

Аллоҳ таборак ва таоло Одам болаларини бошқа махлуқотлардан фарқли ўлароқ, азиз ва мукаррам қилиб яратган. Коинотга сочилишган ҳаётсиз қуруқ сайёралар занжиридаги обод сайёрани ҳам ана шу азиз ва мукаррам қилиб яратган бандаларига раво кўрди.

Ҳазрат Алишер Навоӣ айтганларидек:

*Хушдурӯр боғи коинот гули
Барчадин яхши ҳаёт гули...*

Кониот – мўъжиза. Кичик бир заррага боқамизми ё баҳайбат тоғларга қараймизми, барча-барчасида Аллоҳнинг буюк қудрати ва маҳоратини кўрамиз. Бу мўъжизанинг кўламини қай даражада идрок эта олувимиз – Аллоҳни қай даражада танишимизни белгилайди. Қуръонни Каримда таъкид этилишича, ҳар бир гиёҳ, оламдаги ҳар бир жараён – Аллоҳнинг оят-мўъжизаларидир.

Биз бир-биримизнинг овозларимизни эшитамиз. Жониворларнинг овозларини ҳам ажрата оламиз. Бироқ, табиатнинг товушини ҳамма ҳам эшитавермайди. Табиатнинг сўзларини қулоқ билан эмас, илм билан қувватланган идрок воситасида тингламоқ мумкин. Киши бу овозларни тинглагани сайин Аллоҳнинг нақадар буюклигини янада аниқроқ ҳис эта боради.

Аллоҳ кузда дарахтларга ўлим уйқусини беради. Гўёки табиат ўлади. Баҳорда эса навалардаги гуллар кўзларни қувнатади. Бу қиёматда тирилмоққа ишора эмасми?

Ёки саҳро бағрида неча фурсат ўлик каби ётган уруққа ёмғир томчиларининг ҳаёт бахш этиши-чи?

Баъзан ўйлаб қоламан: олов нима учун яратилган экан? Таом пиширмоқ учунми? Хом гўшт суювчи махлуқлар ҳам кўп-ку? Уйини иситиш учунми? Музликларда яшовчи махлуқлар ҳам бор-ку?

Ёмғир ёғадн, қор ёғадн. Баъзан шукурлар қиламиз, баъзан «кўнайннб кетди», деб нолиймиз. Бошимиз узра томчилаётган томчилар булут шаклида неча юз ёки минг чақирим йўл босиб келганини тасаввур қила оламизми? Кўзимизга чиройли кўринган ёки чақин чақиб борлиқни гулдуратган булутларнинг неча юз ёки минг тонна сувни ернинг бир ҳудудида тўшлаб, иккинчисига олиб келиб тўкишини ўйлаймизми?

Аллоҳнинг замину осмондаги барча мўъжизалари бе-хато ишлайди ва азизу мукаррам қилиб яратилган инсонга хизмат қилади. Кўзимизга аҳамиятсиз кўринган чивин ёки газанда ҳисобланмиш махлуқнинг ҳам таби-

атда ўз ўрни. ўз хизмати мавжуд. Чивин ҳам мўъжиза, фил ҳам бир мўъжиза ва бу мўъжизаларнинг барчаси занжир халқаси каби бир-бирларига боғланган, уни узмоқ, тўғрироғи узмоққа уриниш инсоният бошига фожиалар ёғдиражаги тарихдан маълум.

Бўриларнинг камайиб кетиши бошқа жониворлар орасида турли касалликнинг кўпайишига сабаб экани энди сир эмас.

Тимсоҳларнинг қириб ташланиши натижасида дарё ўзанларининг беркилиб қолаётгани ҳам маълум.

Хитойликларнинг эса «донни еб ташлаяпти», деб чумчуқларни қириб юбориб, сўнг бу қушчаларни чет элдан сотиб олишга мажбур бўлганлари кулгили, айни чоқда ачинарли ҳол.

Худосизлар жамиятида «табиатни енгамиз!» деган шиор мавжуд эди. Агар табиат инсон онгининг маҳсули бўлганида уни енгиш балки мумкин бўларди. Буюк қудрат билан илоҳий тарзда яратилмиш табиатни енгиш мумкинмикин?

Энг аввал нозил бўлган суралардан бири «Аъло» («Энг олий зот») сурасининг дастлабки оятларида зикр этилганидек, «Аллази холақо фа савва. Валлази қоддаро фа ҳада. Валлази ахрожал маръаа. Фа жаълаҳу ғусоъ аҳва». Маъно таржимаси: «У (яъни Аллоҳ) барча нарсаларни яратган ва яхшилаб, мутаносиб қилган Зотдир. У ҳар бир нарса учун муносиб йўлни белгилаб (яъни барча нарсани ўлчов билан қилиб), ҳидоятга бошлагап Зотдир. У ўт-ўланларни ундириб чиқариб, сўнг қорамтир хас-ҳашак қилиб қўйган Зотдир». Энди мазкур оятни тафсирчи уламоларимиз, муҳтарам устозлар сўзлари билан англашга уриниб кўрайлик: «Тафсири ҳилол»да баён қилинишича, дунёдаги яралмиш махлуқотнинг ҳар бирига идрок дикқати билан назар солинса, Аллоҳнинг қудратига, ҳар бир нарсани дақиқа-сонияларигача илоҳий ҳикмат ила маҳорат билан яратилганига қойил қолмасдан иложи йўқ. Инсон аввало ўз-ўзига назар солса, ҳар бир аъзоси энг муносиб

ҳажмда, жойда, шаклда эканини билади. Бирортаси озгина ўзгарса, мувозанат бузилади, ўз вазифасини адо этолмай қолади. Бошқа махлуқот ҳам айни шундай. Ҳар бир нарса, ҳатто ақлсиз бўлса ҳам, Аллоҳ берган ҳидоят орқали бу дунёда ўз ўрнини топади, ўз вазифасини бажаради. Ит итлигини, эшак эшаклигини қилади, бири иккинчисининг вазифасини бажара олмайди. Инсон ҳаёти ўсимликлар ҳаётига ҳам ўхшайди: инсон туғилади, ўсиб-улғаяди, қариб-қартаяди ва ниҳоят, қурийди – вафот этади.

Айрим уламолар оятдаги «ғусоъ» сўзини нефть деб таъвил қиладилар. Уларнинг фикрича, сел кўпикларига қоришган чирик япроқ-хазонларининг қуйқасидан нефть ҳосил бўларкан. Бу изоҳларни дунёвий олимлар ҳам эътироф этадилар.

Қуръони Каримнинг асли ёки маъно таржималари билан таниш биродарларимизга маълумки, бир қанча сураларнинг қатор оятларида бу каби мўъжизалар баён берилганким, мазкур илоҳий мўъжизаларнинг илмий ҳақиқат эканини XX аср дунё олимлари тан олдилар. Шулардан бири «Ар-Роҳман» сурасидаги дарё-денгизларнинг бир-бирлари билан учрашадиган қилиб қўйилгани, уларнинг ўрталаридан тўсиқ бўлиб, бу тўсиқдан ошиб ўтолмасликлари баёнидир. «Тафсири ҳилол»да ёзилишича, араб олими доктор Муҳаммад Мутаваллининг таъкидига кўра, Форс кўрфазида денгиз тубидан чучук сувли булоқлар отилиб чиқаркану аммо денгизнинг шўр сувига аралашиб кетмас экан. Ўша булоқлар Кўкбот номи билан машҳур экан. Бошқа илмий маълумотларга қараганда, Адан кўрфази билан Қизил денгиз туташган Боб ал-Мандаб бўғозида ва Атлантик океани (Атлас уммони) билан Ўрта ер денгизи (Оқ денгиз) туташадиган Гибралтар (Жабалил Ториқ) бўғозида икки денгиз суви бир-бирига аралашмаган ҳолда оқар экан. Бу мўъжизанинг бир минг тўрт юз йил илгари Қуръони Каримда баён қилинганидан хабар топган машҳур сайёҳ Кусто бсхтиёр калима келтирган, дейишади.

Шундай илоҳий мўъжизалардан таркиб топган табиатни инсон онги енга олармиди? Асло! Аммо табиат овозини эшитмаслик, идрок қила олмаслиги натижасида ўз бошига ўзи балолар орттириб, олиши мумкин. Бугун дунё халқлари тилдан «экологик фожиа» деган ибора тушмай қолди. Бу фожиа табиатни енгмоқ қасдида қилинган саъй-ҳаракатлар учун ажр-мукофотдир. Инсоният ақл-идрокини табиатни енгилдай беҳуда ишга эмас, илоҳий мўъжизаларни ва унинг Яратувчисини танишга қаратмас экан, бугунги фожиалар ҳолва бўлиб қолади.

Коинот гули ҳисобланмиш. «Она Ер» деб эъвозланмиш курран замин фақат бизники эмас, унда бугунги гўдакларнинг, яна юз, минг... йиллардан кейин, то қиёматга қадар туғилажак чақалоқларнинг ҳам ҳақлари бор. Бизларга Ерни еб адо қилмоқлик буюрилмаган, балки авайлаш, эъвозлаш мажбуриятни юкланган.

Авлодлар қарғишига қолмайлик десак, табиат овозини идрокимиз пла тинглайлик.

* * *

«Мана шу қаср, шу автомашина, шу жавоҳиру ёқутлар меники», деб ўйлаймиз. Нодонларимиз биз. Ахир жонимиз узилнши билан булардан ажраймиз-ку? Булар бизларга асқотмайди-ку?

«Шу кўз, тирак, жигар... меники», деймиз. Зоҳиран тўғри – ҳаёт эканимизда бизники. Аслида – оқибатда эса, жон чиқиб сўнгги манзилимизга борганимизда эса улар ўз эгаларини топадилар.

У ҳолда чин ўзимизники бўлган, бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам ўзимизга садоқат билан ҳамроҳ бўлувчи, бошқаларга насиб этмовчи, фақат ўзимизга хизмат қилувчи бирон нимамиз борми? Бор! Бу – иймон.

* * *

Қўшиқчи: «Бургутлар, мени самодарга олиб чиқинг!» деб нола қиланти. Дуруст, самога-ку, бургут олиб чи-

қар. Осмонга чиққандан сўнг тушмоқ ҳам бор. Бургут олиб тушармикин? Одамлар айтмайдими: «Нодон ўзинг учишни билмасанг нима қиласан учишни орзу этиб?» деб.

* * *

Шоир китоб ўқиб ўтирган экан. Бир жоҳил одам унга яқин келиб «нечун ёлғиз ўтирибсан?» деб сўрабди. Шунда шоир унга қараб: «Сен келишиңг билан ёлғиз қолдим. Чунки китоб мутолаасидан тўхтадим», деган экан.

* * *

Ривоят қилурларким, ТАҚДИРнинг бениҳоя тенгсиз гўзал, оқила қизи бор экан. Қарангки, бир вақтнинг ўзида АҚЛ, ДАВЛАТ ва УМИД деган йипитлардан совчилар келишибди. ТАҚДИР қизини чақириб «Куёв бўлмишни ўзинг танла, қайси бири сенга маъқул?» деб сўрабди. Доно қиз ўйлаб туриб жавобини бошлабди:

– АҚЛ инсондаги энг олийжаноб фазилатдир. АҚЛ ёрдамида дўстни душмандан, ҳушёрни эса девонадан фарқлаш мумкин. Лекин АҚЛнинг бир айби борки, кишини чалғитиб, хатарли йўлларга солиб қўймоғи ҳам мумкин. «Ақллилик балоси» деб бекорга айтмаслар.

– ДАВЛАТ ҳақида нима дейсан?

– ДАВЛАТ – ишбилармон ва ҳукмдордир. Давлатнинг итоатида кўп нарсалар бор. Бироқ, унда вафо йўқ. Агар ихтиёрни ўзимга берсангиз мен УМИДни танлагум. Чунки УМИД ҳар қандай ҳолатда ҳам инсондан ажралмайди, ҳар қандай ҳолатда ҳам вафолигидан чекинмай, энг яқин дўст бўлиб қолади. – деган экан оқила қиз.

* * *

Бир кар одамнинг ҳўкизи йўқолиб қолибди. Кўчада қидириб юриб, янада карроқ одамга дуч келибди. Иттифоқо бу одам эргалаб эшак топиб олган экан. Кар одам ҳўкизи йўқолганини айтиб, унинг шохлари-ю, думларининг таърифини келтирибди. Карроқ одам унга жавобан:

– Ҳа, тўғри, мен эшагингни тошиб қўйганман, сулончини бергин-у олиб кетавер. – дебди.

Кар одам эса яна хўкизининг таърифини қилаверибди. Шу ҳолда гап талашиб туришганда эшагига бир жувонни мингаштириб олган оқсоқол кўринибди. Қарангки, оқсоқол улардан-да карроқ экан. Йўлни тўснб, бирн хўкиз, бири эшак ҳақида тинмай гапирётган одамларга қараб: «Хотинни олиб қўйишмоқчи шекилли», деб ўйлаб:

– Яқинда хотиним ўлди. Бу жувон бегона эмас, хотинимнинг чўриси эди. – дебди.

Хуллас, учовни уч хил гапириб, баҳслашиб, ҳақиқат нетаб қозига келибдилар. Худонинг қудратини қарангки, қози улардан баттар кар экан. Рамазон ойи яқинлашиб қолган, агар янги Ой кўринса, ноғоралар чалиниб, элга маълум қилиниши керак экан. Қози уларнинг тинмай, бир-бирларига гап бермаётганларидан «Ҳа, улар янги Ой чиққанини кўришибди-да», деган қарорга келиб, хпзматкорларига буюрибди:

– Ҳой, ноғораларни чалинглар, эртага саҳардан рўза!

Қиссадан ҳисса: бир-биримизнинг гапларимизга тушунишни нетамай юрганимизда ўша одамларга ўхшаб қолмайимизми?

* * *

«Ўзингни-ўзинг англаб ет!» дейишади. Хўш, қандай англамоқ мумкин? Бунинг учун киши ўзига қарашни, ўзини ўзи идора этмоғи лозимми? Ўз-ўзини англамоқ учун бу кифоя эмас. Бунинг биринчи шарт: одам атрофидагиларни зийраклик билан кузатмоғи шарт: яъни ўз кучини, зехнини, гидрокини бошқаларники билан таққосласин, манфаатларини ўзгалар манфаатига солнштирсин-да, уларнинг назарда ўзининг қандай кўрinishда эканини тасаввур этсин. «Менда бошқаларни қойил қолдирувчи ҳеч афзаллик йўқ», демоққа куч топсагина, ўзини англашни бошлайди.

Агар сиз бошқалардан бирон нимани илҳақ кутмаётган бўлсангиз, ўзгаларнинг марҳаматига муҳтож бўлмасангиз бир асаларига иккинчиси, бир арғумоққа бошқаси хатарли бўлмаганидек, одамлар ҳам сизга даҳшатли ёки ёвуз бўлиб туюлмайди. Агар сизнинг бахту нқболингиз бошқалар измида бўлса, одамлардан қўрқа бошлайсиз.

Демак, яшамоқнинг қондасини бу тарзда белгиламоқ афзал: ўзимизники бўлмаган барча нарсалардан воз кечмоғимиз шарт. Токи ўзимизники бўлмаган бу нарсалар ўзимизга хожа бўлиб олишмасин. Аъзойи баданимизнинг хоҳиш-истакларига қулоқ солмайлик, унинг инжикликлари бузуқлик жари томон етаклаши мумкин; бойликка муҳаббат уйғонишидан сақланайлик, бу муҳаббат ҳалок қилғувчидир; шон-шуҳрат, мансаб, эҳтиромлар эшик қоқса, «хуш келибсиз, мен сизга мунтазир эдим», деб қучоқ очмайлик. Бу ўринда дониш аҳли дерки: фарзандларинг, хотининг, ака-укаларингдан ҳам воз кечгил. Лекин бу талабни сўзма-сўз тушунмоқ дуруст эмас. Яқинлардан воз кечмоқлик – уларни кўчага чиқариб ташламоқлик ёки тўнни елкага ташлаб «ҳайт!» деб чиқиб кетмоқлик эмас. Гап бу ерда яқин кишиларнинг нафс балосига учраб қолишидан қайтариш ҳақида кетяпти. Яқинларингиз нафс ботқоғига бота бошладими, истар-истаманг ўзингиз ҳам улар изидан бораверасиз.

Ўзингиз сақланиб, уларнинг ҳалок-бўлишларини кузатиб туришингиз эса важдондан эмас.

Аллоҳ таоло Мусо алайҳиссаломдан сўради: «Ана у қўлингдаги нимадир, эй Мусо?» Мусо алайҳиссалом деди: «У асоийм (ҳассам) унга таянурман ва у билан қўйларимга барг қоқиб берурман. Яна унда бошқа ишларим ҳам бор». Аллоҳ айтди: «Уни ерга ташлагин. Эй Мусо!» (Тоҳа сурасидан).

Тафсирчилар Мусо алайҳиссалом асоларининг ерга отилишини ул зот ички дунёсининг ўзгариши, деб изоҳлайдилар. Мусо алайҳиссалом ҳассалари билан нафсоний ишларни бажаришларини айтганларида Аллоҳ асоли ерга ташлашни амр этди. Шу онда нафс ва нафсга онд барча нарсалар илон каби тўлғониб ерга тушди. Шу йўл билан Мусо алайҳиссаломга нафснинг ҳақиқати кўрсатилди. Кўрқиб, кўрган нарсаларидан қоча бошлаганларида дейилдики: «Эй, Мусо! Бу илон Аллоҳдан бошқа нарсаларга итбат қилишнинг намунасидир. Бу намуна инсонларга кўрсатилса, улар қўрққанидан ундан қоча бошлайдилар».

Бошқа бир мазмунга кўра эса асоли ташлашга амр этилишида бу маъно яширинган: «Сен энди тавҳидга эришдинг. Сенинг асога таянишинг, ундан ёрдам сўрашнинг тўғрими? Қандай қилиб сен бу асо билан уни қиламан, буни қиламан, дея оласан? Тавҳид йўлидаги илк қадам – сабабларни тарк қилишдир. Ҳар турли талаб ва орзулардан воз кеч». Нединки, «Таъвилоти Нажмия»да бундай дейилади: «Аллоҳнинг нидосини эшитган ва Унинг жамоли нурини кўришга муяссар бўлган киши, Аллоҳдан бошқа таянадиган ҳар нарсани ерга ташлайди. Аллоҳнинг фазли ва карамидан бошқа нарсага таянмайди. Нафснинг орзуларидан узоқлашади».

Мусо алайҳиссалом оилалари билан Мадяндан Мисрга борар эдилар. Совуқ ва қоронғи йўлчилик давомида фарзандлари дунёга келади. Уларнинг олов ва сруғликка эҳтиёжлари бор эди. Шу онда узоқдан бир олов шуъласи кўринди. Аслида бу нур Мусони пайғамбарликка ҳозирлашнинг бир ширати эди. Бу оловдан чўф келтириш учун ул зот шуъла томон йўналдилар. Унга яқинлашганларида нидо эшитилди: «Эй, Мусо! Мен сенинг Парвардигорингман. Кавушларингни ечгин. Чунки сен муқаддас Туво водийсидасан» (Тоҳа сурасидан). Муфассирлар «Кавушларингни ечгин» калимасини турлича шарҳлайдилар. Жумладан: «Кавушларинг дейилганда

охират ва дунё тушунилмоқда. Икки кавушингни еч – яъни, қалбингни дунё ва охират савдоларидан бўшат». Бошқа шарҳларда эса бундай дейилади: «Сен табиат ва нафсингдан воз кеч. Нафсингни ва унга оид нарсаларингни фикрларингдан чиқариб ташла». «Далилий тафаккурдан воз кеч. Чунки мушоҳада ва кўз билан кўрган-дан ксйин бу срадаги нарсалардан сенга фойда йўқдир».

Барча динларда, барча замонларда одамнинг нафс қулига айланмаслиги учун эҳтиёткорликка чақирадилар. Донолардан бири деб эканларким: «Аллоҳ яратган энг ярамас махлуқ нафсдир. Чунки нафс фақат ўзига қарши бўлган нарсаларни истайди».

Ривоят қилишларича, ҳазрати Зулқарнайн сафарлари чоғида нафсни сингишга уринган бир қавмга дуч келди. Бу срадаги инсонларнинг биронтаси бойлик тўплаш билан шуғулланмас экан. Таомлари ҳам асосан сабзавотдан иборат экан. Бу срадагилар ўзларига қабр қазиб, унинг ёнида ибодат қиларканлар. Зулқарнайн бундан ажабланиб, бу қавмнинг ҳукмдорини ҳузурига чақиртирибди. Ҳукмдор эса «Менинг ҳеч ким билан ишим йўқ. Кимнинг менда иши бўлса, ўзи ёнимга келсин», дебди. Зулқарнайн янада ажабланиб, унинг ёнига келиб: «Сени чақиртиривдим, нега келмадинг?» деб сўрабди. Ҳукмдор, тилёғламалик қилиб ўтирмай:

– Сенга ҳеч бир эҳтиёжим йўқ, агар бўлганида ҳузурингга борар эдим, – дебди. – Сенинг менда эҳтиёжинг бордирки, чорлатибсан.

– Эҳтиёжим – сизлардаги аҳволнинг сиридан воқиф бўлмоқлик, – дебди Зулқарнайн.

– Тўғри фаҳмлабсан, эй ҳукмдор, бизнинг олтин ва кумушларга эҳтиёжимиз ҳам, ишимиз ҳам йўқ. Чунки бир озгина бўлса-да, олтин ёки кумуш топган кишининг янада кўпроқ топиши учун ҳузурини йўқотганини кўрдик. Шунинг учун ҳам дунё сарватидан воз кечганмиз.

– У ҳолда бу қабрлар кимга керак? Нега қабр қазиб, уларнинг ёнида ибодат қилмоқдасизлар?

– Бу ишимиздан мақсад ҳам дунё сарватига майл қўймасликдир. Қабрларни кўргач, бир кунмас бир кун шу ерга тушишимизни ўйлаб, ҳамма нарсадан воз кечамиз.

– Нега сабзавотдан бошқа нарсаларни смайсизлар? Ҳайвонларни боқиб, сутни ва гўштини истеъмол қилсаларингиз бўлмайдими?

– Ошқозонларимизнинг жонли ҳайвонларга мазор бўлишини истамадик. Сабзавотлар билан ҳаёт кечирмоқ мумкин экан, бизга шу маъқул. Зеро, томоқдан ўтганидан кейин ҳеч бир нарсанинг таъми қолмайди. – деб жавоб берган экан қавм ҳукмдори.

* * *

Ҳаёт – бешик ва тобут орасидаги тор бир йўл ва йўлчиликдир. Дунё ҳаёти сўнгисизлик ичида бир совун кўпиги кабидир. «Инсонлар идрок қилган ҳаёт нимадан иборатдир?» деган саволга ернинг заҳи ва қабр тошларининг қаттиқлиги энг тўғри жавоб бўлур эди. Шундай экан, нафсоний орзулар ва вужуд йўлида ўтган умрнинг маъноси нима ҳам бўлур эди?

* * *

Ривоят қиладиларким, пайғамбаримиз ҳазрат Муҳаммад алайҳиссаломга Аллоҳнинг расули вазифаси берилган чоқда Иблис алайҳилаънанинг ёрдамчилари ҳовлиқиб келиб:

– Бир пайғамбар жўнатилибди ва бир уммат пайдо бўлибди, – деб хавотир билан хабар беришибди. Шунда Иблис сўрабди:

– Ўша уммат нафснинг ҳавойи истакларига берилиб яшашни севармикми?

Ёрдамчилар «ҳа, севаркан», деб жавоб беришганда, Иблис хотиржамлик ва мамнунлик билан дебдики:

– Нафснинг ҳавойи истакларига берилиб яшашни севсалар – масала йўқ, биз учун ташвишли ери ҳам йўқ.

Бутга топнишлари мутлақо шарт эмас. Мен уларни уч восита билан йўлдан оздираман: Биринчиси – ҳақсиз ва ғайриқонуний фойда топдириш орқали, иккинчиси – топган-тутганларини лойиқ бўлмаган нарсаларга ҳарж қилдириш орқали ва учинчиси – лойиқ бўлган нарсаларга сарфлашдан юз ўгириш орқали. Билингким, бутун ёмонликларнинг манбан шулардир.

* * *

Одамнинг энг зўр душмани – ўз нафсидир. Киши тирик экан, нафси билан курашда мағлуб бўлмаслиги керак. Нафс шундай ғанимки, манманлик ва қайсарлик унинг шioriдир. Кибру ҳаво унинг доимий ҳамроҳидир.

Шайтоннинг энг ншончли қуроли айнан шу нафсидир.

Одам Ато Момо Ҳаввонинг жаннатдан Ерга туширилишларига сабаб шайтон алайҳишлайнанинг васваси экани барчамизга маълум. Васваса нафси уйғотди ва Одам алайҳиссалом айтилган вазифани бажармай продавий хатога йўл кўйдилар. «Нафси уни биродарини ўлдиришни яхши кўрсатди. Бас, уни ўлдирди. Шу сабабдан зиёнкорлардан бўлди» (Монда сурасидан). Одам алайҳиссаломнинг катта ўғиллари Қобил ўз укаси Ҳобилни ўлдирди. Бу фоний дунёдаги дастлабки қотиллик акадаги нафс ғолиб келган дамда содир этилди.

Муҳтарам Пайғамбаримиз (с.а.в.) душман билан жангдан сўнг қайтиб келаётган бир гуруҳ саҳобаларига айтдиларки:

– Марҳабо, сизларга! Кичик жиҳоддан катта жиҳодга келдингиз!

Саҳобалардан бири сўради:

– Эй Аллоҳнинг расули, катта жиҳод деганингиз нима?

– Нафс билан жанг қилиш. – деб марҳамат қилдилар

Расулуллоҳ (с.а.в.).

Яна Аллоҳнинг расули дедиларки: «Мужоҳид – Аллоҳга итоат йўлнда нафси билан жиҳод қилган одамдир». «Нафсингдан келаётган азобни ташлаб кет. Ал-

лоҳга исён борасида нафсингга қулоқ солма. Қиёмат куни нафс сенга душманлик қилганида баъзи бир аъзоларинг баъзиларига лаънат айтади. Фақат Аллоҳ авф этса ва ҳимоясига олса, бирон нарса бўлмайди».

Инсонлар орасидаги урушда танаффус бўлиши мумкин. Нафсга қарши жангда нафас ростлаш бўлмайди. Бир кунда энг камида беш марта қарши ҳужумга ўтилса, нафсинг зарбаларига дош бериш мумкин. Йўқса, нафс бандани янчаверади, янчаверади... Кўзларимиз, қулоқларимиз, димоғларимиз нафсга сидқидилдан хизмат қилаверади. Қўл-оёқларимиз нафс кўрсатган томонга интилаверади. Қалб бу аъзоларни бошқара олмай қолади... Ҳолбуки, нафс фақат ақл йўли билан эмас, асосан қалб йўли ила тарбия этилади. Шунинг учун «нафис ақлимизга на бўлдики, хасис нафс бизга ғолиб бўлубдур?», дейилганда қалб тарбиясининг заифлиги назарда тутилади. Агар одам ўз нафсига асир бўлиб қолса, инсонийликни қўлдан бой беради.

Сўйиш учун келтирилган ҳайвонларнинг ҳеч нарсадан бехабар ҳолда бир тутам кўкатни талашиб, уришншларини ҳеч кузатганмисиз? Бу манзара ўлимга орқа ўгириб, ҳалол-ҳаромнинг фарқига бормай, нафс йўлида манфаат ғавғосини қилаётган инсонлар ҳолининг намойишини эслатмайдими? Инсонларнинг жанжалларини фаришталар кузатиб туришади. Фаришталар бизлардан олдингиларни ҳам билишганлари учун бу ҳолимиз уларга балки айни манзаранинг такрори бўлиб туюлармикин? Фаришталар бир вақтлар кичкина нарсалар учун катта жанжаллар кўтарганларнинг ҳозир қабрларида ҳисоб бераётганларини, ўз фарзандлари томонидан аҳён-аҳёнда эсланиб, набиралари томонидан эса тамоман унутилганликларини кўриб туришади.

Шайх Саъдий ёзадилар: «Бир улуғдин «аъдо адувика нафсу каллази байна жанбайка» ҳадиси маъноси ни сўрдум. Ул деди: «Маъниси улдурки, ҳар душмангаким, эҳсон қилсанг, ул сенга дўст бўлур. Магар наф-

ски. анга ҳар неча мадоро қилсанг, муҳолифатни зиёда қилур».

«Бу дунёдаги энг йирик ёв. билгингки, эй кўнгил, ўз нафсингдир. – дейилади «Қутадғу билиг»да, – Унинг тузоғи доимо ёйиқ. Нафсдан жон учун стишадиган нарса – машаққат. Нафс бузуқнинг давосини ўлимдан бошқа ҳеч нарса тополмайди. Шу нафс гоҳ югуртириб, гоҳ слдиради, гоҳ кулдириб, гоҳ йиғлатади. Кўзни суқ қиладиган ҳам шу нафс. У туфайли киши гоҳ тўқ, гоҳ оч бўлади. Бир орзун топса, бошқаси қолади. Нафс семирса, охир-оқибат эгасини йиқитади. Кишининг нафси овчи итга қиёс: агар у семирдиб кетса, эгасининг ҳақини ҳам танймайди. Ёки киши нафси ёш болага ҳам ўхшайди. Қорни тўйса бас, чопиб кетса, Сен эса унинг орқасидан излаб юрасан».

«Нафсдан ҳам даҳшатлироқ ёв – бойлик», дейишади. Бу фикр унчалик тўғри эмас. Чунки бойлик – нафсининг фарзанди. Аслида, барча иллатлар нафсининг боласи. Аммо бора-бора ёвузликда ўз оналаридан ошиб кетиб ҳоллари ҳам учрайди.

Бир учқундан пайдо бўлган ёнғиннинг фалокату фожиялари аён. Кичкинагина тешикча туфайли катта кема фарқ бўлиши мумкин. Чунки нафсдан туғилган гуноҳлар иймонни хароб қилади. Гўё микроблар сингари ёпишиб, аввалига иймонни заифлаштиради, кейин эса ўлдиради. Дарвоқс, иймон бир марта заифлашди, уни йўлдан тойдириш жуда осон бўлиб қолади. Мана шу жиҳатдан нафсининг душманлиги бошқа душманларга қараганда кўрқинчлироқдир.

Шайтон васвасаси билан нафс васвасаси орасидаги фарқни уламолар бундай изоҳлайдилар: шайтон ўйиндан ўйинга ўтаверади. Нафс эса бир нарсани қайсарлик билан талаб қилиб тураверади. Шайтон моҳир ёлғончи ва ҳийлакор бўлгани боис, инсонни Аллоҳ розилигидан чалғитиш мақсадидан бир гуноҳга ундоимаса, бошқа бир гуноҳни «гақлиф қилади», бир ўйинда инсонни лақиллата олмаса, иккинчи бир ўйинни тadbиқ этади. Аммо нафс

қайсар ёш боладек ёпишиб олган нарсаларни хоҳлаб тураверадн. Васвасанинг нафсдан эканлиги шу тариқа англашилади.

Ҳазрати шайх Иброҳим бин Довуд Роққодан (қ.с.) ҳикмат: «Одамларнинг заиф жиҳати улдурки, шаҳват ундан кучли бўлгай, нафснинг қўлида ожиз қолгай, сўнг уни «нафс эшаги» дегайлар. Одамларнинг зўри улдурки, нафс устидан ғолиб келгай, нафсини ўлдирса, бас, ул киши фариштадан афзалдир». Нафсни енгишдан вужуд жафо тортади, аммо ундан кўнгил сафо топади. Отнинг тизгини суворийда бўлгани каби нафс тизгини инсонда бўлса, у ҳақиқат йўлида бардавомдир. Нафсини жиловлай олмаган инсоннинг қалби эса қаровсиз боланинг кийини каби ирқит юради. Ҳазрати шайх Ҳаким Термизийдан (қ.с.) ҳикмат: «Ҳар кимнинг зотида нафсоний сифатлардан «мен» сифати қолган бўлса, ул киши шундоқ кишига ўхшарки, бировда бир дирҳам қарзи қолар бўлса, озод бўлмас, шу бир дирҳамнинг қули бўлур. Аммо ул кишиким, бутун нафсоний сифатлардан ўзини йироқлаштирган бўлса, ҳеч кимда қарзи қолмагани каби озод бўлур. Ҳақ таоло ул кишини ўзига жазб айлар. Нечукким, Ҳақ таоло Қуръонда бу хусусда ишорат айлагандир».

Нафс махлуқига таслим бўлган инсоннинг эртаси ғоят ачинарли. Охират лаззатларидан маҳрум, турли ҳайвоний орзулар билан кечирилган умрнинг сўнгги хайрли бўлмаслиги маълум. Бундай қоронғилик чодирдаги умрнинг ёруғлик билан тугаши ҳам амри маҳолдир. Илоҳий ибрат саҳналаридан хулоса чиқармай, ғоясиз умр кечирмоқ, ўлимнинг изтироблари ичида йўқ бўлиш – инсон учун нақадар катта фожиадир. Нафсоний ҳаётнинг турли-туман кўринишлари, жарангдор қаҳ-қаҳалари эса жаҳаннам ҳаётининг ишоратларидир. Вужуд оромн орзусига банди инсон ўз умрини ўзи қатл қилаётганини ҳаёлига келтирмайди. Ўлимнинг ҳақиқатини тушуниш ўрнига, ундан даҳшатга тушади. Ўлим аслида истиқболнинг

бошланиши эканини ё англамайди, ё тушунса ҳам тап олгиси келмайди. Димоғидан чиқаётган ҳар бир нафаснинг ўлик ҳолида ўзидан узоқлашаётганини кимса наҳот фикр қилиб кўрмаса? Инсонлар «ҳаёт нима?» деган саволга жавоб излаб, файласуфлик қиладилар. Бу саволга энг тўғри жавобни зах лаҳад ва совуқ қабртошлари жавоб бермайдиларми? Ҳаёт, донолар таъкид этганларидек, бешик ва тобут орасидаги тор бир йўлак эмасми?

Ривоят: қавм бир дарахтни танлаб олиб, унга снғина бошлади. Бундан хабар топган зоҳид қўлига болтасини олиб, дарахтни кесиб ташлаш учун йўлга тушди. Дарахт олдида одам қисфасидаги иблис уни қарши олди.

– Эй киши, нима учун дарахтни кесмоқчисан? – деб сўради шайтон.

– Қавмим бу дарахтга снғиниб адашмоқда, гуноҳга ботмоқда, – деди зоҳид.

– Улар билан нима ишинг бор?

– Уларнинг ҳидоят топишларини истайман.

– Дарахтга снғинишнинг нимаси ёмон? – деб яна сўради шайтон.

– Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ! – деди зоҳид. – Шайтонга эргашувчилар адашганлардир!

– У ҳолда дарахтни кесишингга йўл бермайман!

Бу гаждан кейин зоҳид унинг шайтон эканини билди, ўрталарида кураш бошланди. Кечга қадар давом этган курашда ниҳоят зоҳид ғалаба қозонди. Шайтон чекинди, аммо жуда қаттиқ чарчаган зоҳид дарахтни эрталаб кесишга аҳд қилиб, уйига қайтди.

Эртаси тонгда яна шайтонга дуч келган зоҳид ажабланди:

– Кеча снғилган эдинг, яна нима истайсан?

– Бугун сендан кучлироқман, барибир муддаомга етман!

Яна кураш бошланди. Бу сафар ҳам зоҳид ғалаба қозонди, шайтон снғилди. Кеч кирди, ҳориган зоҳид уйи-

га қайтди. Бу ҳол бир неча кун такрорланаверди. Зоҳидга кучи етмаслигини англаган шайтон ҳийлага ўтди:

– Бир неча кунки, мени курашда енгяпсан, аммо дарахтни кесишга кучинг етмай қоляпти. Сенга бир йиллик аҳдлашувни таклиф этаман. Йил давомида ҳар тонгда ёстиғинг тагига икки тилла танга қўяман. Қавмнинг ишига аралашмайман. Дарахтга келсак, ўзи қуриб қолар, қуримаса, бир йилдан кейин кесиб ташлайверсан.

Зоҳид камбағал эди, бу таклиф кўнглига гўлғула солди. Ўйлай-ўйлай шайтон билан шартлашди.

Ҳар тонг ёстиғи остидан икки тилла танга олиб нафси ва эҳтиёжини қондира бошлади. Шу зайлда кунлар ўтаверди, дарахтни ва унга сиғинувчи қавмни унутди. Кунларнинг бирида ёстиғи остини қарасаки, тангалар йўқ. Ғазабланиб, шайтонни учратиш мақсадида дарахт томон юрди.

– Нега келдинг? – деди шайтон.

– Эй шайтон, аҳднинг буздинг. – деди зоҳид. – Тилла тангаларимни бер, йўқса дарахтни кесаман.

– Мен зоҳид билан аҳдлашганман. – деди шайтон. – Тилла тангалар ҳам уники. Сени эса танимамайман.

Яна кураш бошланди. Бу галги кураш узоқ давом этмади, шайтон рақибини осонгина енгди. Чунки бир йил аввал Аллоҳ йўлида курашга кирган зоҳид энди шайтон билан олишишга киришмасдан олдиноқ ўз нафсининг қурбони бўлган эди.

Аллоҳнинг валий қулларидан бири Абу Туроб Тахсаний бундай ҳикоя қиладилар:

– Нафсим жуда танеиқ ва лаззатли таомлар талаб қилмас эди. Лекин бир кун гўшт, тухум ва асал ейишни хоҳлаб қолди. Нафсимга: «Булардан воз кеча қол», дедим. Бироқ, уни қайтара олмадим. Нафсим бу таомларни зўр иштаҳа билан ейишга орзуманд эди. Юриб-юриб бир нотаниш қишлоққа бориб қолдим. Шу пайт бир одам ёқамга ёпишиб, бақира кетди: «Ўғриларнинг ичида сен ҳам бор эдинг!» Елкамни яланғоч қилиб, етмиш қамчи

уришди. Етмишинчи қамчи тушар-тушмас шу қишлоқлик бир одам мени таниб қолди:

– Ахир бу Абу Туроб-ку!

Мендан кечирим сўрашди. Қишлоқдагилардан бири мени уйига олиб борди. Дастурхон ёзиб, олдимга гўшт, тухум ва асал қўйди. Мен эсам нафсимга хитоб қилиб, дедим:

– Етмиш қамчидан кейин сая қол энди!

* * *

Донишманд шайхнинг ҳузурига бир мўйсафид келиб: «Шайх ҳазратлари, энди мен қариб қолдим, кун ўтказишим ҳам машаққатга айланяпти. Менга панд-насиҳат қилинг, шояд Аллоҳ ишларимни яхши йўлга бошласа», – дебди.

Шунда шайх мўйсафидга хитобан дебдики:

– Биродарим, агар сен эса тутувчи бўлсанг ҳам, хотиранг юқори мақомда бўлса ҳам икки нарсани эздан чиқаргин: аввали – халқ учун қилган яхшилигингни, кейини – бировнинг сенга қилган ёмонлигини.

– Мардлик ва одамийлик ҳақида ҳам сўз айтинг.

– Миннат юкига бардош бермоқлик – одамийлик нишонасидир. Қўлидан келадиган ишни ўзгандан дариг тутмаслик эса мардликдир.

– Ҳамнаша мўъмин ва мусулмон бўлиб юрмоқлик ҳақида ҳам айтинг, шайхим.

– Кишининг айбини қидирмаслик – мусулмонликдандир. Ўмон сўзларни айтмаслик мўъминликдандир, – деб шайх насиҳатига якун ясаган экан.

* * *

Энди аҳмоқлик масаласига келсак. Қуръони Каримда икки ҳил аҳмоқликдан сўз юритиларкан. Уларнинг биринчиси кофир ва мушриклар тоифаси бўлиб, Аллоҳ таоло улар ҳақида юқорида зикр этганимиз «Бақара» сурасида марҳамат қилган. Абу Жаҳл, Абу Лаҳаб, Му-

ғира ибн Валид ва шунга ўхшаш кимсалар ҚАЛБлари муҳрли. кар. кўр ва соқов бўлганлари учун ҳам ҳидоятга эриша олмадилар. Шунинг учун ҳам улар: «Биз сенга ишонсак хотинларимиз олдида масхара бўламиз» ёки «Пайғамбарлик бизга берилиши лозим эди. Чунки бизнинг мол-мулкимиз ва бола-чақамиз янада кўпдир», деган ақлсиз ва мантиқсиз сўзларни сўзладилар. Улар Расулulloҳнинг ҳақ пайғамбар эканликларини билганлари ҳолда аҳмоқликлари туфайли инкор этувчи ўжарликларидан қайтмаганлар.

Қуръони Каримда зикр қилинган иккинчи тоифа аҳмоқлар эса ўзларини ғоят ақлли деб биладиган кишилардир. Дунёвий орзулар уларни ғафлатга етаклагани учун кўзлари ҳақиқатни кўрмайдилар. Бундай кишиларнинг фақат айримлари бирон бир фалокатга учраганларида қисман кўзлари очилиши мумкин.

Ҳазрати Жалолиддин Румий аҳмоқлар ҳақида шундай деган эканлар: «Аҳмоқлардан қочинги, Ийсо алайҳиссалом улардан қочгани каби. Аҳмоқлар билан суҳбат қилиш натижасида неча марта қонлар тўкилгандир».

Ўрни келганда Ийсо алайҳиссаломнинг аҳмоқдан қочишлари баёни билан танишсак:

Марямнинг ўғли Ийсо худди арслон қувалаган каби югуриб борар эдилар. Кўчадан ўтаётган одамлардан бири унинг орқасидан югурди ва шундай деди:

– Нима бўлди сизга. ҳуркитилган қуш каби учиб бормоқдасиз?

Ийсо алайҳиссалом шу қадар тез чопар эдиларки, шошилганларидан бу одамнинг саволига жавоб бера олмадилар. Ул зотнинг бул тарзда югуришидан баттар ҳайратга тушган одам, ниҳоят яқинлашди ва яна сўради:

– Эй, Руҳуллоҳ! Аллоҳ ризоси учун бир он тўхтаг ва ҳолингиздан бизга хабар беринг? Кимдан ва нима учун қочмоқдасиз? Ахир орқангизда арслон ҳам, душман ҳам, кўрқадиган бошқа бирон нарса ҳам йўқ-ку?

Бунга жавобан Ийсо алайҳиссалом дедилар:

– Аҳмоқдан қочмоқдаман, аҳмоқдан! Мендан узоқроқ турки, ўзимни қутқарай.

Бояги киши сўради:

– Нафаси билан кўрларга ва қарларга шифо берувчи Ийсо Сиз эмасми?

– Ҳа, менман, – дедилар Руҳуллоҳ.

– Маънавий сирларнинг тилсимини билган ва шунинг учун ҳам «Руҳуллоҳ» номини олган маънавий зот Сиз эмасми? Ахир сиз дуо ўқиганда ўлганлар ҳам худди овини тутган арслон каби қабрдан сакраб чиқарди-ку?

Бунга жавобан ҳазрати Ийсо дедилар:

– Ҳа, ўликларни тирилтирадиган менман.

– Эй, Ийсо! Лойдан қуш ясаб, уларга жон бағишлаган Сиз эмасми?

– Ҳа, менман, – дедилар Ийсои Руҳуллоҳ.

– Эй, тоза руҳ! Ўзингиз истаган нарсага қодир бўла туриб, яна кимдан кўрқиб қочмоқдасиз?

Ийсо алайҳиссалом яна жавоб қилдилар:

– Аввало руҳни ва сўнгра вужудни яратган Жаноби Ҳаққа ва унинг сифатларига қасам ичаманки. сен айтган бу дуони, яъни исми Аъзамни қар ва кўрларга ўқиган эдим, улар тузалдилар. Сўнгра бу дуони баланд чўққили тоққа ўқиган эдим, дуонинг кучидан ўртасидан айрилиб кетди. Сўнгра ўлик бир жасаднинг қаршисида ўқиган эдим, ўлик тирилди. Ҳеч бир нарсаси бўлмаган фақирга ўқиган эдим, бой-бадавлат бўлди. Лекин бу дуони аҳмоқ бир қалбга минг дафъа шафқат ва марҳамат ила ўқисам ҳам ҳеч фойда бермади. Бу аҳмоқ тош каби қаттиқ туриб олди ва аҳмоқлигидан воз кечмади. Оҳақ тўкилган қум каби ундан бир ўт ҳам ўсиб чиқмади.

Бу сўзларни эшитган у одамнинг қизиқиши янада ортиб ҳазрати Ийсодан сўради:

– Исми Аъзам бу қадар киши ва нарсаларга таъсир қилиб, фойда бергани ҳолда нега аҳмоқликка таъсир қилмади? Ҳолбуки, қолганлар ҳам хаста эдилар. Улар-

нинг даво топиб, аҳмоқнинг даво топмаслиги сабаби ва ҳикмати недир?

Саволга Рухуллоҳ шундай жавоб бердилар:

– Аҳмоқлик қаҳри илоҳий бўлган бир хасталиқдир. Қолганлари эса кўрлик каби қаҳри илоҳийга дуч келмаган хасталиқлардир. Бало ҳам бир хасталиқдир, лекин у ҳам мубталосидан шифо топади. Аҳмоқликка келадиган бўлсак, бу ҳам бир хасталиқдир, лекин аксарият ҳолларда бу хасталиқдан бошқалар зарар кўрадилар. Аҳмоқлик тамғаси Аллоҳнинг бир муҳридир. Унга ҳеч кимса чора топа олмайди.

Бу ҳикматни рамзий маънода тушунмоқ лозиммикин. Яъни: аҳмоқдан жисмонан эмас, руҳан қочмоқлик жоиз. Руҳан қочмоқлик – иймонни унинг салбий таъсиридан эҳтиёт қилиш дегани бўлади. «Қозонга яқин юрсанг – қораси юқади», деганлари бежиз эмас.

* * *

Ҳикмат аҳлидан бири: кунлар ўқ, инсонлар эса нишондир. Эй инсон, замон, ҳар кун сени ўқлар билан ўқлаётир ва бутун вужудингни ҳар бир ҳужайрасигача илма-гешик қилиб кечаю кундуз илгакли игнаси билан тўрлаётир. Кундузлар ҳам, кечалар ҳам бир зумдай ўтиб кетади. Бу аҳволда сенинг вужудинг қандай қилиб соғ-саломат сақланиб қолсин? Агар кунларнинг сенга етказётган нуқсонлари кўз ўнгингда кўргазма қилиб ёйиб қўйилган бўлсаяди, ҳеч шубҳасиз, келиб кетган у кунлардан ўтаканг ёрилар, сўнг эса югуриб кетардинг. Тез келиб кетган соатларинг нималарга сарфланганини кўриб, жирканардинг? Лекин Аллоҳнинг тадбири тадбирларнинг аълосидир. Дунё ташвишларидан узоқ бўлинганда ҳаёт тотли кўринади, албатта, лекин аслида сен завқ деб ўйлаган нарсалар, кимёгарнинг ханталдан олган аччиғидан ҳам аччиқдир. Ҳавоийи нафса берилиб яшалган дунё ҳаётининг иснодлари шу қадар кўпдирки, бунини тушунтирмоқчи бўлганлар гапира-гапира чарчайдилар. Аллоҳим, сен бизни тўғри йўлга сол!

* * *

Ҳикмат аҳлининг бири бўлмиш мўътабар донишмандга мурожаат қилиб, дунё ҳаётини тавсифлашни сўрашганида у зот мазкур жавобни берган эканлар:

– Дунё ҳаёти – сен ичида бўлган ОНдан иборатдир. Чунки ўтган ўтмиш бўлиб қолади. Ортиқ ҳеч нарсалик бўлолмайсан. Келажагинг эса қандай бўлишини билмайсан. Вақт шундай нарсаки, тун кундузнинг ўлиmidан хабар беради. Туннинг бошланиши у куннинг завол топганини билдирувчи бир ишоратдир. Тинимсиз келиб кетган ҳодисалар инсонларни ўзгартиради, эскитади, қаритади. Вақтнинг вазифаси жамоаларни сочиб ташламоқ, сараламоқ ва неъматларни йўқотмоқдан иборатдир. Амал узун, умр қисқа, ҳар нарса эса ёлғиз Аллоҳга қайтади.

* * *

Агар сиз билимдон бўлсангиз, биродарларингизга ҳам беринг, токи ундан шамчиروқларини ёндириб олишсин.

* * *

Илмнинг юзасида сузиб юрувчи одам жаҳолатни теранлик деб, ёввойиликни забардастлик, мавҳумликни ниҳоясизлик, бемаъниликни эса ўта таъсирчанлик деб қабул қилади.

* * *

Одам боласининг энг жиддий эҳтиёжи – ҳақиқатни билиш эҳтиёжидир. Минг хил йўл билан янглишиш мумкин, ҳақиқатга эса фақат битта йўл олиб боради. Ҳақиқатни юрак-юракдан севиш – уни топишнинг асосий шартларидан биридир. Исботланиши қийин ҳақиқатларни кўпчилик овознинг эътироф этмоғи узил-кесил далил бўла олмайди, чунки бундай ҳақиқатларга кўпчиликдан кўра айрим одамларгина дуч келадилар. Тажриба синовига чидаган нарса – ҳақиқат бўла олиши мумкин.

* * *

Фан – қайиққа ҳам, кемага ҳам баб-баравар очиқ денгиз кабидир. Биров унда олтин ёмби ташиса, бошқаси қармоқ ташлаб балиқ овлайди. Фаннинг ибтидоси – ақл, ақлнинг ибтидоси эса сабр-тоқатдир. Улуғ ишлар учун толмас сабот керак. Кишини қобилияти учун эмас, балки ўша қобилиятдан қандай фойдалана олишни билишига қараб қадрлашади. Қобилият ўз-ўзича шуурсиздир, у ишга солинган тақдирдагина жилоланади.

* * *

Баъзилар муҳаббат ёш танламайди, дейишади. Тўғридир бу балки. Аммо Қобус ўғлига мурожаат этиб: «Ёшинг қайтганда севма», деган экан. Яна бир доно одам «одам қирқ ёшга қадар севмадими, ундан кейин ҳам севмай қўя қолгани маъқул», деган экан. Чунки кексаликдаги муҳаббат – фазилат эмас, балки иллатга айланаркан. Кексайган одамнинг ёшлик ўтида ёна олмаслиги ойдек равшан ҳақиқатдир. Шундай экан, «ошиқ қария – табиатдаги энг катта мажруҳликдир», дегувчи мутлақо ҳақдир! Эски саноч шаробга бас келолмагани каби кекса юрак ёшлик туйғуларига бардош беролмайди. Уйланмоқчи бўлган қариянинг бирдан-бир муддаоси – унга энага керак. Ёш хотин орзусидагиларга шайх Саъдийнинг сўзларини эслатмоқ жоиз: «Ёш хотиннинг биқинида чол ётганидан кўра, шу биқинга камон ўқи ботгани афзалроқ...».

* * *

Вазир подшоҳнинг кайфияти синиқ эканини фаҳмлаб, кўнглини кўтариш учун бир ҳазил гап айтибди. Подшоҳ қошларини чимириб қўйибди-ю, индамабди. Бу ҳол учинчи такрорланганида у ғазабланиб:

– Менга бемаъни гапларни айтмоққа қандай журъат этипсан! Йўқол, кўзларимга кўринма, йўқса бошингни оламан! – деб қувибди.

Вазир доно экан. «кетганим маъқул, соғинса ўзи қидиртириб топади мени». дсб уйига ҳам кирмай, узоқ қариндошлариникига бориб, паноҳ топибди. Подшоҳ янги вазир тайин этибди. аммо ундан кўнгли тўлмабди. Вазирлар алмашинаверибди, подшоҳ эса доно вазирини соғингандан соғинаверибди. Уни қидиртирибди, аммо изини ҳам тополмабди. Ўйлай-ўйлай «Кимки бош вазир лавозимини орзу қилса, саройга келаверсин, саволларга мукамал жавоб берса бу юқори мартабани эгаллайди, жавоб бера олмаса сазойи қилинади», дсб жар солдирибди. Бу чақириққа жуда оз одам ишониб келибди. Улар орасида эки кийимда, соқоллари ўсиқ, чўлоқ ва букри бир одам ҳам бор экан. Аввал тузукроқ кийимдаги, кўринишдагилар имтиҳон қилиниб, жавобларига ажр олибдилар – сазойи қилиниб, шарманда бўлибдилар.

Навбат букрига келганда сўрабдилар:

– Дунёдаги барча денгизлардаги марваридларнинг сони қанча?

Букри истехзо билан жавоб берибди:

– Дунёдаги одамларнинг кўзлари қанча бўлса, денгиздаги марваридлар ҳам шунчадир.

Сўрадилар:

– Инсон танаси учун энг зарур нарса нима?

Букри жавоб берди:

– Саломатлик.

Сўрадилар:

– Қайси қурол мўлжалга бехато ура олади?

Букри жавоб берди:

– Ақлли инсон онги, тафаккури.

Сўрадилар:

– Қум билан шакар аралашиб кетган бўлса, уни сувга солмай туриб ажратиш мумкинми?

Букри жавоб қилди:

– Мумкин. Бу аралашмани чумоли уяси ёнига тўқсангиз, чумоли шакарни ташийди-ю, қум сизга қолади.

Сўрадилар:

– Сен денгиз сувини ичиб адо қила оласанми?

Букри жавоб қилди:

– Албатта. Сиз аввал денгизга келиб қуюлувчи барча дарё ва ирмоқларни тўхтатиб берасиз, мен эсам денгиз сувини ичиб қуритаман.

Сўрадилар:

– Ўлик гулханда ёнаркан, тирикни нима куйдиради?

Букри жавоб берди:

– Тирикчилик ташвиши.

Сўрадилар:

– Энг тубан юмуш надир?

Букри жавоб берди:

– Тиланчиликдир.

Саволлар адоғига етгач, букри подшоҳга мурожаат этиб: «Вазирларингизга мен ҳам битта савол берсам бўладими?» деб сўрабди. Подшоҳдан ижозат теккач:

– Эшикнинг фикрлаши нимани англатади? – деб сўрабди.

Вазирлар ўйлаб-ўйлаб тайинли жавоб айтишолмагач, у истехзо билан кулиб дебдики:

– Бу савол сиз ўйлаганчалик мушкул эмас: эшикнинг фикрлаши – унинг очилиб ёпилганидан далолатдир.

Подшоҳ қувониб кетибди, «бу букри бўлса ҳам ғоят доно экан, ҳатто аввалги доно вазиримдан ҳам аълороқ экан», деб вазирлик сарполарини келтиришни амр этибди. Шунда букри:

– Подшоҳим, мен Аллоҳнинг бир ожиз бандасиман. Аввал сизнинг ёнингизда бир доно вазир бўларди, мен унинг ўрнини эгалламоққа лойиқ эмасман. – дебди.

– Ҳа, бор эди. – дебди подшоҳ, – мен нодонлик қилиб уни қувиб юборгандим. Энди у йўқ, излаб изларини ҳам тополмадим.

– Афсусланманг, подшоҳим, чин юракдан қидирган бўлсангиз унинг ўзи ҳузурингизга келади. Мен унинг қаердалигини биламан.

– Қасрдалигини айтсанг, тилаган тилагингни бераман,
– деб қувонибди подшоҳ.

Шунда букри қаддини тиклабди, ясама соқолини юлиб ташлабди. Подшоҳ ўрнидан туриб доно вазирини бағрига босибди.

Қиссадан ҳисса шуки, тафаккур кишини ҳеч қачон хор ёки зор қилмайди.

* * *

Подшоҳ вазирининг укаси ҳудди акаси каби ҳукмдорга суюмли бўлишни орзу қилибди. «Сен ўз юмушингдан қолма», дебди акаси. Аммо ука акасига ҳасад қилиб, унинг ўрнини эгалламоқ қасдида подшоҳга рўпара келибди-да, ўзни доно билиб:

– Мен осмонда итларнинг ҳуришини эшитдим, – дебди. У нодон «гапимда фалсафий маъно бор», деб ўйлаган экан. Подшоҳ эса «Ҳузуримда бундай бемаъни гап айтмоққа журъат этган бу нодонни зиндонга ташланг», деб ҳукм қилибди. Шунда ака:

– Подшоҳим, бу меннинг укамдир, бир озгина гапга нўноқ, мақсадини дуруст баён қила олмайди. У ёлғон сўз айтгани йўқ. Кеча бургут бир кучукчани олиб учган экан. У ўша кучукчанинг ангиллашини эшитган, – деб укасини жазодан қутқариб олибди.

Шундан сўнг ҳам укага ақл битмай, яна подшоҳга рўпара бўлибди-да:

– Мен узган камон ўқи кийикнинг ҳам гуёғига ҳам қулоғига тегди, кейин ўз-ўзидан қоврилди. Мен уни мазза қилиб едим, – дебди.

Подшоҳ баттар ғазабланиб, яна зиндонга ҳукм қилибди. Шунда ака яна ўртага тушибди:

– Подшоҳим, укамнинг гапга нўноқлигини аввал айтиб эдим. У ҳозир ҳам ёлғон сўз айтмади. Укам ниҳоятда мерган. У ўқ узган дамда кийик туёғи билан қулоғини қашиётган экан. Ўқ туёқ билан қулоқни тешиб ўтиб,

қайроқ тошга тегибди-ю, учқун чиқиб, ҳашак ўт олибди. Кийик гўштини шу ўтда пишириб сбди.

Қиссадан ҳисса шуким, бўзчи билганини тўқигани маъқул.

* * *

Ажриқдан сўрабдилар:

– Нега қишда ҳам кўкариб чиқмайсан?

– Сўрама, биродар, – дебди ажриқ хўрсиниб, – Кўкламда кўкариб чиқиб қандай ҳурмат кўрибманки, қишда ҳам кўкарсам?

* * *

Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) «Хамр (яъни ақлни олғувчи ҳар бир нарса) ёмонликлар онасидир», деганлар. Яна марҳамат қилиб дедиларким: «Хамрдан сақлан. Унинг дарахти бошқа дарахтлардан ошиб ўтгани каби, гуноҳлари ҳам бошқа гуноҳлардан ошиб тушади». Майхўрликнинг Аллоҳ томонидан ҳаром қилингани (яъни таъқиқлангани)ни, бу ҳақда Қуръонни Каримда оятлар мавжудлигини кўпчиликл биллади. Яна билишимиз жоизки, ҳатто Тавротнинг саҳифаларида ҳам «Шароб шарманда этади, мускир жанжалкашга айлантиради. Унга мубтало бўлган ақлли эмасдир», дейилган.

Минг афсуслар бўлсинким, асли мусулмонобод бўлган юртимизда, асли мусулмоншева бўлган одамларнинг фарзандлари ўз насабларини унутиб, ёмонликлар онасининг фарзандига айланиб қолаётганлар бор. Майхўрликка қарши гапириш, майхўрларни инсофга чақириш – шамолга қарши ҳайқириш каби бесамар кетяпти. Уламоларимиз, имомларимиз гапиргудек бўлишса, «Сен майнинг қадрини қаердан билардинг?» деган маънода афтларини бужмайтирадилар.

Бир куни камина ҳам майхўрликка қарши сўз айтган эдим, «Ҳадеб ароқни ёмонлайверасизми, ўзингиз ҳечам

ичмаганмисиз?» деб таъна қилишди. Тўғрисини айтдим. Аллоҳга тавбалар қилганим ҳолда, ўша қилмишларимни лаънатлаганим ҳолда, ичганларимни яширмайман. Мен кўп ичмаганман. Лекин кам ичдинг нима-ю, кўп ичдинг нима, фарқсиз – игна ҳам, йўғон қозиқнинг учи ҳам кўзга кирар бўлса, барибир кўр қилади. Менга таъна қилган жамоатга қараб дедимки: «Сиз бутун дунё бўйича бир одамни топдинг. Агар у: «илгари касал эдим, шу ароқни ичиб тузалдим, илгари камбағал эдим, шу ароқни ичиб бойиб кетдим, илгари хор эдим, шу ароқни ичганимдан кейин обрў топдим, шарафландим», деса, сизларни ичкилик билан ўзим таъминлаб тураман. Шундай одамни топа олмайсиз. Чунки ароқ (ароқ деганда барча маст қилувчи ичимликларни назарда тутяпмиз) соғлом одамни касал қилиши, бойни камбағалликка гирифтор этиши, шарафли одамни эса хорлик жарига судрашини ҳамма билади. Аммо нафс олдида мағлуб ҳолда туравердилар.

Мени бир нарса ажаблантиради: айтайлик, телевизор сотиб олдик. Дарров қўлланмасини ўқиймиз. Телевизорни яратган олимлар, усталар бпзларни огоҳлантиришди: 220 волтли токка уланг, иситиш ускунасидан нарироқда турсин... Буни билиб, биз ҳеч қачон телевизоримизни 380 волтли токка уламаймиз, телевизорнинг бузилишига йўл қўймаймиз. Қўлланмага амал қилмасак пулга куямиз. Ҳолбуки, Инсонни яратган Аллоҳ Одам болаларига тўғри яшаш йўлларини ўргатувчи қўлланма – илоҳий китобларни туширди, тўғри йўлга бошловчи элчиларни юборди. «Қўлланма»нинг энг улуғи, шубҳасиз, Қуръони Каримдир. Элчиларнинг энг шарафлиси, шубҳасиз, бизнинг Пайғамбаримиз алайҳиссаломдирлар. «Мўъминлар учун насиҳат, кофирлар учун ҳасрат» бўлмиш Қуръони Карим одамларга қарата: ичма, бу дунёда хор бўласан, у дунёда азобга қоласан, деб турса-ю, биз эшитмагандек, билмагандек ичаверсак. Бу дунё азобига дуч келганимизда, айтайлик, тузалмас хасталикка чалиниб,

тўшакка миҳланганимизда ёки фарзандларимиз ёмон хулқларни билан куйдира бошлаганида «Эй, Худо, мен Сенга нима ёмонлик қилувдимки, менга шунча ғам-алам берсан». деб нолалар қиламиз, кўз ёшлар тўкамиз.

Фиръавннинг имон келтириши каби кечиккан бу ҳасратларимиздан фойда бўлармикми?

Кечагина «Ичманг, биродар», дегани учун кўзимизга ёмон кўринган имомни чақиртириб: «Бир ўқиб қўйинг», деймиз. Мулла қирқ марта «Ёсин» сурасини ўқиса, у дунёга гўё гуноҳлардан холи бўлиб кетиладигандай туюлади. Кошки эди буларнинг фойдасизлигини билсак. Юқори кучланишли токка уланган телевизор куйгани каби охиратимиз куйиб бўлганини англамаймиз. Телевизор куйса, пулимизга ачинамиз. Умримизнинг энг гўзал онларни куйиб адо бўлаётганини эса, фаҳмламаймиз.

Ароқ одамнинг ўзигагина ёмон таъсир қилса, чидаш мумкиндир балки. Ароқнинг зурриёдга таъсирини? Мажруҳ туғилаётган болалар, туғилмаёқ ўлаётган болаларчи?! Бирор кишини беҳос уриб ёки туртиб юбориб, оёғини ёки қўлини майиб қилиб олсангиз, қонун олдида жазоланасиз. Лекин қўл-оёқсиз ёки ақлсиз туғилаётган болаларнинг мажруҳлигига сабабчи ота ёки онани жазоламаймиз. Тўғри, бу дунё қонун жазоламайди, аммо Аллоҳнинг жазоси тайин-ку, қўрқмайимизми?

Ароқхўрлик ҳақида гапирилса, европаликлар бузди бизларни, деймиз. Бу гапда жон бор. Лекин улар ҳар биримизни ётқизиб олиб, оғзимизга зўрлаб ароқ куймадилар-ку? Европаликларнинг маданиятга оид дуруст одатларини олмаганимиз ҳолда нима учун фақат бузуқликларини маъқул кўриб қолдик?

Биз ичганда ҳам гўё маданийча ичишга ўрганганмиз. Чиройли сўзлар, яъни, «тост» айтамыз. Тилаклар тилаймиз. Соғлиқ, омад, бахт... Кимдан тилаймиз? Албатта Худодан тилаймиз. Ўйламаймизки, яратган Тангри «ичма, бу ҳаромдир», деб қўйибди. Шу ҳаромни ича туриб, Ундан яна бахт сўрасак, берармикан шу бахтни!

(Мазкур фикрни аввал ҳам айтиб эдик, такрор этаётганимиз бежиз эмас).

Баъзан ичкилик қўйилган давраларда ўтиришга мажбур бўламиз. Шунда айримлар сал истиҳола қилган бўлиб: «Чарчоқни кўтаради, ижозат берсангиз, озгина-озгина ичсак», дейишади. Шунда: «Рухсатни мендан сўраманг, чунки буни мен ҳаром қилган эмасман», деган мазмунда жавоб бераман. Баъзиларга шу гап таъсир қилади, бошқалар: «Худонинг ўзи кечиради», деб ичаверишади. Худди Худо уларга «Тўйиб ичиб олаверларинг, кейин сенларни кечираман», деб тилхат бергандай ёки вахий юборгандай ишонч билан гапниришади.

Бир неча йил бурун Туркистон шаҳрида, ҳазрат Аҳмад Яссавий мақбараларидан бир чақиримча нарида аянчли бир даврада ўтиришимга тўғри келган эди. Воқса тўйнинг эртасига содир бўлди. Дастурхон атрофида турли ёшлардаги одамлар ўтирибмиз. Айтишим жоизки, шундай муқаддас ва шарафли шаҳарда яшовчи, ўзини мусулмон деб атовчилар ароқхўрликда «чемпион» эканлар. Хуллас, мендан «тост» айтишимни илтимос қилишди. Дастлаб рад этдим. Талаблар такрорланавергач, дедимки: «Хўп, гапираман, аммо ранжимайсизлар. Ҳозир сизларга, «ичманг», деганим билан ёқмайман. Лекин бир нарсани ўйлаб кўринглар: мана бу йигит ўғлингиз экан, ота билан ўғил нима деган одам бўлдиларинг энди?! Мана бу йигит сизнинг куёвингиз экан, сиз билан ичиб, маст бўлиб, уйга боргач хотинини, яъни қизингизни урса, қизингиз доднни кимга айтади? Сўнг эса сиз доднингизни кимга айтасиз?»

Бу гапдан кейин ўғил ва куёв чиқиб кетишди. Бир-икки киши гапимни маъқуллаб, ароқ қўйилган пиёлаши нари суриб қўйишди. Бошқалар эса «Худо кечиради», деб ичишни давом эттираверишди. Бундай одамларни «эшшакдай қайсар», дейишади. Йўқ, азизлар, эшакларни ранжитманг, эшаклар уларга ўхшамайди, чунки эшакни тарбия қилса бўлади: «иш-ш» десангиз тўхтайдди. Бундай одамлар эса тўхташмайди.

Ароқхўрлик қанча-қанча улуғларни хорлик ботқоғига ботирди. Жуда кўп истеъдод эгалари бу бало оқибатида умрларини ҳам, қобилиятларини ҳам бой бердилар.

Шу ўринда ҳазрат Бобур Мирзонинг бир фармонларини эсга олсак, фойдадан холи бўлмас. Милодий ҳисобда 1525 йили нмзоланган мазкур фармонга биноан майкатагон (сухой закон) эълон қилинган эди:

«Башар нафси ёмонликка майл этишдан узоқ эмас, «нафсимни поклай олмадим, чунки нафс ёмонликка амр этувчидир». Ундан қайтиш бағишловчи Маликнинг лутфмарҳаматидан бошқа мумкин эмас. «Бу Аллоҳнинг эҳсонидир, кимга хоҳласа, бахш этади. Аллоҳ катта эҳсон эгасидир». – Бу сўзларни ифодалашдан ва бу гапларни баён қилишдан ғараз шуки, инсонлик тақозоси, подшоҳлар расм-русми, подшоҳлик лавозими, мансабдорлар одати бўйича шоҳдан тортиб сипоҳийгача гўзал ёшлик кунларида шариат ман қилган баъзи нарсаларга ва айрим ўйин-кулгуларга ружуъ қилинарди. Бир қанча вақтдан кейин пушаймонлик кунлари келиб, уларни битта-битта тарк қилинар ва чин тавба билан уларга қайтиш эшиги ёпилар эди. Аммо мақсад ва матлабларнинг муҳими ва буюги бўлган ичкиликдан қайтиш тавбаси «ҳар иш ўз вақтига боғлиқ» деган парда остига беркиниб, юзини кўрсатмас эди, токи бу яхши соатда зўр ғайрат билан уруш эҳромини боғлаб, шавкатли Ислом аскарлари ёрдамида кофирларга қарши жангга киришганимизда ғайб Илҳомчиси ва ҳақиқат Жарчисидан «Иймон келтирганларга вақт келмадимики, қалбларини Аллоҳнинг зикри билан юмшатсалар?» мазмуни эшитилиб, гуноҳ ва саркашлик асбобини илдизидан қўпориб ташлаб, тавба эшиklarини тўлиқ жиддият билан қоқдик. Тавфиқ йўлловчиси «Кимки астойдил эшик қоқса, киради», мазмунига мувофиқ иқбол эшигини очди ва бу урушни нафсга қаршилиқ кўрсатишдан иборат бўлган зўр уруш билан бошлашни буюрди. Алқисса, «Эй Роббим, нафсларимизга зулм қилдик»ни ихлос тилига келтириб, «Сенинг олдинг-

да тавба қилдим ва мен мусулмонларнинг биринчисиман», деган гапни дил лавҳига нақш қилдик. Кўнгил хазинасида махфий қолган ичкиликдан қайтиш тавбаси истагини юзага чиқардик...»

Тарихдан маълумки, Бобур Мирзо ҳазратларининг асосий ғалабалари айнан шу фармондан – майқатағондан сўнг қўлга киритилган. Яна тарихдан маълумки, Хусайн Бойқаро бошқарган мамлакатни айни шу ичкилик барбод қилган. Айни шу ичкилик (уни «чоғир» деб атаганлар) умидли ва суюмли набира Мўъмин Мирзонинг бошини узган.

Баъзи биродарларимиз айтадиларки: «Ароқ бировларники бўлгани учун ҳаром қилинган». Йўқ, азизлар, ароқ, чўчқа гўшти бошқалар истасмол қилгани учун эмас, одамга зарар бергани учун ҳаром қилинган. Агар у биродарларимиз айтгандай бўлганида эди, бировлар сийдиган мол ёки қўй гўшти ҳам, бошқа несматлар ҳам ҳаром қилинар эди. Яна ўйлайлик, нима учун айнан ароқ ва чўчқа гўшти ҳаром қилинди? Нега мураббо ёки қовунтарвуз ҳаром қилинмади?

Ароққа қарши бутун насоро олами ҳам курашган. Урушдан аввал ҳатто АҚШда ҳам майқатағон эълон қилинган. Большевиклар замонида ҳам бир-икки уруниш бўлди. Охиргиси эсингиздадир, «қайта қуриш», деб аталган замонда ҳам ичкиликка қарши курашилди. Биз бу курашни жону дилимиз билан қувватлаш ўрнига норози бўлдик, ўзимизча найранглар ўйлаб топдик. «Тўйларда ичкилик қўйилмасин», дейилди. Хўп дедиг-у, баъзиларимиз битта самоворга сув қуйиб қайнатдик, иккинчисини ароқ билан тўлдириб, чойнакда тарқатдик ва бу «ихтиро» билан фахрландик. Бундан ортиқ нодонлик бўлармикин? Ана ўшалар ва ўшалар кабилар ҳазрати Анасинг (розиёллоҳу анҳу) Расулulloҳдан (с.а.в.) ривоят қилган бу ҳадисларидан хабардормикинлар: «Аллоҳ шаробни, уни ичганини, қуйиб берганини, сотганини ва сотиб олганини, сиқиб тайёрлаганини ва тайёрлатганини, олиб

келганни ва олиб келтирганни ҳамда ундан келган даромадни сганни лаънатлайди».

Ароққа берилган одамнинг бу йўлдан қайтиши қийин бўлади. Чунки бу ҳам Аллоҳнинг имтиҳонларидан бири. Кимки нафсини жиловлай олса, имтиҳондан ўтади.

Тақводор дебдики: “Қудуқ ичига ичкиликдан (масалан, ароқ) бир томчи тушса, қудуқ сувини поклаш учун ташқарига чиқариб тўксалар, сув тўкилган ерда ўт ўлан ўсиб чиқса, шу ўт-ўланларни сган қўй-сигирнинг гўштини смайман”. Бу ерда муболаға, бўрттириш бор. Муболағадан мақсад – одамларни “арзимас ҳаром” деган тушунчадан эҳтиёт қилиш. Қабристонда ўсган ўт-ўланни молга бермаслик тавсия этилади. Чунки юқумли касаллик билан вафот этган одамнинг мурдасидан тарқалган микроблар ўт орқали сут ва гўштга ўтиши мумкин.

Бир кишига дедингизки: “Чўчқа гўшtidан с!” Шубҳасиз, у дерки: “Емайман, бу гўшт ҳаром!” Баракалла, бу киши ҳаром-ҳалолнинг фарқига борар экан, деб қувонасиз. Аммо қарайсизки, у ароқнинг ҳаромлигини билса ҳам ичади, зинодан ҳам қайтмайди, тарозидан ҳам уради... “Булар ҳам ҳаром-ку, бплмайсизми?” деб ажабланасиз, ҳатто ғазабланасиз. У эса ишонч билан: “Билишга биламан, гуноҳимни Худонинг ўзи кечиради”, дейди. Ажабки, гўё Аллоҳ таоло унга гуноҳини кечиритишга ваъда берган. Чўчқа гўштини жуда зарур ҳолатда, дейлик, ўлиб қолмаслик учун маълум миқдорда итсъмол қилишга ижозат бор. Аммо ўлиб қолмаслик учун ароқ ичишга, зино қилишга, пора олишга... мутлақо ижозат йўқ! Яна бир гап: биров чўчқани стаклаб келиб, бир-икки кун ҳовлингизда тура турсин, деса унамайсиз, лекин тўйга атаб олинган беш-ўн қути ароқ уйингизда тура турсин, деса рад этолмайсиз. Бунга нима дейсиз?

Ресторан қоровули ичкарига кириб қолган итни ушлаб олиб, ураётган экан. Бечора итнинг вангиллашини эшитиб, кўчадан ўтаётган бир одам эшикни очибди. Ит

қоровулнинг қўлидан чиқиб қочибди. Шунда кўчадаги у киши дебди:

– Э биродар, сен итдан ранжима. Жониворнинг ақли йўқ, ҳалол-ҳаромнинг фарқига бормаи кириб қолган. Бизнинг эс-ҳушимиз жойида, шунинг учун бундай жойга кирмаймиз...

Худога шукур, атрофимизда эс-ҳуши жойида бўлганлар кўп. Лекин бузуқ ошёнларнинг оҳанграбоси кучига нафси дош беролмаётганлар-чи? Қўшнилариимиз орасида борми? Бор! Қариндошлар орасида борми? Бор! Ҳамкасблар орасида борми? Бор! Хонадонимизда борми?.. Ресторанларни четлаб ўтишимиз яхши, лекин ҳаромдан ҳазар қилмайдиганларни ҳам ҳоли қўйганимиз-чи? Қудсий ҳадисда айтилган: “Э Одам фарзанди! Дунёдаги жами нарсалар уч тоифага бўлинади: бири Менга хосдир, иккинчиси Мен билан сенинг ўртамиздадир ва яна бири – сендадир. Сендан бўладигани дуодир ва Мендан бўладигани ижобат қилмоқдир. Бас, ҳаром эмасанг, дуойнинг тўсилиб қолмас”. Расулulloҳ (с.а.в.) ароқ ичган одамнинг дуоси қирқ кунгача қабул бўлмаслигини таъкидлаганлар. Яқинларимизнинг дуолари қабул бўлмаслиги бизларни нечун қайғуга солмайди?

Ҳаром дунёсидаги энг қабиҳ иллат – ичкиликбозлик ҳақида, энди гиёҳвандлик ҳақида уламолар ҳам, дунёвий олимлар ҳам тинмай гапиришадн. Раҳбарият томонидан чоралар белгиланади. Лекин, ижобий натижадан ҳали узоқмиз. Чунки бу иллатни ҳукумат қарорлари билангина тузатиб бўлмайди. Уламоларнинг насиҳатлари ҳам кифоя эмас. Қачонки, ҳар бир муслим биродарини ҳаромлик ботқоғидан суғуриб олишга киришмас экан, “ичкилик туфайли жиноятчилик кўпайиб кетди, ёшларимиз бузилиб кетишянтн”, деб войвоёлаб юраверамиз. Ресторанлар, дискотекалар... Мени икки нарса ажаблантиради: биринчиси, ресторанда кечқурун ароқхўрлик, маншат қилинади, тонгда эса амри маъруф, наҳйи мункар? Иккинчидан, ресторанларнинг номлари ҳам ғоят жозибали:

“Улуғбек”, “Хувайдо”, “Беруний”, “Кавсар”... Ҳаром ичимликка “Умар Хайём” номининг берилиши-чи? Менингча, ҳар нарсага ўзига муносиб ном берилгани яхши. Масалан, мен маст қилувчи ҳаром ичимликларга “Шайтонсув”, “Иблис тупути”, “Шайтон муҳаббати”, “Буюк алкаш” каби номларни, маншатхоналарга эса “Дўзахга йўл”, “Дўзахнинг оташин боғи”, “Вайл”, “Самум” сингари номларни тавсия этган бўлардим. Шу маншатхоналарнинг хўжайинлари майхўр шоирларга илтимос қилишса, “Дўзахда бирга бўлурмиз то абад” деган яллама-ёримларни ёзиб беришади.

Ичкилик ва гиёҳвандлик вабоси дунёни еб адо қиляпти. Қаранг-а, бир йилда Европада 105 миллиард АҚШ доллари маст қилувчи ичимликларга сарфланар экан. Бу Ер юзидаги барча аҳолининг тоза ичимлик сув билан таъминланиши учун сарфланаётган маблағдан ўн марта кўп демакдир. 2009 йидаги иқтисодий буҳрон чоғида Европадаги сармоядорлар пиво ичиш камайганидан ғоят ташвишланишди. У томонларнинг инсофга киришига кўзимиз стмайди. Ўзимизга қараб, болаларни, ёшларни тўғри тарбиялашга кўпроқ аҳамият бермасак, Европа аҳволига тушиб қолишимиз ҳеч гап эмас. Маълумотларга қараганда, спиртли ичимлик ичиш бўйича Ўзбекистон Европадан анча орқанда экан. Сийсатчилар тили билан айтганда, Ўзбекистон ҳушёр мамлакат саналаркан. Европада спиртли ичимлик бир кишига йилда 14 литр атрофида, Ўзбекистонда эса 2 литр атрофида тўғри келар экан. Бу рақамни янада пастга туширсак, юртимиз янада тараққий этади, янада обод бўлади.

Ичкилик ва қиморга мубтало бўлганлар ўзига ўзи суиқасд қиладилар. Маст ҳолда фалокатга учраб ўлган кишиларга жаноза ўқилмаслигига айрим уламоларимиз фатво берганлар.

Аҳли ҳикмат дейдики, шароб ичган – заҳар ичгандир, ким хамр (маст қилувчи барча ичимликлар) сотишни ўзига

ҳалол қилиб олса. тўнғиз гўштини сийшни ўзинга ҳалол қилибди. Қорин ҳаром ичкилик билан тўлса, дунё муҳаббати устун келиб, ғофилликда яшайди.

Иймонни бир муаззам сарой десак, унинг ичига кирмоқ учун юриб бориш керак, балки тиконзорни яланг оёқ кечиб ўтишга тўғри келар. Иймон саройига ҳам сизни биров кўтариб олиб қирмайди. Бобур Мпрзо таъкид этганларидек, эшикни астойдил қоққан одамларгина кирдилар. Асалариларнинг қўриқчилари ёмон жойга қўйган асалариларни уяга қўймас эканлар. Шунга кўра, иймон саройига оғзидан ароқ ҳиди гунуриб турганлар қўйилмайдилар. Уларнинг жойлари иймон саройи эмас, шайтон кулбаси бўлиб қолади. Расулulloҳнинг ҳадисларида айтилишича: «Давомли хамр ичган киши бутга тошингувчи кабидир. Ўлса, Аллоҳнинг ҳузурига бутпа-раст каби боради».

Нафсларимизни тарбиялашнинг энг биринчи шарты – тавбадир. Тавбалар ижобат бўлмоғини Аллоҳ насиб этсин.

Иймон саройига кирмоқ мушкул, аммо ундан чиқиш осон. «Ёмонликлар онаси»дан юз ўгириб, ҳидоят онасига фарзанд бўлмоқликни Аллоҳ барчаларимизга насиб этсин.

* * *

Калтак сган болага тасалли берибдилар:

– Ранжимагин, болакай, таёқ жаннатдан чиққан, асли яхши нарса.

Болага бу таскин таъсир этмай, йиғлаганича дебдики:

– Ҳечамда! Яхши бўлганида жаннатдан чиқарилармиди?

* * *

Чўкаётган одам нола қилиб, қичқирибди:

– Эй, Худойим, мени қутқар!

Ёнидаги дўсти дебдики:

– Қўлларингни ишга сол, шунда Худо сени қутқаради.

* * *

Надоматлар, афсусларим, фоҳишабозлик билан шуғулланувчилар сони кўпайиб борапти. Туркия сафарида бўлганимизда у ердаги ватандошларга «савдо ваҳждан биз томондан келувчи аёлар кўп экан, шу нарса сизларга малол келмаяптими?» деб сўраган эдик, улар «фақат тижорат мақсадида келсалар майлига эди, улар орасида фоҳишаларнинг кўплигидан юзимиз ерга қарамоқда», дедилар афсус билан. Ажабланимиз: шу жувонларнинг ота-оналари бор, ака-опалари, укалари бор, айримларининг ҳатто эрлари ҳам бор! Наҳот улар уялмайдилар? Яна афсус, яна надомат... фоҳишалик билан бирга даюслик ҳам яшаяпти...

Фоҳишаликнинг сабабларини айримлар иқтисодий қийинчиликдан деб белгилашяпти. Бу фикрга қарши юз бора, минг бора «йўқ!» ва яна «йўқ!» деймиз. Агар бу даъво рост бўлса, камбағалларнинг ҳаммаси фоҳишаликка кириб кетишлари керак эди. Бу бузуқликларнинг аввали ҳам, охири ҳам иймонсизликда!

Таъкид этамизки, бузуқликка иқтисодий эмас, балки маънавий қашшоқлик сабаб. Бу ривоятни ўқиганлар, фикримга қўшилишса керак, деб умид қиламан:

Бир обид ниҳоятда фақир яшар эди. Шундай бўлдики, уйда ёйишга бир тишлам ҳам нон қолмади. Болалари очлик азобига чидаёлмай йиғлайвердилар. Очликдан обиднинг ҳам силласи қуриган эди. Ҳатто кўчага чиқиб тиланишга қурби етмай қолди. Унинг ўрнига хотини чиқди. Бир кишидан нон тилаган эди, у ноинсоф “Эй нозанин, агар танингни менга бахш этсанг, сенга сўраганингни берурман”, деди. Бу талабдан ғазабга келган хотин вужуди титраган ҳолда уйига қайтди. Онанинг қуруқ қўл билан қайтганини кўрган болалар яна нола қила

бошладилар. Фарзандларининг ўлар ҳолга келганига чидолмаган хотин яна кўчага чиқди. Яна тиланди. Унинг ҳуснига маҳлиё бўлган киши нафси талабини айтди. Хотин ундан юз ўгириб, яна бир одамга бориб тиланган эди, яна ўша бсҳаё талабни эшитди. Бас, ночор хотин рози бўлди. Хилват жойга борганларида аъзойи бадани титроқдан ларзага келди. У одам “Эй нозанин, нега титраяпсан?” деб сўради. “Бу гуноҳни қилмакка Худодан кўрқиб вужудим ларзага кирди”, деди хотин. Бу гапни эшитиб, у одамнинг виждони уйғонди. “Эй хотин, шунчалар фақир бўлсанг ҳам сен Аллоҳ таолодан кўрқяпсан. Бас, менга бу қадар неъматлар берган Аллоҳ таолодан менинг ҳам кўрқишим зарурдир”, деб гуноҳдан қайтди ва хотинга кўп неъматлар ҳадя этди.

Бу ривоятнинг бир неча хулосаси мавжуд. Бирида “у киши Худодан кўрқиб нафсини тийгани учун барча гуноҳлари кечирилган” дейилади. Яна бир хулосага кўра, бсчора хотин унинг ҳаққига дуо қилиб: “Ё Аллоҳ, бу банданг нафсини тийиб кўлини баданимга стказмагани учун гуноҳларини кечир ва унинг кўлларини икки дунё оловларидан асра!” деб илтижо қилган экан. Дуо ижобат бўлиши натижасида у киши чўғни кафтига олса ҳам куймас экан...

Вақти келганда баъзи нарсалар учун жонни фидо қилиш мумкин. Аммо номусни ҳеч нарсага фидо қилиш мумкин эмас. Чунки номус жондан ҳам қимматлидир. Сувнинг софлиги унга қиймат бергани каби, инсоннинг номуси ҳам унга қадр келтиради.

* * *

Бир ривоят ўқидимки, уни сиз, азизлар билан баҳам кўрмасам бўлмас:

Чўл ўртасида бадавий араб хотини билан чодирда яшар эдилар. Бир куни хотини ҳасрат қилиб қолди:

– Бутун йўқсиллик ва жафони биз чскапмиз. Бошқаларнинг умри фаровонлик билан ўтяпти. Фақат бизлар-

гина фақирмиз. Нонимиз йўқ, қатиғимиз оз. Пиёламиз йўқ, сувимиз эса – кўз ёши! Кундузи кўйлагимиз – қуёш, кечаси тўшагимиз – ой. Очлик сабабидан баъзан Ойни нон дея хуружга тушамиз. Бу кетишда ҳолнмиз нима бўлади?

Бадавий хотинига бундай жавоб қилди:

– Эй хотин, қачонгача дунё моли учун ҳасрат чекасан? Бу дунёда яна қанча умримиз қолди? Ақлли кишилар оз-кўпга қарамайдилар. Ёшлигингда қаноатли эдинг, қариган сари ҳирсинг ортмоқда. Олтин истайсан, ҳолбуки авваллари ўзинг олтин каби эдинг. Сенга нима бўлди?

Хотин эса бу сўзларга парво қилмай фарёд этишда давом этаверди:

– Эй, номус нмалигини билмайдиган одам! Сизнинг маъносиз сўзларингиздан тоқатим тоқ бўлди. Ҳолимизни кўриб уялмайсизми? Менга қаноатли бўл, дейсиз. Қачонгача сабр қилай? Сабр қачон жонимизга аро кирган эди? Бу гапларни унутиб тўқлик йўлини изласангиз-чи!

Бу ношукурликдан ғазабланган бадавий деди:

– Сен аёлмисан ёки бошимга келган дардмисан? Мен йўқсиллигим билан ифтихор қиламан. Бошимни оғритма! Мол, мулк ва пул бошдаги кулоҳ кабидир. Кулоҳ эса калларнинг нажотидир. Бойлар – кулоҳларига қадар гуноҳга ботган кишилардир. Мол-мулкларни эса уларнинг гуноҳларини яшириб туради. Йўқсиллик нмалигини сен қаердан билар эдинг? Йўқсилликни хор-зорлик ўрнида кўрма! Аллоҳ кўрсатмасин, менинг бу дунёдан таъмам йўқ. Кўнглимда эса қаноат ва сабр тўла бир олам бор. Эй хотин, жанжални бас қил. Жанжални бас қилмасанг, мени тинч қўй. Мен яхшилик билан ҳам, ёмонлик билан ҳам жанжал қила олмайман. Жанжалга тоқатим йўқ. Жанжал у ёқда турсин, кўнглим тинчликдан ҳам беҳузурдир. Овозингни ўчир, бўлмаса бошим оққан томонга кетвораман...

Аёл эрининг ўз сўзларидан қайтмаслигини кўриб, кўзига ёш олди. Гўё пушаймон бўлди. Бадавий ҳам хотини-

нинг кўз ёшларидан таъсирланиб, айтган сўзларидан бир оз пушаймон ҳам бўлди.

Эрининг пушаймонлигини сезган аёл унга шундай маслаҳат берди:

– Кўзада ёмғир суви бор. Бутун мол-мулкмиз шундан иборат. Бу кўзани олиб, хоқонлар хоқонининг ҳузурига боринг-да, бу совғамизни бера туриб шундай денг: «Бизнинг бундан бўлак ҳеч мол-мулкмиз йўқ, зотан, чўлда бундан яхшироқ совға ҳам топа олмайсиз. Подшоҳимизнинг хазиналари тўла бўлса ҳам унда бу каби сув топилмаса керак. Бундай сувни топиш осон эмас».

Бечора аёл Бағдод шаҳрининг ўртасидан дарё оқиб ўтишини қасрдан билсин? Ўзи тўплаган сувни мақтагандан мақтайверди, эри ҳам ниҳоят унинг сўзларини маъқул деб топди:

– Бундай совға тайёрлаш ҳамманиннг қўлидан келавермайди. Бунақа тоза сувни фақат подшолар ичиб ҳузурланишлари мумкин.

Шу қарорга келган бадавий кўзаниннг оғзини маҳкамлаб, Бағдод сари йўлга тушди. Кўза синиб қолмасин, суви тўкилмасин, деб уни кўз қорачиғидек асради. Кунлар, ҳафталар йўл босиб, ниҳоят Бағдодга етиб келди. Излаб-излаб ҳалифаниннг саройини топди. Сарой посбонлари уни тўхтатиб, мақсадини сўрадилар.

– Эй, муҳтарам зотлар, мен бир ғариб бадавийман. Подшоҳимизнинг лутфу марҳаматларидан умидвор бўлиб чўлдан келдим. Бу совғамни подшоҳ ҳазратларига элтинг, подшоҳдан умидвор бўлган кишининг эҳтиёжларига шу йўсунда жавоб беринг. Бу ниҳоятда тотли сувдир. Уни чўлда ёмғир томчиларидан тўплаганмиз. Қаранг, кўзам ҳам яп-янги...

Посбонлар аввалига бадавийдан кулдилар. Кейин унинг софдил ниятларга ўралган совғасини қабул қилиб олдилар. Бадавий эса саройининг нариги қаноти ортида кўпириб оқаётган дарёдан хабарсиз подшодан хабар кутиб ўтирди.

Бадавийнинг сув тўла кўзасини халифага беришган эди, у ниҳоятда қувонди. Бадавийни ҳузурига чақиртирди. Ундан ҳол-аҳвол сўраб, янги уст-бошлар кийдирдида, хизматкорларига амр этди:

– Кўзасини олтинга тўлдириб, эгасига қайтаринглар. Уйига эса дарё йўли билан кемада олиб бориб қўйинглар. У бу ерга чўл йўлидан келибди. Унга дарё йўли яқиндир.

Бадавий дарёни кўрганда ҳайратдан шошиб қолди ва Аллоҳга шукурлар қилди.

Энди мазкур ривоятнинг шарҳи сифатида мавлоно Жалолиддин Румий «Маснавий»ларининг маъноси билан танишсак:

«Эй ўғил! Сен бутун дунёни оғзига қадар илм ва гўзаллик билан лиқ тўлган бир кўза деб билгинким, кўзада тўлиб турган илм ва гўзаллик Аллоҳнинг ҳикмати бўлган дарёдан бир қатрадир. У яширин бир хазина эди. Тўлиб-тошиб, тупроққа жон бериб, бу тупроқни осмондан ҳам мовийлаштириб юборди. Яширин хазина шу тарзда ошкор бўлиб, тупроқни атласга ўралган ҳолга келтирди. Бу бадавий ҳам Аллоҳнинг дарёсидан бир қатра кўрганда эди, ҳақиқатда денгиз бўлган бу қатранинг қаршисида кўзасини чил-чил синдирган бўлур эди».

Ривоятда «халифа саройи» деб билдирилган жойни «Илоҳий даргоҳ» деб англамоқ лозим. Мусулмон киши нақадар илм, ирфон, мол-мулк ва ибодат соҳиби бўлса ҳам бу бойликларга ишониб, ўзидан кетмаслиги, уларнинг борлигидан алданмаслиги керак. Бу бойликларини Аллоҳнинг бир лутфи ўрнида кўриб, ўз амаллари эса дарёга нисбатан бир пиёла сув миқдоридан эканлигини асло унутмаслиги зарур.

Бадавийнинг чўлда минг машаққат билан йиққан бир кўза суви унинг учун ҳаёт дориси – тириклик суви эди. Ҳолбуки бу «дори» дарёга тўкилгандан кейин бир зумда йўқ бўлиб кетди. Инсониятнинг башарий имконлар билан қўлга киритишга уринган нарсалари ҳам, илоҳий

санъатдан тушуниб етган нарсалари ҳам «дарё»нинг бир томчисига арзимаёди. Бу ҳолат чумолининг ўз инъи. балиқнинг эса ҳовузни ёки аквариумни дунё деб билиши кабидир холос. Инсонлар ҳам ўзларининг нодонликларини унутиб, улкан кўзгунинг ёлғонларига баъзан ишониб қоладиларда худди ўша чумоли ва балиқ ҳолига тушадилар.

* * *

Золим одам ёмонликдан қайтишни ихтиёр этиб, бир куни саҳарда ибодат қилиб ўтирса, рўпарасида фаришта пайдо бўлиб дебдики:

– Ёмонликларинг учун Аллоҳ сенга жаннатни раво кўрмади. Лекин қилаётган ибодатларинг эвазига жаннатдан бўлак нимани сўрасанг, берилади.

– Агар жаннат менга ҳаром қилинган бўлса, – дебди золим одам, – ибодатларим учун сўраганим ижобат қилинса, сўровим шуки. Аллоҳ Қиёматда мени шу қадар баҳайбат одамга айлантириб қўйсинки, мендан бошқа ҳеч ким дўзахга сиғмасин.

* * *

Подшоҳнинг устози унга «Сен уч кишини ўлимга ҳукм қилишда ҳеч таҳаммул (сабр) қилмағил: биринчиси – мулкингни эгаллашга ҳаракат қилган кишини, иккинчиси – молингни ўғирлаган кишини, учинчиси – сирингни фош қилган кишини», деб қайта-қайта насиҳат қиларди. Бир куни подшоҳ вазирини саройдан четлатиш нияти борлигини айтиб, устози билан маслаҳатлашди. Вазир бу маслаҳатдан огоҳ бўлиб, бир тадбир ишлатди. Подшоҳнинг устозини меҳмонга чорлаб, иззат-иқром билан кутиб олди. Устоз ўзини тия олмай, шаробдан кўпроқ ичиб, подшоҳнинг ниятини айтиб қўйди. Вазир эса тонгга қадар мол-мулкини рўйхат қилиб, подшоҳнинг ҳузурига кириб: «Эй подшоҳим, шу рўйхатдаги барча мол-мулк сизникидир, камина бу бойликларингизга фақатги-

на побондирман, бу бойликни қабул этинг, олампаноҳ, мени зинҳор душман деб гумон қилманг», дегач, подшоҳ ажабланди. Устозини чақириб, «Вазир ҳақидаги ниятимни фақат сизга айтувдим, у маккор қайдан огоҳ бўлди экан?» деб сўради. Шунда устоз узр билан дедки:

– Сирни душманга айтганим, ажалим етганидан далолатдир. Гарчи мастликда айтиб юборган бўлсам-да, бу мастлик узр қаторига ўтмайди. Энди панд-насиҳатимга кўра, мени ўлимга ҳукм қилмогинг шарт. Акс ҳолда, салтанатингдан барака кетади.

Подшоҳ уни кечирса ҳам, устоз ўз сўзида қаттиқ туриб олди ва ўз қилмишига яраша ўлим топибди.

* * *

Исроф тентаклиги ва марҳамат йўқсиллиги бу дунёнинг бош балосидир, охиратда эса азоб сармоясидир. Ўтган кунларимизнинг моҳиятини ўзгартириб бўлмайди. Келажагимизнинг моҳияти эса шубҳалидир. Он бу ондир. Бу онимизнинг кўнгил ва пешона терларини ҳаёт тупроғига эка олсак, икки дунёмиз обод бўлғусидир.

* * *

Донишманд дебдики:

– Ҳаққа – садоқат билан, халққа – инсоф билан, куфрга – қаҳр билан, катталарга – хизмат билан, кичикларга – шафқат билан, дўстларга – насихат билан, душманга – юмшоқлик билан, олимларга – тавозе билан, жоҳилларга – ҳомушлик билан, дарвешларга – одоб билан муносабатда бўлмоқлик жонздур.

* * *

Ҳозир исбот этилган нарсалар илгарилари фақат тасаввурда мавжуд бўлган. Бугун ҳақиқат деб эъозланаётган қанчадан-қанча нарсалар то рўёбга чиқарилгунича аввалига бидъатга ўхшаб туюлган. Ҳатто бу ҳақиқатлар аввалига масхараланган. Тарихга қараб туриб, ҳар

қандай таълимот уч босқичдан, таъбир жоиз бўлса, уч чиғириқдан ўтган, десак ҳам бўлар. Аввалига уни ақлга сиғмайди, деган овоза тарқатиб унга ҳатто хуруж қиладилар. Кейин бу таълимотда озгинагина ҳақиқат борга ўхшайди, деб тан ола бошлайдилар. Ниҳоят унинг ғоят муҳим, оламшумул эканини тан оладилару сўнг «уни мен очдим!», «Йўқ, сен эмас, бу менинг кашфиётим!» деб талаша бошлайдилар.

* * *

Мамлакатларнинг бирида ҳар куни подшо ўзгараркан. Эрталаб тахтга ўтириб, шомда амални топшираркан. Бир одам «агар мен подшо бўлсам бир кун эмас, ўлгунимча тахтда ўтираман», дебди. Дўстлари уни кулги қилибдилар. Иттифоқо ўша одам подшоҳ бўлибди. Тахтга ўтириши билан «Ҳамма саройга биттадан тухум олиб келсин», деб амр қилибди. Амр ижро бўлгач эса, пешин чоғида «Ҳамма ўзи олиб келган тухумини олиб кетсин», деб фармон берибди. Одамлар «мен олиб келган тухум каттароқ эди», деганларича шошилиб, танлаб-танлаб, тортишибдилар. Оқибат шу бўлибдики, ўзлариникини эмас, бошқаларникини олибдилар-у луқмаларига ҳаром аралашибди. Тухум талашиб, шом чоғи подшоҳни унутишибди ва у одам айтганидай, то ўлгунича қадар тахтдан тушмабди.

Қиссадан ҳисса шуки, фақат ҳалол луқмагина мамлакатни обод қила олади.

* * *

У дунёдаги аросат ҳақида эшитганмиз. Бу ёруғ дунё аросати-чи? Ўтмиш шоирларидан бири «на чин мусулмонмиз, на кофир» деган мазмунда байт битган экан. Халқда «мусулмон бўлиб масжиди йўқ, насроний бўлиб черкови йўқ», деган мақол ҳам бор. Аросатда юрганлар оз эмас.

Бир неча йил аввал Русиянинг Тула шаҳрига бориб, дунёнинг буюк адибларидан ҳисобланмиш Лев Толстой

яшаган уйни кўрдим. Ёзувчи насронийлар қабристонига эмас, ўзининг боғига дафн этилган. Насроний одатига зид равишда қабри тепасига хоч (крест) қўйилмаган. Ўшанда бу ҳолатга унча эътибор бермаган эдим. Кейинроқ ёзувчининг ислом оламига муносабати, ислом олимлари билан алоқалари ҳақидаги маълумот билан танишгач, хоч қўйилмаганининг сабабини англагандай бўлдим.

Лев Толстой черковни инкор этиш даражасига борган эди. Ленин унинг бу ҳаракатини худосизлар нуқтаи назари билан баҳолаб, ёзувчига «рус революциясининг кўзгусп» деб таъриф бериб, салкам коммунистга айлантириб қўя қолган эди.

Толстой Худодан эмас, черковдан юз ўгирган эди. У Худони исломий қалб билан таний бошлаган эди. Аммо у узил-кесил бу комиллик чўққисига кўтарила олмади. У икки оёғини икки кемага қўйиб олган одам каби ҳалокатга учради. У уйини ташлаб чиқиб кетди. Олимлар унинг бу ҳаракатини изоҳлаб, «Васиятномасига хотини қарши чиққани учун Толстой уйдан чиқиб кетган», дейишади. Йўқ, гап васиятномада эмас эди. Гап Худони танишдаги диний қарашларнинг зиддиятида эди. Толстой уйдан чиқиб кетди – йўлда вафот этди. У бир қарашни, бир динни тарк этди, иккинчисига этиб бора олмади. Худди аросатга ўхшайди бу ҳолат...

* * *

Оғзида биронта тиши йўқ қария билан ўспирин биргаликдан овқатланиб ўтиришарди. Иккови бараварига йиғлаб юборишди.

– Нега йиғлаяпсиз? – деб сўрашди қариядан.

– Оғзимда тишим йўқ, то мен ямлагунча, бу йигитча овқатни паққос тушириб, мен оч қоляпман.

– Сен нега йиғлаяпсан? – деб сўрашди ўспириндан.

– Мен овқатни чайнагунимча бу чол чайнамай ютиб, овқатнинг баракаси учиб кетди, оч қоладиганга ўхшайман. – деган экан ўспирин.

Саҳрода ов қилиб юрган подшоҳ мулозимларидан ажраб, адашиб қолибди. Ёнидаги содиқ вазир билан юра-юра толиқибди. Шомга яқин чўпоннинг чодирига йўлиқишибди. Чўпоннинг иккитагина қўйи бор экан. Меҳмонларнинг иззати учун биттасини сўйиб, таом шишириб келибди. Подшоҳ таомга қўл ҳам узатмабди. Шунда вазир хожасиннинг фақат калла гўшт истеъмол қилишини айтибди. Чўпон аввал битта каллани шишириб келтирибди. Сўнг иккинчи қўйини ҳам сўйибди. Кетар маҳалларида вазир:

– Олампаноҳ, кўрдингизки, чўпон бояқши борини дастурхонга қўйди, сиз учун иккала қўйини сўйди. Агар бирон бой бизни бундан ўн зиёда тўқинлик билан меҳмон қилганида ҳам, уйда бундан юз баробар кўпроқ мулки қоларди. Бу бояқшнинг эса ҳеч нимаси қолмади. – дебди.

Подшоҳ бу гапдан эриб, чўпонга қамчисини узатибди-да, дебди:

– Сароиймга бор, бу қамчинини кўрсатсанг ҳеч ким сенинг йўлингни тўсмайди. Мен сенинг бошини устидан дур сочаман.

Уч-тўрт кун ўтгач, чўпон «бориб кўрай-чи», деб йўлга тушибди. Чиндан ҳам уни сароӣ эшиги олдида биров йўлини тўсмабди.

Чўпон ичкарига кирганида подшоҳ ибодат қилаётган экан.

– Нима қиляпти у? – деб ажабланибди чўпон. У шу ёшга кириб намоз нималигини билмиш у ёқда турени. Аллоҳнинг номини ҳам эшитмаган экан.

– Илтижо қиляпти. – деб тушунтиришибди унга.

– Нима сўраяпти? – деб сўрабди чўпон.

– Бойлик сўраяпти, – дейишибди.

– Агар ўзи бойлик сўраётган бўлса, менинг ундан бир нима сўрашимга ҳожат йўқ экан. Мен ундан эмас, балки у илтижо қилаётган Зотнинг ўзидан сўрай қоламан. – деб изига қайтибди.

Чўпон подшоҳ қандай ҳаракатлар қилган бўлса, қайтариб «Эй, Худо, сенга подшоҳ ҳам илтижо қилиб бойлик сўради, ўша бойликдан менга ҳам бер, кўриб тургандирсан, мен жуда камбағалман», дебди.

Орадан ҳафта ўтиб, чўпон чодирини кўчириш ҳаракатига тушибди. Устунни кўмиш учун чуқур кавлаётган экан, олтин ва кумуш тўла кўза чиқибди. Чўпон кўзани кўтариб, подшоҳга рўпара бўлибди.

– Шу пайтгача нега келмадинг, сени кутдим? – деб сўради подшоҳ.

Чўпон келиб-кетганини, кўрганини айтгач:

– Мен ҳам сиз илтижо қилган Зотдан сўраган эдим, шу бойликни берди. Мулозимингизга айтинг, ҳисоблаб, қабул қилиб олсин.

Подшоҳ чўпоннинг марҳаматидан қувониб, олтин-кумушларни санаб олишни буюрибди. Вазир эса бош чайқаб дебдики:

– Чўпоннинг иккитагина қўйи бор эди, сиз учун сўйди. Сиз уни мукофотламоқчи эдингиз, у сиздан ҳеч нима сўрамади. Уни Худо тақдирлади. Энди Худонинг инъомини тортиб олмақчимисиз?

Қиссадан ҳисса: кўз тўймаса шунақаси ҳам бўлиб тураркан.

* * *

Кишининг қомил саодатга эришмоғи учун аввало халқ фаровон бўлмоғи даркор. Халқ фаровон бўлмоғи учун оила бахтли бўлмоғи шарт. Оила бахтли бўлмоғи учун кишининг ўзида эзгулик бўлмоғи лозим. Кишида эзгулик бўлмоғи учун унинг қалби тоза бўлмоғи зарур. Чунки кишининг хазинаси айнан ўз қалбидадир. Қалбнинг покизалиғи учун тўғри, ақлли, ҳикматли фикрлар даркор. Ақлли фикрлар учун эса юқори даражадаги билим керак. Юқори даражадаги билимга стишмоқ учун киши ўзини-ўзи ўқишга ўргатмоғи лозим.

Дунёдаги барча нарсалар ўзининг илдизига ва оқибатга эга, барча ишларнинг ибтидоси ва интиҳоси мавжуддир. Мана шу бошланиш ва яқунланиш масофаси оралиғида нималар биринчи даражали муҳим, нималар охириги даражани ташкил этади – буни англаб етиш киши эгаллаган билимнинг мағзини белгилайди. Кишининг комплилик сари қадам қўйиши барча нарсаларнинг ибтидосидир. Агар унинг билим дарахти илдизи бесфарқлик ва плтифотсизлик бўлса, меваси ҳам шунга ярашадир. Киши асосий мақсадини аниқ белгилаб олгач, бошқа майдачуйда ният ва умидларни четга суриб хотиржамлик ва саботга етишади. Осойишталик ва саботга етган киши маълум бир нарса хусусида тиниқ фикр юритмоғи мумкин. Маълум бир нарса хусусида тиниқ фикрлай олгач, мақсадга етишмоқ мумкин.

Ўтмиш файласуфларининг фикри шундай экан.

* * *

Сўрадилар:

– Олижаноб киши мардликни, жасурликни қадрлаши керакми?

Жавоб бердилар:

– Олижаноб инсон энг аввало адолатни қадрлайди. Олижаноб киши жасур бўлса-ю, адолатсизлик қилса, фитна ва нотинчликни уйғотади. Адолатдан узоқ, аммо жасур майда одам эса қароқчиға айланади.

Сўрадилар:

– Олижаноб киши бирон бир одамни ёқтирмаслиги мумкинми?

Жавоб бердилар:

– Мумкин. Аввало ғийбатчилардан ҳазар қилади, пастроқ мартаба эгаларининг юқори амалдагилар олдидида лаганбардорлик қилишларидан нафратланади, одатларга хилоф иш юритувчи мардлардан, жасур, аммо қайсарлардан ўзини нари тутати.

Сўрадилар:

– Яна кимларни ёқтирмайди?

Жавоб бердилар:

– Бировнинг ақли билан тирикчилик қилувчиларни, бўйсунмасликни жасорат, чақимчиликни ҳақиқатгўйлик деб билувчиларни ёмон кўради.

* * *

Инсон табиати кўн ғалатидир: бойлигини йўқотса, қай-гуради, дунё кўзларига қоронғи кўринади. Аммо, ҳаётийнинг кунлари мангуга йўқолаётгани билан иши йўқ...

* * *

Иттифоқо ҳукмдорнинг кўзи боғбоннинг гўзал хотинига тушибди-ю, шайтон васваса қила бошлабди. У боғбонни бир баҳона билан сафарга жўнатибди-да, гўзалга «барча эшикларни яхшилаб беркит», деб буюрибди. Хотин амрни бажаргач, эҳтиётдан сўрабди:

– Ҳамма эшикларни беркитдингми?

– Йўқ. – дебди аёл. – учта эшикни ҳарчанд уринсам ҳам беркитолмадим.

– Қайси эшиклар экан, ўзим беркитай. – дебди нафсга банди ҳукмдор.

– Уларни сиз беркитолмайсиз. Мен виждон, ҳаё, садоқат эшикларини беркитолмадим.

Ҳукмдорга озгина бўлса-да, инсоф бор экан, аёлнинг гапини эшитиб, ўзининг қилиғидан уялибди.

* * *

Бир тошкесар топган пулини ўзи еркан, ортса гадо-ларга бераркан, улардан-да ортса – итларга ташларкан. Эртаги кун учун ҳеч нарса олиб қўймас экан. Кунларнинг бирида сафардаги тақводор унинг кулбасига қўнибди. Тошкесарнинг қандай яшашини кўриб, дуо қилибди-ки:

– Йа Раббим, бу қулингни бунчалик камбағалликда ушлама, унга ҳам бойлик бер.

Унинг илтижосига жавобан фаришта дебдики:

– Сен кимни дуо қилаётганингни фаҳмламадинг. Биз унинг феъл-атворини биламиз, бойлик берилса у ўзини эплай олмай қоладн.

– Бу одам борига қаноат қилиб яшашга ўрганган, бойлик олдида талвасага тушмайди. – деб яна илтижо қилибди тақводор.

Хуллас, унинг дуоси ижобат бўлиб, тошкесар тоғда бир горга дуч келибди. Ичкари кирибди-ю, беҳисоб бойликка эга бўлибди.

У бойликни яширинча уйига ташиб келтирибди. Сўнг бошқа мамлакатга кўчибди. Данғиллама сарой курдирибди. Эшиклари оғзига посбонлар қўйибди. Хасислик балосига мубтало бўлиб, муҳтожларни ҳам унутибди, ҳатто унга бойлик ато қилган Худони ҳам эсидан чиқарибди. Шунда фаришта тақводорга бу ҳақда хабар берди. Тақводор тошкесарни инсофга чақирмоқ қасдида йўлга тушиб, унинг саройига рўнара бўлибди. Посбонлар уни ичкарига киритмай, уриб-уриб ҳайдашибди. Шунда фаришта яна пайдо бўлиб дебдики:

– Кимни дуо қилганингни энди фаҳмлаб етдингми?

– Айбдор менман, ҳар қандай жазога тайёрман, – дебди тақводор.

– Бойликин ҳамма ҳам кўтара олмайди. У тошкесарлигини қилгани маъқул, – дебди фаришта.

Ўша кунлари тошкесар мамлакат подшосига қарши фитна тайёрлаётган экан. Подшо бундан хабар топиб, уни таъқиб эта бошлабди. Одамларнинг зиндонбанд қилибди, саройининг кудини кўкка совурибди. Тошкесар бир амаллаб қочиб қутилибди. Бойлик тонган куни тоғда қолдирган чўкичини излаб топибди – аслига қайтибди.

Худди шунга ўхшаган воқеалар ҳозир кўп учрапти. Бир қаралса – одамнинг тагида қўш машина, сароймонанд уй қурган. Бир қараса, машиналар ҳам, уйлар ҳам сотилган... Кечаги бой бугун қарзга ботган...

Ҳотамтойнинг кўрғонида қирқта дарча бор экан. Ҳар куни муҳтожлар шу дарчаларга келишаркан, Ҳотамтойдан садақа-эҳсонларни олиб, дуо қилиб кетишаркан.

Бир куни Ҳотамтойнинг укаси онасига нолиб қолибди:
– Нима учун ҳамма фақат акамни алқайди, дуо қилади. Мен ҳам саҳийман-ку?

Онаси ўғлининг бошини меҳр билан силабди-ю, жавоб бермабди.

Эртасига дарчалардан бирида тиланчи кампир кўришибди. Ҳотамтой уйда йўқ экан, укаси садақа берибди.

Ҳалиги кампир иккинчи дарчадан келиб сўрабди. Ука яна садақа берибди. Учпинчи дарчадан ҳам узатибди. Тўртинчига келганда Ҳотамтойнинг укаси:

– Сен қанақа тиланчисан ўзинг, ҳозир уч марта олдинг-ку? – деб аччиқлашибди. Шунда кампир бошидаги эски ёпинчиқни олибди. У гадо эмас, Ҳотамтойнинг онаси экан.

– Ана кўрдингми, ўғлим, – дебди она. – мен шу аҳволда қирқта дарчадан сўраганимда ҳам акамг лом-мим демай садақа берган. Сен ўзингни саҳий деб билганинг билан, асли қонингда хаселлик бор, болам. Акамг чақалоқлигида битта кўкрагимни эмиб, иккинчисини эммас эди, сенга илинади. Сен эсанг, битта кўкрагимни эмиб туриб, иккинчисини қўлинг билан чангаллаб, беркитиб турардинг... Акамгадй бўлмаслигингни мен ўшанда билганман...

Дунёдан кўн бойлар ўтди. Ҳотамтой эса биттагина эди. Ҳозир ҳам бойлар кўн дунёда. Ҳотамтой эса...

Бир одамнинг рўнарасидан ожиз одам чиқиб қолди. «Бу кўзи ожиз одамни бир синаб кўрмайми?» дебди у киши ва тўғри бориб унга урилибди.

– Сен қандай безорисан, мендай кўзи ожиз нотавонни туртинг-а. Худодан кўрқмайсанми? – деб нолибди ожиз.

– Мен ҳам ожиз одамман, сенга беҳос урилдим, кечир мени. – дебди у киши. Узр қабул этилиб, улар ўтирибдилар-да, ширин суҳбатни бошлабдилар.

– Омадим келиб йигирмата кумуш тангага стишдим. – дебди у киши. – лекин бу тангаларнинг қай бири асл, қай бири сохта экан, билмайман.

– Омадингиз келибди, биродар, мен кўзим кўр бўлгунинга қадар заргар эдим. Тангаларнинг қай бири сохта, қай бири асл – бармоқларим билан силаб туриб ҳам биллиб бераман.

У киши гўё ожизнинг гапига инонган бўлиб, кумуш тангаларни берибди. Ожиз эса тангаларни белбоғига тугиб, ўтирган сридан сурила-сурила нари кетибди-да, писиб олибди. Назарида беркиниб олгандай бўлибди. Кўзи очиқ киши унинг бу қилиғидан аччиқланса-да, худди ожизни кўрмаётгандай, илтижо қилибди:

– Қасрдасиз, биродар, мен пулларни кўп азоблар билан топган эдим, шўримни қуригиб қўйманг, ўзингиз эса гуноҳга ботманг.

Ожиз жавоб бермай, писиб ўтираверибди. Шунда у киши бир кесак олибди-да:

– Худойим, ўзинг меҳрибонсан, агар у биродарим шайтон йўлига кириб, тангаларимни олиб қўйишини хаёл қилган бўлса, шу кесак унинг оёғига тегсин, – деб кесакни отибди. Ожиз оёғига кесак тегиши билан чўчиб, янада нарироқ сурилибди.

– Раббим, мен биродарим деган одам маккорлик қилиб тангаларимни олиб қўймоқчига ўхшайди. Агар шундай бўлса, бу кесак унинг елкасига тегсин! – Бу сафар ҳам кесак мўлжалга теккач, ожиз яна жойини ўзгартрибди.

– Аллоҳим, ўзинг меҳрибонсан, агар биродарим чиндан ҳам маккор ўғри бўлса бу тош пешонасига тегиб, миясини ўпириб чиқиб кетсин! – дебди у киши. Бу гандан ожиз кўрқиб кетибди. «У икки марта кесак отувди айтган жойга тегди, буниен ҳам мўлжалга тегса, ўламан, тангалар кимга қолади?» – деб ўйлаб, жонҳолатда:

– Ҳой, биродарим, мунча ҳовлиқмасанг, мен тангаларингни саралаяпман-ку, ахир, – дебди.

– Худо сени бекорга бу аҳволга солмаган экан. Сен – сўқир, мен басирни алдамоқчи бўлдинг-а! – деган экан у киши.

Ҳаётда шунақаси ҳам учраб туради. Ҳеч ким кўрма-япти, деб гуноҳларни қилаверамиз. Билолмаймизки, ҳатто тун пардаси ҳам айбларимизни ёпа олмайди. Ҳазрат Аҳмад Яссавий болалик чоғларида муаллимлари буюрибдиларки:

– Болалар, эртага ҳар бирингиз битта хўрозни тутиб, Аллоҳнинг назари тушмайдиган жойда сўйиб келинглар.

Болаларнинг бири хўрозни тунда сўйибди, яна бири кўприк остида... сўйиб келишибди. Аҳмад Яссавий ҳазратлари эса хўрозни тиригича кўтариб келибдилар.

– Сен нима учун айтганимни қилмадинг? – дебди муаллим.

Шунда бўлажак валий жавоб берибдиларким:

– Устоз, мен хўрозни сўймоқлик учун Аллоҳнинг назари тушмайдургон жойни тополмадим. Ер юзасининг ҳар бир нуқтасига, куну тун Аллоҳнинг назари тушиб турибди.

Ҳазрат Аҳмад Яссавий болалик чоғларидаёқ бу ҳақиқатни англаганлар. Агар инсон болалари ҳам бу ҳақиқатни тушуниб етсалар эди, қанча-қанча гуноҳларнинг олди олинарди...

* * *

Нималарни олтин қиммати билан ўлчаб бўлмайди: ота-она дуосини, ота-она меҳрини, ота-она юзидаги нурни. Яна чин дўстни, ёрнинг вофосини, фарзанднинг кулгисини. Бир қоп олтинни бор одам булардан бебаҳра бўлса бу дунёси ҳам, у дунёси ҳам куйган, деяверинг.

* * *

Сурув қайтыпти. Қор-ёмғирларни роса шимиб смир-ган ерни қоплаган ўтлоқда тўйган қўзилар терисига сиғмайди. Икки қўзи бир-бирига калла уряпти: улар дунёнинг лаззати шу урушда, «зўрман», деган қўчқорни қочириб, гердайнб юришда деб биладилар. Икки қўчқор қўзи олишаётган дамда учинчиси урғочига сакраяпти. У дунёнинг лаззатини фақат шунда деб биледи...

* * *

Мушуклар итлардан кўп. Улар чаққон. Ҳаракат доираси ҳам кенг. Лекин итлардан қўрқиншади. Чунки улар сира бирлаша олишмайди. Беш-ўн ит бирлашиб олиб ҳуриши, одамни қўрқитиши мумкин. Ҳатто талашдан ҳам қайтмайди. Лекин мушуклар бирлашиб туриб, итларга қарши миёвлай олишмайди. Уларнинг фожиаси ҳам шунда.

* * *

Радиомухбир тишга оид хасталнклар шифохонасидан ҳикоя қила туриб, «30-йилларда ҳам Тошкентда тиш докторлари бор экан, демак, медицинанинг бу соҳасида ҳам тарихимиз бор», деб фахрланди. У айтмоқчи бўлган тарих 70–80 йилни ташкил этадими? Нодонлик ҳам шунчалар бўладими? Қадим аجدодларимизнинг тишлари бор эдими? Тишлари оғриб ҳам тургандир, даволатишгандир ё олдиришгандир? Ё «қачон XX аср кириб келаркин, қачон совет медицинаси билан стоматология пайдо бўларкин?» деб орзу қилиб, вой-войлаб юраверишганми? Радиомухбир суҳбатлашаётган врач эса «тиш чўткаси Тошкентда пайдо бўлган, кейин Европага ўтган. Тошкентда дарахт шохини қайнатиб, тишга суртишган», деб изоҳ берди. Ўзбекчани русча талаффуз билан аранг гапирётган бу йиғитдан хафа бўлмаслик мумкин: тилни билмаган тарихни билармиди?

Аввало, ҳар қандай дарахтнинг шохини тишга суртиш мумкин эмас. Қолаверса, қадимдан тиш миёвак

билан тозалангани маълум. Мисвак – шох эмас, илдиэ. Асосан араблар юртидан келтирилган. Мисвак билан тиш тозалаш – суннат амали ҳисобланади. Бу – 1400 йиллик тарих. Ундан олдин ҳам тозалаш усуллари бўлгани шубҳасиз. Фақат не иснодки, камина ҳам буни аниқ билмайди. Билганимиз: қадимдан то XX асрнинг биринчи чорагига қадар сартарошлар зиммасида тишни даволаш ҳам бўлган экан. Сартарошларнинг айримлари соч-соқол олишдан ташқари ўғил болаларни хатна қилишган, тишни даволашган ёки суғуришган. Замонавий стоматология ривожланиб, одамлар сартарошхоналарга бормаи кўйишди. Ажабки, жарроҳлик (хирургия) ривожланса ҳам, болаларни ҳамон сартарошларга ишонишади. Нега шундай экан? Совет даврида хатна қилган жарроҳ эскилик сарқити билан шуғулланаяпти, деб жазоланган. Балки шу баҳонада жарроҳлар ҳанузгача ғайрат қилмаслар?

* * *

Хушахлоқ, маънавиятнинг комиллигига эришмоқни мақсад қилган кишининг қалби озод бўлмоғи шарт. Кимлардандир ранжийверадиған, нималардандир кўрқаверадиган, ҳиссиётга берилаверадиган одамнинг қалби озод бўлолмайди. Кимки ўзини қўлга ололмаса, фикрларини фойдали нуқтага қаратолмаса, беҳуда нарсалар билан овора бўлса, кўрнниб турган нарсани кўра олмайди, эшитилиб турган ҳақиқатни эшитолмайди. Оқибатда оқу қорани ҳам ажратиш фазилатидан маҳрум бўлади.

* * *

Донолар дебдиларким: энг кам баҳслашувчилар энг оқил муаллимлардир.

* * *

Доно одам тилидан учаётган ҳар бир сўз учун эҳтиёт бўлмоғи шарт. Чунки биттагина сўзи уни маъинли одам мартабасига кўтариши ёки жоҳиллик ботқоғига ботириб қўйиши мумкин.

Агар бировни яхшиликка ўргатиш қўлингиздан келса-ю, ўзингизни четга олсангиз – сиз биродарингизни йўқотибсиз демак.

Агар бир одам насиҳатингизни қулоғига олмаса-ю, сиз тинмай гапираверсангиз – яхши сўзни йўқотибсиз, ҳавога совурибсиз.

Доно одам биродарини ҳам, сўзини ҳам йўқотмайди, дейдилар.

Ҳар ким ўзи билганича ва ўзи хоҳлаганича дуо қилади, яъни Тангри таолога илтижо қилиб, ниманидир сўрайди. Баъзилар бир ҳафта ёки ўн кун дуо қилади. Сўрагани берилавермагач, ҳафсаласи пир бўлиб, дуони тўхтатади. Кўпчилик дуони сўрамоқлик, деб ҳисоблайди. Бу фикрни бутуилай инкор этиш ниятимиз йўқ. Бироқ, сўрашда ҳам сўраш бор-да! «Чойнакни узатиб юборинг», «сигарет чектиринг» ҳам сўраш. Аниқроқ айтсак, тил учуда сўраш. Дуо эса қалбдан чиқмоғи керак. Яъни, аввал қалбингизни Аллоҳ билан боғламоғингиз, ўзгача таъбир билан айтсак, Аллоҳни танимоғингиз керак. Сўраётган лаҳзангизда тўлалигича Яратганга банди бўлмоғингиз шарт. Тилнингиз хонадонингизга барака тиласа-ю, хаёлингиз таниш жувонни ресторанга таклиф этиш муаммоси билан банд бўлса, бу дуо ҳисобланмайди. Дейлик, бир қоп буғдойини кўтара олмайсиз. Сизга ёрдамчи керак. Рўпарадан олти ёшли гўдак билан йигирма яшар йигит келяпти. Сиз ҳеч қачон олти ёшли болага мурожаат этиб, «кўтаришиб юбор», демайсиз. Йигитдан олтимос қиласиз. Айни чоқда сиз йигитнинг кучини танидингиз, унга ишондингиз. Дуо қилинаётган нафасда ҳам Аллоҳнинг буюклиги, ягона қудрат эгаси, меҳрибон ва раҳмдил эканини ҳис қилиб туриши керак бўлади.

Донишмандлар айтишганки: «агар мен сенга Худо ҳақида гапирсам, тилла ёки кумушдан ясалган бир буюм

ҳақида гапиряпти, деб ўйламагин. Сенга баён қилаётганим Худо – сенинг қалбингдандир. Ташқаридаги мавҳум нарса эмасдир. Ёмон хулқинг ва бузуқ ишларинг билан сен энг аввало ўз қалбингни ифлослайсан. Қалбингдаги Аллоҳни инкор этган бўласан. Агар тилладан бир бут ясалса-ю, «Мана шу Худо бўлади», дейилса, сен унга рўпара келсанг ёки ёнидан ўтаётганинда озгина бўлса-да, ҳайнқасан. Шу ҳайкал пойида гуноҳ иш қилишдан тийиласан. Лекин ҳар бир қадамингни кўриб турувчи, ҳар бир нафасингни сезувчи, ҳар бир ниятингни моҳиятини англовчи, қалбингдаги Аллоҳдан қўрқмайсан, гуноҳдан қайтмайсан. Бировга зулм қилиш учун режа тузаётганинда ёки пок аёлни бузуқликка чорлаётганинда ақалли уялиб ҳам қўймайсан...

Агар биз Аллоҳ қалбимизда эканини, барча яхши-ёмон ишларимизга ўзи гувоҳлигини ҳамиша ёдда тутганимизда эди, гуноҳлар дафтарини тўлдирмас эдик. Аллоҳ ҳам гуноҳкор қалбларни тарк этмас эди.

* * *

Бир йигит қазо қилди. Бундай ҳолларда «бсвақт вафот этди», дейишга кўникканмиз. Билмаймизки, ўлим бсвақт келмайди. Аллоҳ тайин этган аниқ нафасда келади. Инсон ризқида белгиланганидан бир луқма ҳам кўп смай, бир луқма кам ҳам смайди. Бир нафасни ортиқча ҳам, кам ҳам олмайди. Юраги битта кўп ҳам, кам ҳам урмайди. Ҳар бир одам ўз вақтида ўлади. Биз бунни билмаймизмиз? Биламиз, фақат «бсвақт» деб ўзимизни алдаймиз. Хўп, алдамас эканмиз, «вақтида» келган ўлим қандай бўлади? Қачон ва қай ҳолда келади? Етмиш ёшдами ё саксондами? Балки тўқсон бешдандир. Аниғи шуки, ўлим аини вақтида келади. Биз, ўзимиз уни қаршилашга, Тангри берган омонатни қайтариб беришга, у дунёда кутилажак савол-жавобга вақтида тайёр бўлмаймиз...

Бир киши қушбозорига бориб, иккинчи кишидан чумчуқни қафаси билан бирга сотиб олиб, уйига олиб келибди. Қушчанинг бошини узиб, шўрвага солиш ниятида қўл чўзган эканки, мўъжиза юз бериб, чумчуқ худди одам каби гапирга бошлабди:

– Эй марҳаматли одам, мени еб нима наф топардингиз. яхшиси мени қўйиб юборинг, эвазига учта фойдали гап айтай сизга.

У одам «ҳамонки қушча одам тилида гаплашдимиз, десмак, бунда сир бор. Айтадиган гапи ҳам анов-манов бўлмас», деган тўхтамакга келиб, қушчага, «насиҳатларингни айт», дебди.

Чумчуқ:

– Биринчи насиҳатимни қафас ичида айтаман, иккинчисини қўлингизга қўнган ҳолда, сўнггисини эса дарахт шохига қўнғач айтаман, – деб шарт қўйибди. У одам шартга қўнғач, биринчи фойдали гапини айтибди:

– Қўлингиздан кетган нарсага афсусланиб, ранжиманг. Чунки у барибир изига қайтмайди.

У одам «гапида ҳикмат бор, лекин бу асосий насиҳати эмасдир», деган фикрда қафасни очибди-да, қушчани қўлига қўндириб, «иккинчисини айт-чи», дебди.

– Агар биронтадан ақлга сиғмайдиган гап эшитгудай бўлсангиз асло унга ишонмангиз, – дебди чумчуқ, сўнг учиб бориб дарахт шохига қўнибди-да: – нодон одам экансиз, қорнимда йигирма мисқоллик гавҳар бор эди, сезмай мени учуриб юбордингиз-а, шунча бойликдан қуруқ қолдингиз-а, – дебди.

Бу гапини эшитган одамнинг эс-ҳуши учиб, бошларига муштлаб, ўзини лаънатлай бошлабди. Чумчуқ унинг аламли ҳолатини бир оз кузатибди-да:

– Эй инсон фарзанди, ҳозиргина сизга икки фойдали гап айтган эдим. Бу гаплар у қулоғингиздан кириб, буниендан чиқибди-да, а? Аввал айтдимки, қўлингиздан кетган нарсага зинҳор афсусланманг, деб. Мен қўлин-

гиздан учиб кетдим. энди минг надоматлар чекинг. қайтмайман. Шундай экан, ўзингизни лаънатлаб нима қиласиз? Учиб кетиш олдидан айтган иккинчи фойдали гапим шу эдики. биронтадан ақлга сиғмайдиган гап эшитсангиз, инонманг. Бу насиҳатни ҳам дарров унутибсиз. Қани, бир ўйлаб кўринг-чи, ўзим кичкинагина бўлсам, ўн мисқол ҳам чиқмасам, қорнимга йигирма мисқоллик гавҳар сиғар эканми, а? – дебди.

Бу гапдан у одамнинг эси ўзига келиб, чумчуққа ялиниб:

– Унда учинчи гапингни айт, балки фойдаси тегар, – дебди.

– Менга яхшилик қилдингиз, сўзларимга ишониб, эркинлик бердингиз, – дебди чумчуқ – шунинг эвазига бу дарахтни тагини кавлангда, олтин тўла кўзани олинг.

Умидвор киши чумчуқнинг айтганини қилиб, олтин тўла кўзани қазиб олибди-да:

– Шунчалар ақлли экансан, ҳатто ер остидаги олтин тўла кўзани кўрибсан-у, ўз оёғинг тагига қўйилган тузоқни кўрмай, оқибатда қафасга тушибсан, – дебди.

Шунда чумчуқ дебдики:

– Эй инсон фарзанди, гафлат ғалаба қилганида, кўрар кўз ҳам кўрмас бўлиб қоларкан...

Чумчуқнинг ақли етган ҳақиқатга одамлар кўп ҳолларда етиб боролмайдилар, гафлатдан ўзи асрасин...

* * *

Ҳазрат Алишер Навоий чин сўзни мўътабар, деб ша-рафлаганлар. Ёлғонни барча ёмонлайди, аммо ҳамма ҳам ундан қочмайди. Шундай одамлар борки, ёлғон гапира-гапира ҳузурланадилар, кимнидир алдагандаридан фахрланадилар. Инсоф эгалари эса аксинча.

Подшоҳ овда кийикни қувиб юрган экан. Кийик бир инсоф эгасининг ёнгиёғасидан қочиб ўтиб, бутазорга яширинибди. Орадан кўп ўтмай подшоҳ инсоф эгасига рўпара келиб:

– Шу срдан бир кийик қочиб ўтмадими? – деб сўрабди.

Инсоф эгаси оғир вазиятга тушибди: кўрдим, деса бечора кийик ўлдирилади. Кўрмадим, деса ёлғон гапирган бўлади ва ўзи гуноҳга ботади. Шунда инсоф эгаси донолик билан дебдики:

– Эй подшоҳим, кўзларим кийикни кўрдилар аммо гапиролмайдилар. Тилим гапира олади, аммо у кийикни кўрмади.

Подшоҳ бу доно гапдан сўнг кийикдан воз кечиб, изига қайтган экан.

Ҳаёт қизик: ёлғонга ишониб, чин гапга ишонмайдиганлар ҳам бўлар экан.

Ривоят қилишларича, уч ака-уканинг каттаси бева қолиб, сўнг орадан пича фурсат ўтгач, уйланибди. Кичкинагина тўй ҳам қилишнбди. Меҳмонлар кетишгандан сўнг қарашса, кўчада, шундай эшиклари ёнида анчагина бойлик ортилган оқ туя турганмиш. Ака-укалар қувониб, бойликни ташиб олишнбди-да, биров билмасин, деб туяни сўйишиб, терисини кўмиб қўйишибди.

Эртасига туянинг эгаси қишлоққа келибди. Йўлда катта акани учратиб, оқ туя кўрган-кўрмаганини сўрабди.

– Мен буғдой эсмоқчиман, – дебди ака унга жавобан.

– Мен сендан оқ туямни сўраяпман, кўрган бўлсанг айт, эвазига суюнчи бераман.

– Экиб бўлганимдан кейин ёмғир ёғса дуруст бўларди.

– Мен сендан оқ туяни сўраяпман! – деб аччиқланибди туянинг эгаси.

– Тўғри фаҳмлабсан, ошина, манави ҳаром ўлгур ола буқа, ишга ярамай қоляпти, – дебди ака.

Туянинг эгаси «бу одамнинг эси оғноб қолган», деган фикрга келиб, йўлида давом этибди-да, ўртанча ўғилга дуч келибди. Касби тўқувчи бўлган ўртанча ўғил дастгоҳни созлаётган экан.

– Мен оқ туямни йўқотиб қўйиб, излаб юрибман, – дебди туя эгаси.

– Сизга тўғри айтишибди, – дебди ўртанча ўғил, – мен чиндан ҳам тез тўқийман. Файрат қилсам, кунига икки кулочгача олиб бораман.

– Мен сендан туяни сўраяпман!

– Дастгоҳ меники эмас-да, бўлмаса сизга сотардим.

Туянинг эгаси «Мен қанақа юртга келиб қолдим ўзи?!» деб аччиқланиб нари кетибди-да, кенжатойга йўлиқибди. Кенжатойнинг касби тикувчи экан. «Оқ туяни кўрдингми?» деган саволга жавобан:

– Ҳозир ишим жуда кўп, бошқа тикувчига борақолинг. – дебди.

Туянинг эгаси яна аччиқланиб, йўлида давом этибди-да, бу сафар кечагина катта акага турмушга чиққан хотинга дуч келибди. Хотин оқ туяни кўргангани, эри билан қайнилари уни сўйишганини айтибди. Шунда туя эгаси:

– Бу воқса қачон содир бўлди? – деб сўраганида хотин:

– Аниқ эсимда, мен никоҳланган кечаси бўлувди. биринчи кечада эрим ёнимда бўлмай, туя билан ўралашиб қолувди. – дебди.

Туянинг эгаси яна аччиқланибди:

– Бу юртдагилар ҳаммаси тентак экан. Мен кеча йўқолган туямни сўрасам, бу телба хотин эрга теккан кунини эслаб, бошимни қотирыпти.

Туянинг эгасига ҳеч ким ёлғон гапирмаганди: катта ака чиндан ҳам буғдой экаётганди, ола буқаси ростдан ҳам қариб, кучсизланиб қолганди, ўртанчаси ростданам тез тўқирди, кенжатой рости билан банд эди... Рост гапларга ишонмаган туянинг эгаси қуруқ қолди...

Тўғрилиқ Мусо алайҳиссаломнинг ҳассалари кабилдир. Эгрилик эса сеҳргарларнинг сеҳрига ўхшайди. Тўғрилиқ ўртага чиқиши билан уларнинг ҳаммасини ютади. Тўғрининг ёрдамига чопган – Аллоҳ таолонинг ёрдамига чопган. Ҳар бир сохталик иймонсизликка етаклайди, ҳар бир тўғрилиқ иймондандир.

Инсондаги ажойиб хулқлардан бири ростлик – тўғрилиқдир. Тўғрилиқ одамдаги барча ишларнинг тартиб ва маромда кетишини таъминлайди. Тўғрилиқ издан чиққаними, демак, ҳамма ишларнинг тартиби бузилади. Хоҳ катта ва улуғ ишлар бўлсин, хоҳ кичкина ва арзимас амаллар бўлсин, агар диққат кўзи билан қаралса, уларда тўғрилиқ йўқ экан, ҳаммаси хароб бўлади. Барча турдаги ишларнинг бари тўғрилиқ билан барқарор, шу ишларни амалга оширувчилар эса тўғрилиқ билан бардам ва устувордирлар. Ҳаётда одамнинг узоқ яшаши эмас, тўғри яшамоғи муҳимроқ. Тўғрилиққа ишонмаган ақлнинг ўткир бўлганидан фойда йўқ. Соатнинг ҳам югуриб кетиши эмас, тўғри юриши муҳимроқ. “Сен то қувватинг бор экан, доимо ростлик ва тўғрилиқ йўлини тут, – дейди дониш аҳли. – Шунда сен саодат чаманидан муддао гулини терасан. Ўқни қара, тўғри бўлгани учун юзи доим гулгун. Камон эгри бўлгани учун канои билан боғланиб, банди қилинган”.

Халифа Ҳорун ар-Рашид янги сарой бино қилишни ихтиёр этди. Унинг истаги бўйича сарой ўртасига тўғри бир устун қўйиш зарурати туғилди. Халифанинг буйруғига кўра, шундай устунбоп ёғочни қидира-қидира Бағдодга яқин бир қишлоқдан топдилар. Устунбоп ёғоч Бағдодга келтирилганда Ҳорун ар-Рашид ёнига амалдорларини олиб, устун кўрмоқ мақсадида қурилиш майдонига келди. Амалдорлар орасида донишманд Баҳдуд ҳам бор эди. У устунга яқин келиб, энгашди-да, нимадир деб пиширлади. Сўнг янада энгашиб, устунга қулоғини тутди.

Унинг бу қилиғидан барча таажжубланди. Халифа эса бу ҳаракатининг сабабини сўради. Донишманд бундай жавоб берди:

– Мен устундан: “Ўзинг бир ёғоч бўлсанг-да, халифа жаноблари сенга пешвоз чиқиб, кўргани келдилар. Бундай иззат ва ҳурматга лойиқ бўлишнинг сабаби недир?” – деб сўраган эдим, бундай жавоб қайтарди: “Мен эгри бўлмадим, тўппа-тўғри ўсдим, тўғрилигим туфайли шун-

дай иззатга муносиб кўрилдим. Эгри бўлсам эдим, май-далаб, ўтин қилиб ёқиб юборардилар. Тўғри ўганим учун мени экиб, парваришлаган кишининг хонадонини ҳам бойитдим”.

Ривоят қилишларича, фуқаролардан бири амир Алининг олдига келиб:

– Ё амир, исломда ман қилинган нарсалар кўп. Мен ёлғон сўзлайман. ўғрилиқ қиламан, шароб ичаман. бошқа гуноҳларим ҳам бор. Лекин мен ана шу гуноҳ ишларнинг ҳаммасидан бирданига халос бўлолмаяпман. Бинобарин, яхши фазилатлардан бирини ўргатинг, токи гуноҳ қилмоқдан халос бўлай. – деди.

– Ёлғон сўзлашдан ўзингни сақлагин, – деб насиҳат қилди амир Али.

У киши Алининг ҳузуридан чиқиб, ўз юмушига кетди. Йўл устида майхона бор эди. Унинг дилида шароб ичишга майл туғилди ва шу ниятда майхона сари юрди. Юра туриб ўйлади: “Агар амир мендан “Шароб ичдингми?” деб сўраса, мен “ҳа”, деб тўғрисини айтсам, у ҳолда жазога рўпара бўламан. Агар “йўқ” деб жавоб берсам, алҳол “ёлғон гапирмайман”, деб аҳду паймон қилганман”. У киши ўйлай-ўйлай нафсини енгди-ю, шароб ичмоқ фикридан қайтди.

Шунингдек, йўлда бир хотинни учратиб, шаҳвоний ҳирси кўзғаб, зино қилмоқ ҳаракатига тушди. Бироқ, аввалгидек қилган аҳду паймони ёдига келиб, бу бузуқликдан ҳам воз кечди. Натижада, қайси бир гуноҳ ишнинг устидан чиқса, эсига ёлғон гапирмаслик ҳақидаги қилган аҳду паймони тушиб, ўзини тўхтатаверди. Шундан сўнг у амир Алининг ҳузурига келиб деди:

– Ё амир! Бир гуноҳдан тўхташим туфайли қаршимда очиладиган барча тўғри йўлларни кўрсатдинг. Барча ёмонликларнинг бошланиши ёлғон гапиришдан вужудга келишини энди тушундим.

Тўғрилиқка малака ҳосил қилдириш қасди билан болаларга буйруқ бериш, уришиш ва сўкиш фойдали эмас.

балки зарарлидир. Бола нима учун ёлгон гапиради? Бирон жазодан кутилиб қолиш учун, шундай эмасми? Эндигина тўрт ёшга тўлган бола косани синдириб қўйди ёки мураббони тўкиб юборди. У онаси ёки отасининг бақиршидан ёки уришидан қўрқади. “Бу ишни мен қилмадим”, деган ёлгон унинг учун нажот бўлиб кўринади. Таҳдид оҳанги билан “ким қилди?” деб сўралса, оддий ёлгон тухматни чорлайди: айбсиз одамнинг номи айтилади. Бу одат оиладан боғчага, ундан мактабга кўчади. Уйга берилган вазифани бажармаганини яшириш учун айтиладиган “дафтарим уйда қолибди”, деган баҳона неча ўн йиллардан бери авлоддан авлодга ўтиб, то ҳозиргача ишлатилади. Болага тарбия беришнинг йўли ота-она ўзлари болалар олдида рост сўзлашлари, ёлгон гапирмасликлари, болаларга ўрнак бўлишлари ва фарзандларининг муҳаббатларини қозонишга эришишлари орқали бўлади. Одам болаларини эзгуликка ва жаннатга олиб борадиган тўғрилиқ ана шундай бўлиб, сиддиқлар худди шундай кишилар орасидан стишиб чиқдилар. Оталар ва оналар ўзлари қилмайдиган иш ҳақида болаларига, “ундай қиламиз, бундай қиламиз” дейишлари ёки юпатиш учун ваъда беришлари бола тарбияси учун жуда зарарлидир. Кичкинтойларга бирон нима ваъда қилсангиз дарров ишона қолмайди, аксинча, ундан “алдаяпсиз” ёки “барибир алдайсиз” деган танбеҳни эшитмайсизми? Эшитганингизда “болам менга нима учун ишонмаяпти?”, деб ўйлаб кўрганмисиз?

Ҳамонки ёлгон энг ёмон иллатлардан экан, бу ҳақда нималар биламиз? Фарзандларимизга бу ҳақда нима дея оламиз? Агар бу хусусда кўп ҳикматларни билсангиз, нур аланнур, суҳбатимиз сиз учун бир такрор ўрнида ўтади. Камроқ маълумотга эга бўлсангиз, Қуръони Карим ва шарафли ҳадисларни ўқинг, улуғлар меросини ўрганиб, дарс олинг.

Ёлгончи одам таҳқир ва койншагина сазовор эмас, у жуда ҳам мушкул, ноаниқ, мужмал ҳаёт кечиришга маж-

бурдир. Чунки биринчи сўзлаган ёлғонини хаспўшлаб беркитиш учун иккинчи ёлғонга, буни ҳам беркитишга ҳаракат қилиб, учинчи ёлғонга эҳтиёж сезади. Шундай қилиб катта ва кўрқинчли хатоларга дучор бўлади. Ўзининг иззат ва обрўсини халқ орасида йўқотгани соясида доимо қайғу-алам билан умр ўтказади. Демак, ёлғончилик ва иккиюзламачилик жуда ҳам нафрат этиладиган иллатлардан саналади. Ёлғон сўзлаш – ўзини камситиш ва таҳқир қилишдир. Бу ёмон иллатни тарк этиш лозимлигини билишнинг ўзи кифоя эмас. Афсусларки, орамизда буни яхши билганлари ҳолда ундан қутилишга бепарво одамлар ҳам топилди. Ёлғончи одамлар ўз ёлғонларига бошқаларни ишонтириш учунгина рост сўзлайдилар. Бу ёлғончиларнинг юзлари кулиб тургани билан қалблари қорадир. Кўришишлари одам шаклида бўлгани билан, ёлғон гапирганлари учун инсонийликдан узоқлашганлар. Ибн Масъуд дедиларки: “Энг яхши озуқа тақводир, энг ёмон кўрлик қалб кўрлигидир. Хатоларнинг энг каттаси ёлғондир”. Бу ҳикматдан келиб чиқадиган маъно: қалби кўр одам ёлғонни оқибатида келувчи ҳасратни кўра олмайди. Ёлғончиларнинг бу иллатдан қутулишлари учун Арасту ҳақимнинг: “Тўғрилиқда ўлиш – ёлғончи бўлиб узоқ умр кўришдан кўра хайрлидир”, деган ҳикматлари асқотармикин? Эҳтимол, ҳазрат Навоийнинг: “Бировким, эрур ростликдан йироқ, анингдек киши бўлмоғон яхшироқ”, деган доно сўзлари таъсир қилар?

Ҳазрати имом Абу Ҳанифан Куфий (қ.с.) кечалари уч юз ракат намоз ўқир эдилар. Бир куни кўчадан ўтиб бораётганлар, бир хотиннинг бошқа хотинга: “Бу киши беш юз ракат намоз ўқийдилар”, деганини эшитдилар. “Шу хотин ёлғончи бўлиб қолмасин”, деб энди беш юз ракатдан ўқий бошладилар. Бошқа бир кун шогирд боланинг “Бу киши кечалари минг ракатдан намоз ўқийдилар”, деганини эшитиб, “бола ёлғончи бўлиб қолмасин”, деб энди минг ракатдан ўқидилар. Шогирдлари-

дан бири айтди: “Халқ сизни кечалари ухламай намоз ўқиб чиқади”, дейди”. Ҳазрати имом бу гапни эшитиб, “Энди кечалари ухламасман”, дедилар. “Нечун?” деб ажабланди шогирд. “Халқ ёлғончи бўлмасин”, дедилар. Шундан сўнг ўттиз йил ухламадилар. Бомдод намозини хуфтон таҳорати билан ўқир эдилар. Икки тиззалари гўё туя тиззасига айланган эди.

Ёлғон ва алданиш турларини ҳаётда ҳар кунни кўплаб учратамиз. Оилада зарарсиз туюлган кичик ёлғонни тимсоҳ тухумига ўхшатиш мумкин. Тимсоҳ боласи тухумни ёриб чиқиб ваҳший махлуққа айланади. Хотинини ёлғон гап билан алдаётган эр (ёки эрини алдаётган хотин) бу одатни қачон ва қасрда ўрганганини бир мулоҳаза қилиб кўрса ёмон бўлмас эди.

* * *

Аҳли донишнинг таъкидига қараганда, сир сақламоқлик – тил остига чўғ олиб туришдан ҳам машаққатлироқ эмиш.

* * *

Баъзи бировларнинг қулоқлари ҳақ сўзни эшитишга келганда игна тешиги каби торайиб, фосиқ сўзлар учун эса катта дарвоза каби очилиб кетаркан.

* * *

Одамнинг ўзига-ўзи ишониши гўзал фазилатдир. Бу фазилат ўз қобилияти даражасини билувчи кишиларга хосдир. Кишининг ўзига бўлган ишончи ўзгаларга бўлган ишончининг асосини ташкил этади. Ҳаёт йўлида учровчи кўпгина муваффақиятсизликнинг асосий сабабларидан бири кишининг ўзига ишонмаслигидан келиб чиқади. Чунки ўз-ўзига ишонч буюк ишларнинг энг биринчи зарур шарти ҳисобланади. Энг даҳшатли ишончсизлик эса – кишининг ўз-ўзига ишонмаслигидир. Шубҳа – хоин, дейдилар ва у одамни уриниб кўришдан, ҳара-

кат қилишдан қўрқитиб, эришиши мумкин бўлган кўп нарсалардан маҳрум қилади. Ўзига ишониш, ўз қадр-қимматини англаш ақлли одамни янада камтарин, шунинг баробаринда янада саботли қилади. Донолар дерларким, безбетлик ва мақтанчоқлик – жирканчлидир, бироқ ўзига ишонмайдиган, бу фазилатга эришиш учун ҳаракат қилмайдиган киши жирканчликда ундан қолишмайди.

* * *

Шайтон йўриғидаги банданинг шукур қилмоғи анча қийин бўлади. Аллоҳ таборак ва таоло Қудсий ҳадисда марҳамат қилиб, бандаларига танбеҳ берадики: «Эй Одам фарзанди! Мен яратган неъматларни еб-еб тишларнинг малолланиб кетди-ю, лекин менинг шикоятимдан тилинг ҳеч чарчамайди».

Бир мамлакатнинг обод шаҳрида ҳокимдан одамлар ҳамиша шикоят қилаверар эканлар. Подшоҳ шикоятлардан безиб ҳокимни ҳузурига чақирибди-да, ўрнига бошқа одамни тайин этибди. Одамларнинг ношукурликлари эвазига аввалги ҳукмдордан жоҳилроқ, золимроқ одам уларга насиб бўлибди. Янги ҳокимдан жабр кўравериб толиққан аҳолининг боши қотибди; яна подшоҳга мурожаат қилиб, ҳокимни ўзгартириб беринг, дейишга журъатлари етмабди. Шунда бир дононинг маслаҳати билан аҳоли шамчироқларни ёқибди-да, кундузлари кўчаларда изғиб юраверибди. Шаҳар аҳлининг куппа-кундуз кун чироқ ёқиб юришидан хабар топган подшоҳ ажабланиб, сабабини вазиридан сўрабди. Дона вазир жавоб берибди:

– Шаҳар аҳли ношукурлиги учун жазосини олди. Энди кундузи ҳам чироқ ёқиб, аввалги ҳукмдорларини қидириб юришибди...

Қудсий ҳадисдаги илоҳий сўзлар балки ана шундай қавмга аталгандир: «Эй Одам фарзанди, албатта сен мени ёд этиб ва неъматларимга шукур қилиб юрсанг, мен эҳсонимни яна зиёда қилавераман. Агар мени ёд этмай, эсдан

чиқарсанг ва неъматларимга шукур қилмай, куфр қилсанг, бериб турган инъом ва эҳсонимни ҳам тўсиб қўяман». Шундайлардан бўлишдан Аллоҳ сақласин!

Сукрот ҳаким: “Неъмат ва давлатингиз бор пайтда шукур бажо келтириб, бошингизга қийинчилик тушган вақтда сабрни ўзингизга йўлдош қилинг. Сабр ҳар бир енгилликнинг очқичи бўлиб, неъматга шукур қилиш давлат ва осойишталикнинг қўпайишига сабаб бўлади”, деганлар. Одам Ато жон кириши билан аксириб, “Алҳамдулиллаҳ!” деганлар. Шукур айтиш бизга Одам алайҳиссаломдан мерос.

Азизлар, ношукурлик хорликни келтириб чиқаришини биласизми? “Йўқ нарсага қайғурмайдиган эмас, борига шукур қилувчи – донодир”, деган мақолни-чи? Ҳа, баракалла, биласиз. Кўпчилик билади бу ҳикматларни. Аммо, не ажабки, билатуриб ношукурлик қилаверамиз. Халқимизда яна “Еб туриб маърайди-я!” деган ҳикмат ҳам бор. Кузатган бўлсангиз керак, тўкин дастурхон атрофида ўтириб, уч-тўрт хил таомларни тўйиб еб олиб, тирикчиликнинг қийинлашиб кетаётгани борасида нолий бошлайдилар. Бировда ўн-ўн беш, бошқада эллик-олтмиш сидра кийим-бош бор. Лекин униси ҳам, буниси ҳам қийинчиликдан нолийди. Бирни кўйлагининг элликтага стамаганидан, бошқаси шимининг юзтага стамаганидан афсусда юрибди. Тўғрими?

*Кийимим, розилиқ томида бўлса,
Қилур шукр аждаҳо комида бўлса.*

Ҳазрат Сўфи Оллоҳёр демоқчиларки: Аллоҳ таолонинг ризолигини нстамоқ завқида бўлса, аждаҳо комида туриб ҳам Тангри таолога шукур айтади, ҳамиша розилигини сўрайди (биринчи сатрдаги “том” сўзи бу ўринда “завқ” ёки “ишқ” маъносига қўлланилган).

Билиб-билмай ношукурлик қилувчиларнинг хонадонига кўз ташласак, камида бир ҳафталик смак-ичмак

гамлаб қўйилганига гувоҳ бўламиз. Автомобил, турфа гиламлар, биллур қандиллар, ишлатилмаса-да, жавонга териб қўйилган ажиб идишлар... Шундай хонадондан шукур ўрнига норизолик гаплари учиб туради:

– Фалон нарсани Хитойдан ҳам топа олишмабди.

– Фалон нарсанинг нархи ошиб кетибди...

– Тўйимга фалончи ашулачи келишини ният қилувдим, умидим ушалмади...

Аслида: Хитойда ҳам топилмаган ўша нарсасиз ҳам бахтли ҳаёт кечириш мумкин. Нархи ошган бўлса, ўз чўнтагига тушаётган даромади ҳам ошган-ку? Фалончи ашулачи келмаса ҳам тўйи ўтди-ку? Турли сабаблар билан тўйга етишолмай юрганлар озми?

Кеча бойиб гердайдан, бугун бойлиги қўлдан кетиб нола қилиб юрганлар ўйлаб кўрсинлар: бойлик берилганда қанча шукур қилишди экан? Шукур қилдилармикин ё “бугун минг доллар фойда қилибман, ҳолбуки икки минг доллар фойда олсам ҳам бўларди”, деб ачинганикинлар? Ношукурлик – ёшларга тез юқадиган хасталик. Уларга ҳар бир нарса камдай туюлаверади. Қизлар, келинлар бу борада анча пешқадамлар. Улар кўнгилларини ҳавасга бутунлай бўшатиб бериб, шукроналикка жой қолдирмайдилар. Оқибатда ўз кўнгилларини ўзлари синдириб, азобланиб юрадилар.

Мол-мулк ва бойликлар ҳақидаги оятлар нозил бўлганда, ҳазрати Умар (р.а.) Набий муҳтарамдан (с.а.в.) сўрадилар:

– Қандай турдаги нарсани мол қилай?

Аллоҳнинг расули (с.а.в.) марҳамат қилдилар:

– Сизлардан ҳар бирингиз Аллоҳ таолони зикр этувчи тилни ва унга шукур қилувчи қалбни мол қилингиз!

Ана! Уйимиздаги кўша-кўша гиламу биллур қандиллар эмас, тилла, олмос, жавҳар безаклар эмас, зикр қилувчи тил ва шукур қилувчи қалб инсоннинг асосий бойлиги экан. Тилла, биллурлар омонат бойлик. Кишига вафо қилмайдиган бойлик. Ҳатто... дўзахга стаклаши мумкин!

бўлган бойлик. Зикр ва шукур билан банд бўлган тил ва қалб бойлиги садоқатлидир, омонат эмасдир, жаннат дарвозасининг калитидир. Бу калитни олишга пинтилмаслик ақлсизлик эмасми?

Одам йўлда пиёда кетар экан, аҳволига ачиниб, ўз-ўзига:

– Бу ерда, бу саҳрон биёбонда мендан ожизроқ, бечорароқ, паришонроқ яна ким бор? – деб йиғлади.

Шу яқиндан ўтиб бораётган, устига оғир юк ортилган эшак унинг нолаю фиғонини эшитиб деди:

– Эй ақлсиз одам! Нега ҳолингдан бундай шикоят қиласан? Аллоҳга шукур айтиб йўлингда кетавер. Эшакка минмагансан, аммо мен каби юк остида эмассан-ку? Ҳолингга шукур қилсанг-чи!

Ҳа, эшакнинг тили йўқ. Бўлганда эди, кўп ҳолларда, кўн кишиларга шундай хитоб қилиши аниқ эди. Худо унга тил берса-ку, айтар, лекин ношукур одам эшитиб, амал қилармикин? Масала шунда!

* * *

Жисмга онд аъзоларимизнинг қасрга жойлашганини биламиз: юрак кўкракнинг чап томонида (баъзи одамларнинг ўнг кўкрагида ҳам бўларкан), жигар ўнгда... Аммо нафе қасрда жойлашган экан? Ҳасад-чи? Худбинлик-чи? Бадандаги айрим аъзолар хасталанса, жарроҳ кесиб олиб ташлаши мумкин. Руҳ хасталиклари ҳисобланмиш нафе, ҳасад, худбинликдан қандай қутулиш мумкин? «Менда нафе (ёки ҳасад, ёки худбинлик) йўқ», дегувчилар ёлғончилардир. Бу хасталиклар ҳаммада бор. Фақат миқдор даражалари турлича. Бу миқдор даражасини одамдаги ниймон қуввати белгилайди. Иймон қувватини эса ақл таъминлайди. Ақл ва нафе, ақл ва ҳасад, ақл ва худбинлик кун ва тун сингаридир, оҳанграбоннинг икки қутби кабилдир. Ақл яхшилиққа ундайди, нафе (ҳасад, худбинлик) ёмонлиққа даъват қилади. Инсоннинг руҳий олами ана шу жангдан иборат. Ақл кучли бўлса, ниймон қудратли

бўлади. Ана шу куч ва қудрат нафсага зулм қила олади, ҳасад ўтини ўчира олади, худбинликни жиловлайди.

Баъзилар «барча балоларга қорин (яъни ошқозон) айбдор», дейдилар. Қорин тўқ бўлса, зулм йўли беркилармиш. Оч бўлса, ҳар балони талаб этаверармиш. Бекор гап! Қорни тўқларнинг зулм қилишлари, очларнинг эса сабр билан кун кўришларига нима деймиз? Кошки эди, қориннинг ихтиёри ўзида бўлса...

* * *

Русларда «юз сўм пулинг бўлмасин, юзта дўстинг бўлсин», деган мақол бор. Тўғри-да, юз сўмни ишлатиб юбориш мумкин. Юзта дўстинг уч сўмдан берса ҳам пулинг уч юз сўм бўлади. Албатта, бу ҳазил. Жиддий гап шуки, юз сўм топаман, деб дўстлардан ажраб қолмаслик керак.

* * *

Ҳозирги кунда айрим одамларнинг қизиқчилик ёки аскиячиликка ишқибозликлари анча ортди. Агар ҳазил латиф бўлса, бировнинг ҳамиятига тегмаса, энг муҳими – ҳаё пардаси билан ҳимояланган бўлса, эҳтимол қабул қилиш мумкиндир. Аммо авратни ўртага қўйиб ёки хотиннинг ўйнаш билан ётганини айтиб кулдиришга нинтилиш – нақадар гуноҳ эканини белгилай олмасмиз-ку, аммо нақ аҳмоқликнинг ўзи эканини дангал айта оламиз.

Илгариги замонларда ҳам аския ва қизиқчилик бўл: ан. Аммо, биринчидан, бепарда гаплар айтишдан тийилишган, иккинчидан, даврада аёллар, болалар бўлмаган. Ҳозир турли йиғинлар ёки «концертлар»да эркаклардан кўпроқ аёллар ўтиришади. Беҳаё ва бепарда гаплардан мириқиб-мириқиб куладилар. Бу бемаъниликлар тез-тез телевизорда ҳам намоён қилиб турилади. Телевизор қаршисида ота-қиз ёки қайнота-келин ҳам ўтирганини, бу гаплар уларни номусдан ёндириб юборай деяётгани-

ни улар ўйлаб ҳам кўришмайди. Бизни бир нарса ажаблантиради: беҳаёликни касб қилиб олган «қизиқчи» ёки «аскничи»лар бефаросатчилар ёки уларнинг гапларидан ҳузурланаётганлар, айниқса кулгидан кўзлари ёшланаётган аёллар телбамилар? Бундай томошаларга фалон сўм пул сарф қилиб аҳли аёли, қизи, келини билан бирга келган онла бошлиқларини ким деб аташ мумкин?

* * *

Янги йил арафасида телемухбир ихлосмандларини кувонтириш учун айрим «қизиқчи»ларнинг уйига меҳмон сифатида бориб, гурунг қилди. Гарчи телемухбир уларни «эл севган санъаткорлар», деб таърифлаган бўлса-да, биз бу фикрга қўшнлмаймиз, яъни уларнинг қилиқларини «санъат» деб баҳололай олмаймиз. Ҳатто том маънодаги «қизиқчи» дея ҳам олмаймизким, шу бонс бу атамани кўштирноқ орасига олишга мажбур бўлдик. Бир «қизиқчи»нинг ўз онаси олдида беҳаё, уятсиз латифалар айтишига чидаш мумкиндир. Иккинчи «қизиқчи»никида ундан-да баттар бўлди. Даврада «қизиқчи»нинг ота-онаси ва қайнотаси ўтирибди. Қишлоқдан келишган ота-онаси гапга унча аралашишмайди. Айниқса онаси бемаъни ҳазиллардан уялиб, қимтиниб ўтирибди. «Қизиқчи»нинг хотини туғруқхонада экан. Ана энди элга таниқли бўлмиш санъаткор – қайнота билан «қизиқчи» куёвнинг бсгона эркак билан ётган аёллар ҳақидаги латифаларини эшитсангиз... Каминна бу масхарабозлик, нодонликнинг бу кўринишининг нима билан тугашини билиш учун тоқат билан кузатдим. Бир нарсани аниқлай олмадим: нодонликда улоқ қайнотада кетдимми ёнки куёв боладами?

* * *

Ровийлар баён қиладиларким, бир йиғит Хизр алай-ҳиссаломни кўргиси келиб, шайхдан илтимос қилавериб, ҳоли-жонига кўймабди. Шунда шайх: «Ёнимга ўтиргин-у,

кўзини юм». дебди. Сўнг бир неча дақиқа ўтгач, «энди кўларингни оч», деган экан, йигит ўзини Каъбатуллоҳда кўрибди.

– Бомдод намозини ўқиганингдан кейин ўнг томонингга қарасанг. Хизр алайҳиссаломни кўрасан. унга маҳкам ёпиш. – дебди шайх.

Йигит бомдод намозини ўқиб бўлиб, ўнг томонига қарасаки, оппоқ либосли, юзларидан нур таралаётган хушсурат бир киши ўтирганмиш. Йигит оми экан. шайхнинг руҳий томондан ёпиш, деган маънода айтган гапини моддий жиҳатдан англаб, у кишининг қўлларини маҳкам ушлаб олибди-да:

– Сиз Хизрмисиз? – деб сўрабди.

– Аллоҳ оқибатингни хайрли қилсин. қўлимни қўйиб юбор. – дебдилар у зот.

– Йўқ, аввал айтинг, сиз чиндан ҳам Хизрмисиз?– деб қайсарлик қилибди йигит.

– Аллоҳ оқибатингни хайрли қилсин, қўйиб юбор.

Йигит сурбетлик билан, сўрайвергач. Хизр алайҳиссалом дебдиларки:

– Эй йигит. сени бу ерга каромат билан келтириб қўйган киши сўровларингга тоқат қилолмай, бугун сенинг касофатингдан иймонсиз ҳолда кўз юмди. Мен: «Оқибатинг хайрли бўлсин», деб дуо қиляпман-ку, яна сенга нима керак?

Бу – бир ривоят. Ҳаётда эса...

Баъзилар Хизр бувага йўлиқишни, оқибатда бирдан бойиб кетишни ёки бирон мушкуллари осон бўлишни орзу қилишади. Шубҳам йўқки, агар орзулари амалгашиб, Хизр бувага йўлиқсалар, бир-икки илтимос билан чекланмайдилар. Хизр бувани гангитиб ташлайдиган даражада, бошларини оғритиб юборадиган тарзда бетўхтов вазифалар юклайдилар. Фақат «Энди чой дамланг, қўлингиздан би-ир чой ичайлик» демасалар керак.

Ҳақиқат шуки, Хизр бува шу топгача ҳеч кимга йўлиқмаганлар, ҳеч кимни бирдан бой қилмаганлар. Хизр бува-

ни кўришни орзу қиламиз халос. У зот ҳаёт водийсида қўлимиздан стаклаб юрувчи сарбон эмаслар. «Ҳамонки шундай экан, ҳаёт водийсида сарсари кезамизми?» деб надомат чекмоқлик ўринсиз. Умримизнинг бир қисми водий, бир қисми тоғ, яна бир қисми саҳрога ўхшайди. Дарё бўйидаги боғда роҳатланишимиз баробаринда саҳрода ташналик азобини тортмоғимиз, тоғларни ошиб ўтнш машаққатларини чекмоғимиз бор. Шайтон йўлларига кирмоғимиз бор. Адашмоғимиз бор. Не бахтки, бу йўллардан адаштирамай олиб ўтувчи йўлбошчи – сарбон ҳам бор. Бу – иймондир. Аллоҳнинг каломи ва Расулulloҳнинг шарафли ҳадислари билан қувватланган иймон бошлаган йўллардан юрсак, саҳро азоблари ҳам, тоғлардаги машаққатлар ҳам биз учун арзимас бир нарса бўлиб қолади. Ҳаёлимиздаги Хизр бува балки айнан шу иймонмикин, деб ўйлайман. Фақат иймонгина Хизр буванинг дуосига ва умид қилинган неъматларга стиштиради. Балки... Хизр бува ҳаёлимиздаги сароб эмасдирлар. Чиндан бордирлар, фақат кўзларимизга кўринмаслар. Фақат ва фақат иймонли бандаларга ҳамроҳ бўларлар. Турмуш машаққатларини енгиб ўтишда фақат иймонли бандалар ёнида турарлар? Хизр бува ҳаром бойлик инъом этмоқликлари мумкин эмас. Ҳаром йўлларга бошламасликлари ҳам аниқ. Иймон ҳам айнан шундай-ку?! Демак, Хизр бувага стишмоқни орзу қилган киши аввал иймонга стишмоғи зарур экан. Хизр буванинг севган гўшалар – иймонли бандаларнинг покиза қалбларидир, валлоҳи аълам?

* * *

Умр яхшиликлар билан бирга дўстлардан айрилиш йиллари ҳамдир. Дўстлар бирин-кетин бизларни ҳам, дунёни ҳам ташлаб кетадилар. Яна қанча дўстни сўнги манзилга узатар эканмиз? Бизни қайси дўстларимиз кузатар эканлар?

Баъзилар туғилган кунларини тантана билан нишонлайдилар. Шу кунга, шу ёшга стишмоқ ўзига хос бай-

рамдир, бу учун Яратганга шукурлар қиламиз. Аммо ту-
гилган кунга стмоқ – яна бир йилнинг *ўлганига* нишо-
надир. Ўтган ҳар кун, ой, йил умр адоғига яқинлашмоқ-
ликдир. Демак, ароқ ичиб чулдирагандан кўра «қандай
яшадим, қандай яшамоғим керак?» деган саволга жавоб
излаб топишга интилмақ дурустдир.

* * *

“Қовуннинг яхшисини ит ейди», деган мақол кўпроқ
қизларга нисбатан ишлатилади. Яъни «гўзал ва оқила
қиз ёмон одамга насиб этди», деган маънода айтадилар.
Менингча, бу ўринда мазкур мақол мантиқан эмасдек.
Чунки... итда вафо бор.

* * *

Кўшиқчи синглизмининг телемухбир билан қилган суҳ-
батлари кишини таажжубга солди. Синглизмин санъат
чўққисини кўзлаб, шаҳарга келибдилар. Эрлари билан
ажралишибдилар. Уч ёшли фарзандлари қишлоқда, она-
лари тарбиясида экан. «Уйга борсам, болам мени тани-
майди», деб кулдилар. (Ақлли она бундай ҳолда йиғлаши
керакмасми?) Яна дедиларки, устоз кўшиқчи опаларидан:
«Оиламни нима қилай?» деб сўраган эканлар, «Сен санъ-
атни ўйла», деган «доно» маслаҳат берибдилар, улар ҳам
бу маслаҳатни кулоққа олтин зирак қилибдилар.

Ҳеч ким: «Аввало, она бўлинг», демабди.

Ҳозир: «Уйга борсам, болам танимайди», деб кула-
дилар.

Кейин-чи, йиллар ўтиб йиғламасмикинлар?

Икки туяқуш онла қуриб, кўпайиш илинжида тухум
қўярканлар-у, оғирликлари туфайли уни синдириб, ке-
йин фиғон чекарканлар. Охири улар доно туяқушдан мас-
лаҳат олмоқ учун неча кун-у, неча тун йўл босиб, саҳро-
нинг нариги четига борибдилар-да:

– Бизга ёрдам беринг, биздан ҳам насл қолсин, – деб
ялинишибди.

Уларнинг изтиробларини тинглаган доно туяқуш:

– Насл қолдириш учун фақат истак-хоҳишнинг ўзи кифоя қилмайди. Бу осон иш эмас, машаққатни снгишингиз лозим бўлади, – дебди.

– Қандай машаққатлигини айтинг, биз ҳаммасига тайёрмиз. – дейишибди икки туяқуш.

– Ундай бўлса, диққат билан тингланг-у. Ёдингизга муҳрланг: насл қолдиришнинг энг муҳим шarti – юрак тафтидир. Қўйган тухумингизга фақат юрагингизнинг ҳароратигина жон бера олади. Шунинг учун унга энг қадрли, энг азиз нарсдай муносабатда бўлинг ва эҳтиётланг.

Эр-хотин туяқуш бу маслаҳатга амал қилишибди. Тухум қўйилгач, ҳар қандай роҳатдан воз кечиб, фақат унинг учун парвона бўлишибди. Очлик, сувсизликка ҳам чидашибди. Оқибат улуғ мукофотга эришибди – тухум ёрилиб, жажжи туяқуш дунёга келибди...

Ашулачи синглимизга Худо овоз берибди, фарзанд ҳам берибди-ю, юрагига ҳарорат бермабди-да, аттанг...

* * *

Бир авлод билан иккинчи авлод ҳаёти, дунёни англаши, қизпқишларида жиддий фарқлар бўлади. Буни биз зийраклик билан кузатмаймиз, хулосалар чиқармаймиз. Фақат баъзи-баъзида «бугунги ёшлар бузилиб кетишяпти», деб нолиб қўямиз. Ўттиз-қирқ йил муқаддам катталарнинг биз ҳақимизда ҳам шундай дейишганларини унутиб қўямиз. Шу кунлардаги ёшлар билан ўзимизнинг ёшлигимиз орасида кузатаётган фарқларимиздан бири – бугунгиларда Аллоҳни илм орқали танишга интилиш бор. Бу – барчамиз учун бахтли ҳолат. Аммо мана бундайлар ҳам бор: биз имтиҳонлар яқинлашганда дарс тайёрлашни кучайтирардик, «фалон китобни қасрдан топиб ўқисак экан?» деб ташвишланардик. Бугунгилар ҳам ташвишланадилар, тайёрланадилар, фақат саволлари ўзгача: «имтиҳон топшириш учун эллик-олтмиш минг

сўмни қасрдан топиб, тайёрлаб қўйсам экан?» Бизнинг ёшлигимизда дсворлар ёки дарахтларда муҳаббат изҳорни сифатида «Сардор + Лола = севги» деган ёзувлар бўларди. Энди янгича изҳорлар пайдо бўлибди: «Сардор + Лола = секс». Бунингга нима деймиз? Шунчаки ёшлик шўхлиги ёки нодонлигимикин?

* * *

Ўргимчак қулф тирқишига жойлашиб, темир саройга эга бўлдим, деб қувонибди. Тирқишдан мўралаб, режа туза бошлабди: «Зинапоялар орасига тўр ташлаб, пашшаларнинг додони бераман. Анави бурчакка тўрларимни тортиб, семиз-семиз чивинларни тутаман. Остонага тўр ташласам, майда қуртлар ҳам илинади...»

Ўргимчак ўз режасидан маст бўлиб турганда оёқ товушлари эшитилибди. Уй эгаси келиб, қулфга калит солибди-ю, хаёлпараст эзилиб ўлибди...

* * *

Ўлимтикни талашиб, бир-бирини сийишга ҳам тайёр турган итлар бўрининг яқинлашадиганини кўришди-ю, ҳамжиҳатликда унга қараб вовиллашиди. Бўри бу итларни аҳил гумон қилиб чекинибди. Бўри кўздан йўқолиши билан итлар яна итликларини бошлашибди...

* * *

Барг устида ўрмалаётган ипак қурти бир зумгина тўхтаб, бошини кўтарди-ю, атрофида ҳаёт жўш ураётганини кўрибди: кимдир чириллаб қўшиқ айтар, кимдир сакраб қувнар, кимдир роҳатланиб учарди... Атрофдаги ҳамма тинимсиз ҳаракатда эди. Фақат у бечорагина учолмасди, қўшиқ ҳам айтолмасди. Ўрмалашдан ўзга юмуш қўлидан келмасди. Бир баргни кемириб адо қилиб, иккинчисига ўтгунча ўз назарида дунёни айланиб чиққандай бўларди. Бироқ, шунга қарамасдан у тақдиридан нолимасди, бошқаларга ҳавас ҳам қилмасди. «ҳар ким

ўз иши билан шуғулланмоғи лозим». деб ҳисобларди. Ҳафталар ўтиб, ўзига ипакдан ажойиб уй тўқишга навбат етди. У ошиқча мулоҳаза қилиб ўтирмай, ўзига буюрилган юмушни адо этишга киришди – атрофини ипак толалари билан ўраб чиқди-да:

– Яна нима қилай? – деб сўради.

– Сабр қил, – деган овоз эшитилди. – ҳаммаси ўз навбати билан.

Вақти келиб ипак қурти уйғонди, у энди аранг ўрмаловчи қурт эмас, гўзал капалак бўлиб кўз очди. Ўзининг ипак саройидан чаққонлик билан сруғ дунёга чиқиб, чиройли қанотларини қоққан ҳолда уча бошлади...

* * *

Кучли ирода фақат бир нарсани хоҳлаб, унга эришишгина эмас, балки зарур бўлганда нимадандир юз ўгиришга ўзини мажбур қила билиш ҳамдир. Ирода, бу шунчаки истак ва унинг қондирилиши эмас, балки у ҳам истак, ҳам қаноат, айни чоқда воз кечиш ҳамдир. Донолар айтибдиларки: «Қатъий ирода стишмаган одамда ақл ҳам стишмайди». Иродасиз кимсалар қўрқоқдирлар, модомики қўрқоқ экан – демак, у ожиз. Ирода фақатгина арзимас нарсаларга, фақатгина қандайдир маъносиз нарсаларга осилиб оладиган бўлса, у қайсарликка айланиб қолади. Яъни фазилат – иллатга айланади ва бошқалар билан муносабатда тўқинлик қила бошлайди.

* * *

Подшоҳга Аллоҳ ақлли ва зийрак ўғил ато қилган экан. Подшоҳ шаҳзода одоб ва ахлоқдан сабоқ олсин, деб уни муаллимга топширибди. Шунда шаҳзода муаллимга қараб дебдики:

– Устоз, илмнинг ниҳояси йўқ, бутун умрим бўйи ўқисам ҳам охирига етиб бора олмайман. Менга сиз шундай бир илм ўргатингким, қисқа ва фойдали бўлсин.

Муаллим шаҳзоданинг талабига биноан дебдики:

– Агар икки дунёда гам-андуҳдан йироқ бўлишни ва тинч яшашни истасангиз, хомушликни ўзингизга ҳамроҳ қилинг, яъни камроқ сўзланг. Зероки, сўзламаслик – қутулмоқликдир.

Шаҳзода муаллимнинг насиҳатига амал қилиб, гапирмай қўйибди. Подшоҳ «ўғлим хасталаниб қолди», деб ўйлаб изтироб чека бошлабди. Табибларни чорлабди, аммо ҳеч ким шаҳзодани гапиртира олмабди. Шунда подшоҳ овга чиқишни ихтиёр этиб, ўғлини ҳам бирга олибди. Йўлда кетишадганда кутилмаганда каклик сайраб юборибди. Мулозимлар дарров уни тутиб келтирибдилар. Шунда шаҳзода бирданига тилга кирибди-ю какликка қараб: «Агар сайрамаганинда саломат, озодликда юрардинг», деб юборибди. Подшоҳ ўғлим тузалди, деб ўйлаб қувонибди. Бироқ, шаҳзода яна гапирмай қўйибди. Ўғлининг бу қилиғидан аччиқланган подшоҳ уни калтаклабди. Шунда ўғил ўзинча «Устозим «индамаслик – озодлик гарови», деб тўғри айтган эканлар. Индаманимда отамдан калтак смас эдим», деган экан.

Какликнинг сайраши ҳақида яна бир ривоят бор:

Бир овчининг ови бароридан келмай, уйига ранжиб қайтаётган экан. Каклик уни кўрибди-ю, раҳми келиб, кўнглини кўтармоқ мақсадида сайраб берибди. Қушнинг сайрашини эшитган овчи уни дарров буталар орасидан топиб, бошига калтак билан бир урибди-ю халтасига солибди. Шунда каклик деган эканки: «Сайрагандан сайрамаганим яхшироқ, сайраб эдим, бошимдан едим таёқ».

* * *

Ажиб бир ривоят бу: подшоҳ мармар ҳовуз бунёд этириб, раиятга амр қилибдики: «Ҳар киши борки, эрталаб косада сут олиб келиб ҳовузга тўксин». Бир одам амрни тинглаб, ўйлабдики: «Шунча одамнинг ичида биргина мен сут ўрнига сув олиб бориб тўксам билинмас. Сутни исроф қилмоқдан не ҳожат, ўзим ичиб роҳатланганим афзал». Шу қарорга келиб, эрталаб косада сув

кўтариб борсаки, бошқаларда ҳам аҳвол шунинг ўзи. Ҳар бир одам ўша киши каби ўйлаб, ўша кишининг қарорича бир косада сув кўтариб келган экан. Ажабки, ўшанда ҳовузга бир томчи ҳам сут тушмабди...

* * *

Бир чўпон сурувни серўт ўтлоқда ўтлатиб келиб, совлиқларни соғиб бераркан. Хожаси эса сутга сув аралаштириб сотаркан. Чўпон хожасини огоҳлантирмоқчи бўлса, у «сен менинг ишимга аралашма, қўйларни боқишни бил». деб койиб бераркан. Кунларнинг бирида тоғда жала қуйиб, сел келибди-ю, қўйларни оқизиб кетибди. Кечки пайт чўпоннинг ёлғиз қайтаётганини кўрган хожа «Қўйларим қани?» деб ташвишланиб сўрабди. Чўпон эса хотиржам жавоб берибди:

– Эй хожам, сиз сутга қўшган сувлар тўпланиб, селга айланди-ю, қўйларни катта дарёга оқизиб ҳалок қилди. Ҳаромдан қайтмаганингиз жониворларнинг бошини еди.

* * *

Ҳар бир инсон баъзан онгли равишда, баъзан эса ўзи ҳам билмаган тарзда кслажак авлод учун йўл очади. Лскин очаётган йўлининг ҚАНДАЙлигини ва ҚАЁҚҚА стаклаб боришини билмайди. Биз учун ҳам аждодлар қачонлардир йўл ҳозирлаганлар. Кўпларнинг номларини ҳам, очган йўлларини ҳам йиллар шамоли тупроққа кўмиб ташлади. Бизларнинг оқибат тақдирларимиз ҳам бундан ортиқ бўлмас. Шундай экан, керилиш, кибрланиш, мақтаниш кўчаларидан нари юрганимиз маъқул.

* * *

Баъзан одам бойлик учун энг яқин дўстидан ҳам воз кечади, туғишган биродарларидан узоқлашади, кимнидир ғийбат балчиғига булғайди, кимгадир туҳмат қилади ва ҳатто... кимнидир ўлдириши ҳам мумкин.

Жаннатга стмоқ учун булардан йироқ бўлса старли, бошқаларга эмас. нафсига зулм қила олса кифоя. Жаннатга стмоқ учун дўстидан юз ўгирмайди – оқибатда то сўнгги нафасига қадар яхшилар, меҳр-оқибатлилар кучоғида яшайди. Туғишган жигарларидан узоқлашмайди – оқибатда ўзидан кейин қоладиган фарзандларидан кўнгли тўқ бўлади. Бировни гийбат қилмайди, бошқага туҳмат тошларини отмайди – оқибатда бўлажак шармандалиқдан кутулади. Кимнидир ўлдирмайди – оқибатда ўз зурриёдини хун тўлаш азобидан қутқаради (Тўғри, ҳозир моддий хун тўламай қўйишган, бироқ, руҳий хун деган тушунча ҳам бор).

Одам боласи бир айб иш қилиб қўйса, қамалишдан қўрқади. Чунки қамоқда ҳам маънавий, ҳам жисмоний азоб бор. Одам шу азобдан қутулиб қолиш йўллари излайди. Милициянинг, прокурор, судьянинг кўнглини овлаш пайига тушади.

Ажаб! Қамоқдан неча минг марта даҳшатлироқ ва азоблироқ бўлган виждон азобидан нечун қўрқмайди? Нечун виждони буюрган ишни қилмайди?

* * *

Устозларимиздан бири мухбир саволларига жавоб бера туриб, «Мирзо Улуғбекни ўғли Абдулатиф ўлдиртирган», деб таъкидладилар. Бу ҳақда ихтилофли фикрлар кўп. Абдулатиф – падаркуш, деган ҳукм ўша давр шеърлятига ҳам кўчган. Устоз бу ўринда Алишер Навоий байтларини мисол қилдилар. Ва: «Ўғли Абдулатиф билан диндорлар ўлдиришган», деган қатъий хулосаларини баён этдилар. Энди масалага мантиқан қарашга ҳаракат қилиб кўрайлик: Абдулатиф отага қарши чиқиб, тахтни куч билан эгаллагани рост. Аммо Улуғбекнинг ўлими тасодиф бўлиши ҳам мумкин-ку? Абдулатифнинг фармони борми? Йўқ. Тўғри, бунақа ишлар ёзма фармон билан бўлмайди. Аммо мантиқан қаралса, агар Абдулатиф отасининг ўлимини истаса Самарқанддан анча узоқлаштириб, сўнг амалга оширарди. Ёки бошқача йўл билан ўлдиртирарди. Чунки

отасини ўлдиришга фармон бергувчи ўғил энг аввало ўзининг пок қолиши, гумондан нари бўлиши чораларини кўради. Ҳозирги ҳуқуқ тили билан айтганда «алиби»ни нақд қилиб қўяди. Хуллас. Абдулатиф учун ҳам бу фожиа кутилмаган бўлиши мумкин. Яна Аллоҳ билади. Энди қотилликдаги диндорларнинг иштироки хусусидаги даъволар эса бемаъниликдир. Бу даъво «дин илмга қарши», деган аҳмақона «ғоя»нинг фарзанди. Исломи дини ҳеч қачон илмфанга душман бўлмаган. Аксинча, дунёвий илмлар ислом даврида ривожланган. Хоразмий, Беруний, Фарғоний... лар қайси даврда яшашган? Оврупода насаро дини, хусусан «инквизиция» деган оқим ҳукм сурган даврда олимларга жодугар сифатида қаралиб, илмга қарши ваҳшийликлар қилинган. Лекин у бошқа дин, бошқа давр, бошқа макондир. Афсусларким, ўша макон ғояси ўзбек адабиётида ҳам етакчи ўринни эгаллади. Устозларимиз асарларини шу ғоя пойдеворида қурдилар (Камина ҳам уларга эргашиб, бир нарса ёзган эдим, ҳижолатдаман, афсуздаман. Худо умр берса, инсоф ва зеҳн берса, ўша «асар»ни қайта ёзибми, айбимни ювишга ҳаракат қиларман). Муҳими шуки, диндорлар яширин фатво чиқармайдилар, яширин ўлдирмайдилар. Яна энг муҳими – улуғ ибодатга, Ҳаж зиёратига кетаётган мусулмонни ўлдиришга фатво бермайдилар.

Яна аввалги сўзимизга, Абдулатифга қайтсак, олимлар расадхонани ҳам шу шаҳзода буздирган дейишадди. Бу гап ҳам хом. Агар ўша даврда бузилганда эди ҳазрат Алишер Навоий:

*Темирхон наслидин султон Улугбек
Ки олам кўрмади султон анингдек...
...Расадким боғлашши зеби жаҳондир,
Жаҳон ичра яна бир осмондир...*

деб ёзган ғазалларида «шундай гўзал илм саройини падаркуш ўғил буздирди» қабилида сатрлар битган бўлар-

дилар. Ғазалнинг мазмунига қараганда, расадхона ҳазрат Навоий даврларида ҳам бўлган. Расадхона ё зилзила, ёки урушлар, хусусан ўн тўққизинчи асрнинг иккинчи ярмидаги истило даврида бузилиб, ашёлари таланган бўлса керак. эҳтимол.

Тарих ҳақида ёзганимизда бизларни адаштирувчи нараса – динлар тарихини, хусусан, Ислом тарихи, фалсафаси ва ақидасини дуруст билмаслигимиз, фаҳм этмаслигимиздир. Масалан, Мирзо Улуғбек ҳақидаги асарларда Улуғбек билан Хўжа Аҳрор валий орасидаги зиддиятларга урғу бериш одат тусига айланган эди. Ҳолбуки, Мирзо Улуғбек тахтга ўтирган кезлари Хўжа Аҳрор икки-уч ёшларда бўлганлар. Ҳукмдор ўлдирилганларида эса ҳали қирқ ёшга етмаган эдилар... Бу фикрлар фақат маълум бир одамга қаратилмади. Бу барчамиздаги хасталиқдир. Шу хасталиқдан қутула олсак, ажойиб тарихий асарлар ёза олармиз...

* * *

Бир қари мушук ўлар олдидан гўё инсофга киргандай бўлибди-ю, розн-ризолик тилаш мақсадида сичқонларга мактуб битиб, тавбаларини изҳор этибди ва яна дебдики: «сизларни бир зиёфат қилиб рози этсам-да, сўнг жон берсам...» Сичқонлар бу тавба мактубига ишонишни ҳам ишонмасликни ҳам билмай, донишмандларига юзланибдилар. Донишманд дебдики: «Мушукнинг тавбасига зинҳор ишона кўрмангиз. Ўлиб, кўмиб қўйилганидан сўнг гўридан бир дона мўйлови чиқиб турганига кўзингиз тушса ҳам қўрқинг-у, нариги маҳалладан айланиб ўтаверинг». Сичқонларнинг ёшлари бу кекса донишманднинг насиҳатларини қулоққа илмай, мушукка рўпара бўлмоқликни ихтиёр этишибди-да, ҳузурига боришибди.

– Дунёда ҳали ҳеч бир мушук шу онга қадарли тавба қилмаган эди, сен нечук истиғфор айтмоқни истадинг? – деб сўрашибди.

Дўмбоқ-дўмбоқ сичқончаларни кўрган мушукнинг фсёли айнибди, тавбасини унутибди, нияти бузилибди.

– Қани, айтларинг-чи, бу дунёда сенлар инсофсизми ёинки менми? Қопнинг оғзи очиқ бўлгани ҳолда нима учун тагини тешасанлар, а? Мен шу саволга жавоб топмоқ учун сенларни чақиртирган эдим, – дебди мушук.

Нодон сичқончалар ўша тонг кекса мушукнинг маза-ли нонуштасига айланишган экан...

* * *

Ровийлар насиҳат қиладиларким: йўлда қароқчилар мавжудлигини билган тадбирли сайёҳ ёлғиз юрмайди. У сипоҳилар ҳимоясида бирон карвон ўтишини кутади ва унга қўшилиб ўзининг хавфсизлигини таъминлайди.

Ҳаёт йўлида ҳам идрокли одам таваккал қилмайди. бирон ақлли одамни учратиб, унинг изидан юрмоқликни маъқул кўради. У ўзига-ўзи айтадики: дунё хавотирга тўла, фалокат оёқ остида. Қайси йўлдан юрмоқ маъқул? Хавфхатардан ҳоли юрмоқлик учун қандай ҳамроҳни танламоқ жоиз? Бой одамнинг этагидан тутсамми ё эътиборли мансабдорнингми? Чуқурроқ мулоҳаза қилинса, униси ҳам, буниси ҳам вақти келганда офатдан қутқариб қололмайди. Чунки уларни ҳам тунайдилар, уларни ҳам ўлдирадилар ёки хорлайдилар. Улар ҳам йиғлайдилар... Балки уларнинг ўзлари ҳаёт йўлининг маълум бир йўналишида ҳужум қилиб қолишар?

– Наҳотки ҳаёт йўлида эргаштириб борувчи ишончли ҳамроҳ йўқ бўлса?

Ақлли одам шундай саволга дуч келганда тўғри жавоб топа олади:

– Ҳаёт йўлида адашмаслик учун Аллоҳ белгилаган йўлдан юрмоқ керак.

– Аллоҳ белгилаган йўлдан юрмоқ надир?

– Бу Аллоҳ хоҳлаган нарсани сен хоҳладинг, истамаганини истамадинг, деган гап.

- Бунга қандай эришмоқ мумкин?
- Илм эгалла. Барча қулфларнинг калити илмдадир.

* * *

Ҳаётда хомсемиз одамлар бўлгани сингари фанда, адабиётда. хуллас ҳамма соҳада ҳомаки мутахассислар учрайди. Одамлар бундайларни «чала олим» ёки «чала мулла», деб аташади. Ҳақиқий олимларнинг ишини халқ билади ва олқишлайди. Чала муллалар ўзларини-ўзлари мақтайдилар ва мақтовчилар ёллайдилар. Чин олим билан чала мулла орасидаги фарқ шунда. «Аҳмоқ ўзини мақтар», деган мақол бекорга туғилмаган-да?..

* * *

Сиз ўтган умрингизга қараб: «Тўғри яшай олдимми?» – деб ўз ўзингизга савол берганмисиз? Агар ишонч билан «Ҳа!» деб жавоб қайтара олсангиз, катта ишлар қилибсиз экан. Кишининг оқилона китоблар битиши шарт эмас. аммо ҳаётда ўзни оқилона тута билиши мутлақо зарур! Зеро, Одам боласининг энг улуғ ижоди – оқиллик билан умр кечирмоқликдир. Қолганлари: мансаб йўлида сарсари кезиш. бойлик орттириш. шоҳона қасрлар қуриш каби ишлар ўз кўнглини тўйдиришга уринишдан бошқа нарса эмас. Қани эди, кўнгил қурғур тўя қолса...

* * *

Донолар демишларким, икки тонфа одам билан муро-са қилмоқ оғирдир: бири – хотин. яна бири – ёш бола. Уларни эркаласанг – талтаяди, ўзингга яқин олсанг – ҳаддан ошади. Ўзингдан узоқлаштирсанг – ғазабланишади.

* * *

Қирқ йил умр кўриб, ён-атрофидагилар меҳр-муҳаббатини қозона олмаганларнинг келажаги йўқдир.

* * *

Шогирд устозидан сўради:

– Донишманд инсон бошқа бир одамни ёмон кўриши, ундан нафратланиши мумкинми?

– Мумкин. – деди устоз, – гийбатчидап нафратланмоғи мумкин. Яна довюррак бўлатуриб одатларга хилоф иш юритувчини, яна қатъийликни фан қилгани ҳолда ўжарликдан чекинмовчилардан нафратланиш айб эмас. Хўш, ўзинг-чи, қандай одамлардан нафратланасан?

Шогирд жавоб берди:

– Мен ўзгалар ақли билан кун кўрувчини, бўйсунмасликни дадиллик ҳисобловчини, чақимчиликни ҳақиқат-гўйлик ҳисобловчини ёқтирмайман.

* * *

Азондан жанозагача...

Чақалоқнинг ўнг қулоғига азон, чапига такбир айтилади. Буни изоҳлайдиларки, боланинг қулоғи азон билан очилади. Такбир айтмоқдан, мақсад эса, вақти келиб, шу гўдакнинг умри адоғига етгач, жаноза намозида такбир айтилмайди, чақалоқлигида чап қулоғига айтилмиш такбир шунинг учундир.

* * *

Ашулачи овозини йўқотиб қўйишдан чўчимайди. У ашула пайтида микрофоннинг бузилиб ёки ўчиб қолишидан қўрқади.

* * *

Эрта-индин гуллайман, деб бўртиб турган куртаклар юзини аввал қор қоплади, сўнг қор эриди-ю, аямажизнинг совуқ нафаси куртакларнинг жонини суғуриб олди. Куртак баҳорнинг илиқ ва тотли шабадасига алданди. Уни нодонликда айблаш инсофдан эмас. У табиат ҳукмига бўйсунди, у табиий жараён қурбони. Ёшликни ҳам куртакка ўхшатишади. «Ёшлик» деб аталмиш куртак ҳам

баъзан ҳаётдаги аямажизнинг қурбони бўлади. Бу учун энди табиат айбдор эмас...

* * *

Етимхоналарнинг номларини турлича аташади: аввал «Болалар уйи» дейишарди. Энди эса «Меҳрибонлик уйи» деб аташ расм бўлди. Ажабки, ном ўзгаргани билан моҳият ўзгармайди. Меҳрибонлик уйларида болалар ота-она меҳрига ташна бўлиб яшайдилар. Бир етим бола «Адам билан ойим келмайдилар, бобожоним келиб турадилар», дейди. Ота-онаси тирик бўла туриб етим қолган бу боланинг ўкинч тўла юрагида яна қанчалар нафрат бор экан! Унинг ота-онаси эҳтимол ажрашиб кетгандир, сўнг ҳар бири бошқа оила қургандир. Бошқа оиладан фарзандлари бордир. Юракнинг бир парчаси бўлган болани етимхонага ташлаб қўйиб хотиржам яшовчиларни одам дейишга тил бормади. Булар-ку майли, наҳот ўша етимларнинг амаллари ёки тоғалари, аммалари ёки холалари бўлмаса?! Жиянларини бағирларига олиб, ўз фарзандлари қаторида вояга етказиш савобидан нечун улар бебаҳралар?

Бизда илгари етимхоналар йўқ эди. Бизда иймон эгалари кўпроқ эдилар...

* * *

Аллоҳ ҳар бир бандасига бахтни мўл-мўл беради. Бу худди ёмғир томчиларига ўхшайди. Биров томчиларга кафтини тутаяди, бошқаси тадбир ишлатиб кўпроқ тўплайди. Худо ёғдираётган бахтга эга бўлиш учун киши Ҳақ талабидаги фазилатларига эга бўлиши керак. Ҳалоллик, поклик, атрофидагиларга меҳр-муҳаббатда бўлиш каби фазилатларсиз бу бахтга эга чиқиш мушкул.

* * *

Энг ожиз, нотавон фуқаросини ҳам эътибордан четда қолдирмай ҳимоя қилувчи давлат кучли ва қудратли саналар экан.

Оппоқ дастурхон – пок. Унинг устпадаги несъматлар ҳам покиза. Бироқ дастурхон атрофидагиларнинг ичлари кирланиб кетган. Устиларидаги тоза кнйимлар ичларидаги кирларни қачонгача яширар экан?

Бир санъаткор биродаримиз оғир хасталикка учрагач, яқинлари унга фахрий унвон олиб бериш учун турли идораларга қатнай бошладилар. Ўлим эшик қоқиб тургандаги уларнинг бу ҳаракатини яхшиликка йўйиш ҳам мумкин. Ҳарҳолда унвон берилса бемор қувонади. Азоблари салгина бўлса-да, ариши мумкин. Лекин... унвону мукофотлар ортда қолади-ку?

Аввалроқ бир танишимиз: «Биттагина медал олиб ўлсам армонсиз кетардим». – дер эди. «Медал сизга шунчалик зарурми?» деб сўраганимизда: «Ҳа, ўлгандан кейин духоба ёстиққа тикиб, тобут олдида олиб боришга нимадир керак-ку? Болаларим отамнинг ҳеч нарсаи йўқ экан», деб изза чекишмасин», – деган эди...

Бир қиз ёмонларга қўшилиб, бузук йўлга кирибди. Албатта, ота-она уни тўғри йўлга солишга ҳаракат қилишган. Аммо бемаза ҳаётнинг мазасини тотиб қўйган қизни қуруқ насиҳатлар, ҳатто қамоқ жазоси ҳам ҳидоят сари буролмади. Оқибат ота-она сўнги чорани қўллашган – қизни «оқ» қилишган. Бу билан улар ўзларини ҳам Аллоҳ олдида, ҳам эл-юрт олдида поклаб олишган. Ота-она бошига тушганни «фалокат» деймизми, «фожиа» деймизми, «қора тун» деймизми, юракларни поралаб ташлаган «бало чақини» деймизми, номи нима бўлса бўлсин, бунини ҳатто душманимизга раво кўрмайлик. Ота-она фарзандини оқ қилгани билан унинг қоронғи тунини ёрнша қолмайди. Оқ қилиш билан ўзига озгина тасалли бергандай

бўлади. Иснод ўтида қовжираб, азобланиши эса давом этаверади.

Шу ўринда оқ қилишнинг моҳиятини ўрганишга уришиб кўрсак: бу араб лисонидаги «аъқ(қа)» сўздан келиб чиққан. Дастлабки маъноси покланишни билдираркан. Яна бир маъноси эса «ажратиш» экан. Демак, оқ қилмоқлик гуноҳкор фарзандни ўздан ажратиб, покланиш деган маънони англатаркан. Яъни «бу бадкирдор гуноҳлар ботқоғида қолди. Мен унинг гуноҳларига шерик эмасман, масъул ҳам эмасман», дейилмоқчи бўлади.

Юқорида айтганимиздай, бу ҳолат кишининг ўзига тасалли бериши учунгина асқотади. Ота-онанинг фарзанд тақдирига масъуллиги ҳеч қачон озаймайди. Солиҳ фарзанд ота-онага раҳмат, яъни савоб келтиргани каби, ёмонликни касб қилган фарзанд, оқ бўлган тақдирда ҳам ҳар бир гуноҳ иши билан ота-онасига лаънат келтириверади. Шу сабаб эҳтимол ота-она аъмол дафтарига гуноҳлар ёзилаверар? Агар оқ қилиш билан ота-она гуноҳдан осонгина қутула олса эди, унинг масъулияти, фарзанд тарбиясининг савобларидан олажак ажрлари юқори қилиб қўйилмас эди.

Яна бир аянчли воқеа: бир кишининг фарзанди вафот этиб, қавм жаноза намозига сафланган чоқда масжид ҳовлисига насроний дини вакиллари кириб келишди-да: «Бу йигитга жаноза ўқимоғингиз жоиз эмас, у бизнинг динимизни қабул қилган эди, унга биз ҳақлимиз», дейишди. Бирга кириб келган гувоҳлар бу даъвони тасдиқлашгач, ота ҳушидан кетар даражада ҳолга келиб, ўғлини оқ қилди. Отанинг аҳволига, албатта, ҳамма ачинади. Аммо оқ қилиш билан масала ҳал бўлдимикин? Бола нима учун ўзга динга кириб кетди? Отанинг номи мусулмон, аммо...

Бу отанинг ноласи кўпгина одамларни қалбларидаги муҳрларни ечмоққа ундармикин?

* * *

Данғиллама уй қуриб, баланд деворлар, темир панжаралар била иҳота қилишдан мақсад – бирон ниманинг даф қилишидан сақланишдир. Ўзини бу дунё балосидан эҳтиётлашга ақли етган банда бу девор, бу темир панжарани уй атрофига эмас, ўз нафси қаршисида тикласа, фойдалироқ бўлмасмиди?!

* * *

Дейдиларки: «Бола йиғламаса, она кўкрак тутмайди». Ҳидоятга етишмоқ ҳам шу кабидир. Аллоҳ ҳар бандасига ақл, зеҳн, идрок бериб қўйибди. Шу ақл кўзи билан атрофига қараб, ҳидоят йўлини изласа, ҳидоятга эришгади, изламаса ўзига зулм қилибди.

* * *

Инсонларнинг тенглигини айнан англамоқ тўғри эмас. Одамлар бир хилда тенг эмаслар. Жисмдаги қувватлари, шаклу шамойиллари, ранглари турлича бўлгани каби ақл даражалари, дунёни англашдаги зеҳн қувватлари, қобилиятлари... ҳам ҳар хилдир. Бандалар фақатгина Раббилари ҳузурида тенгдирлар. Яъни қилмишлари учун олажак ажру жазоларда тенглар. Яъни – бир савоб ишга олимга ўн савоб, деҳқонга икки савоб ёзилмайди. Ёмонлик учун олимнинг олимлиги сийланиб, гуноҳи камайтирилмайди. Бандаларнинг хоҳ шоҳу хоҳ гадо бўлсин, тенглигига ишора – Ҳаж ибодатида барчанинг эҳромга кириши, вафот этганида эса бир ҳилда кафанланиб кетмоғидир...

* * *

Бир китобда «Аллоҳ ўз махлуқотларидан баъзиларига ҳаёт берган ва баъзиларига бермаган», деган гапни ўқиб ўйга толдим. «Ҳаёт» деганда нима назарда тутилди? Жонми ёки ҳаракат қила олиш имконими?

Одамга ҳаёт берилгани шубҳасиз бир ҳақиқатдир. Ҳайвонларга ҳам берилган бу неъмат. Аммо дарахтлар,

майсаларга-чи? Улар ҳам туғиладилар, яшайдилар, ўладилар. Демак, уларга ҳам ҳаёт, жон берилган. Ҳатто кўзга кўринмас микроблар, бактериялар (балки уларни «инсу жинс» десак бўлар?) ҳам жонлидир. Инсон аъзоларпга кирган бактериялар касал кўзғар экан, демак, унинг ҳам жони бор. У ҳолда ҳаёт (жон) берилмаган, дейилганда тоғу тош, тупроқ назарда тutilлар? Бу ҳам кишини ўйлатадиган муаммоли савол. Чунки тоғлардаги вулқон ҳаракатини жонсиз ҳодиса деймизми? Тупроқнинг дарахтларга, ўсимликларга қувват бериши-чи? Қолаверса, Ер сайёрасининг ҳаммиша ҳаракатда бўлиши-чи? Шунга кўра, Аллоҳ барча яратган махлуқотларига жон берган-у биз буларни сезмаймиз, десак жонзимкин? Эҳтимол бунда рамзий маъно яширингандир. «Ҳаёт берилмаган», дейилганда қалблари муҳрланиб қолганлар назарда тutilгандир...

* * *

«Асримизда илм-фан тараққий этди», деган иборани кўп ишлатамиз. Шу ўринда «нисбатан» деган сўзни қўлласак ўринли бўлар. Чунки XX асрдаги илм-техника ривожини XIX асрга нисбатан олинади. Ҳолбуки XIX асрда, ундан авваллари ҳам буюк кашфиётлар қилинган. Ал-Беруний яратган глобус, Ал-Хоразмийнинг «ал жабр»и, Улуғбек кашф этган юлдуз... XXI асрда ҳам, албатта фан-техника ривожланади. Бу ҳодиса ҳам XX асрга нисбатан, деб белгиланиши шубҳасиз.

* * *

Бир ҳамкасб акамиз билан озгина баҳслашиб олдик. У киши асарларида аёлнинг дафн маросимини тасвирлабдилар. Майит дафн этиб бўлингач, бир одам «Фалончидан қандай одам эди?» деб сўрайди. Тўпланганлар «Яхши эди. Худо раҳмат қилсин», дейишади. Камина: «Аёллар дафн этилганда бундай сўралмайди. «Фалончи қандай одам эди?» деб фақат эркаклар сўралади, деб

эдим, акамиз «Нима, аёллар одам эмасми?» – деб ранжидилар.

Аслида бу сўрашнинг жавобнинг марҳум учун фойда-зиёни йўқ. Сўровга биноан «Яхши одам эди», десак, гўё биз Яратганнинг олдида гувоҳликка ўтган бўламиз. Қабрга қўйилган одам ҳаётда ярамастарнинг ярамаси ҳисобланган бўлса-да, дафн маросимида биров овоз чиқариб: «Ёмон эди, энди жазосини олсин», демайди. Сўровга берилувчи жавоб марҳум ёки марҳума яқинларининг кўнглига малҳам бўлиш учун керак. Яна одамларнинг «Мен ҳам келганимда сўралади, биродарларим нима деб жавоб қилишар экан?» деб ўйлашлари учун лозим. Аллоҳ бу дунёдаги умрни яшаб, ҳузурга келувчи бандасининг яхши-ёмон эканини гувоҳларсиз ҳам амалига қараб билади.

Энди эркак-аёл масаласига келсак, мусулмонларда майитни қабристонга эркаклар олиб борадлар. Эркак майитни яхши билувчилар кўп бўлади. Аёл майитнинг қандайлигини бегона эркаклар қасрдан билишсин? Дуруст, аёллар ҳозир эркаклар орасида ишлайдилар, юрадилар. Бироқ, шунда ҳам бегона эркак аёл турмушини яхши билади, дея олмаймиз.

1976 йили Абдулла Авлонийнинг фарзандлари даврасида бўлганимизда ўғиллари Кенжа ака оналарини мадҳ эта туриб, шоирнинг шогирдларидан «Аямиз ҳам ғазал ёзар эдилар, билармидингиз?» деб сўрадилар. У киши ғоят ҳилм ва дутф билан: «Раҳматли онангизнинг ажойиб пазанда эканликларини билардим», деб жавоб қайтардилар. Жавобдаги мантиққа қойил қолмоқ керак. У киши устозни йўқлаб келганларида, уй бекаси ёнларида ўтирмаган, устоз эса табиийки, «Хотиним ғазал ёзади», деб мақтанмаган. Аёл ўз вазифасини бажариб, таом пишириб меҳмонхонага киритган. Бу масаладаги баҳсга «Эрдан – эл, хотиндан – эр рози бўлмоғи керак», деб яқун ясамак тўғрироқ бўлар.

Дуоибад қилмоқ, яъни бандага Аллоҳдан ёмонлик тиламоқ мусулмон фарзандига хос эмас. Баъзан қарғишларни эшитиб қоламиз: банда кўзларининг кўр ёки оёқ-қўлларининг шол бўлиб қолиши сўралади Аллоҳдан. Бу каби қарғишларда икки ҳил нодонлик мавжуд: агар банда айбдор бўлса унга қандай жазо беришни Яратганнинг ўзи биледи. Жазо тури банда томонидан белгиланмайди. Фараз қилайлик-ки, қарғиш тегиб, ўша одам кўр бўлди. Хўш, бундан дуоибад қилган одамга бирон наф борми? Фақат кўнгил қувончи бор. Бу кўнгил қувончининг эгаси эса иблисдир.

Баъзилар ўзлари ёмон деб фараз қилувчи кишиларнинг ўлимини ҳам истайдилар. Аввало ўлим дуо билан бўлмайди. Бу тақдир ёзуғидир. Хўш, ўша одам дунёни тарк этса дуоибад қилғувчининг ҳаёти чиройлироқ бўлиб қоладими?

Ёмон ниятли дуодан кўра хайрли – яхши дуо қилмоқлик Одам фарзанди учун фойдалироқ эмасми? Ёмон деб ўйлаганимиз одамга Аллоҳдан инсоф, ҳидоят сўрасакда дуоларимиз ижобат бўлиб у киши яхшилик йўлига ўтса, фақат бизга эмас, жамиятга фойда-ку!

Дуоибад учун савоб йўқ. Аллоҳ яратган бандаларининг бир-бирларига яхшилик қилишини истайди ва шу мақсаддаги хайрли дуолар учун ажр беради. Яхши мукофотдан юз ўгириш нодонликдир.

Бу масалада яна бир мулоҳаза бор: кимнингдир кўр ёки шол бўлишини ёки тезроқ ўлишини истовчи банданинг дили қандай экан? Кир ва қора эмасмикин? У ҳолда бошқа бир дили қора уни дуоибад қилиб ўтирмаганмикин?!

Қарз кишини хомуш қилувчи аёвсиз бир илон кабилдир. Унинг захридан қарздор ҳам, қарз берувчи ҳам азият чекади. Албатта, ночор одамга ёрдам бериш – улуг

савоблардан. Аммо бу савобга стишмоқнинг ҳам ўз имтиҳонлари мавжуд.

Аввало, қарз олувчилар ҳақида:

Маълум бир ҳаражатга старли маблағи бўлса ҳам бошқалардан қарз сўровчилар бор. Улар ўзларини бошқаларга ночор кўрсатишни истайдилар. “Одамлар мени камбағал десин, пулим борлигини билиб қолмасин”, дейдилар. Уларнинг айримлари қарзни тез қайтаради, бошқалари ўзини янада бечораҳол кўрсатиш учун қарздан қутулишни галга солаверади. Пули бўлатуриб, ҳожатсиз равишда қарз олувчилар ўзлари учун ҳам кутилмаганда жон таслим қилиб қолсалар гуноҳларни ортмоқлаб боришларини билармикинлар? У дунёда бечораҳоллик пул билан ўлчанмаслигини-чи? Бу дунёда кўп савоб топдинг – у дунёда бойсан. Бу бойлик неъматини яширишга уринмайсан. Гуноҳлар ботқоғига ботиб бордингми – у дунёда сенга биров савоб бойлигидан қарз бериб тура олмайди.

Баъзи биродарларимиз чиндан ҳам кўмакка муҳтожлар. Минг ҳижолат билан бировдан қарз сўрайдилар. Вақтида беролмайдилар, балки умуман қарздан қутулолмаслар. Уларни бу дунёдаги ҳижолатликдан, у дунёдаги азоблардан ҳоли қилиш – нақадар олижаноблик!

Яна бир тоифа борки, уларни маккор, ҳийлагар, деб атамоқ жоиз. Қарз олиш эвазига яшашга ўрганиб қолганлар. Бундайларга инсоф беришни Яратгандан сўраймиз.

Яна бир тоифаким, муҳтожликда олади, ҳожати раво бўлиб, қўлига пул тушгач, қайтаргиси келмайди. Қайтарса, худди юрагн узилиб тушадигандай.

Қарз олиш ва бериш қадимдан мавжуд. Шу боне дин бу масалани эътибордан четда қолдирмаган. Маълум тартиблар жорий қилинган. Афсусларким, бугунга келиб бу тартибларга риоя қилинмайди. Шу тартиблардан бири – қарзни гувоҳлар иштирокида бериш. Гувоҳлар икки эркак ёки икки аёл ва бир эркак деб белгиланган. Айримлар “қариндошим-ку”. дейди, бошқалар “яқин

дўстим”, деб ишонади. гувоҳларсиз қарз беради ва бу-нинг оқибатида ойлар, ҳатто йиллар давомида пулинн ундирилмай сарсон бўлади. Бировлар тилхат ёзиб бериб ишонтиради. Гувоҳлар ва нотариус тасдиқламаган бу тилхатнинг ҳеч бир қуввати йўқ. Шундай муттаҳамлар ҳам борки, қарз берувчинин ишонтириш учун паспортини қолдиради ва... бир ҳафта ичида “Ҳужжатимни йўқот-дим”, деб янгисини олнолади.

Баъзилар қарз сўраётганида муҳтожлиги сабабини ай-тади. Айримлар “Пул зарур бўлиб қолди”, дейиш билан чекланади. Бизнингча, сабабини очиқ айтган маъқулким, қарз берувчи эҳтимол шунга қараб бирон чора кўрар. Масалан, қарз сўровчи тўй қилмоқчи-ю, қўли калта. Бу ўрнида қарз берувчи пул сўраётган биродарига тўйни дабдаба билан эмас, камтарона ўтказишга даъват этиши керак. Агар сўровчи яқин қариндош ёки дўст бўлса, ил-тимос қилинаётган маблағнинг маълум бир қисмини ҳада сифатида берса нур аланнурдир (Масалан, беш юз минг сўм сўралаётган бўлса, шунинг юз ёки икки юз минг сўми ҳада, қолгани – қарз). Агар банда ҳинмати баланд, сахо-ватпеша бўлса, барча оғирликларни зиммасига олар. Эҳтимол, “Майли, қарз бераман, аммо тўйингни ҳаром қилинган ичимликларсиз ўтказасан”, деб шарт кўйиши ҳам мумкиндир. Агар сўровчининг иймони бўлса, шарт-га кўнар. Бўлмаса, бошқадан қарз олиб, ўзини хорлик ботқоғига отади.

Яна бир одам ўтган марҳумларини эслаб “йингирма оши” ёки “йил оши” ўтказиш учун қарз сўраяпти. Қарз берувчи “савоб иш экан”, деб дарров пул санаб бермас-дан сўровчи биродарини бу маъракани қилншдан қайта-риши шарт. “Худойи”, “эхсон”, деб номланувчи бидъат маъракалар қарз олиш эвазига қилинмаслигини тушун-тириши зарур. Бундай маърака учун қарз берилмагани маъқул деб ҳисоблаймиз.

Энди қарз берувчиларнинг имтиҳони ҳақида: наман-ганлик иймон эгаси тошкентлик биродарига катта миқ-

дорда қарз берган экан. Қарз бериш жараёни шариатга кўра, икки эркак гувоҳ иштирокида бўлган. Қарзни қайтариш муддати аниқ белгиланган. Лекин қарздорнинг иши юришмай, пулни ўз вақтида қайтара олмаган. Орадан ойлар ўтавериб, қарзни қайтариш муддати бир неча марта ортга сурилган. Охири наманганлик иймон эгаси икки гувоҳни ёнига олиб, қатъий талаб қилиш мақсадида Тошкентга келган. Қарздорнинг уйига келиб қарасаки, у оғир хаста. Қарздан сўз очмай, беморни безовта қилмай изларига қайтадилар. Шунда иймон эгаси ҳамроҳларига дейди: “Сизлар қарз бераётганимда гувоҳ эдинглар, яна гувоҳ бўлингларким, мен Аллоҳнинг розилиги учун бу қарздан кечдим!” Олижанобликнинг олий намунаси шундай бўлади! Улар Наманганга қайтишгач, иймон эгаси тўсатдан вафот этадилар. Бу хабарни эшитган қарздорнинг ўғиллари таъзияга келиб, маъюсланадилар. “Отаниз бу кишидан қарз эдилар”, деб йиғлашганда гувоҳлар бўлган гапни айтиб, уларни ҳижолатликдан қутқарадилар.

Иккинчи воқеанинг бошланиши, ривожи ҳам биринчисига ўхшайди. Фақат хотимаси ўзгачароқ. Қарз берувчи дейдики: “Биламан, сен қарзингни барибир бермайсан. Бермасанг берма! Мен сен билан қисматда Аллоҳнинг ҳузурида ҳисоблашаман!” Ё Раб! Бу қандай дағдаға бўлди, бу қандай нодонлик бўлди! Тўғри, қисматда ҳисоб-китоб мавжуд. Аммо Аллоҳ билан учрашувга шу дуийёвнй машмашани дастурхон қилиб кўтариб бориш қайси ақлга сиғади. Қарз берувчи икки киши эди, уларнинг бири – иймон эгаси шеригининг бу нодонлигидан аччиқланди ва дедик: “Кўриб турибман, пулни қайтариб беришга қурбилари етмайди. Аммо мен буни қисматга қадар асрамайман. Қарзнинг ўзимга тегишли қисмидан шу оннинг ўзида Аллоҳ розилиги учун кечдим. Мен қисматда Аллоҳимга юзланганимда истиғфор айтишга қурбим етса ҳам катта гап!”

Биз-чи? Биз шундай қила оламизми?

Тирикчилиги оғирлашиб, пулга муҳтож бўлиб қолган бир киши дўстининг уйига келди-да, остона ҳатламай, муродини айтди. Ҳижолатлиги туфайли дўстининг таклифини қабул қилмади, уйига кирмади. Дўст айтилган пулни олиб чиқиб бериб, биродарининг кўнглини кўтарадиган, ҳижолатликдан ҳоли қиладиган оқил сўзларни айтди. Муддаоси ҳосил бўлган киши пзига қайтгач, дўст уйига кирди-ю йиғлай бошлади. Хотини «Эрим кўпроқ пул бериб юбориб, ачиниб йиғлаяпти шекли». деган хаёлда «Бирор нарсани баҳона қилиб қайтариб юборсангиз бўлмасмиди, шунча пулни индамай бериб юборишдан олдин ўйланг эди, маслаҳат қилинг эди, энди пушаймонлигингиздан нима фойда?» деб таъна қилди. Шунда дўст дедик:

– Эй нодон хотин, йиғлаётганим сабаби сен ўйлаганча эмас, пулимга ачинаётганим йўқ. Менги ғафлат босибди, дўстим пулга муҳтож бўлиб қолганини билмабман. У келиб сўрамасидан аввал ўзим бориб, ҳол-аҳвол сўрашим, мушкулини осон қилишим шарт эди. Дўстнинг ҳожатидан беҳабар мендай ғофилнинг дўстлигидан Аллоҳ рози бўлармикин?

Қани эди, барча шу одам каби йиғлай олса...

Қарз сўраш жараёни дўстлик кўчасидаги оғир ва нозик муаммолардан, айни пайтда жиддий синовлардан саналади. Пул гўё ўткир қилнч, дўстлик занжирларини узишга, дўстликнинг бузилмас иморатини барбод этишга ҳам қодир. Қарз сўраш бошланса, заиф дўстлик иплари узилиб бораверади.

Бир одам дўстидан қарз олди-ю, вақтида қайтармади. Дўст қарзни қистаб, кўп марта эслатди. Кунлардан бир кун уч яшар қизчани стаклаб келаётган қарздор ўртоғини кўчада кўрди. “Ким бу?” деб ажабланиб сўради. “Жияним, укамнинг қизи”, деди қарздор. Қарздор пулни қайтариши шарт бўлган ойда фожиа юз бериб, укаси билан келини вафот этган, стим қолган тўрт жияни унинг қара

моғига ўтган экан. Қарздор бошига тушган бу ташвишдан дўстини огоҳ этмаган, пулни қайтаролмаётгани сабабини айтмаган ҳам эди. Дўстининг аҳволини билгач, қарз берган одам пулни қистаб боргани учун уялган. Бундай ҳолда уялиш – қалбда иймон зарралари борлигидан далолат. Бироқ...

Орадан икки ой ўтиб, қарздор пулни қайтарган.

У эса олган...

* * *

Умрнинг ҳаётдан кишига малоллик етадиган даражада узун бўлишининг у қадар зарурлиги йўқ. Шундай умр яхшики, узунлиги кишига малолат келтирмаса.

Кўпинча Аллоҳга илтижо қилиб, ўзимизга ёки бошқа кишига узоқ умр тилаймиз. Ўйлаб кўрмаймизки, умримиз узунлиги туғилмасимиздан аввал ўлчаб, белгилаб қўйилган. Яна ўйлаб кўрмаймизки, узун умрнинг ўзига хос вазмин масъулияти бор. Иймонсизлик билан ўтган узун умр – гуноҳларни беҳисоб равишда тўплаб олишдан бошқа нарса эмас. Иймонсиз ўтган умрнинг шу умр эгаси учун қисқароқ бўлгани афзал. Чунки у гуноҳлар қопини камроқ тўлдиради.

Стефан Цвейг деган немис адиби олтмиш ёшга тўлганида: “Одам учун шу ёш кифоя, бошқа яшашнинг ҳожати йўқ”, деган экан. Бу фикрда маъно йўқ. Бу фикр – ношукурлик белгиси. Чунки олаётган ҳар бир нафаъимиз, ўтаётган кунларимиз (яхши ёки ёмон, тўкин ёки ғариблигидан қатъи назар), Аллоҳнинг неъматидир. Бировлар хасталиклари чўзилиб кетганидан ҳам руҳий, ҳам жисмоний азоб тортиб, ўлимнинг тезроқ келишини истайдилар. Тиллари билан айтмасалар-да, дилларидан кечган бу ношукрликнинг Аллоҳга аён бўлишини балки билмаслар. Билмасалар – билсинлар ва эҳтиёт бўлсинлар. Баъзи бировлар бу дунё ташвишидан безиб, боқий дунёга тезроқ кетишни истайдилар. Истаклар асов от кабидирлар. Жилловни бўшатсангиз сизни нималарга ги-

рифтор қилмайди? Узоқ яшашни истаимизми ё аксинчामी, бизга сабр лозим. Ҳар биримизни қайси бир куннинг, қайси бир сониясида ажал кутиб турибди. Ўзимиз учун ҳам кутилмаган ҳолатда бу сўнги нафасга етиб келганимизда ношукурлигимиз, сабрsizлигимиз учун уялиб қолмасак бас!

Киши ҳаётида дийдор ҳам, айрилиқ ҳам кўп. Зийракроқ разм солсак, ҳаёт учрашув ва ўлимдан иборатга ўхшаб кўринади. Қай бири кўпроқ?.. Учрашган, танишган, кўнгил қўйганларимизни ўлим аёвсиз равишда бизлардан юлиб олади. Бирида қайғурамыз, иккинчисида... Одамлар билан учраша-учраша оқибат ўлим билан ҳам учрашамиз. Бизнинг бу сўнги учрашувимиз кимнидир қайғуга солар, кимнидир эса...

Ҳар қандай дийдорнинг оқибати – айрилиқдир. Одамлар охир-оқибат айрилиқ майини ичмоқ учун учрашадилар. Бу дунёда ҳар бир нарса омонат бўлгани каби дийдор ҳам омонат. Боқий дийдор фақат жаннатдир. Энг бахтли дийдор ҳам ўша маконда. Узил-кесил айрилмоқлик ҳам Қиёматда содир бўлади. Унга қадар ота-она ва бошқа яқинлар билан жаннатда юз кўришмоқлик умиди мавжуд. Умид ушалмасачи? (Аллоҳ сақласин!) Бу дунёдаги айрилиқ фожиа эмас, ўткинчи ғам, холос. Энг даҳшатли фожиа – Қиёматдаги айрилиқдир. Бу фожиага учраш ёки учрамаслик масаласини ҳар бир инсон тириклик чоғида ҳал қилиб олмоғи зарур.

Ажаб! Ҳисоблаб кўрилса, одам танасидаги аъзолар йигирма-ўттизта чиқар, балки сал кўпроқдир. Аммо шу танага шифо беришга мўлжалланган юзлаб, балки минглаб дорилар бор. Ҳеч қайси дори, айниқса кимёвий дори хасталикни батамом даволай олмайди. Оддий мантиқ будир: агар даволай олганида ўлим бўлмас

эди. Дори хасталик азобини бир оз ортга чекинтира олади, холос.

Замонавий тиббиёт асосан Европа шароитини ҳисобга олган. У томонларнинг табиати, қуёши, ҳарорати бизникдан фарқ қилади. Ишлаб чиқарилаётган дорилар ҳам ўша ернинг тажрибасидан ўтади. Ўша ердаги беморларда синалади. Ҳолбуки, дард ва унга шифо масаласида ҳаво, сув, қуёш, тупроқ каби омиллар орасида жиддий фарқлар бор. Биргина мисол: Европа медицинасида “иссиқ ёки совуқ мижоз” деган тушунча йўқ. Иссиқ мижозли беморга ҳам, совуқ мижозлига ҳам бир хил дори. Айни бир дорининг баъзиларга ижобий, бошқаларга салбий таъсири айнан шундандир. Бизнинг табобатимизда эса бу нарса муҳим аҳамиятли саналади. Замонавий медицина яна бир нарса-ни эътибордан четда қолдирди: тан хасталигини келтириб чиқарувчи омил – руҳ хасталигидир. Руҳ хасталиги эса руҳнинг нопоклигидан келиб чиқади. Руҳ покланмай туриб шифога умид қилмаса ҳам бўлади.

Шахснинг фожиаси нимада? Амалдан ёки бойликдан ажралганидами? Ҳар кимнинг фожиаси ҳар хил. Барча учун бир ҳисобланган фожиа ҳам бор: бу кўнгилнинг ақлга бўйсунмаслиги. Баъзи одамларни “манман” деймиз, “ўжар”... деймиз. Аслида кўнгил манман, кўнгил ўжар. Агар кўнгил хатосига иқрор бўлмаса, бу кўнгил эгасидан нима кутиш мумкин? Кўнгил ҳаёт ҳақиқатларини инкор этса, бу кўнгил эгаси нима қилсин? Сохта нарсаларга умид боғлаган кўнгил эгасини оқибат нима кутади? Хорлик эмасми?..

Дунёда ҳайкаллар кўп. Одамлар ўзлари кўрмаган, минг йиллар аввал ўтиб кетган улуғларнинг қиёфаларини тасаввур этиб, ҳайкалларини ишлайвердилар. Бу ҳол ҳеч кимни ажаблантирмайди. Аслида эса булар мавҳум-

ликка қўйилган ҳайкал. Ҳамонки, мавҳумликка ҳайкал қўйиш мумкин экан, ғамга ҳам ҳайкал қўйилса бўлмасмикин? Худо сақласин! Агар фоний дунёдаги одамлар ғамларига ҳайкал қўйишга киришиб кетсалар, Ер юзиде оёқ қўйишга жой қолмас?

Тирикликнинг роҳати яхшими ё лаҳадда ётмоқликнинг роҳати афзалми? Тирикликнинг роҳати аслида азобдан иборат. Одам бу азобни доим ҳам ҳис қилавермайди. Роҳат умиди унинг ҳисларини ихоталаб қўяди. Фақатгина роҳат умиди сингандагина руҳ азобини ҳис этади. Одам қорнини тўйдириши учун қанчалар уринмоғи, слиб-югурмоғи, кимларгадир таъзим қилиб, кимларнидир янчиб ўтмоғи керак. Бир коса шўрва-ю, бир бурда нон билан қорин тўйса-да, унинг ташвиши шунчалик кўп – бир дошқозонга сиғмайдиган даражада. Яна уст-бош, бошпана... ташвишлари. Бу ташвишларнинг чегараси йўқми? Бор. Дунёдаги давлат чегараларига назар ташлайлик: айримлариники аҳамиятсиз, айримлари эса ғоят мустаҳкам. Таъбир жоиз бўлса, пашша ҳам учиб ўта олмайди. Агар одам ўз нафсини иймон чегараси билан ихота эта олса, демак, ташвишлар ҳам чегараланган бўлади. Бу чегарага сабр, бардош, қаноат, шукур каби соқчилар қўйилса ва улар ўз вазифаларини юксак мақомда уддалай олсалар, тириклик ташвиши камайиб, лаҳадда ётган банде учун фақат бир нарса: тириклик чоғидаги яхши амалларидан иборат соябон керак.

Бир синфда, дейлик, ўттиз бола ўқийди. Агар муаллим уларга бир масала ёки тенгламани ечишни топширса, ўн бола тўғри ечимини топиши мумкин. Қолганларининг айримлари хато ечади, айримлари эса ечишга ҳаракат ҳам қилмайди, кўчириб олиш пайида бўлади. Дунё ҳаёти ҳам шунга ўхшаш. Таъбир жоиз бўлса, ҳаёт – ечи-

ми ғоят оғир масала. Уни ҳар ким ўзича счишга уринади. Дунёда тўғри счганлардан нотўғри счганлар кўпроқ. Ажабланарлиси шуки, дунёни ўша иккинчи тоифа – яъни нотўғри счим топганлар бошқарадилар. Шу сабабли ҳам дунё нотинч. Шу сабабли ҳам инсонларнинг қонлари дарё-дарё бўлиб оқяпти. Қадим замонларда ҳам шундай эди. Ҳозир ҳам айнан шундай – масалани уруш қондасига мувофиқ счмоқчи бўладилар. Бундан кейин ҳам дунё ўзгаришсиз қолаверади.

Яралмиш ҳар бир нарсанинг ҳимоя қобиғи мавжуд. Бунни тухум пўстлоғига ўхшатиш мумкин. Одам танасига қарасак, ҳар бир аъзо ўзига хос равишда ҳимояланган. Масалан, юрак, жигар, ўпка...нинг ҳимоя пардаларидан ташқари қовурға ҳам мавжудким, у ташқи зарбалардан асрайди. Суякни қопловчи эт ва терини ҳам ҳимоя воситаси деб атасак, тиббиёт ходимлари бизни хатоликда айблашмас. Санаганларимиз – жисмоний ҳимоя воситаларидир. Хўш, руҳий ҳимоя воситаси борми? Бор! Бу – дуо! Банда дуо қилмаса, бандалик лаззати унга татимайди. Одамни турли бало, офат, фалокатлардан, энг муҳими – ёмон назарлардан дуо иҳота этади. Бу дуо иҳотаси қатма-қат бўлиб, энг қалини, бардошлиси – ота-она дуосидир. Жисмоний иҳота воситаларини одамга Аллоҳ ато этган. Руҳий ҳимоя воситасини эса ҳар бир одам ўз яхшиликларини туфайли барпо этади. Ким ўзгаларга яхшилик қилиб хайрли дуолар олибди, унинг иҳота кўрғони мустаҳкамдир. Ким ўзгаларга ёмонлик истаб дуоибад (ёмон дуо, яъни – қарғиш) олибди, руҳий иҳоталарини барбод қилибди. Қарғиш – руҳий ҳимоя воситаларини парчалаб ташловчи ғоят кучли қуролдир. Бундан эҳтиёт бўлмоқ лозим. Қарғиш бу воситани бир зарбада буза олмаслиғи ҳам мумкин. Бироқ, у айёр ганим каби пайт пойлайди. Одамни қамал ҳолатига келтириб, уни таъқиб этади. Орадан йиллар ўтиши мумкин. Одам бировга қил-

ган ёмонлигини унутиши ҳам мумкин. Аммо дилда туғилиб, тилга кўчган қарғиш ўз вазифасини унутмайди. Ташқи зарба туфайли эзилган ёки синган қовурғани даволаш чоралари мавжуд. Бироқ, юракдан отилиб чиққан қарғиш зарбасига даво йўқми? Бор. Бу – тавба. Банд кимнинг кўнглини оғритган бўлса, ундан узр сўрамоғи шарт. Аллоҳ шундагина унинг гуноҳини кечиради. “Қарғиш урди” деган иборани “У тавба қилмади, Аллоҳ гуноҳларини кечирмади”. деган тарзда талқин қилсак ҳам бўлади.

Фоний дунёда уйини зеб-зийнатларга тўлдирган одам боқий дунёга ғариб ҳолда қайтди...

Хатар сезгани учун ҳурмади бу ит, балки итлигини билдириб қўйини учун вовуллади.

Рашкнинг озп тотли, ҳудди тонги ёқимли шабада сингари кўнглига роҳат беради. Бироқ... шабададан кейин кўтариладиган тўзон бор, дарахтларни илдизи билан қўприб юборувчи бўрон бор, осмонга чирпирак қилиб олиб чиқиб, сўнг ерпарчин қилувчи қуюн ҳам бор...

Китобни икки хил тонфа икки хил тарзда ўқийди. Бир тонфа китобни ҳайрли ният билан қўлга олади ва сатрлардан маъно излайди. Иккинчи тонфа саҳифаларни кўнгилқоралик билан оқади ва хатолар қидиради. Биринчи тонфа маъно тонса, роҳатланади ва таассуротини биродарлари билан баҳам кўради. Иккинчиси хато тополмаса, эзилди ва топган тақдирда чалиб оламга овоза қилиш учун қиздириб қўйилган ноғораси бўш қолади. Иккинчи тонфага мансуб одамлар ҳасад оловида ўзла-

рини қийнамасликлари учун ўша китобни ўқимай қўя қолганлари дуруст.

Бадавлат бир одам махсус буюртма билан жавон ясаттирди-да, уни муқоваси чиройли ва ялтироқ китоблар билан тўлдирди. Ажабки, китобларни варақлаб ҳам кўрмади, маъноси билан қизиқмади ҳам. Шундан сўнг меҳмонларига махсус буюртма билан ясалган жавонни, ундаги китобларни кўрсатиб, яйраб мақтанишни одат қилди. Меҳмонлари ҳам ўзига ўхшаган тоифадан эди. Жавоннинг қандай тахтадан ясалиб, неча пулга тушгани билан қизиқдилар. Устасига таҳсинлар айтдилар, бириккитаси эса шундай жавон ясаттиришни ният қилиб, устанинг телефон рақамини ёзиб ҳам олди. Жавонга терилган китоблар қўлга олинмади, варақланмади... Уй эгаси бу ҳолатга аҳамият бермай:

– Уйнинг ҳусну безаги латта-путталар эмас, китоблар! – деб фахрланишда давом этди.

Агар бу одам китоб уйнинг эмас, қалб ва ақлнинг ҳусни эканини англаса, комиллик сари қадам қўйган бўларди...

* * *

“Ўзбек” атамаси ҳақида турли фикрлар мавжуд. Тарихчи олимларимиз таъбирича: “Ўзбек – ўзига-ўзи бек” дегани. Яна бошқа таъбирда ўзбек тарихини Ўзбекхондан бошлашади. Бу икки фикрда ҳам мантқий асос йўқ. Аввало, Ер юзида яшаётган каттамин-кичикми ҳар бир халқ ўзи-ўзига бек, бошқага тобе бўлишни истамайди. Иккинчидан, агар тарих Ўзбекхондан бошланса, бу хонга “Ўзбек” деб ким исм берган? Бу исм осмондан олинмагандир. Демак, бу ном, бу атама аввал ҳам бўлган.

Мен тарихчи эмасман, олимликка даъвоим ҳам йўқ. Бироқ, бу хусусда ўзимнинг қатъий фикримга эгаман. “Қирғиз” – қир ўғузи, “Гагауз” – кўк ўғуз демак. Туркий

халқларнинг бобоси Ўғузхон бўлганлар. Бу ҳақда қадим тарих китобларида старли маълумотлар бор. Айни Ўғузхон даврларида қавмларга (оилаларга) ном берилган: уйғур, қорлиқ, қибчоқ, қанғли... (бу тарихга қизиққанлар Мирзо Улуғбекнинг “Тўрт улус тарихи” асаридан баҳраманд бўлсалар дуруст). Бизнингча, “ўзбек” – “Ўғуз беги” демақдир. Яъни Ўғузхон саройига яқин оила шундай аталган. Бу ҳол Европада ҳам бўлган. Масалан, Россияда “дворянин” деган табақа бўлган. Яъни, “приближённый к царственному дворцу” – подшоҳ саройига яқин бўлган киши. Яна Европада лорд, герцог, барон... каби табақалар борки, барчаси ҳукмдорга қанчалик яқинликни англатиб туради. Ўғуз беклари ҳам саройга шундай яқин бўлганлар. Тарихчи олимларимиз ўзларининг Якубовский, Бартольт, Бертеле каби устозларининг айтганларини маҳкам ушлаб олмасдан асл манбаларни ўрганиб, таҳлил қилиб, фикр юритсалар, дурустроқ бўларди. Бизнинг тарихимизни ўрганиб, китоблар ёзганлари учун у зотлардан миннатдоримиз. Бироқ бу борада бир ҳақиқат мавжуд: бир миллат тарихини ўрганиб, баҳо бераётган бошқа миллат вакилининг баён этилган фикрида ўз миллати манфаати ётади. Ана шу манфаат ҳолислик йўлини тўсади.

* * *

Не ажабким, камбағалнинг пули йўқ, бойнинг эса тинчи йўқ.

* * *

Эй хотира! Дўстмисан, душманмисан менга – билмам?! Яхшилиқни унутма, дейман – унутасан. Ёмонликни унут, дейман – зарра-заррасигача эздан чиқармайсан.

* * *

Эркинлик ва озодлик ҳақида гап кетганда икки саволни ўртага қўйиб аниқлаштириб олиш керак:

Эркинлик – нима?

Эркинлик – ким учун?

* * *

“Бу дўкондор ҳамма нарсани виждонига қўшиб сотади”. деган гап менга мантиқсиз туюлди. Чунки виждонини сотишга тайёр одамда аслида виждон бўлмайди. “Виждони бор” деб тасаввур қилинган тақдирда ҳам виждонсизнинг виждонини сотиб оладиган покиза виждон эгаси топилармикин?

* * *

Қабристонлар обод, озода бўлиши керак. Бу яхши. Аммо кейинги пайтда мазористон кибрлар намоёйиш этиладиган майдонга айланиб боряпти. Бунда Исломга зид одатлар қанот ёйяпти. Пулдор биродарларимиз яқинларининг қабрлари устига қимматбаҳо тошлардан лавҳалар, ҳатто ҳайкаллар қўйяптилар. Бир одам камбағалнинг ҳовлисидай келадиган жойни ўраб, тепасини шийпонга ўхшатиб ёпиб қўйибди. Шу ҳашамга кетган харажатга бирон бир камбағалга уй қуриб берса, бунда ётган одам руҳи савобдан баҳраманд бўлиб, қабр азобларидан озми-кўпми қутилармиди? Қабрларнинг устини қорёғирдан тўсишдан мақсад нима, минг ўйласам ҳам тўшуна олмадим.

Ҳа, қабрларнинг тепасини безаб ётибмиз. Шунга қараб, ким бой, ким камбағал эканини ажратиш оламиз. Ҳољбуки, қабрда – ер остида ҳамма бир ҳил ҳолатда ётибди. Қадим юнонларнинг тоштобутларини кўрган эдим. Ҳозир насронийлар тахта тобутда кўмадилар. Бойларни яхшилаб безатилган, ялтиллаб турганида, камбағални тахталари чала рандаланган тобутда. Қадимда бойларга мрамар гошдан тобут ясаганлар. Тобут атрофига сангтарошлар ажиб суратлар зарб ётганлар. Камбағалнинг тобути эса биздаги катта хумни эслатувчи оддий сополдан бўлган. Аммо, ажабки, мрамар тобутдаги мур-

да ҳам, сополдагиси ҳам бир хил кўринишда – қуруқ суяк. Қисматда тирилганларида мрамар тобут бошларига соябон бўла олармикин?

Қабрларга қараб бой ёки камбағал эканини ажратиш мумкин.

Эҳтимол, иймонли, иймони заиф ёки иймондан йироқ эканига ҳам шу қабрлар гувоҳлик берарлар?

* * *

Рекламадаги даъват ажабланарли: “Агар барча дардларингизга даво топишни истасангиз “Карима” шифохонасига мурожаат қилинг”. Ана халос! Ва яна... афеус...

Биз шундай гапларга кўникиб қолганмиз. Бемор танишимиз (ёки қариндошимиз)га яхшилик қилиш ниятида “Фалон табиб (ёки доктор)га боринг, ўша тузатиб юборадилар”, деймиз. Ёки “Мен фалон доридан ичиб тузалдим. Сиз ҳам ичсангиз шифо топасиз”, деймиз. Аммо... Ўзини реклама қилаётган шифохона Фирдавсийни эслатмайdimми? Яна ҳам уларда инсоф бор экан: “Ўликларингизни олиб келинг, тирилтириб берамиз”, дейишмаганига ҳам шукур...

* * *

Қисман тўғри гапириш ҳақиқат эмас. Бу бўғзига қадар ботқоққа ботиб турган одамга ўхшайди. Чўкиб, ҳалок бўладими ё жонини қутқариб қоладими – билиб бўлмайди.

* * *

Тарихчи биродарларимиздан бири “Хусайн Бойқаро Хўжа Аҳрор валий билан кўришмоқни орзу этган экан-у, ҳазрат хоҳиш билдирмаган эканлар”, дедилар. Бу шунчаки таҳминий гапмиди ё бирон ҳужжатга асосланганими, суҳбатда сўраш имкони бўлмади. Энди шу гапни таҳлил қилиб кўрайлик:

1. Бирон амалдорнинг ҳузурига кириш учун рухсат олиш, ўртага одам қўйиш – бугунга хос одат. Валийлар буни одат қилмаганлар, улар учун шоҳу гадо фарқсиз, тенг бўлган. Улар ҳашаматли идораларда, саройларда эмас, одамлар орасида яшаганлар. Агар Ҳусайн Бойқаро шайх Хўжа Аҳрор валий билан учрашиш истагида бўлса, Самарқандга келиши лозим эди. Аммо подшоҳ сифатида келолмасди. Шу боис, эҳтимол, ҳазратни Ҳиротга даъват этган бўлиши мумкин. Фахруддин Али Сафийнинг “Рашаҳот айн ал-ҳаёт” (Оби ҳаёт томчилари) асарида Хўжа Аҳрор валийнинг Бобур мирзо билан учрашганлари ва насиҳатлари баёни ёзилган.

2. Агар Ҳусайн Бойқаро Хўжа Аҳрор валийни Ҳиротга даъват этган бўлса, Ҳазрат бу даъватни икки сабаб билан рад этган бўлишлари мумкин: аввало, қарилик туфайли узоқ йўл босишга қурбилари етмагандир. Бу эҳтимолимиз унчалик ишончли эмас, ўзлари боролмаган тақдирларида ҳам энг яқин шогирдларини йўллашлари мумкин эди.

Бизнингча, тўғри жавобни Ҳусайн Бойқаронинг ёмон хулқидан излаш керак. “Бобурнома”да ўқиймиз: “...Қирқ йилга ёвуқким, Хуросонда подшоҳ эди, ҳеч кун йўқ эдиким, намоз пешиндан сўнг ичмагай, вале ҳаргиз сабуҳий қилмас эди, ўғлонлари ва жамиъ сипоҳиға ва шаҳриға бу ҳол эди. Ифрот билан айш ва фиққ қилурлар эди”. “Муншаот” китобидан маълумки, Алишер Навоий ҳазратлари ҳам Ҳусайн Бойқарони бу ёмонликдан қайтаришга уринганлар. “Насойим ул-муҳаббат” асарида Ҳусайн Бойқаронинг Хўжа Аҳрор валийга ва ул ҳазратнинг подшоҳга муносабати ҳақида маълумот учратмадик. Шундан хулоса қилсак, Ҳусайн Бойқаро Хўжа Аҳрор валийга интилмаган бўлиб чиқади. Эҳтимол, баъзан кўнгли шайхнинг дуоларини истагандир?..

Маъракада имом ҳазратлари ғоят маънили амри маъруф қилдилар. Сўнг ош тортилди. Беш юздан зиёд меҳмон бараварига тановулни бошладилар. Тўйхонани ажиб бир оҳанг қамраб олди: темир қошиқларнинг лаганга урилиб таратаётган жаранглари тинмайдн. Ўзаро лутф эса ҳавасга лойиқ:

– Олинг, олинг...

– Ошпаз ошни юрғизворибди...

– Нариги лаганга қази қўйишни унутишибди, шекилди...

Шу зайлда маърака адоғига стиб, тарқалишди. Имом домланинг сўзлари лаганга урилган темир қошиқ садолари сингари ҳавога сингиб кетди. “Имонга чорловчи сўзлар айтилди, амал қилайлик”, дейдиган азамат топилмади.

– Фалончининг оши эртага наҳоргамиди ё пешингамиди?

Ҳамма нарсдан ҳам энг муҳими – шуни аниқ билиб олиш.

Иймонга кечикиш мумкин, ошга кечикиб бўлмайдн.

Бирон бир жойдаги Исломнинг мавқсини ёки таъсирини билиш учун кенг кўламли тадқиқотлар олиб бориш шарт эмас. Ўша ердаги қиз-жувонларнинг гап-сўзлари, жамоатда ўзларини тутишларига, кийимларига бир назар ташланса кифоя.

Туяқушнинг ғалати одати бор: бирон хавфни сезса, бошини кумга тиқиб тураверади. Баъзи одамларда ҳам шундай одат мавжуд: ҳақиқатдан қўрқиб, бошларини гўё кум орасига тиқиб яшайдилар. Атрофга қарамайдилар. Келажаккеп тасаввур қила олмайдилар. Энг ёмонн – яқинлашаётган хатарни сезмайдилар.

Халқимизда бир мақол бор: «Айтсам – тилим куяди, айтмасам – дилим». Улуғ шоирларимиздан Атойи ҳазратларн ёзганлар: «Айтсам – ўлдирарлар, айтмасам – ўлам». Араб шоири Муин Бсису ёзган экан: «Айтсам ҳам ўлдирадилар, айтмасам ҳам ўлдирадилар, айтиб ўлганим яхши».

«Ўлим – кутилмаган меҳмон», дейдилар. Бу фикрга қўшилмоқ мумкин эмас. Ўлим – кутилган меҳмон. Биз уни кутишга, қаршилашга тадорик кўриш лозимлигини унутиб яшаймиз. Биз унинг ташрифи муқаррарлигини унутмасак, қадамларига пояндоз солиб кутсак – азиз меҳмон каби иззат қилган бўламиз ва ажр ҳам шунга яраша берилажак. Биз солғувчи пояндоз – хайрли амалларимиз, ишларимиз, Тасаввур қилингкп, меҳмонга борганимизда пояндоз солиб, очиқ чеҳра билан кутиб олишди. Сахийлик билан дастурхон тузашди. Бениҳоя лутф кўргазишди. Сиз бу марҳаматлардан эриб, мезбонга жонингизни ҳам бермоққа рози бўлиб кетасиз. Аксинча, уйқули кўзларини очишга эриниб, эснаб, энсаси қотиб қаршиласа, ивирсиқ дастурхон атрофидан жой кўрсатса, худди европаликларга ўхшаб, «биз бугун меҳмон кутмаётган эдик», демаса-да, ҳаракатлари орқали шу маънони англатиб турса, қай аҳволга тушасиз? Бу пояндозни эмас, чақиртиканакларни яланғоч равишда босиб ўтгандай бўлмайсизми? Ана энди «иймон» деб аталмиш тушунчанинг асосини ташкил этувчи хайрли амаллар қайда-ю, савоб-ҳаромнинг фарқига бормаи юрган ҳолда ўлимни қаршилаш қайда – фарқини ўзингиз фикр қилиб олаверинг.

Кутилмаган меҳмон – ўлимнинг фазилатларидан бири – у шоҳу гадога бир хилда муносабатда бўлади. Унда, бу борада айирмачилик иллати йўқ. Жон бергувчи банда меҳмонини қаршилагач, унинг учун энди фоний дунёда

фожиа йўқдир. Фожиа ортда қолган тириклар учундир. Айни шу фожиада айримачилик мавжуддир. Туриш-турмуши оддийроқ бўлган хонадон учун фожиа шамнинг ёнгани кабидир. Улар яқинларидан жисман жудо бўлганлари учун куйинадилар. Қалбни тирнаган жудолик азоби узоқ давом этмайди.

Бадавлат одам жон бераётганида тўплаган бойлигидан ажраётгани учун қайғурадими ё йўқми – билмаймиз. «Улар жондан эмас дунёларидан жудо бўлаётганлари учун аламдалар», дея олмаймиз. Бундай димоқ учун бой қавмида бир ўлиб кўрмоқ керакмикин... Аммо... бойнинг ортда қолмиш зурриёди, яқинлари учун улуғ бир ташвишлар, азоблар мавжудлиги аниқдир. Тириклар учун меросдан улуш олиш ташвиши – вақти-соати етган банданинг жон таслим қилиши азобидан улуғроқдир.

Мансабдорнинг тақдири ҳам шунга ўхшаш. Бу ҳолда ҳам ўлаётган мансабдор «оғзим энди ошга етганида, бошим тошга етди-я!» – деб нола чекади, деган фикрдан йироқмиз. Аммо ортда қолаётганларнинг шундай демоқлари эҳтимоли бор. Чунки мансабдорнинг ўлиmidан сўнг кўп нарсалар чаппасига айланиб кетиши мумкин. Шу мансаб туфайли илиниб турган қудачиликнинг заиф иплари узилар балки. Шу мансаб туфайли обрў шоҳсупасидаги ака ёки укалар, фарзандлар ёки жиянларнинг керилиб юришлари барҳам топар. Шу мансаб туфайли бу оилага ўзини дўст тутганлар қабр совумай туриб, мағлуб аскарлар сингари тумтарақай бўларлар...

Ўлим тўшагида ётган банданинг атрофида ташвиш билан кўз ёши тўкаётганлар шундай фожиаларнинг сояларида зир титрайдилар. Ҳали жон чиқмай туриб, бу ташвишли дунёда жон сақлаб юришнинг осон йўллари ни излайдилар. Афсус... ўлаётган банданинг тақдири уларга ибрат эмас.

Сўнги сўз... ва сўнги нафас... Шу ҳолатни ҳеч ўйлай-мизми? Билмаймиз... билолмаймиз... Ҳозиргина тилимиздан учган сўз сўнггиси бўлиши эҳтимол... Эндиги чиқарган нафасимиз охиргисидир балки? Киши бу оламни тарк этгач, яқинлари унинг сўнги ҳаракатларини, сўнги гапларини эслашади ва ундан ҳикмат излашади. Ажойиб болалар ёзувчиси, кўп йиллик қадрдон акамиз Сафар Барноевнинг касал бўлиб ётганларини эслолмайман. Шу киши 63 ёшларида кеннойимизга «Малика, ўлиш шунақа осонми?» дебдилар-у, жон таслим қилибдилар. Бу ҳол каминани кўп ўйга солди. Улуғларнинг сўнги сўзларини эсладим: англиялик шоир лорд Байрон ўлими олдидан қоғоз ва қалам сўраган экан. Аммо қалам тутишга ҳоли бўлмай: «Тамом, энди жуда кеч», деб кўз юмган экан. Суқрот ҳаким «Ўлим руҳнинг танадан ажралиши ва танадан айри ҳолда яшаши, мавжуд бўлишидир, шундай экан, мен ўлимдан қўрқмайман», – деб яшаган. Сўнги сўзи эса... «Аскулепиосга бир хўрознинг баҳосича қарзимиз бор эди, эсингдан чиқмасин, Критон», – деб васият қилган экан. Салмон Форсийнинг сўнги сўзлари насиҳат тарзида бўлган экан: «Ниманки қилсанг, Аллоҳ розилиги учун қил ва буни сира унутма!» Сўфий Ҳалложни «анал ҳақ!» ақидаси учун қийнаб ўлдирганлар. Олдин панжалари, қўллари кесилган, кўзлари ўйилган. Навбат тилни кесишга келганида деган эканларки: «Аллоҳим, сенинг розилигинг учун менга ушбу уқубатларни раво кўрганлардан раҳматингни аяма. Сенинг муҳаббатингга эришиш йўлида мени қўлларимдан, оёқларимдан жудо қилган бу қулларингни авф эт. Кечир. Аллоҳим, уларни кечир! Муҳаббатнинг ҳурмати кечир...»

Сўнги нафас... сўнги сўз...

Ишқ аҳлининг ўлим билан учрашуви ҳам ўзига хосдир. Мавлоно Жалолоддин Румий ўзларнинг ўлнмларини «Шабн арус», яъниким, «никоҳ оқшоми» – келинни кўрадиган, лаззат оладиган, ҳаяжонланадиган, висол-

га эришадиган оқшом, деб атайдилар. «Ўлганимда менинг орқамдан йиғламанг. «алвидо!» деманг. Мен ажралишга эмас, учрашувга кетяпман», – деганлар... Эътиқодли. ошиқ бир инсоннинг сўнги нафаслари...

Иймон эгаларининг умиди охирги нафасда имон калимасини айтиш. Шундай жон бериш улуғ бахт! Бир қизиқчи саҳнада масхарабозлик қилаётганида жон берган экан. Ҳамкасблари уни “санъатга бўлган фидойилик” деб улуғладилар. Агар имон калимаси билан жон берганда эди, у банда Аллоҳ ҳузурда улуғланар эди. Бировлар ашула айтиб туриб ҳам ўлишлари мумкин. “Қошу кўзингдан акагинанг айлансин, вой дод-е!” деганича жон таслим қилса, қиёматдаги дод-фарёдидан наф бўлармикин? Бир чойхонада шахмат, нарди, қарта ўйнаб ўтирганларни кўрдим. Уларнинг аксари “ҳожилар” экан. Беш вақт намозни масжидда ўқиб, орадаги вақтни чойхонада ўтказар эканлар. Ажабки, шахмат ўйнаб туриб “шоҳ!” ёки “мот!” деган сўз билан жонлари чиқиши мумкинлигини ўйлашмаса?! Ана ўшанда... Шахматда “мот” бўлмайдилар-у, аммо иймон бобинда мот бўладилар, охират саодатини бой берадилар...

Шу биродарларга бир ривоят сўзлаш истаги туғилди: Дейдиларки, жон чиқар вақтида одамнинг ичи олов каби ёниб, қизир экан, ташналикдан азоб чекар экан. Шунда ўлим талвасасидаги одамга шайтон алайҳилаъна қўлида бир кеса зилол сув билан кўринар экан. Дер эканки: “Мен сени ташналик азобидан қутқараман, фақат сен “Худо йўқ, пайғамбари ёлғончи” десанг бас”. Иймонни заиф кимсалар бу васваса қармоғига илинар эканлар. Тақвода собит мўъмин эса калима келтириб шайтонни ҳайдар экан. Шунда шайтон унинг оёқ томонига ўтиб, зилол сувни кўз-кўз қилиб яна васваса қилар экан...

Умри тақво либосида ўтган бир мўъмин ўлимни кутиш тараддудида ётганида биродарлари йўқлаб келишибди. Мўъмин сўнги нафасларини олаётганида “Ла илаҳа

иллоллоҳ”, деб калима келтиринг. деб эслатишнбди. Бунга жавобан мўъмин “Мен бу гапни ҳаргиз айтмасман”. деб пичирлабди-ю, жон берибди. Бунга эшитган биродарлари кўп маънос бўлишибди. “Дўстимиз ниймонсиз кетди-я!” деган гумонда йнғлашибди.

Орадан кунлар ўтиб улардан бири тушида вафот этган биродарини кўрибди. Биродари оппоқ либосида жаннат боғларида юрганмиш. “Биз сизни ниймонсиз кетди. деб армонда юрган эдик. Аллоҳ сизни буюк ажр билан сийлабди-ку?” деб савол берибди. “Ажабланманг. дўстим, – дебди вафот топган биродари. – сизлар уйга кириб келганингизда мен шайтони алайҳилаъна билан олишиб ётиб эдим. У менга васваса қилиб, “Худо йўқ, пайғамбари алдамчи” демоқликни амр этди. Мен сизларга эмас, у лаънати шайтонга қараб “Бу гапни ҳаргиз айтмасман”, деб эдим. Жонимни ниймон калимаси билан топширганим эвазига Аллоҳ мени сийлади”.

Одам боласи ўз гуноҳларидан қўрқар экан, тавбани шир қилиб олиши шарт бўлади. “Тавба”нинг гуноҳдан ўзни тўхтатиш экани кўпчиликка маълум.

“Лисонут-тайр”да бир қуш Худхудга савол билан му-рожаат қилади:

– Мен умримда кўп гуноҳ иш қилдим. Бу уятдан ҳолим жуда тангдир. Ифлос ишлар билан машғул бўлиш мени нобуд қилиб, бу ғам мени эзиб юборди, энди шулар йўл босишимга тўсқинлик қилмоқда. Чунки ахлат устига қўнган чивиннинг қанчалик жирканч эканлиги ҳаммага маълум. Унинг пок Симурғга қандай алоқаси бўлиши мумкин? Симурғнинг пок васлига эришмоқ учун поклик керакдир. Булғанч жиноят ичида ҳаёсизлик қилиш билан унга етишиб бўлмайди. У пок бўлса, мендаги сифат покликдир. Унинг васлини неғашимга уят монелик қилмоқда.

Бу афсусли саволга жавобан Ҳудҳуд дедики:

– Сен ўзингнинг гуноҳга ботганлигингни бўйнингга олдинг. Шуни билгилки, бу дунё абадий туриш манзили эмас. Кимки мавжуд бўлса, унинг ҳосили охир ўлим бўлади. Агар сен ўз гуноҳинг билан ўлмоқчи, халқ аҳволга кулмоқчи бўлсанг, жуда нодон ва ғофил, ақлли кишилар олдида жоҳил экансан.

Қилган гуноҳларингдан фориг бўлишни орзу қилдинг, э, ҳавасманд, бу анча осон ишдир. Ундан қутулиш иложи фақат тавба қилишдир. Исён зулмати аро фақат угина чироқ бўлиб нур сочади.

Гуноҳ балчиғидан тоза киши топилмайди, бу хил бе-гуноҳ киши ҳали ҳеч кимга маълум бўлган эмас. Ҳақ Одам авлодини гуноҳсиз қилиб яратган эмас. Э, беҳабар киши, агар сен гуноҳ иш қилмасанг, Тангри авфу раҳмати билан кимнинг гуноҳидан ўтади? Агар кимнинг юзи гуноҳдан сариқ бўлса, тавба уни бу сариқликдан халос этади. Раҳмат денгизи мавжланган пайтда сен ҳам худди мен каби юз минг марта пок бўласан.

Дунёдаги барча инсонларнинг отаси бўлмиш Одам Атони одил ва мангу ҳаёт Ҳақ вужудга келтирди. Бошига тўғри йўл топиш тожини кийдириб, бу тожга пайғамбарлик гавҳарини тикди. Уни шу қадар юксак иззат ва мартаба эгаси қилдики, барча малоикалар учун унинг оёғи остидаги тупроқ саждагоҳ деб айтилди. Осмон чўққиси у юрадиган йўл тупроғи бўлиб, жаннат боғи унинг жилвагоҳи эди. У шу тариқа юксак шараф ва эътиборга сазовор бўлди. Ҳақдан унга “Сафий” (пок) деган лақаб берилди.

Аммо қудратли Яратувчи тақдир этиб, унинг юзи гуноҳ ва исён билан қора бўлди. Ундаги шунча ҳурмат ва сажда этмоқлик қўлдан кетиб, иши номақбул ҳисобланди. Шунда унинг кўксига рад панжасини етказиб, жаннат боғидан ҳайдаб юбордилар. Унга бу хил юзқароликлар насиб қилиб, Ҳиндистон мулкига ғариб бир аҳволда келиб тушди. У йиллар давомида ҳижронда ёш

тўкиб, атрофга оҳу ноладан ғавфо солиб юрди. Жони қилган гуноҳидан хас каби ўртанди. Азоб чекиб юрган маҳалда тавба қилиш уни бу қийин аҳволдан қутқарди. Раҳмат боғидан яна майин шабада эсди ва у юз минг азоб-уқубатдан халос бўлди. Тавбаси қабул этилиб, у ўзининг аввалги ҳурматли мавқесини эгаллади.

Шундай бир кишининг мушкули осон бўлгач, сен унинг олдида ким бўлибсан, э, муродига етмаган заиф! Тавба қил ва ундан ўз нажотингга эриш. йўлга азм айлаб, мақсадингга ет!

Навий ҳазратларининг бу баёнларига “Саботул ожизийн”даги байтлар ҳамоҳанг тушади:

*Дари тавба очикда этса мақсуд,
Иш ўтгач сўнг, нушаймонда нечук сўд?*

Ҳазрат Сўфи Оллоҳёр демоқчиларки, тавба эшиги очик эканида мақсудларининг тилагил. Гуноҳларингга тавбаю истиғфор қилгил. Тавба эшиги ёпилгач, тавбадан фойда қилмай, ўкинарсан.

Албатта, гуноҳига тавба қилган киши ҳақиқий ҳаёт топади. Лекин, Ғаззолий ҳазратлари таъкид этганларидай, “Эртага тавба қиламан, солих амаллар қилишни бошлайман”, десанг, ўлимнинг сен кутгандан аввалроқ келишин унутма. Эртага тавба қилишни бугун тавба қилишдан осонроқ, деб ўйлаётган бўлсанг, десмак, сен хато йўлда экансан”.

Донишмандлар «Бахтнёрлик ичра сен бахтсизликка учрашдан қўрққил», демишлар. Биз эса қўрқмаймиз. Бахтни бир умрлик инъом сифатида қабул қиламиз. Ўйлаймизки, бахт – меҳмондир. Меҳмон бир соат ўтирадими ё ўн кунми – оқибат изига қайтади. Бахтиёрликни иззат билан кутиб олиб, сўнг кузатмоққа шай турмоқ керак. Уйимизга келувчи меҳмонларнинг шакл-шамой-

иллари турлича бўлганидек, «бахт» деб аталмиш меҳмон ўрнига келувчи янги меҳмон унингдек бўлмайди. Бахт ўрнига келгувчи меҳмоннинг номи – «бахтсизликдир». Ҳа, айнан шундай. Бахтсизлик ҳам меҳмондир. Унинг ҳам иззатини жойига қўйиб кутиб олмоқ ва кузатиш тадоригини кўрмоқ лозимдир. Бахтсизликнинг ўрнига келажак меҳмон, шубҳасиз – БАХТИЁРЛИКдир.

* * *

Улуғ устозларимиз ривоят қиладиларким, бир мамлакатда подшоҳ роппа-роса ўн йилдан кейин тахтдан тушириларкан. Сўнг қайиққа ўтқазиб уни кимсасиз оролга ташлаб келишаркан. Навбатдаги подшоҳ тахтга ўтиргач, у маъюсланиб вазирга дебдики:

– Наҳот менинг ҳам қисмати шу бўлеа? Наҳот мен ҳам кимсасиз оролнинг чўлу биёбонида жазирама азобларида яшашга ҳукм этилсам?

Шунда вазир шундай маслаҳат берибди:

– Муҳтарам шоҳим, сиз кимсасиз оролда яшашни истамасангиз, шоҳлик даврини беҳуда айш-ишратлар билан совурмай, умрингизни ва мол-давлатингизни ўша оролни обод қилишга сарф этинг.

Подшоҳ мулоҳаза қилиб кўрсаки, вазир ҳақ экан...

Мазкур ривоятни шарҳлашга урилиб кўрамиз: подшоҳ – шахснинг ўзи. Яъни ҳар бир одам ўзи учун ўзи шоҳдир. Ақл ва иймони унинг вазиридир. Ақл ва иймон худди эгизак сингари ҳаминша биридир. Ақл йўқ жойда иймонни изламанг, иймон йўқ ерда ақлни қидирманг. Демак, ақлимиз ва иймонимиз бизга доно маслаҳатчидир. Кема – тобут. Одамнинг қисмати шу – бир кунмас бир кун ўз тахтидан тушади, ўша кема – тобутга солиб олиб борадилар. Кимсасиз орол – йўқлик дунёси, биз борадиган жой. Бошқача айтганда, охират ороли. Агар биз бу дунёимизни ҳою ҳавасларга совурсак, ўша орол чиндан ҳам кимсасиз бўлади, чиндан ҳам чўлу биёбондан иборат бўлади. Агар Ҳақ йўлидан юриб, яхши амаллар би-

лан банд бўлсак, ўша кимсасиз оролни обод қилган бўламиз. Борар жойимиз саҳро – дўзах азоблари эмас, жаннат боғлари бўлади! «Охиратинг обод бўлсин!» деб дуо қилишганда шу назарда тутилса керак. Барчаларимизнинг охиратларимиз обод бўлмай. Охират оролини фирдавс боғлари билан обод қилмоқлик эса ёлғиз ўзимизга боғлиқ экан. Ҳазрат Али, Аллоҳ ул зотдан рози бўлсин, айтганларидай, жаннатга иштиққи бўлган одам яхшилик қилишга шошилади. Жаҳаннамдан қўрққан одам нафсини ёмон хатти-ҳаракатлардан қайтаради. Ўлимни ҳақ деб билган одам дунё завқларини тубан кўради.

* * *

Азизлар, сизлар билан иймонлашиш умидида бошлаган суҳбатимиз шу тарзда хайрли якунига етди. Агар гапларимиз чўзилиб, сиз, муҳтарам зотларни уринтириб қўйган бўлсак, маъзур тутгайсиз. Агар ақлимиз стмаган масалаларда маҳмаданалик қилган бўлсак, айбситмайсиз. Агар нотўғри фикрлар баёнидан тийила олмаган бўлсак, тавбалар қиламиз ва сизлардан ҳам узр сўраймиз.

Мазкур суҳбатимизда, аввал айтганимдек, ўтмишнинг улуғ алломалари, донишмандлари фикрларидан фойдаландик. Ул зотларни Аллоҳ мағфират қилсин.

Бугунги кунимизда ҳам дин илмини мукамал билувчи беназир олимларимиз бор. Улар билан бизларни замондош қилгани учун, уларнинг суҳбатларидан баҳраманд бўлиш бахтини бергани учун Аллоҳга шукурлар қиламиз ва бу мўтабар устозлар умрига, илмига баракка бермоғини сўраб қоламиз.

Иймонлашиш умидида мазкур китобни қўлга олган барча азиз биродарларимизга Аллоҳдан икки дунё саодатини тилаб қоламиз.

МУНДАРИЖА

МУАЛЛИФ ЭҲТИРОМИ	3
ШУДРИНГ ТОМЧИЛАРИ	5
СИЗ – АЗИЗ ДЎСТИМ, БИРОДАРИМСИЗ	55

Адабий-бадиий шир

ТОҲИР МАЛИК
НАФС КИШАНЛАРИ

Мухаррир
Наврўз БЕКМУРОДОВ

Техник муҳаррир
Вера ДЕМЧЕНКО

Мусахҳиҳ
Зокир ЗАМОНОВ

Балний муҳаррир
Уйғун СОЛИҲОВ

Компьютерда саҳифаловчи
Феруза БОТИРОВА

Босишга 18.05.2011 й.да рухсат эгилди. Бичими 84x108 1/32.
Босма тобоғи 10.625. Шартли босма тобоғи 17.85.
Гарнитура «LexTimes Cyp+Uzb». Офсет қоғоз.
Адади 2000 нусха. Буюртма № 144.
Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.
Лицензия рақами: А1 № 081
«Ёшлар магбуоти» босмаҳонасида босилди.
100113, Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 273-62-71; Маркетинг бўлими – 128-78-43
факс — 273-00-14;
web-сайтими: www.ibook.uz
e-mail: yangiasr@ibook.uz; yangiasravlod@mail.ru

“ЯНГИ АСР АВЛОДИ” ТАҚДИМ ЭТАДИ:

Тоҳир Малик **“ВОЙ, ОНАЖОНИМ...”**

Инсон ҳаётини нимага менгаш мумкин? Сокин оқаётган дарёгами ёхуд ур-сур, талотўй дунёгами? Мол-дунёга ҳирс кўйиб, ўйламасдан қалам босаётганлар қанча! Улар халқимизга хос меҳр-мурувватни, яқинларини унутадилар. Оқибатда бундан бошқалар ҳам азият чекадилар, ғам-андухга мубтало бўладилар. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Тоҳир Маликнинг янги ҳикоялари жамланган мазкур китоб сизни ўйлашга, чуқур мушоҳада юри-тишга, инсонийликни унутмасликка ундайин...

Тоҳир Малик **ҲАЛОЛ НИМА-Ю... ҲАРОМ НИМА?**

Бу китобни ўқиш асосида ботинингизда нимадир ёмирилаб қолади. Билмаганларингиз дунё қалар эканлигини англасангиз ҳам ажаб эмас. Қандай яшаётганингизга тийрак кўз билан қарай бошлайсиз. Кимни алдадингиз, нийбат қилдингиз, кимларга озор бердингиз... ҳамма-ҳаммаси ёдингизга кела бошлайди. Шояд, мардоник, олижаноблик фазилатларингиз ортса, одамлар қадрига етсангиз... Зотан, мазкур китоб муаллифи, халқимизнинг сеvimли ёзувчиси Тоҳир Маликнинг ҳам муалласи шу.

Тоҳир Малик **“ТОШ ҚАЛБЛАРГА ЗИНҲОР НАЗАР СОЛИНАС”**

Бу китобга жамланган фалсафий фикрларнинг айримлари билан азиз мухлислар аввалроқ нашр этилган тўпламлар орқали танишган бўлишлари мумкин. Муҳтарам китобхонлар диққатинга ҳавола этилаётган мазкур китоб олдингиларининг қайта нашри эмас. Ёзувчи ҳаёт фалсафасига доир кузатишлари, фикрларини тўлдирган ушбу тўплам ҳам ўқувчини бефарқ қолдирмайди, деб ўйлаймиз.

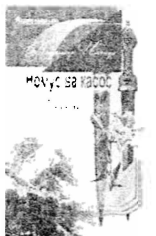
Тоҳир Малик
“АЁВСИЗ ИЛОН”

“Мерседес” талашган дўстлар... Фордаги бир хази-на... Оқибатсиз одамлар... Улар ёнимизда, орамизда... Мазкур тўпламга Ўзбекистон халқ ёзувчиси Тоҳир Малиkning маърифий суҳбатлари жамланган. Ахлоқ китобидан жой олган айрим суҳбатларга қайта тартиб берилган, шунингдек, янги мавзулардаги суҳбатлар ҳам қўшилган.

Владимир Икскул, “Номус ва ажал”.
Мутаржим: Тоҳир Малик

Муҳаббатнинг оғир синавлари ҳақида ҳикоя қилувчи ушбу қисса ҳар қандай ёш йигит-қизнинг қалбини ларзага солади. Золийхоп ва Урусхоннинг муҳаббати, тақдири китобхонни хаёллар гирдобига улоқтиради. Мутолаа давомда севишганлар тақдирини яна бир карра ўйлаб кўриш имконияти пайдо бўлади. Айниқса, халқимизнинг “Билмайин босдим тиканни, тортадирман жабрини, билсам эрдим, босмас эрдим, тортмас эрдим ул тиканнинг жабрини” матали уларнинг хатти-ҳаракатларини баҳолашга қўл келади.

Владимир Икскул, “Номус ва қасос”.
Мутаржим: Тоҳир Малик

Муаллиф В.Икскулнинг муҳаббат тугёни жўш урган ёшлар севгисидан ҳикоя қилувчи навбатдаги қисса. Жумладан, аввалги – “Номус ва ажал” қаҳрамонларининг тақдири китобхонларни бефарқ қолдирмаган. Навбатдаги қисса қаҳрамонлари Габо ва Куара ўз муҳаббати йўлида учраган ҳар қандай муаммони олиб ташлашга қодир. Қисса билан танишиб, ҳулосага асос бўлувчи фикр ва мулоҳазаларни ўз ҳукмингизга топширамыз.

Мурожаат учун маъзил:

100113, Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Телефон: 273-56-45; 128-78-43.

web-сайтими: www.ibook.uz, e-mail: yangiasr@ibook.uz;
yangiasravlodi@mail.ru